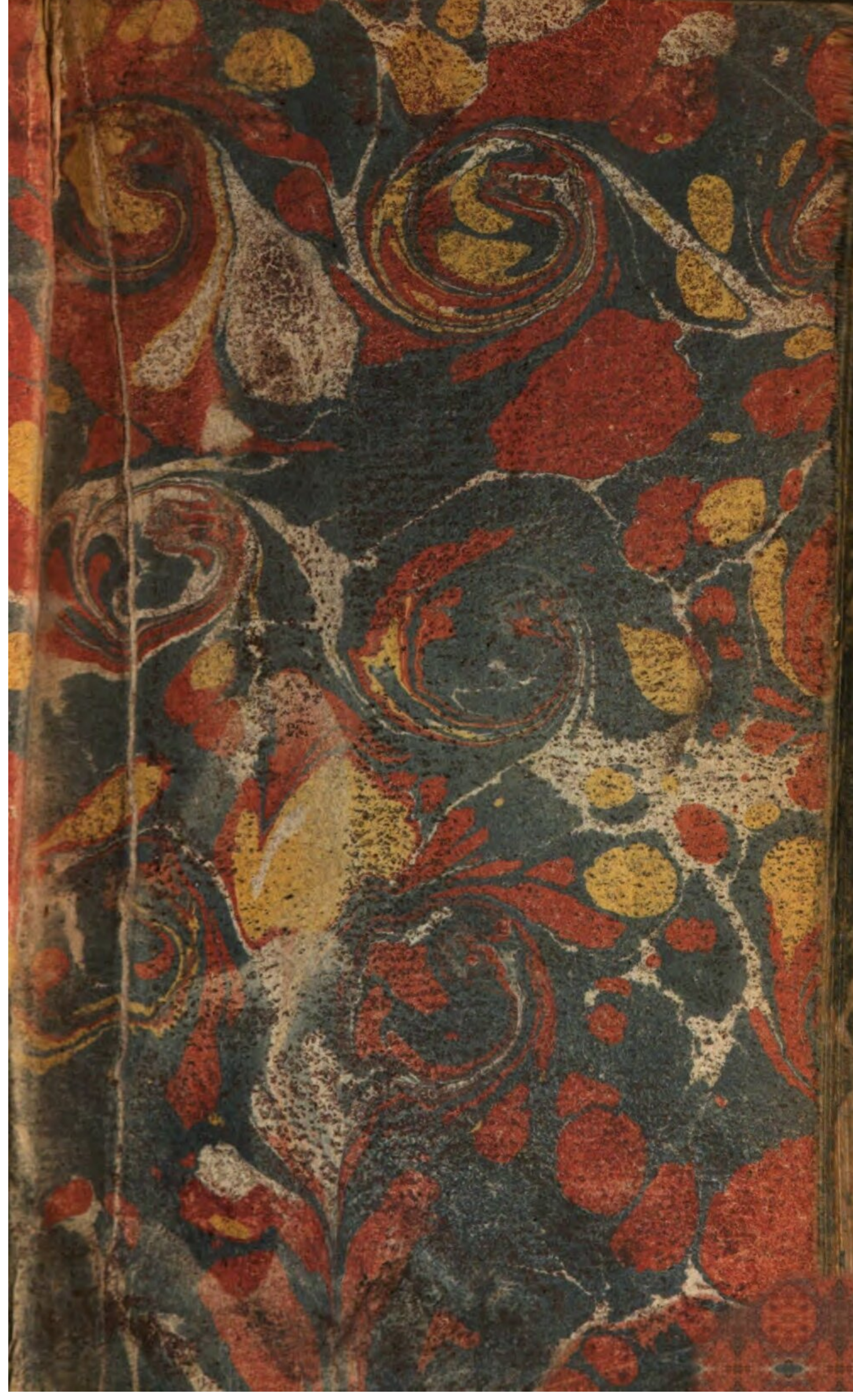

Oct 3 1274^a

A. Lant. a

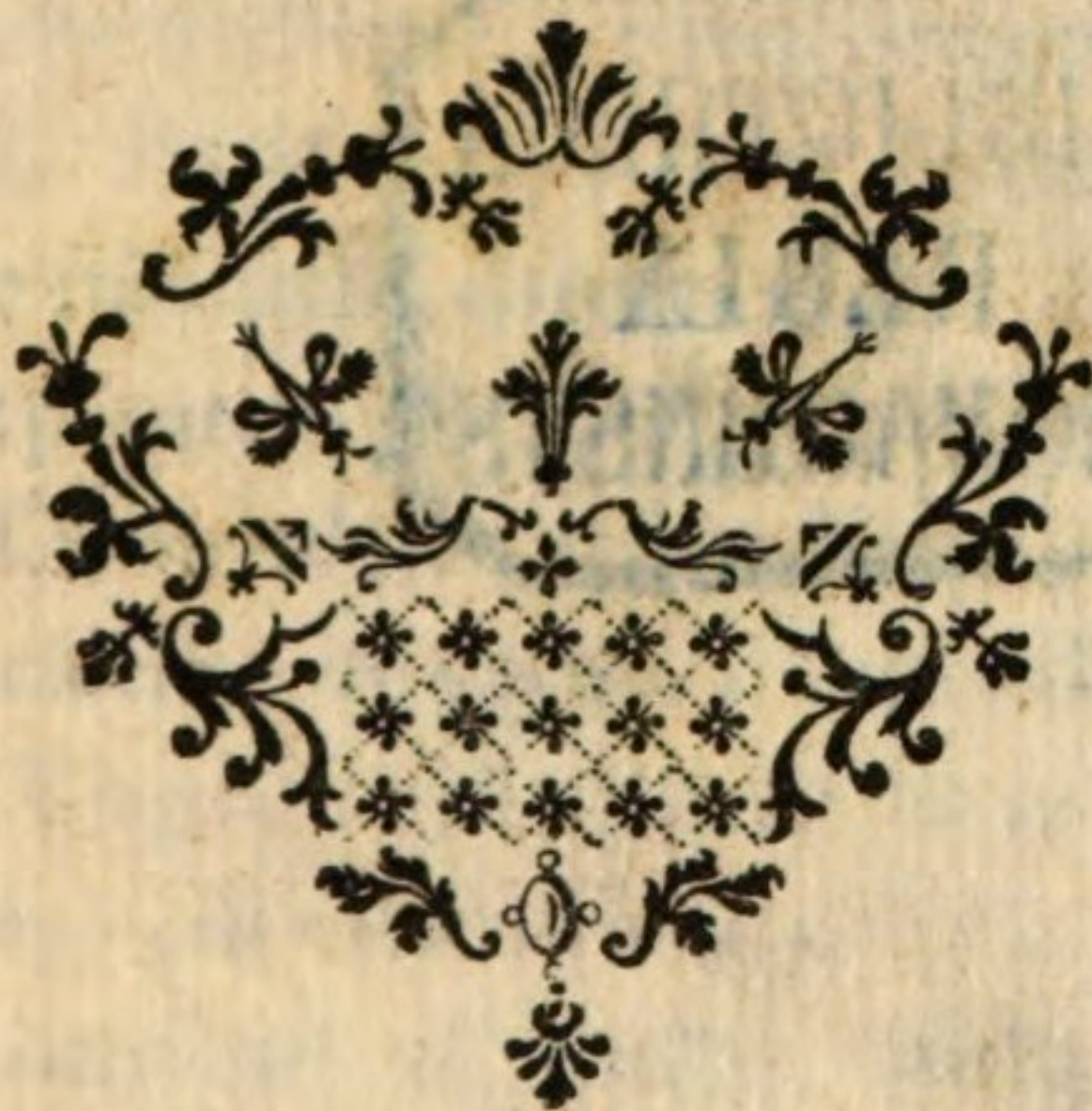
~~1201~~

2201

P. VIRGILII
MARONIS
OPERA,

CUM NOTIS BREVIORIBUS,

Ad usum Scholarum.

PARISIIS,

Apud { DESAINT & SAILLANT, viâ S. Joannis
Bellovacensis.
BROCAS & HUMBLLOT, viâ San-
Jacobæâ, ad insigne Capitis S. Joannis.

M. DCC. LXIV.
CUM PRIVILEGIO REGIS.

LECTORI.

QUID in hac adornanda Virgilii editione spectaverimus, paucis, Lector, videris esse admonendus. Id multis gratum fore existimavimus, si poetæ principis opera volumen complecteretur ejusmodi, quod circumferri facile posset. Iis ideo typorum formis usus sumus, quæ minutulæ quidem sunt; at nitidæ, & ut putamus, legentium oculis non injucundæ. Ob eandem causam Cirim, Culicem, Catalecta, ut vocant, quæ tribuebantur olim Virgilio, rescuimus: ea quippe jam nemo legit, & multis foeda maculis vero splendore nitentibus nubeculam offudissent. Notas tamen in gratiam tironum adjecimus, quæ, si quid eos in verbis tantisper morari possit, brevem sensûs explanationem habent. Sed quæcumque fabulam, historiam, geographiam spectant, omisimus. Ea nimirum obvia sunt quærentibus, & in Virgilio propè

L E C T O R I.

infinita, ut ne leviter quidem attingi possent, quin volumen in molem incommodam ex-
cresceret. Unum est, quod utinam consecuti
essemus ! volumus quidem certè ; & in id
magnâ curâ incubuimus, ut scilicet humani
ingenii præstantissimum opus, per nos etiam
emendatissimum in lucem prodiret. Variantes
e libris Mss. & editis lectiones inter se contu-
limus, easque admisimus, quæ nobis visæ
sunt magis Virgilianæ : manifestè vitiatas, ex
mera virorum doctissimorum conjectura qua-
ter, ad summum quinquies, correximus.
Verùm id, adscriptâ lectione vulgatâ, cum
fide monuimus.

P. VIRGILII MARONIS

V I T A,

AUCTORE INCERTO.

PUB. VIRGILIUS MARO parentibus modicis fuit, & præcipuè patre Marone, quem quidam opificem figulum, plures Magii cujusdam viatoris initio mercenarium, mox ob industriam generum tradiderunt; quem cum agricoltationi, rei que rusticæ & gregibus præfecisset socer, sylvis coëmundis & apibus curandis reculam auxit. Natus est Cn. Pompeio Magno & M. Licinio Crasso primùm coff. Iduum Octobrium die, in pago qui Andes dicitur, qui est a Mantua non procul. Prægnans eo mater somniavit Maia, enixam se laureum ramum, quem contactâ terrâ confestim cerneret coaluisse, & crevisse illicò in speciem maturæ arboris, refertæ variis pomis & floribus; ac sequenti luce cum marito rus propinquum petens, ex itinere divertit, atque in subjecta fossa partu levata est. Ferunt infantem, ut fuit editus, nec vagisse, & adeo miti vultu fuisse, ut haud dubiam spem prosperioris genituræ jam tum indicaret. Et accessit aliud præsagium. Si quidem virga populea,

more regionis in puerperiis eodem statim loco depacta, ita brevi coaluit, ut multò antè satas populos adæquârit. Quæ arbor Virgilii ex eo dicta atque consecrata est, summâ gravidarum & foetarum religione, suscipientium ibi & solventium vota. Initio ætatis, id est, usque ad septimum annum, Cremonæ egit; & decimo quinto anno virilem togam cepit, illis consilibus iterum, quibus natus erat. Evenitque, ut eo ipso die Lucretius poeta decederet. Sed Virgilius Cremonâ Mediolanum, & inde paulò pòst Neapolim transiit; ubi cùm litteris & Græcis & Latinis vehementissimam operam dedisset, tandem omni curâ omnique studio indulsit Medicinæ & Mathematicæ. Quibus rebus cùm ante alios eruditior, peritiorque esset, se in Urbem contulit; statimque magistri stabuli equorum Augusti amicitiam nactus, multos variosque morbos incidentes equis curavit. At ille in mercedem singulis diebus panes Virgilio, ut uni ex stabulariis, dari jussit. Interea a Crotoniatis pullus equi miræ pulchritudinis Cæsari dono fuit missus; qui omnium judicio spem portendebat virtutis & celeritatis immensæ. Hunc cùm aspexisset Maro, magistro stabuli dixit natum esse ex morbosa equa, & nec viribus valiturum, nec celeritate: idque verum fuisse inventum est. Quòd cùm magister stabuli Augusto recitasset, duplicari ipsi in mercedem panes jussit. Cùm item ex Hispania Augusto canes dono mitterentur, & parentes eorum dixit Virgilius, & animum celeritatemque futuram. Quo cognito, mandat iterum Virgilio panes duplicari. Dubitavit Augustus, Octa-

viine filius esset, an alterius: idque Maronem aperire posse arbitratus est, quia canum & equi naturam parentesque cognorat. Amotis igitur omnibus arbitris, illum in penitiolem partem domus vocat, & solum rogat an sciat quisnam esset, & quam ad felicitandos homines facultatem haberet. Novi, inquit Maro, te, Cæsar Auguste, & ferme æquam cum Diis immortalibus potestatem habere, ut quemvis felicem facias. Eo animo sum, respondit Cæsar, ut, si verum pro rogatu dixeris, beatum te felicemque reddam. Utinam, ait Maro, interroganti tibi vera dicere queam! Tunc Augustus; Putant alii me natum Octavio; quidam suspicantur alio me genitum viro. Maro subridens: Facile, inquit, si impunè licenterque quæ sentio loqui jubes, id dicam. Affirmat Cæsar jurejurando, nullum ejus dictum ægre laturum, inò non nisi donatum ab eo discessurum. Ad hæc oculos oculis Augusti infigens Maro: Facilius, ait, in ceteris animalibus qualitates parentum a Mathematicis & Philosophiâ cognosci possunt; in homine nequaquam possibile est: sed de te conjecturam habeo similem veri, ut quid exercuerit pater tuus scire possim. Attentè expectabat Augustus quidnam diceret. At ille: Quantum ego rem intelligere possum, pistoris filius es, inquit. Obstupuerat Cæsar; & statim quo id pacto fieri potuerit, animo volvebat. Interrumpens Virgilius: Audi, inquit, quo pacto id conjicio: cum quædam enunciarim prædixerimque, quæ intelligi sciri-que non nisi ab eruditissimis summisque viris potuissent; tu princeps orbis, item & item panes

in mercedem dari iussisti : quod quidem aut pistoris aut nati pistore officium erat. Placuit Cæsari facetia. At deinceps , inquit Cæsar , non a pistore , sed a rege magnanimo dona feres. Illumque plurimi fecit , & Pollioni commendavit. Corpore & staturâ fuit grandi , aquilino colore , facie rusticanâ , valetudine variâ ; nam plerumque ab stomacho & faucibus ac dolore capitis laborabat : sanguinem etiam sæpius eiecit : cibi vinique minimi. Ita eum pueros amasse putaverunt, ut Socrates Alcibiadem, & Plato suos pueros. Verum inter omnes maximè dilexit Cebetem & Alexandrum , quem secundâ Bucolicorum Eclogâ Alexin appellat , donatum sibi ab Asinio Pollione. Utrumque non ineruditum dimisit ; Alexandrum grammaticum , Cebetem verò & poëtam. Ore & animo tam probum fuisse constat , ut Neapoli Parthenias vulgò appellaretur : ac si quando Romæ , quò rarissimè commeabat , videretur in publico , sectantes , demonstrantesque se subterfugere solitum in proximum tectum. Bona autem cuiusdam exsulantis offerente Augusto , non sustinuit accipere. Possedit propè centies sestertium ex liberalitatibus amicorum , habuitque domum Romæ in Esquiliis juxta hortos Mæcenatis ; quamquam secessu Campaniæ Siciliaque plurimum uteretur. Quæcumque ab Augusto peteret , repulsam numquam habuit. Parentibus quotannis aurum ad abundantem alitum mittebat , quos jam grandis amisit : ex quibus patrem oculis captum , & duos fratres germanos , Silonem impuberem , Flaccum jam adu-
rum , cujus exitum sub nomine Daphnidis deflet.

Inter cetera studia, ut suprâ diximus, Medicinæ quoque, ac maximè Mathematicæ operam dedit. Egit & causam unam omnino, nec ampliùs quàm semel. Sermone tardissimum, ac pene indocto similem fuisse Melissus tradit. Poeticam puer adhuc auspicatus, in Balistam ludi gladiatorii magistrum ob infamiam latrociniorum cooper-tum lapidibus, distichon fecit:

*Monte sub hoc lapidum tegitur Balista sepultus :
Nocte dieque tuum carpe, viator, iter.*

Deinde *Catalecton*, & *Moretum*, & *Priapeia*, & *Epigrammata*, & *Diras*, & *Culicem*, cùm esset annorum quindecim : cujus materia talis est. Pastor fatigatus æstu cùm sub arbore obdormisset, & serpens ad illum proreperet e palude, culex provolavit, atque inter duo tempora aculeum fixit pastori. At ille continuo culicem contrivit, & visum serpentem interemit, ac sepulcrum culici statuit, & distichon fecit:

*Parve culex, pecudum custos tibi tale merenti
Funeris officium vitæ pro munere reddit.*

Scriptit etiam, de qua ambigitur, *Ætnam*. Et mox, cùm res Romanas inchoasset, offensus materiâ & nominum asperitate, ad *Bucolica* transiit; maximè ut *Asinium Pollionem*, *Alphenum Varum*, & *Cornelium Gallum* celebraret; quia in distributione agrorum, qui post *Philippensem* victoriam veteranis, *Triumvirorum* jussu, trans *Padum* dividebantur, indemnem se præstitissent. Deinde *Georgica* in honorem *Mæ-*

cenatis edidit, cum sibi vix dum noto opem tulisset adversus Claudii veterani militis, vel, ut alii putant, Arii centurionis violentiam, a quo in altercatione litis agrariae parum abfuit quin occideretur. Novissimè autem Æneidem aggressus est, argumentum varium & multiplex, & quasi amborum Homeri carminum instar; præterea nominibus ac rebus Græcis Latinisque commune; & in quo, quod maximè studebat, Romanæ simul urbis, & Augusti origo contineretur. Cum Georgica scriberet, traditur quotidie meditados manè plurimos versus dictare solitum, ac per totum diem retractando ad paucissimos redigere, non absurdè carmen se, ursæ more, parere dicentem, & lambendo demum effingere. Æneida prosâ prius oratione formatam, digestamque in duodecim libros, particulatim componere instituit, ut quidam tradunt. Alii ejus sententiæ sunt, ut existiment eum, si diutius vixisset, quatuor & viginti libros usque ad Augusti tempora scripturum, atque alia quædam percursum; Augusti verò gesta diligentissimè exsecuturum: quippe qui, dum scriberet, ne quid impetum moraretur, quædam imperfecta reliquit: alia levissimis versibus scripsit, quos per jocum pro tigillis vel tibicinibus interponi a se dicebat, ad sustinendum opus, donec solidæ columnæ advenirent. Bucolica triennio Asinii Pollionis suasu perfecit. Hic Transpadanam provinciam regebat; cujus favore, cum veteranis Augusti militibus Cremonensium & Mantuanorum agri distribuerentur, suos Virgilius non amisit: factâ enim distributione, suos,

seu Claudio , seu Ario datos recuperavit. Hunc Pollionem maximè amavit Maro , & dilectus ab eo magna munera tulit : quippe qui invitatus ad cœnam , captus pulchritudine & diligentia Alexandri Pollionis pueri , eum dono accepit. Hujus Pollionis filium C. Asinium , & Cornelium Gallum , Oratorem clarum , & Poetam non mediocrem , miro amore dilexit Virgilius. Hic primò in amicitia Cæsaris Augusti fuit : postea in suspicionem conjurationis contra illum adductus , occisus est. Verùm usque adeo hunc Gallum Virgilius amarat , ut quartus Georgicorum a medio usque ad finem ejus laudem contineret ; quem postea , jubente Augusto , in Aristæi fabulam commutavit. Georgica septennio Neapoli , Æneida partim in Sicilia , partim in Campania , duodecim confecit annis. Bucolica eo successu edidit , ut in scena quoque per cantores crebrâ pronuntiatione recitarentur. At cùm Cicero quosdam versus audiisset , & statim acri judicio intellexisset non communi venâ editos , jussit ab initio totam Eclogam recitari ; quam cùm accuratè pernotasset , in fine ait : *Magnæ spes altera Romæ* ; quasi ipse linguæ Latinæ spes prima fuisset , & Maro futurus esset secunda. Quæ verba postea Æneidi ipse inseruit. Georgica reverso ab Actiaca victoria Augusto , atque reficiendarum virium causâ Atellæ commoranti , per continuum quatrimum legit , suscipiente Mæcenate legendi vicem , quoties interPELLARETUR ipse vocis offensione. Pronuntiabat autem maxima cum suavitate , & lenociniis miris. Seneca tradidit Julium Montanum poetam solitum dicere , in-

xij P. VIRGILII MARONIS
volaturum se quædam Virgilio, si vocem posset,
& os, & hypocrisim: eosdem enim versus, eo
pronuntiante, bene sonare; sine illo, inarescere,
quasi mutos. Æneidos vix dum cœptæ tanta existi-
tit fama, ut Sext. Propertius non dubitârit sic
prædicare:

*Cedite, Romani scriptores, cedite, Graii:
Nescio quid majus nascitur Iliade.*

Augustus verò, cum tum forte expeditione Can-
tabricâ abesset, & supplicibus atque minacibus
per jocum litteris efflagitaret, ut sibi de Æneide,
ut ipsius verba sunt, vel prima carminis hypo-
grapha, vel quodlibet colon mitteret, negavit
se facturum Virgilius: cui tamen multò post,
perfectâ demum materiâ, tres omnino libros
recitavit; secundum videlicet, quartum & sex-
tum: sed hunc præcipuè ob Octaviam; quæ,
cum recitationi interesset, ad illos de filio suo
versus,

*. Si quæ fata aspera rumpas,
Tu Marcellus eris.*

defecisse fertur: atque ægre refocillata, dena
sestertia pro singulo versu Virgilio dari jussit.
Recitavit & pluribus; sed neque frequenter, &
ferme illa de quibus ambigebat, quò magis ju-
diciu[m] hominum experiretur. Erotem libra-
rium & libertum ejus, exactæ jam senectutis,
tradunt referre solitum, quondam in recitando
eum duos dimidiatos versus complexisse ex tem-
pore; & huic,

Misenum Æolidem ;
adjecisse ,

. *quo non præstantior alter.*
item huic ,

Æræ ciere viros
simili calore jactatum subjunxisse ,

. *Martemque accendere cantu.*

statimque sibi imperasse , ut utrumque volumini
adscriberet. Bucolica Georgicaque emendavit.
Anno verò quinquagesimo secundo , ut ultimam
manum Æneidi imponeret , statuit in Græciam
& Asiam secedere , triennioque continuo om-
nem operam limitationi dare , ut in reliqua vita
tantum Philosophiæ vacaret. Sed , cum aggressus
iter Athenis occurrisset Augusto ab Oriente Ro-
mam revertenti , unâ cum Cæsare redire statuit :
at cum Megaram , vicinum Athenis oppidum ,
visendi gratiâ , peteret , languorem nactus est ;
quem non intermissa navigatio auxit , ita ut gra-
vior in dies , tandem Brundisium adventârit ;
ubi diebus paucis obiit , decimo Kalendas Octob.
C. Sentio & Q. Lucretio coss. Qui cum gravari
morbo sese sentiret , scrinia sæpe & magnâ
instantiâ petivit , crematurus Æneida ; quibus
negatis , testamento comburi jussit , ut rem ine-
mendatam imperfectamque. Verum Tucca &
Varius monuerunt id Augustum non permissu-
rum. Tunc eidem Vario , ac simul Tuccæ , scripta
sub ea conditione legavit , ne quid adderent
quod a se editum non esset ; & versus etiam im-
perfectos , si qui erant , relinquerent. Voluit

etiam sua ossa Neapolim transferri, ubi diu & suavissimè vixerat, ac extremâ valetudine hoc ipse sibi epitaphium fecit distichon:

*Mantua me genuit; Calabri rapuere; tenet nunc
Parthenope: cecini pascua, rura, duces.*

Translata igitur jussu Augusti ejus ossa, prout statuerat, Neapolim fuere, sepultaque viâ Puteolanâ, intra lapidem secundum, suoque sepulcro id distichon, quod fecerat, inscriptum est. Hæredes fecit ex dimidia parte Valerium Proculum, fratrem ex alio patre, ex quarta Augustum, ex duodecima Mæcenatem, ex reliquo L. Varium, & Plotium Tuccam, qui ejus Æneidem post obitum, prout petiverat, jussu Cæsaris emendaverunt. Nam nullius omnino sententiâ crematu Æneis digna visa fuit; de qua re Sulpitii Carthaginienensis exstant hujusmodi versus:

*Jusserat hæc rapidis aboleri carmina flammis
Virgilius, Phrygium quæ cecinere ducem.
Tucca vetat, Variusque simul: tu, maxime Cæsar,
Non finis, & Latiae consulis historiae.
Infelix gemino cecidit propè Pergamus igne,
Et pene est alio Troja cremata rogo.*

Exstant & Augusti de ipsa eadem re versus plures & clarissimi, quorum initium est:

*Ergone supremis potuit vox improba verbis
Tam dirum mandare nefas? ergo ibit in ignes,
Magnaue doctiloqui morietur Musa Maronis?*

Et paulò post:

*Sed legum servanda fides : suprema voluntas
 Quod mandat , fierique jubet , parere necesse est.
 Frangatur potiùs legum veneranda potestas ,
 Quàm tot congestos noctesque diesque labores
 Hausserit una dies*

Nihil igitur , auctore Augusto , Varius addidit ,
 quod & Maro præceperat , sed summatim emen-
 davit , ut qui versus etiam imperfectos , si qui
 erant , reliquerit. Hos multi mox supplere co-
 nati , non perinde valuerunt ob difficultatem ,
 quod omnia fere apud eum hemistichia , præter
 illud ,

Quem tibi jam Troja

sensum videntur habere perfectum. Nisus Gram-
 maticus audisse se a senioribus dicebat , Varium
 duorum librorum ordinem commutasse ; & , qui
 tum secundus erat , in tertium locum transtulisse :
 etiam primi libri correxisse principium , his
 demptis versibus :

*Ille ego , qui quondam gracili modulatus avenâ
 Carmen ; & egressus sylvis , vicina coegi
 Ut quamvis avido parerent arva colono ;
 Gratum opus agricolis : at nunc horrentia Martis
 Arma virumque cano*

Obtrectatores Virgilio numquam defuerunt ;
 nam nec Homero quidem. Prolatis Bucolicis
 innominatus quidam rescripsit Antibucolica ,
 duas modò Eclogas , sed insulsissimè παραθήσας ,
 quarum prioris initium est :

Tityre , si toga calda tibi est , quo tegmine fagi ?
sequentis ,

Dic mihi Damœta , cujum pecus ; anne Latinum ?
Non , verum Ægonis : nostri sic rure loquuntur .

Alius , recitante ea ex Georgicis ,

Nudus ara , sere nudus ;
subjecit ,

. habebis frigora , febrem .

Est & adversus Æneida liber Carbilii Pictoris , titulo *Æneidomastix*. M. Vipranus eum a Mæcenate suppositum appellabat novæ κακοζηλίας repertorem , dicebatque neque tumidum esse , neque exilem , sed communibus verbis opus illud confecisse. Herennius vitia ejus tantum contraxit , Perilius Faustinus furta. Sunt & Q. Octavii Aviti volumina , quibus annotantur quos & unde versus transtulerit. Asconius Pedianus libro quem contra obtrectatores Virgilii scripsit , pauca admodum ei objecta ponit , & potissimum , quod non rectè historiam contexuit , & quod pleraque ab Homero sumpsit. Sed hoc crimen sic defendere assuetum ait : Cur non illi quoque eadem furta tentarent ? Verum intellecturos , facilius esse Herculi clavam , quàm Homero versum surripere ; & tamen destinasse secedere , ut omnia ad satietatem malevolorum decideret. Refert etiam Pedianus , benignum , cultoremque omnium bonorum atque eruditorum fuisse , & usque adeo invidiæ expertem , ut si quid eruditè dictum inspiceret alterius , non minùs gauderet ,

ac si suum fuisset : neminem vituperare, laudare bonos ; eâ humanitate esse, ut, nisi per-versus maximè, quisque illum non diligeret modò, sed amaret. Nihil proprii habere videbatur. Ejus bibliotheca non minùs aliis doctis patebat, ac sibi : illudque Euripidis antiquum sæpe usurpabat : τὰ τῶν φίλων κοινὰ, hoc est, communia amicorum esse omnia. Quare coævòs omnes Poetas ita adjunctos habuit, ut, cùm inter se plurimùm invidiâ arderent, illum unâ omnes colerent, Varius, Tucca, Horatius, Gallus, Propertius. Anser verò, quoniam Antonii partes secutus est, illum non observasse dicitur. Cornificius ob perversam naturam illum non tulit. Gloriæ verò adeo contemptor fuit : cùm quidam versus quosdam sibi adscriberent, eâque re docti haberentur, non modò ægre non ferebat, imò voluptuosum id illi erat : cùm enim distichon, quod laudem felicitatemque Augusti continebat, fecisset, valvisque, non nominato auctore, affixisset ; id erat ejusmodi :

Nocte pluit totâ, redeunt spectacula manè :

Divisum imperium cum Jove Cæsar habet.

Diu quæritans Augustus, cujusnam hi versus essent, eorum auctorem non inveniebat ; Bathyllus verò, Poeta quidam mediocris, tacentibus aliis, sibi adscripsit. Quam ob rem donatus honoratusque a Cæsare fuit. Quod æquo animo non ferens Virgilius, iisdem valvis affixit quater hoc principium :

Sic vos non vobis

Postulabat Augustus, ut hi versus complerentur ; quod cum frustra conati essent aliqui, Virgilius, præposito disticho, sic subjunxit :

Hos ego versiculos feci ; tulit alter honores.

Sic vos non vobis nidificatis aves.

Sic vos non vobis vellera fertis oves.

Sic vos non vobis mellificatis apes.

Sic vos non vobis fertis aratra boves.

Quo cognito, aliquamdiu Bathyllus Romæ fabula fuit, Maro verò exaltatior. Cum is aliquando Ennium in manu haberet, rogareturque quidnam faceret ; respondit, se aurum colligere de stercore Ennii. Habet enim Poeta ille egregias sententias sub verbis non multum ornatis. Interroganti Augusto quo pacto civitas feliciter gubernaretur : Si prudentiores, inquit, temonem tenuerint, & boni malis præponantur : itaque optimi suos habeant honores, nulli tamen aliorum injusti quicquam fiat. At Mæcenas : Quid, inquit, Virgili, satietatem homini non affert ? Omnium rerum, respondit, aut similitudo, aut multitudo stomachum facit, præter intelligere. Idem interrogavit, quo pacto quis altam felicemque fortunam servare potest ? Cui Maro : Si, quantum honore ac divitiis aliis præstantior sit, tantum liberalitate & justitiâ alios superare nitatur. Solitus erat dicere, nullam virtutem commodiorem homini esse patientiâ ; ac nullam asperam adeo esse fortunam, quam prudenter patiando vir fortis non vincat. Quam sententiam in quinto Æneidos inseruit :

*Nate Deâ , quò fata trahunt retrahuntque sequamur :
Quicquid erit , superanda omnis fortuna ferendo est.*

Cùm quidam ejus amicus Cornificii in eum maledicta & inimicitias sibi enarraret : Quam putas , inquit , esse hujusce malevolentiae causam ? Nam neque umquam Cornificium offendi , & eum amo. An , inquit , Hesiodi sententiae non meministi , ubi ait architectum architecto invidere , & poetam poetæ ? De malis , inquit , Græcus ille intellexit : nam boni eruditiores amant. Sed magna cum laude & gloria vindictam in manu habeo. Majore enim curâ virtuti intendam : atque quò elegantior ego fiam , eò vehementius invidiâ rumpetur. Erat Augusto familiaris Philistus quidam , orator , & poësin mediocriter doctus , cui multiplex variumque ingenium erat , quique omnium omnia dicta reprehendere conabatur ; non ut verum dignosceret , quod Socrates facere consuevit , sed ut eruditior videretur. Hic Virgilium , ubicumque convenire dabatur , maledictis , salibusque vexabat. Quare ille sæpe aut tacibundus discedebat , aut suffusus pudore tacebat. Verùm , cùm Augusto audiente , elinguem illum diceret , & causam etiam suam , si linguam haberet , defendere nequire : Tace , inquit , rabula. Nam hæc mea taciturnitas defensorem causarum mearum Augustum fecit & Mæcenatem : & eâ tubâ , cùm volo , loquor , quæ ubique & diutissime audietur. Tu loquacitate non modò aures hominum , sed muros rumpis. Augustus verò Philistum gravi vultu increpavit. Tunc Maro : Si tempus , Cæsar,

inquit, tacendi hic sciret, rarò loqueretur. Tacendum enim semper est, nisi cum taciturnitas tibi noceat, aut oratio aliis profit. Nam qui contendit, & an contentionis finis utilis sit, non novit, stultis illum annumerandum sapientes putant. Posteaquam Augustus summâ rerum omnium potitus est, venit in mentem, an conduceret tyrannidem omittere, & omnem potestatem annuis consulibus, & senatui rempublicam reddere; in qua re diversæ sententiæ consultos habuit Mæcenatem & Agrippam. Agrippa enim utile sibi fore, etiamsi honestum non esset, relinquere tyrannidem longâ oratione contendit: quod Mæcenâs dehortari magnopere conabatur. Quare Augusti animus & hinc ferebatur & illinc: erant enim diversæ sententiæ, variis rationibus firmatæ. Rogavit igitur Maronem, an conferat privato homini se in sua republica tyrannum facere. Tum ille: Omnibus ferme, inquit, rempublicam aucupantibus molesta ipsa tyrannis fuit, & civibus; quia necesse erat propter odia subditorum, aut eorum injustitiam, magnâ suspitione, magnoque timore vivere. Sed si cives justum aliquem scirent quem amarent plurimum, civitati id utile esset, si in eo uno omnis potestas foret. Quare si justitiam, quod modò facis, omnibus in futurum, nullâ hominum factâ compositione, distribues; dominari te, & tibi conduceret, & orbi. Benevolentiam enim omnium habes, ut Deum te & adorent, & credant. Ejus sententiam secutus Cæsar principatum tenuit. Audivit a Scirone præcepta Epicuri, cujus doctrinæ socium habuit Varium. Quamvis diver-

forum Philosophorum opiniones libris suis inseruisse de animo maximè videatur, ipse tamen fuit Academicus; nam Platonis sententias omnibus aliis prætulit.

ARGUMENTA

Incerti Poetæ in Libros Georgicon.

LIBER PRIMUS.

QUID faciat lætas segetes : quæ sidera servet
Agricola, ut facilem terram proscindat aratris,
Semina quo jacienda modo, cultusque locorum,
Et messes docuit magno olim fœnore reddi.

SECUNDUS.

Haftenus arborum cultus, & sidera cœli :
Pampineas exinde comas, collesque virentes,
Descriptasque locis vites, & dona Lyæi,
Atque oleæ ramos pomorum ex ordine lectos.

TERTIUS.

Teque, Pales, & te, pastor memorande per orbem;
Et pecorum cultus, & gramine pascua læta,
Queis habitent armenta locis, stabulentur & agni,
Omnia divino monstravit carmine vates.

QUARTUS.

Protinus aërii mellis redolentia regna,
Hyblæas & apes, alveorum cerea tecta :
Quique apibus flores, examina quæque legenda
Indicat, humentesque favos, cœlestia dona.

*Duodecim scholasticorum Poetarum
argumenta in Æneidem.*

L I B R I P R I M I.

ÆOLUS immittit ventos, Junone precante,
Trojanosque vagos Libycas expellit in oras.
Solatur Venerem dictis Pater ipse dolentem.
Ænean recipit pulchrâ Carthagine Dido:
Cui Venus Ascanii sub imagine mittit amorem.

S E C U N D I.

Cogitur Æneas bellorum exponere casus,
Graiorumque dolos, & equum, fraudemque Sinonis;
Excisamque urbem, Priamique miserrima fata:
Utque patrem impositum forti cervice per ignes
Extulerit, caramque amiserit ipse Creüsam.

T E R T I I.

Post casum Trojæ, fabricatâ classe, superstes
Vela dat Æneas, urbemque in littore Thracum,
Mox aliam pulsus Cretæis condidit oris.
Cedit & hinc, Helenumque videt, præceptaque discit;
Ætnæum Cyclopa fugit, sepelitque parentem.

Q U A R T I.

Ardet amore gravi Dido, soror Anna suadet
Nubere: junguntur, nimbo cogente, sub antro.
Incusat precibus patrem contemptus Iarbas.
Navigat Æneas jussu Jovis. Illa, dolore
Impatiens & amore, necem sibi protinus infert.

Q U I N T I.

In Siculas iterum terras Fortuna reducit
Ænean, tumultoque patris persolvit honorem.

Tum cogit naves incendere Troadas Iris,
Troes ibi relinquunt socios, Venus anxia placat
Neptunum. Somnus Palinurum mergit in undis.

S E X T I.

Sacratam Phœbo Cumarum fertur in urbem
Rex Phrygius, vatisque petit responsa Sibyllæ.
Misenum sepelit. Post hæc adit infera regna;
Congressusque patri, discit genus omne suorum,
Quoque modo casus valeat superare futuros.

S E P T I M I.

Tandem deveniunt Laurentia Troes in arva:
Et pace acceptâ læti nova mœnia condunt.
Nocte fatam Juno Furiam evocat, Illa Latinos
Inter & Æneadas bellum ferit, & ciet arma.
Protinus auxiliis terra instruit Itala turmas.

O C T A V I.

Vidit ut Æneas summâ vi bella parari;
Arcadas, Evandrumque senem sibi fœdere jungit:
Dardanioque duci sociatur Etruria tota.
Arma petit genitrix, dat Mulciber: in clypeoque
Res pingit Latias, & fortia facta nepotum.

N O N I.

Ad Turnum properè Junonia mittitur Iris,
Instigatque animos. Acies movet ille, Phrygasque
Obsidet. In Nymphas versa est Æneia classis.
Euryalus Nisusque luunt nece prælia noctis.
Vi Turnus potitur castris. Expellitur inde.

D E C I M I.

Placat & uxoris dictis & jurgia natæ
Jupiter. Auxiliis instructus Troïus heros

xxiv ARGUMENTA IN ÆNEID.

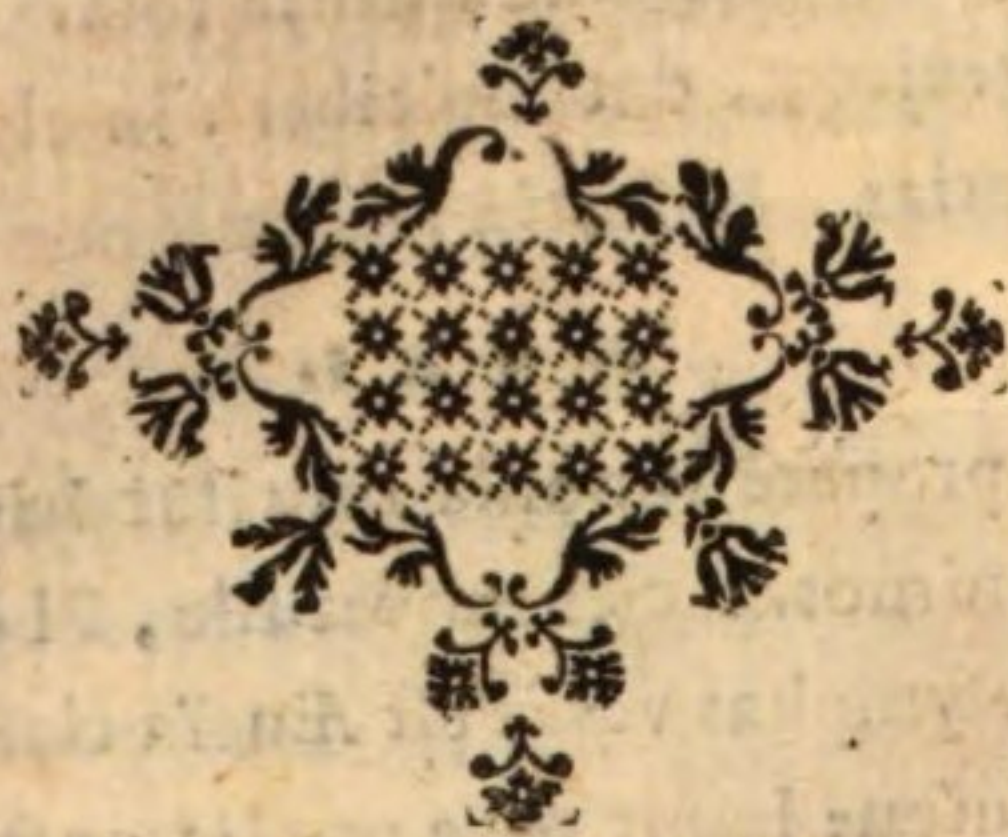
Advenit. Occurrunt Rutuli , atque in littore pugnant.
Occidit a Turno Pallas : victorque superbus
Æneæ eripitur. Mezentius interit acer.

U N D E C I M I.

Occisis proprium pars utraque reddit honorem.
Supplicibus Calydone fatus negat arma Latinis.
Cum Drance alterno jurgat certamine Turnus.
Æneas equitem præmittit , & obvia virgo
Excipit : extinctâ Rutuli dant terga Camillâ.

D U O D E C I M I.

Trojanis Rutulisque placet conjungere fœdus.
Id Rutuli rumpunt. Nato Venus alma medetur
Dictamno , Rutulique luunt perjuria victi.
Cogitur Æneæ Dauni concurrere proles :
Pallantea necem misero dant cingula Turno.

P. VIRGILII MARONIS
BUCOLICON LIBER.

E C L O G A P R I M A.

T I T Y R U S.

M E L I B Œ U S , T I T Y R U S.

*M. T*ITYRE, tu patulæ recubans sub tegmine
fagi,

Sylvestrem tenui musam meditaris avenâ :

Nos patriæ fines & dulcia linquimus arva ;

Nos patriam fugimus: tu, Tityre, lentus in umbra

Formosam resonare doces Amaryllida sylvas.

T. O Melibœe, Deus nobis hæc otia fecit.

Namque erit ille mihi semper Deus: illius aram

Sæpe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.

Ille meas errare boves, ut cernis, & ipsum

Ludere quæ vellem calamo permisit agresti.

M. Non equidem invideo, miror magis: undique totis

Usque adeo turbatur agris. En ipse capellas

1. *Tenui avenâ.* Avena, calamus, stipula, arundo, cicuta, fistula, buxus, [tibia, cornu, æs, &c. totidem nomina musicorum instrumentorum pro varia ex qua conficiebantur materia.

2. *Usque adeo.* In tantum, tantopere.

- P. VIRGILII BUCOLICA,
- Protinus æger ago : hanc etiam vix , Tityre , duco.
 Hic inter densas corylos modò namque gemellos ,
 15 Spem gregis , ah ! silice in nuda connixa reliquit.
 Sæpe malum hoc nobis , si mens non læva fuisset ,
 De cœlo tactas memini prædicere quercus :
 Sæpe sinistra cava prædixit ab ilice cornix.
 Sed tamen , iste Deus , qui sit , da , Tityre , nobis.
 20 T. Urbem quam dicunt Romam , Melibœe , putavi
 Stultus ego huic nostræ similem , quò sæpe solemus
 Pastores ovium teneros depellere fœtus.
 Sic canibus catulos similes , sic matribus hædos
 Nôram : sic parvis componere magna solebam.
 25 Verùm hæc tantùm alias inter caput extulit urbes ,
 Quantum lenta solent inter viburna cupressi.
 M. Et quæ tanta fuit Romam tibi causa videndi ?
 T. Libertas : quæ fera , tamen respexit inertem ,
 Candidior postquam tondenti barba cadebat.
 30 Respexit tamen , & longo pòst tempore venit ,
 Postquam nos Amarillis habet , Galatea reliquit.
 Namque , fatebor enim , dum me Galatea tenebat ,
 Nec spes libertatis erat , nec cura peculî.
 Quamvis multa meis exiret victima septris ,
 35 Pinguis & ingrata premeretur caseus urbi ,
 Non umquam gravis ære domum mihi dextra redibat.
 M. Mirabar quid mœsta Deos , Galatea , vocares :
 Cui pendere sua patereris in arbore poma.
 Tityrus hinc aberat : ipsæ te , Tityre , pinus ,
 40 Ipsi te fontes , ipsa hæc arbuta vocabant.
 T. Quid facerem ? Neque servitio me exire licebat ,
 Nec tam præsentibus alibi cognoscere Divos.
 Hic illum vidi juvenem , Melibœe , quotannis
 Bis senos cui nostra dies altaria fumant.
 45 Hic mihi responsum primus dedit ille petenti :

13. *Protinus* , vel porro tenus , i e , longè , vel confestim , celeriter.

37. *Galatea*. Vulgò Amarylli. Veterem lectionem revocavimus. Galatea Mantuam urbem designat , Amaryllis Romam. Mantua requirebat absentem Tityrum , quum ille Romam petisset.

Pascite, ut antè, boves, pueri: submitte tauros.

M. Fortunate senex, ergo tua rura manebunt,
Et tibi magna satis; quamvis lapis omnia nudus,
Limosoque palus obducatur pascua junco.

Non infueta graves tentabunt pabula; fœtas
Nec mala vicini pecoris contagia lædent.

Fortunate senex: hîc inter flumina nota
Et fontes sacros, frigus captabis opacum.

Hinc tibi, quæ semper vicino ab limite sepes
Hyblæis apibus florem depasta salicti,

Sæpe levi somnum suadebit inire susurro.

Hinc alta sub rupe canet frondator ad auras.

Nec tamen interea rauca, tua cura, palumbes,

Nec gemere aëria cessabit turtur ab ulmo.

T. Ante leves ergo pascentur in æthere cervi,

Et freta destituent nudos in littore pisces:

Antè, pererratis amborum finibus, exsul

Aut Ararim Parthus bibet, aut Germania Tigrim,

Quàm nostro illius labatur pectore vultus.

M. At nos hinc alii sitientes ibimus Afros;

Pars Scythiam, & rapidum Cretæ veniemus Oaxem,

Et penitus toto divisos orbe Britannos.

En umquam patrios longo pòst tempore fines,

Pauperis & tugurî congestum cespite culmen,

Post aliquot, mea regna videns, mirabor aristas?

Impius hæc tam culta novalia miles habebit?

Barbarus has segetes? En quò discordia cives

Perduxit miseros: en quæis consecvimus agros,

Inferre nunc, Melibœe, pyros; pone ordine vites.

50. *Graves . . . fœtas.* Hæ voces junguntur in vulgatis. Distinximus, ut oves dicantur graves ante partum, fœtæ post partum: quo sensu vox posterior de animantibus semper dicitur. *Vide Georg. 3, v. 176. & Eneid. 8. v. 630.*

62. *Pererratis amborum finibus.* Utroque populo, Partho scil. & Germano, in fines alterius migrante.

68. *En umquam.* Numquamne, etiam longo pòst tempore, aut saltem post aliquot aristas, i e, annos, videns patrios fines . . . miro quodam affectu delectationis recreabor?

- 4 P. VIRGILII BUCOLICA,
75 Itē meæ, quondam felix pecus, itē capellæ.
Non ego vos posthac viridi projectus in antro;
Dumosa pendere procul de rupe videbo.
Carmina nulla canam: non, me pascente, capellæ;
Florentem cytisum & salices carpetis amaras.
80 T. Hic tamen hanc mecum poteris requiescere noctem
Frōde super viridi. Sunt nobis mitia poma,
Castaneæ molles, & pressi copia lactis.
Et jam summa procul villarum culmina fumant,
Majoresque cadunt altis de montibus umbræ.
-

ECLOGA II.

ALEXIS.

- F**ORMOSUM pastor Corydon ardebat Alexim,
Delicias domini: nec quid speraret, habebat.
Tantum inter densas, umbrosa cacumina, fagos
Assidue veniebat: ibi hæc incondita solus
5 Montibus & sylvis studio jactabat inani.
O crudelis Alexi, nihil mea carmina curas;
Nil nostri miserere: mori me denique coges.
Nunc etiam pecudes umbras & frigora captant:
Nunc virides etiam occultant spineta lacertos;
10 Thestilis & rapido fessis messoribus æstu
Allia serpillumque herbas contundit olentes.
At mecum raucis, tua dum vestigia lustrō,
Sole sub ardenti resonant arbusta cicadis.
Nonne fuit fatius tristes Amaryllidis iras,
15 Atque superba pati fastidia? Nonne Menalcam?
Quamvis ille niger, quamvis tu candidus esses.
O formose puer, nimium ne crede colori:
Alba ligustra cadunt, vaccinia nigra leguntur.
Despectus tibi sum, nec qui sim quæris, Alexi;
20 Quam dives pecoris, nivei quam lactis abundans.
Mille meæ Siculis errant in montibus agnæ:
Lac mihi non æstate novum, non frigore deficit.
Canto quæ solitus, si quando armenta vocabat,
Amphion Dirceus in Aëteo Aracyntho.

Nec sum adeo informis: nuper me in littore vidi,
 Cùm placidum ventis staret mare. Non ego Daphnim,
 Judice te, metuam, si numquam fallit imago. 25

O tantùm libeat mecum tibi sordida rura
 Atque humiles habitare casas, & figere cervos,
 Hædorumque gregem viridi compellere hibisco! 30
 Mecum unâ in sylvis imitabere Pana canendo.

Pan primus calamos cerâ conjungere plures
 Instituit: Pan curat oves, oviumque magistros:
 Nec te pœniteat calamo trivisse labellum.
 Hæc eadem ut sciret, quid non faciebat Amyntas? 35

Est mihi disparibus septem compacta cicutis
 Fistula, Damœtas dono mihi quam dedit olim.
 Et dixit moriens: Te nunc habet ista secundum.
 Dixit Damœtas: invidit stultus Amyntas.

Præterea duo nec tutâ mihi valle reperti
 Capreoli, sparsis etiam nunc pellibus albo,
 Bina die ficcant ovis ubera, quos tibi servo. 40

Jampridem a me illos abducere Thestylis orat:
 Et faciet, quoniam sordent tibi munera nostra.

Huc ades, ô formose puer. Tibi lilia plenis
 Ecce ferunt Nymphæ calathis: tibi candida Naïs
 Pallentes violas & summa papavera carpens,
 Narcissum & florem jungit bene olentis anethi:
 Tum casîâ atque aliis intexens suavibus herbis,
 Mollia luteolâ pingit vaccinia calthâ. 50

Ipse ego cana legam tenerâ lanugine mala,
 Castaneasque nuces, mea quas Amaryllis amabat.
 Addam cerea pruna: & honos erit huic quoque pomo.
 Et vos, ô lauri, carpam, & te, proxima myrte;
 Sic positæ quoniam suaves miscetis odores. 55

Rusticus es, Corydon; nec munera curat Alexis:
 Nec, si muneribus certes, concedat Iolas.

Eheu! quid volui misero mihi? floribus Austrum
 Perditus, & liquidis immisi fontibus apros.

Quem fugis, ah demens? Habitârunt Dii quoque sylvas, 60

53. Et bonos erit huic quoque pomo. Ut castaneæ commendationem habent ab Amaryllide; sic quoque prunis decus accedet, si tibi grata fuerint.

Dardaniusque Paris. Pallas quas condidit arces

Ipsa colat : nobis placeant ante omnia sylvæ.

Torva læna lupum sequitur , lupus ipse capellam :

Florentem cytisum sequitur lasciva capella.

65 Te Coridon , ô Alexi ! Trahit sua quemque voluptas.

Aspice : aratra jugo referunt suspensa juvenci ,

Et sol crescentes decedens duplicat umbras ;

Me tamen urit amor : quis enim modus adsit amor ?

Ah ! Coridon , Coridon , quæ te dementia cepit !

70 Semiputata tibi frondosa vitis in ulmo est.

Quin tu aliquid saltem potius , quorum indiget usus ,

Viminibus mollique paras detexere junco ?

Invenies alium , si te hic fastidit , Alexim.

ECLOGA III.

PALÆMON.

MENALCAS , DAMÆTAS , PALÆMON.

M. **D**I C mihi , Damœta , cujum pecus ? an Melibœi ?

D. Non : verum Ægonis ; nuper mihi tradidit Ægon.

M. Infelix ô semper oves pecus ! Ipse Neæram

Dum fovet , ac , ne me sibi præferat illa , veretur :

5 Hic alienus oves custos bis mulget in hora :

Et succus pecori , & lac subducitur agnis.

D. Parcius ista viris tamen objicienda memento.

Novimus & qui te transversa tuentibus hircis ,

Et quo , sed faciles Nymphæ risere , facello.

10 M. Tum , credo , cum me arbustum videre Myconis

Atque malâ vites incidere falce novellas.

D. Aut hîc ad veteres fagos , cum Daphnidis arcum

Fregisti & calamos ; quæ tu , perverse Menalca ,

67. *Duplicat.* Auget , intendit.

8. *Transversa.* Adjectivum neutri generis pro adverbio , ut sæpissime Virgilius. Sic. *Æn.* 5. 19. *Transversa fremunt.* 9. 125. *Rauca sonans* , & eodem libro 732. *Horrendum sonuere.*

Et cùm vidisti puero donata, dolebas:

Et si non aliquà nocuisses, mortuus esses.

15

M. Quid domini facient, audent cùm talia fures?

Non ego te vidi Damonis, pessime, caprum

Excipere insidiis, multùm latrante Lyciscâ?

Et cùm clamarem: Quò nunc se proripit ille?

Tityre, coge pecus; tu post carecta latebas.

20

D. An mihi cantando victus non redderet ille,

Quem mea carminibus meruisset fistula caprum?

Si nescis, meus ille caper fuit: & mihi Damon

Ipse fatebatur; sed reddere posse negabat.

M. Cantando tu illum? aut umquam tibi fistula cerâ 25

Juncta fuit? Non tu in triviis, indocte, solebas

Stridenti miserum stipulâ disperdere carmen?

D. Vis ergo inter nos, quid possit uterque, vicissim

Experiamur? Ego hanc vitulam (ne fortè recuses,

Bis venit ad mulctram, binos alit ubere foetus)

30

Depono; tu dic mecum quo pignore certes.

M. De grege non ausim quicquam deponere tecum;

Est mihi namque domi pater, est injusta noverca:

Bisque die numerant ambo pecus, alter & hœdos.

Verùm id quod multò tute ipse fatebere majus,

35

Insanire libet quoniam tibi, pocula ponam

Fagina, cœlatum divini opus Alcimedontis,

Lenta quibus torno facili superaddita vitis,

Diffusos hederâ vestit pallente corymbos.

In medio duo signa, Conon: & quis fuit alter,

40

Descripsit radio totum qui gentibus orbem?

Tempora quæ messor, quæ curvus arator haberet?

Necdum illis labra admovi, sed condita servo.

D. Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit,

Et molli circùm est ansas amplexus acantho:

45

Orpheaque in medio posuit, sylvasque sequentes.

15. *Aliquâ*. Aliquâ viâ, ratione.

25. *Cantando tu illum*. Verba indignantis. Tu illum cantando meruisti?

34. *Pecus*. Oves, nomen generis pro specie.

41. *Radio*. Virgâ mathematicâ, quâ variæ cœli terrarumque partes assignantur.

Dardaniusque Paris. Pallas quas condidit arces

Ipsa colat : nobis placeant ante omnia sylvæ.

Torva læna lupum sequitur , lupus ipse capellam :

Florentem cytisum sequitur lasciva capella.

65 Te Coridon , ô Alexi ! Trahit sua quemque voluptas.

Aspice : aratra jugo referunt suspensa juvenci ,

Et sol crescentes decedens duplicat umbras ;

Me tamen urit amor : quis enim modus adsit amori ?

Ah ! Coridon , Coridon , quæ te dementia cepit !

70 Semiputata tibi frondosa vitis in ulmo est.

Quin tu aliquid saltem potius , quorum indiget usus ,

Viminibus mollique paras detexere junco ?

Invenies alium , si te hic fastidit , Alexim.

ECLOGA III.

PALÆMON.

MENALCAS , DAMÆTAS , PALÆMON.

M. **D**I C mihi , Damœta , cujum pecus ? an Melibœi ?

D. Non : verùm Ægonis ; nuper mihi tradidit Ægon.

M. Infelix ô semper oves pecus ! Ipse Neæram

Dum fovet , ac , ne me sibi præferat illa , veretur :

5 Hic alienus oves custos bis mulget in hora :

Et succus pecori , & lac subducitur agnis.

D. Parcius ista viris tamen objicienda memento.

Novimus & qui te transversa tuentibus hircis ,

Et quo , sed faciles Nymphæ risere , facello.

10 M. Tum , credo , cùm me arbustum videre Myconis

Atque malâ vites incidere falce novellas.

D. Aut hîc ad veteres fagos , cùm Daphnidis arcum

Fregisti & calamos ; quæ tu , perverse Menalca ,

67. *Duplicat.* Auget , intendit.

8. *Transversa.* Adjectivum neutri generis pro adverbio , ut sæpissime Virgilius. Sic. *Æn.* 5. 19. *Transversa* fremunt. 9. 125. *Rauca* sonans , & eodem libro 732. *Horrendum* sonuere.

Et cùm vidisti puero donata, dolebas:

Et si non aliquà nocuisses, mortuus esses.

15

M. Quid domini facient, audent cùm talia fures?

Non ego te vidi Damonis, pessime, caprum

Excipere insidiis, multùm latrante Lyciscâ?

Et cùm clamarem: Quò nunc se proripit ille?

Tityre, coge pecus; tu post carecta latebas.

20

D. An mihi cantando victus non redderet ille,

Quem mea carminibus meruisset fistula caprum?

Si nescis, meus ille caper fuit: & mihi Damon

Ipse fatebatur; sed reddere posse negabat.

M. Cantando tu illum? aut umquam tibi fistula cerâ 25

Juncta fuit? Non tu in triviis, indocte, solebas

Stridenti miserum stipulâ disperdere carmen?

D. Vis ergo inter nos, quid possit uterque, vicissim

Experiamur? Ego hanc vitulam (ne fortè recuses,

Bis venit ad mulctram, binos alit ubere fortus)

30

Depono; tu dic mecum quo pignore certes.

M. De grege non ausim quicquam deponere tecum;

Est mihi namque domi pater, est injusta noverca:

Bisque die numerant ambo pecus, alter & hœdos.

Verùm id quod multò tute ipse fatebere majus,

35

Insanire libet quoniam tibi, pocula ponam

Fagina, cœlatum divini opus Alcimedontis,

Lenta quibus torno facili superaddita vitis,

Diffusos hederâ vestit pallente corymbos.

In medio duo signa, Canon: & quis fuit alter,

40

Descripsit radio totum qui gentibus orbem?

Tempora quæ messor, quæ curvus arator haberet?

Necdum illis labra admovi, sed condita servo.

D. Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit,

Et molli circùm est ansas amplexus acantho:

45

Orpheaque in mediò posuit, sylvasque sequentes.

15. *Aliquâ.* Aliquâ viâ, ratione.

25. *Cantando tu illum.* Verba indignantis. Tu illum cantando meruisti?

34. *Pecus.* Oves, nomen generis pro specie.

41. *Radio.* Virgâ mathematicâ, quâ variæ cœli terrarumque partes assignantur.

Necdum illis labra admovi, sed condita servo.

Si ad vitulam spectes, nihil est quod pocula laudes.

M. Numquam hodie effugies: veniam quocumque vocaris.

50 Audiat hæc tantum, vel qui venit: ecce Palæmon.
Efficiam posthac ne quemquam voce laceſſas.

D. Quin age, si quid habes: in me mora non erit ulla,
Nec quemquam fugio. Tantum, vicine Palæmon,
Sensibus hæc imis, res est non parva, reponas.

55 P. Dicite: quandoquidem in molli confedimus herba;
Et nunc omnis ager, nunc omnis parturit arbos:
Nunc frondent sylvæ, nunc formosissimus annus.
Incipe, Damoëta; tu deinde sequere, Menalca.
Alternis dicetis: amant alterna Camœnæ.

60 D. Ab jove principium, Musæ; Jovis omnia plena.
Ille colit terras: illi mea carmina curæ.

M. Et me Phœbus amat: Phœbo sua semper apud me
Munera sunt, lauri, & suave rubens hyacinthus.

D. Malo me Galatea petit, lasciva puella:

65 Et fugit ad salices, & se cupit antè videri.

M. At mihi sese offert ultro meus ignis Amyntas;
Notior ut jam sit canibus non Delia nostris.

D. Parta meæ Veneri sunt munera: namque notavi
Ipse locum aëriæ quo congefſere palumbes.

70 M. Quod potui, puero sylvestri ex arbore lecta
Aurea mala decem misi: cras altera mittam.

D. O quoties, & quæ nobis Galatea locuta est!
Partem aliquam, venti, Divum referatis ad aures.

M. Quid prodest quod me ipse animo non spernis,
Amynta,

75 Si dum tu sectaris apros, ego retia servo?

D. Phyllida mitte mihi; meus est natalis, Iola:
Cum faciam vitulâ pro frugibus, ipse venito.

M. Phyllida amo ante alias: nam me discedere flevit:
Et longum, formose, vale, vale, inquit, Iola.

80 D. Triste lupus stabulis, maturis frugibus imbres,
Arboribus venti, nobis Amaryllidis iræ.

M. Dulce satis humor, depulsis arbutus hædis,
Lenta salix fœto pecori: mihi solus Amyntas.

D. Pollio amat nostram, quamvis est rustica, Musam.

Pierides, vitulam lectori pascite vestro. 85

M. Pollio & ipse facit nova carmina. Pascite taurum:

Jam cornu petat, & pedibus qui spargat arenam.

D. Qui te, Pollio, amat, veniat quò te quoque gaudet.

Mella fluant illi: ferat & rubus asper amomum.

M. Qui Bavium non odit, amet tua carmina, Mævi: 90

Atque idem jungat vulpes, & mulgeat hircos.

D. Qui legitis flores, & humi nascentia fraga,

Frigidus, ô pueri, fugite hinc, latet anguis in herba.

M. Parcite, oves, nimium procedere: non bene ripæ

Creditur: ipse aries etiam nunc vellera siccat. 95

D. Tityre, pascentes a flumine reïce capellas:

Ipse, ubi tempus erit, omnes in fonte lavabo.

M. Cogite, oves, pueri: si lac præceperit æstus,

Ut nuper, frustra pressabimus ubera palmis.

D. Eheû! quàm pingui macer est mihi taurus in arvo! 100

Idem amor exitium est pecori, pecorisque magistro.

M. His certè neque amor causa est: vix ossibus hærent.

Nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos.

D. Dic quibus in terris, & eris mihi magnus Apollo,

Tres pateat cœli spatium non amplius ulnas. 105

M. Dic quibus in terris inscripti nomina Regum

Nascantur flores; & Phyllida solus habeto.

P. Non nostrum inter vos tantas componere lites.

Et vitulâ tu dignus, & hic, & quisquis amores.

Aut metuet dulces, aut experietur amaros. 110

Claudite jam rivos, pueri; sat prata biberunt.

E C L O G A I V.

P O L L I O.

S I C E L I D E S Mufæ, paulò majora canamus,

Non omnes arbuſta juvant, humilesque myricæ.

Si canimus ſylvas, ſylvæ ſint Conſule dignæ.

88. Veniat quò. Honores aſſequatur, quos te adeptum gaudet.

91. Jungat. Sub jugum mittat, jungendo pares.

Ultima Cumæi venit jam carminis ætas :

5 Magnus ab integro seclorum nascitur ordo.

Jam redit & Virgo, redeunt Saturnia regna :

Jam nova progenies cœlo demittitur alto.

Tu modò nascenti puero, quo ferrea primùm

Definet, ac toto surget gens aurea mundo,

10 Casta, fave, Lucina : tuus jam regnat Apollo.

Teque adeo, decus hoc ævi, te Consule, inibit,

Pollio, & incipient magni procedere menses.

Te duce, si qua manent sceleris vestigia nostri,

Irrita perpetuâ solvent formidine terras.

15 Ille Deûm vitam accipiet, Divisq; videbit

Permixtos heroas, & ipse videbitur illis;

Pacatumque reget patriis virtutibus orbem.

At tibi prima, puer, nullo munuscula cultu,

Errantes hederas passim cum baccare tellus,

20 Mixtaque ridenti colocasia fundet acantho.

Ipsæ lacte domum referent distenta capellæ

Ubera; nec magnos metuent armenta leones :

Ipsa tibi blandos fundent cunabula flores.

Occidet & serpens, & fallax herba veneni

25 Occidet : Assyrium vulgò nascetur amomum.

At simul heroum laudes, & facta parentis

Jam legere, & quæ sit poteris cognoscere virtus;

Molli paulatim flavescent campus aristâ,

Incultisque rubens pendebit sentibus uva,

30 Et duræ quercus sudabunt roscida mella.

Pauca tamen suberunt priscae vestigia fraudis,

Quæ tentare Thetim ratibus, quæ cingere muris

Oppida, quæ jubeant telluri infundere sulcos.

Alter erit tum Tiphys : & altera quæ vehat Argo

35 Delectos heroas : erunt etiam altera bella,

Atque iterum ad Trojam magnus mittetur Achilles.

Hinc ubi jam firmata virum te fecerit ætas,

Cedet & ipse mari vector; nec nautica pinus.

5. *Magnus seclorum ordo.* Hæc verba, ut & postea, *magni menses*, intelligi debent de annis ac seculis felicibus.

13. *Sceleris . . . , nostri.* Cædis Cæsarianæ;

Mutabit merces: omnis feret omnia tellus.
 Non rastros patietur humus, non vinea falcem: 40
 Robustus quoque jam tauris juga solvet arator:
 Nec varios discet mentiri lana colores.
 Ipse sed in pratis aries jam suave rubenti
 Murice, jam croceo mutabit vellera luto:
 Sponte suâ sandyx pascentes vestiet agnos. 45

Talia secla suis dixerunt, currite, fusis
 Concordes stabili fatorum numine Parcæ.
 Aggredere ô magnos, aderit jam tempus, honores,
 Cara Deûm soboles, magnum Jovis incrementum.
 Aspice convexo nutantem pondere mundum, 50
 Terrasque, tractusque maris, cœlumque profundum;
 Aspice venturo lætentur ut omnia seculo.

O mihi tam longæ maneat pars ultima vitæ,
 Spiritus, & quantum sat erit tua dicere facta!
 Non me carminibus vincet, nec Thracius Orpheus, 55
 Nec Linus: huic mater quamvis, atque huic pater adsit,
 Orphei Calliopea, Lino formosus Apollo.
 Pan etiam Arcadiâ mecum si iudice certet,
 Pan etiam Arcadiâ dicat se iudice victum.
 Incipe, parve puer, risu cognoscere matrem: 60
 Matri longa decem tulerunt fastidia menses.
 Incipe, parve puer. Cui non risere parentes,
 Nec Deus hunc mensâ, Dea nec dignata cubili est.

E C L O G A V.

D A P H N I S.

M E N A L C A S, M O P S U S.

Me. **C**UR non, Mopse, boni quoniam convenimus
 ambo,
 Tu calamos inflare leves, ego dicere versus,
 Hîc corylis mixtas inter confidimus ulmos?

60. *Risu cognoscere matrem.* Matrem agnoscere ipsi
 arridendo, & efficere ut ipsa tibi vicissim arrideat.

3. *Confidimus.* A verbo confido. Vide Georg. 4. v. 65.
 Æn. 4. 573. 5. 136. 10. 5. & alib. passim.

- Mo.* Tu major: tibi me est æquum parere, Menalca;
 5 Sive sub incertas zephyris motantibus umbras,
 Sive antro potiùs succedimus. Aspice ut antrum
 Sylvestris raris sparsit labrusca racemis.
Me. Montibus in nostris solus tibi certet Amyntas.
Mo. Quid si idem certet Phœbum superare canendo?
 10 *Me.* Incipe, Mopse, prior, si quos aut Phyllidis ignes,
 Aut Alconis habes laudes, aut jurgia Codri.
 Incipe: pascentes servabit Tityrus hædos.
Mo. Immo hæc, in viridi nuper quæ cortice fagi
 Carmina descripsi, & modulans alterna notavi,
 15 Experiar: tu deinde iubeto certet Amyntas.
Me. Lenta salix quantum pallenti cedit olivæ,
 Puniceis humilis quantum saliunca rosetis;
 Judicio nostro tantum tibi cedit Amyntas.
 Sed tu desine plura, puer: successimus antro.
 20 *Mo.* Exstinctum Nymphæ crudeli funere Daphnim
 Flebant: vos coryli testes, & flumina Nymphis,
 Cùm complexa sui corpus miserabile nati,
 Atque Deos atque astra vocat crudelia mater.
 Non ulli pastos illis egere diebus
 25 Frigida, Daphni, boves ad flumina: nulla neque amnem
 Libavit quadrupes, nec graminis attigit herbam.
 Daphni, tuum Pœnos etiam ingemuisse leones
 Interitum, montesque feri sylvæque loquuntur.
 Daphnis & Armenias curru subjungere tigres
 30 Instituit; Daphnis thiasos inducere Baccho;
 Et foliis lentas intexere mollibus hastas.
 Vitis ut arboribus decori est, ut vitibus uvæ,
 Ut gregibus tauri, segetes ut pinguibus arvis;
 Tu decus omne tuis. Postquam te fata tulerunt,
 35 Ipsa Pales agros, atque ipse reliquit Apollo.

19. *Sed tu.* Desine plura conqueri de Amynta, & morari cantum. Hic versus in vulgatis Mopso tribuitur. Sed vix ille videtur sic alloqui posse Menalcam, quem in aliis veretur tamquam discipulus magistrum.

28. *Loquuntur.* Dum his leonum gemitibus resonant.

29. *Curru.* In dandi casu pro curru.

30. *Thiasos.* Choros saltantium in honorem Bacchi.

Grandia sæpe quibus mandavimus hordea fulcis,
Infelix lolium, & steriles dominantur avenæ.

Pro molli viola, pro purpureo narcisso,
Carduus & spinis surgit paliurus acutis.

Spargite humum foliis, inducite fontibus umbras, 40
Pastores: mandat fieri sibi talia Daphnis.

Et tumulum facite, & tumulo superaddite carmen:

*Daphnis ego in sylvis hinc usque ad sidera notus,
Formosi pecoris custos formosior ipse.*

Me. Tale tuum carmen nobis, divine Poëta, 45
Quale sopor fessis in gramine, quale per æstum
Dulcis aquæ saliente sitim reslinguere rivo.

Nec calamis solùm æquiparas, sed voce magistrum.
Fortunate puer, tu nunc eris alter ab illo.

Nos tamen hæc quocumque modo tibi nostra vicissim 50
Dicemus, Daphninque tuum tollemus ad astra:

Daphnin ad astra feremus: amavit nos quoque Daphnis.

Mo. An quicquam nobis tali sit munere majus?

Et puer ipse fuit cantari dignus, & ista

Jampridem Stimicon laudavit carmina nobis. 55

Me. Candidus insuetum miratur limen Olympi,
Sub pedibusque videt nubes & sidera Daphnis.

Ergo alacris sylvas & cetera rura voluptas,

Panaque, pastoresque tenet, Dryadasque puellas.

Nec lupo insidias pecori, nec retia cervis 60

Ulla dolum meditantur: amat bonus otia Daphnis.

Ipsi lætitiâ voces ad sidera jactant

Intonsi montes; ipsæ jam carmina rupes,

Ipsa sonant arbuta: Deus, Deus ille, Menalca.

Sis bonus ô felixque tuis: en quatuor aras. 65

Ecce duas tibi, Daphni, duoque altaria Phœbo.

Pocula bina novo spumantia lacte quotannis,

Craterasque duo statuam tibi pinguis olivi:

Et multo imprimis hilarans convivia Baccho:

Ante focum, si frigus erit, si messis, in umbra, 70

Vina novum fundam calathis Arvisia nectar.

Cantabunt mihi Damoetas, & Lyctius Ægon:

48. *Magistrum.* Nempe Menalcam ipsum, i.e., Virgilium
cujus se discipulum Mopsus agnoscit.

Saltantes Satyros imitabitur Alpheſibœus.

Hæc tibi ſemper erunt, & cùm ſolennia vota

75 Reddemus Nymphis, & cùm luſtrabimus agros.

Dum juga montis aper, fluvios dum piſcis amabit,

Dumque thymo paſcentur apes, dum rore cicadæ;

Semper honos, nomenque tuum, laudesque manebunt.

Ut Baccho Cererique, tibi ſic vota quotannis

80 Agricolaë facient: damnabis tu quoque votis.

Mo. Quæ tibi, quæ tali reddam pro carmine dona?

Nam neque me tantùm venientis ſibilus aſtri,

Nec percuſſa juvant fluctu tam littora, nec quæ

Saxoſas inter decurrunt flumina valles.

85 Me. Hac te nos fragili donabimus antè cicutâ.

Hæc nos, formoſum Corydon ardebat Alexim:

Hæc eadem docuit, cujum pecus, an Melibœi?

Mo. At tu ſume pedum, quod, me cùm ſæpe rogaret,

Non tulit Antigenes (& erat tum dignus amari)

90 Formoſum paribus nodis atque ære, Menalca.

ECLOGA VI.

SILENUS.

P

PRIMA Syracuſio dignata eſt ludere verſu

Noſtra, nec erubuit ſylvas habitare Thalia.

Cùm canerem reges & prælia, Cynthius aurem

5 Vellit, & admonuit: Paſtorem, Tityre, pingues

Paſcere oportet oves, deductum dicere carmen.

Nunc ego (namque ſuper tibi erunt qui dicere laudes,

Vare, tuas cupiant, & triſtia condere bella)

Agreſtem tenui meditabor arundine muſam.

10 Non injuſſa cano: ſi quis tamen hæc quoque, ſi quis

Captus amore leget; te noſtræ, Vare, myricæ,

Te nemus omne canet: nec Phœbo gratior ulla eſt,

75, *Luſtrabimus agros.* Victimâ circum novas fruges ter
ductâ. Vid. Georg. 1. 345.

80. *Damnabis.* Agricolæ poſtulatâ annuendo, adi-
ges eos ad exſolvenda vota.

Quàm sibi quæ Vari præscripsit pagina nomen.

Pergite, Pierides. Chromis & Mnasilus in antro
Silenum pueri somno videre jacentem,

Inflatum hesterno venas, ut semper, Iaccho.

Serta procul tantùm capiti delapsa jacebant:

Et gravis attritâ pendebat cantharus ansâ.

Aggressi (nam sæpe senex spe carminis ambo
Luferat) injiciunt ipsis ex vincula fertis.

Addit se sociam, timidisque supervenit Ægle,

Ægle Naiadum pulcherrima: jamque videnti

Sanguineis frontem moris & tempora pingit.

Ille dolum ridens: Quò vincula nectitis, inquit?

Solvite me, pueri: satis est potuisse videri.

Carmina quæ vultis, cognoscite: carmina vobis;

Huic aliud mercedis erit. Simul incipit ipse.

Tum verò in numerum Faunosque ferasque videres

Ludere, tum rigidas motare cacumina quercus.

Nec tantùm Phœbo gaudet Parnassia rupes,

Nec tantùm Rhodope miratur & Ismarus Orphea.

Namque canebat uti magnum per inane coacta
Semina terrarumque, animæque, marisque fuissent,

Et liquidi simul ignis: ut his exordia primis

Omnia, & ipse tener mundi concreverit orbis:

Tum durare solum, & discludere Nerea ponto

Cœperit, & rerum paulatim sumere formas:

Jamque novum ut terræ stupeant lucefcere solem,

Altiùs atque cadant summotis nubibus imbres:

Incipiant sylvæ cùm primùm surgere, cùmque

Rara per ignotos errent animalia montes.

Hinc lapides Pyrrhæ jactos, Saturnia regna,

Caucaseasque refert volucres, furtumque Promethei.

His adjungit Hylan, nautæ quo fonte relictum

Clamassent; ut littus, Hyla, Hyla omne sonaret.

Et fortunatam, si numquam armenta fuissent,

Pasiphaën nivei solatur amore juvenci.

Ah! virgo infelix, quæ te dementia cepit?

Prætides implerunt falsis mugitibus agros:

At non tam turpes pecudum tamen ulla secuta est.

- 50 Concubitus: quamvis collo timuisset aratrum;
 Et sæpe in levi quæsisset cornua fronte.
 Ah! Virgo infelix, tu nunc in montibus erras:
 Ille latus niveum molli fultus hyacintho,
 Ilice sub nigra pallentes ruminat herbas:
 55 Aut aliquâ in magno sequitur grege. Claudite, Nymphæ,
 Dictææ Nymphæ nemorum jam claudite saltus:
 Si quâ fortè ferant oculis sese obvia nostris
 Errabunda bovis vestigia. Forsitan illum,
 Aut herbâ captum viridi, aut armenta secutum,
 60 Perducant aliquæ stabula ad Gortynia vaccæ.
 Tum canit Hesperidum miratam mala puellam:
 Tum Phaëtoniadas musco circumdat amaræ
 Corticis, atque solo proceras erigit alnos.
 Tum canit errantem Permessi ad flumina Gallum
 65 Aonas in montes ut duxerit una sororum;
 Utque viro Phœbi chorus assurrexerit omnis:
 Ut Linus hæc illi divino carmine pastor,
 Floribus atque apio crines ornatus amaro,
 Dixerit: Hos tibi dant calamos, en accipe, Musæ,
 70 Ascræo quos antè seni; quibus ille solebat
 Cantando rigidas deducere montibus ornos.
 His tibi Grynæi nemoris dicatur origo:
 Ne quis sit lucus, quo se plus jactet Apollo.
 Quid loquar ut Scyllam Nisi, aut quam fama secuta est,
 75 Candida succinctam latrantibus inguina monstribus,
 Dulichias vexasse rates, & gurgite in alto
 Ah! timidos nautas canibus lacerasse marinis?
 Aut ut mutatos Terei narraverit artus?
 Quas illi Philomela dapes, quæ dona parârit?
 80 Quo cursu deserta petiverit, & quibus antè
 Infelix sua tecta supervolitaverit alis?
 Omnia quæ, Phœbo quondam meditante, beatus
 Audiit Eurotas, jussitque ediscere lauros,
 Ille canit: pulsæ referunt ad sidera valles.
 85 Cogere donec oves stabulis, numerumque referre
 Jussit, & invito processit vesper olympo.

57. *Si quâ.* Si quâ parte, viâ.

61. *Puellam.* Atalantam.

70. *Ascræo . . . seni.* Hesiodo poëtæ.

E C L O G A V I I.

M E L I B Œ U S.

MELIBŒUS, CORIDON, THYRSIS.

FORTÈ sub arguta confederat ilice Daphnis,
 Compulerantque greges Corydon & Thyrsis in unum;
 Thyrsis oves, Corydon distentas lacte capellas;
 Ambo florentes ætatibus, Arcades ambo;
 Et cantare pares, & respondere parati.

Hic mihi, dum teneras defendo a frigore myrtos,
 Vir gregis ipse caper deerraverat: atque ego Daphnim
 Aspicio. Ille ubi me contrà videt: Ociùs, inquit,
 Huc ades, ô Melibœe: caper tibi salvus & hædi.
 Et, si quid cessare potes, requiesce sub umbra.
 Huc ipsi potum venient per prata juvenci:
 Hic viridis tenerâ prærexit arundine ripas
 Mincius, eque sacra resonant examina quercu.

Quid facerem? neque ego Alcippen nec Phyllida
 habebam,

Depulso a lacte domi quæ clauderet agnos:
 Et certamen erat Corydon cum Thyrside magnum.
 Posthabui tamen illorum mea seria ludo.
 Alternis igitur contendere versibus ambo

Cœpere: alternos Musæ meminisse volebant.

Hos Corydon, illos referebat in ordine Thyrsis.

C. Nymphæ, noster amor, Libethrides, aut mihi carmen,
 Quale meo Codro, concedite (proxima Phœbi
 Versibus ille facit) aut si non possumus omnes,
 Hic arguta sacrâ pendebit fistula pinu.

T. Pastores, hederâ crescentem ornate poetam,
 Arcades; invidiâ rumpantur ut ilia Codro.

Aut si ultra placitum laudârit, baccare frontem
 Cingite, ne vati noceat mala lingua futuro.

27, *Ultra placitum.* Ultra quàm ipsi placeat, sive invitatus & non sponte laudaverit.

- C. Setosi caput hoc apri tibi, Delia, parvus
 30 Et ramosa Mycon vivacis cornua cervi.
 Si proprium hoc fuerit, levi de marmore tota
 Puniceo stabis furas evincta cothurno.
 T. Sinum lactis, & hæc te liba, Priape, quotannis
 Expectare sat est: custos es pauperis horti.
 35 Nunc te marmoreum pro tempore fecimus: at tu,
 Si foetura gregem suppleverit, aureus esto.
 C. Nerine Galatea, thymo mihi dulcior Hyblæ,
 Candidior cycnis, hederâ formosior albâ,
 Cum primum pasti repetent præsepia tauri,
 40 Si qua tui Corydonis habet te cura, venito.
 T. Immo ego Sardois videar tibi amarior herbis,
 Horridior rusco, projectâ vilior algâ,
 Si mihi non hæc lux toto jam longior anno est.
 Ite domum pasti, si quis pudor, ite, juvenci.
 45 C. Muscosi fontes, & somno mollior herba,
 Et quæ vos rarâ viridis regit arbutus umbrâ,
 Solstitium pecori defendite: jam venit æstas
 Torrida, jam læto turgent in palmite gemmæ,
 T. Hic focus, & tædæ pingues: hic plurimus ignis
 50 Semper, & assiduâ postes fuligine nigri.
 Hic tantum Boreæ curamus frigora, quantum
 Aut numerum lupus, aut torrentia flumina ripas.
 C. Stant & juniperi, & castaneæ hirsutæ;
 Strata jacent passim sua quæque sub arbore poma;
 55 Omnia nunc rident: at si formosus Alexis
 Montibus his abeat, videas & flumina sicca,
 T. Aret ager, vitio moriens fitit aëris herba:
 Liber pampineas invidit collibus umbras.
 Phyllidis adventu nostræ nemus omne virebit;
 60 Jupiter & læto descendet plurimus imbri.
 C. Populus Alcidae gratissima, vitis Iaccho:

29. *Setosi caput hoc apri ... parvus Mycon.* Supple, dicat, consecrat.

31. *Si proprium hoc fuerit.* Si mihi semper contingat venari feliciter.

36. *Si foetura.* Si proventus pecoris, si proles nova gregis damna sarcierit.

52. *Numerum.* Multitudinem ovium.

Formosæ myrtus Veneri, sua laurea Phœbo.

Phyllis amat corylos: illas dum Phyllis amabit,

Nec myrtus vincet corylos, nec laurea Phœbi.

T. Fraxinus in sylvis pulcherrima, pinus in hortis, 65

Populus in fluviis, abies in montibus altis:

Sæpius at si me, Lycida formose, revisas,

Fraxinus in sylvis cedat tibi, pinus in hortis.

M. Hæc memini, & victum frustra contendere Thyrsim.

Ex illo Corydon, Corydon est tempore nobis. 70

E C L O G A V I I I.

P H A R M A C E U T R I A,

D A M O N, A L P H E S I B Œ U S.

PA S T O R U M musam Damonis & Alpheſibœi,
 Immemor herbarum quos est mirata juvenca
 Certantes, quorum stupefactæ carmine lynces,
 Et mutata suos requierunt flumina cursus;
 Damonis musam dicemus & Alpheſibœi. 5

Tu mihi, seu magni superas jam saxa Timavi,
 Sive oram Illyrici legis æquoris, en erit umquam
 Ille dies, mihi cùm liceat tua dicere facta?
 En erit, ut liceat totum mihi ferre per orbem 10
 Sola Sophocleo tua carmina digna cothurno?
 A te principium; tibi desinet: accipe jussis
 Carmina cœpta tuis, atque hanc sine tempora circum
 Inter victrices hederam tibi serpere lauros.

Frigida vix cœlo noctis decesserat umbra, 15
 Cùm ros in tenera pecori gratissimus herba est,
 Incumbens tereti Damon sic cœpit olivæ:

Nascere, præque diem veniens age, Lucifer, alnum:

Conjugis indigno Nisæ deceptus amore

Dum queror, & divos (quamquam nil testibus illis 20

Profeci) extremâ moriens tamen alloquor horâ.

Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.

Mænalus argutumque nemus pinosque loquentes

7. En erit umquam. Numquamne erit,

Semper habet: semper pastorum ille audit amores;
Panaque qui primus calamos non passus inertes.

25 Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.

Mopso Nisa datur! Quid non speremus amantes?
Jungentur jam gryphes equis, ævoque sequenti
Cum canibus timidi venient ad pocula damæ.
Mopse, novas incide faces: tibi ducitur uxor.

30 Sparge, marite, nuces: tibi deferit Hesperus Oetam.
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.

O digno conjuncta viro! dum despicias omnes,
Dumque tibi est odio mea fistula, dumque capellæ,
Hirsutumque supercilium, promissaque barba;

35 Nec curare Deum credis mortalia quemquam.

Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.

Sepibus in nostris parvam te roscida mala
(Dux ego vester eram) vidi cum matre legentem:
Alter ab undecimo tum me jam cœperat annus:

40 Jam fragiles poteram a terra contingere ramos.

Ut vidi, ut perii, ut me malus abstulit error!

Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.

Nunc scio quid sit Amor. Duris in cotibus illum
Ismarus, aut Rhodope, aut extremi Garamantes,

45 Nec nostri generis puerum, nec sanguinis edunt.

Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.

Sævus Amor docuit natorum sanguine matrem
Commaculare manus: crudelis tu quoque mater!

Crudelis mater magis, an puer improbus ille?

50 Improbus ille puer, crudelis tu quoque mater.

Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.

Nunc & oves ultro fugiat lupo, aurea duræ
Mala ferant quercus, narcisso floreat alnus:

Pingua corticibus sudent electra myricæ:

55 Certent & cyncis ululæ: sit Tityrus Orpheus:

Orpheus in sylvis, inter delphinas Arion.

Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.

30. *Tibi deferit Hesperus Oetam.* In tui gratiam surgit
ab Oeta monte: idque ex more Græcorum dicitur, apud
quos Lucifer surgit ab Ida monte, vespere ab Oeta.

47. *Matrem.* Medeam.

Omnia vel medium fiant mare: vivite, sylvæ.
 Præceps aërii specula de montis in undas
 Deferar: extremum hoc munus morientis habeto. 60
 Define Mænalios, jam define, tibia, versus.

Hæc Damon. Vos, quæ responderit Alpheſibœus,
 Dicite, Pierides: non omnia possumus omnes.

Effer aquam, & molli cinge hæc altaria vittâ:
 Verbenasque adole pingues, & mascula thura; 65
 Conjugis ut magicis sanos avertere sacris
 Experiar sensus, nihil hîc nisi carmina defunt.

Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.

Carmina vel cœlo possunt deducere Lunam:
 Carminibus Circe socios mutavit Ulyſſei. 70
 Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis.

Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.

Terna tibi hæc primùm triplici diversa colore
 Licia circumdo; terque hæc altaria circum
 Effigiem duco: numero Deus impare gaudet. 75

Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.

Necte tribus nodis ternos, Amarylli, colores:
 Necte, Amarylli, modò; & Veneris, dic, vincula necto.
 Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.

Limus ut hic durescit, & hæc ut cera liqueſcit 80
 Uno eodemque igni; sic nostro Daphnis amore.

Sparge molam, & fragiles incende bitumine lautos.
 Daphnis me malus urit; ego hanc in Daphnide laurum.
 Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.

Talis amor Daphnim, qualis cùm fessa juvenum 85
 Per nemora atque altos quærendo bucula lucos,
 Propter aquæ rivum viridi procumbit in herba
 Perdita, nec seræ meminit decedere nocti,
 Talis amor teneat; nec sit mihi cura mederi.

Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim. 90

Has olim exſuvias mihi perfidus ille reliquit,
 Pignora cara fui, quæ nunc ego limine in ipſo,
 Terra, tibi mando: debent hæc pignora Daphnim,
 Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.

58. Vivite. Valetæ.

68. Carmina. Incantamenta.

95 Has herbas, atque hæc Ponto mihi lecta venena
Ipse dedit Mœris: nascuntur plurima Ponto.
His ego sæpe lupum fieri & se condere sylvis
Mœrin, sæpe animas imis excire sepulcris,
Atque satas aliò vidi traducere menses.

100 Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Fer cineres, Amarylli, foras: rivoque fluenti
Transque caput jace: ne respexeris. His ego Daphnim
Aggrediar: nihil ille Deos, nil carmina curat.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.

105 Aspice; corripuit tremulis altaria flammis
Sponte suâ, dum ferre moror, cinis ipse: bonum sit.
Nescio quid certè est; & Hylax in limine latrat.
Credimus? an qui amant, ipsi sibi somnia fingunt?
Parcite, ab urbe venit, jam parcite, carmina, Daphnis.

ECLOGA IX.

MÆRIS.

LYCIDAS, MÆRIS.

L. **Q**UO te, Mœri, pedes? an quò via ducit in urbem?

M. O Lycida, vivi pervenimus, advena nostri
(Quod numquam veriti sumus) ut possessor agelli
Diceret: Hæc mea sunt; veteres, migrate, coloni,
5 Nunc victi, tristes, quoniam fors omnia versat,
Hos illi (quod nec bene vertat) mittimus hædos.

L. Certè equidem audieram, quâ se subducere colles
Incipiunt, mollique jugum demittere clivo,
Usque ad aquam, & veteris jam fracta cacumina fagi,
10 Omnia carminibus vestrum servasse Menalcam.

M. Audieras, & fama fuit: sed carmina tantùm
Nostra valent, Lycida, tela inter Martia, quantùm
Chaonias dicunt, aquilâ veniente, columbas.

1. Quò te pedes. Supple, ducunt, ferunt.

6. Quod nec bene vertat. Verba sunt imprecantis. Quod
utinam ipsum malè perdat.

Quod nisi me quacumque novas incidere lites
 Antè sinistra cava monuisset ab ilice cornix , 15
 Nec tuus hic Mœris , nec viveret ipse Menalcas.

L. Heu, cadit in quemquam tantum scelus! heu tua nobis
 Pene simul tecum solatia rapta , Menalca!
 Quis caneret Nymphas? quis humum florentibus herbis
 Spargeret , aut viridi fontes induceret umbrâ? 20

Vel quæ sublegi tacitus tibi carmina nuper ,
 Cùm te ad delicias ferres Amaryllida nostras?
 Tityre , dum redeo , brevis est via , pasce capellas:
 Et potum pastas age , Tityre , & inter agendum
 Occursare capro , cornu ferit ille , caveto. 25

M. Immo hæc quæ Varo necdum perfecta canebar.
 Vare , tuum nomen (superet modò Mantua nobis ,
 Mantua væ miseræ nimium vicina Cremonæ!)
 Cantantes sublime ferent ad sidera cycni.

L. Sic tua Cyrneas fugiant examina taxos; 30
 Sic cytiso pastæ distendent ubera vaccæ.

Incipe , si quid habes ; & me fecere poëtam
 Pierides: sunt & mihi carmina : me quoque dicunt
 Vatem pastores ; sed non ego credulus illis.
 Nam neque adhuc Varo vidcor , nec dicere Cinnâ 35
 Digna , sed argutos inter strepere anser olores.

M. Id quidem ago, & tacitus, Lycida, mecum ipse voluto,
 Si valeam meminisse : neque est ignobile carmen.
 Huc ades , ô Galatea ; quis est nam ludus in undis?
 Hîc ver purpureum , varios hîc flumina circum 40
 Fundit humus flores : hîc candida populus antro
 Imminet , & lentæ texunt umbracula vites.

Huc ades ; infani feriant sine littora fluctus.
L. Quid , quæ te pura solum sub nocte canentem
 Audieram ? numeros memini , si verba tenerem. 45

M. Daphni , quid antiquos signorum suspicis ortus?
 Ecce Dionæi processit Cæsaris astrum ;
 Astrum , quo segetes gauderent frugibus , & quo

14. *Quacumque.* viâ , ratione.

21. *Sublegi.* Furtim abstuli.

30. *Sic.* Particula bene precantis.

45. *Numeros.* Modulationem , cantum,

Duceret apricis in collibus uva colorem.

50 Infer, Daphni, pyros: carpent tua poma nepotes.
Omnia fert ætas, animum quoque: sæpe ego longos
Cantando puerum memini me condere soles.

Nunc oblita mihi tot carmina: vox quoque Mœrim
Jam fugit ipsa: lupi Mœrim videre priores.

55 Sed tamen ista satis referet tibi sæpe Menalcas.

L. Causando nostros in longum ducis amores:

Et nunc omne tibi stratum filet æquor, & omnes
(Aspice) ventosi ceciderunt murmuris auræ.

Hinc adeo media est nobis via: namque sepulcrum

60 Incipit apparere Bianoris: hîc ubi densas

Agricolæ stringunt frondes; hîc, Mœri, canamus.

Hîc hædos depone; tamen veniemus in urbem:

Aut si, nox pluuiam ne colligat antè, veremur;

Cantantes licet usque (minùs via lædet) eamus.

65 Cantantes ut eamus, ego hoc te fasce levabo.

M. Desine plura, puer; & quod nunc instat, agamus:

Carmina tum meliùs, cùm venerit ipse, canemus.

E C L O G A X.

G A L L U S.

EX TREMUM hunc, Arethusa, mihi concede
laborem.

Pauca meo Gallo, sed quæ legat ipsa Lycoris,
Carmina sunt dicenda: neget quis carmina Gallo?

Sic tibi, cùm fluctus subter labere Sicanos,

7 Doris amara suam non intermisceat undam.

Incipe, sollicitos Galli dicamus amores,

Dum tenera attendent simæ virgulta capellæ.

Non canimus surdis, respondent omnia sylvæ.

Quæ nemora, aut qui vos saltus habuere, puellæ

10 Naiades, indigno cùm Gallus amore periret?

Nam neque Parnassi vobis juga, nam neque Pindi

Ulla moram fecere, neque Aonie Aganippe.

Illum etiam lauri, illum etiam flevete myricæ.

61. Stringunt frondes. Colligunt & congerunt in
acervum,

Pinifer

Pinifer illum etiam sola sub rupe jacentem
 Mænalus, & gelidi fleverunt saxa Lycæi. 15
 Stant & oves circum, nostri nec pœnitent illas:
 Nec te pœniteat pecoris, divine Poëta;
 Et formosus oves ad flumina pavit Adonis.

Venit & upilio; tardi venere bubulci:
 Uvidus hyberna venit de glande Menalcas. 20
 Omnes, unde amor iste rogant tibi. Venit Apollo.
 Galle, quid insanis, inquit? tua cura Lycoris
 Perque nives alium, perque horrida castra secuta est.
 Venit & agresti capitis Sylvanus honore,
 Florentes ferulas & grandia lilia quassans. 25
 Pan Deus Arcadiæ venit, quem vidimus ipsi
 Sanguineis ebuli baccis minioque rubentem.
 Ecquis erit modus, inquit? Amor non talia curat.
 Nec lacrymis crudelis Amor, nec gramina rivis,
 Nec cytiso faturantur apes, nec fronde capellæ. 30

Tristis at ille: Tamen cantabitis, Arcades, inquit,
 Montibus hæc vestris: soli cantare periti
 Arcades. O mihi tum quàm molliter ossa quiescant,
 Vestra meos olim si fistula dicat amores!
 Atque utinam ex vobis unus, vestrique fuisset. 35
 Aut custos gregis, aut maturæ vini, aut uvæ!
 Certè, siue mihi Phyllis, siue esset Amyntas,
 Seu quicumque furor (quid tum, si fuscus Amyntas?
 Et nigræ violæ sunt, & vaccinia nigra)
 Mecum inter salices lenta sub vite jaceret: 40
 Serta mihi Phyllis legeret, cantaret Amyntas.
 Hic gelidi fontes, hic mollia prata, Lycori:
 Hic nemus, hic ipso tecum consumerer ævo.
 Nunc insanus amor duri te Martis in armis,
 Tela inter media atque adversos detinet hostes. 45
 Tu procul a patria (nec sit mihi credere tantum)
 Alpinas, ah dura! nives, & frigora Rheni
 Me sine sola vides. Ah, te ne frigora lædant!
 Ah, tibi ne teneras glacies secet aspera plantas!

19. *Upilio*. Ovium custos, ut bubulcus bouum.

44. *Te*. Libri vulgati habent *me*. Correximus, ut sensus omnino postulat.

- 50 Ibo, & Chalcidico quæ sunt mihi condita versu
Carmina, pastoris Siculi modulabor avenâ.
Certum est in sylvis, inter spelæa ferarum,
Malle pati, tenerisque meos incidere amores
Arboribus: crescent illæ, crescetis, amores.
- 55 Interea mixtis lustrabo Mænala Nymphis,
Aut acres venabor apros: non me ulla vetabunt
Frigora Parthenios canibus circumdare saltus.
Jam mihi per rupes videor, lucosque sonantes
Ire: libet Partho torquere Cydonia cornu
- 60 Spicula: tamquam hæc sint nostri medicina furoris:
Aut Deus ille malis hominum mitescere discat.
Jam neque Hamadryades rursus, nec carmina nobis
Ipsa placent: ipsæ rursus concedite sylvæ.
Non illum nostri possunt mutare labores.
- 65 Nec si frigoribus mediis Hebrumque bibamus,
Sithoniasque nives hyemis subeamus aquosæ:
Nec si, cum moriens alta liber aret in ulmo,
Æthiopum versemus oves sub sidere cancri.
Omnia vincit amor, & nos cedamus amori.
- 70 Hæc sat erit, Divæ, vestrum cecinisse Poëtam,
Dum sedet, & gracili fuscillam textit hibisco,
Pierides: vos hæc facietis maxima Gallo,
Gallo cujus amor tantum mihi crescit in horas,
Quantum vere novo viridis se subjicit alnus.
- 75 Surgamus: solet esse gravis cantantibus umbra:
Juniperi gravis umbra; nocent & frugibus umbræ.
Ite domum saturæ, venit Hesperus, ite, capellæ.

50. Chalcidico . . . versu. Euphorionis poetæ Græci,
eius nonnulla latinis versibus expresserat Gallus. *Pasto-
ris Siculi*, Theocriti.

63. Concedite. Valete.

74. Subjicit. Sursum attollit, crescit.

FINIS BUCOLICON.

P. VIRGILII

GEORGICON

LIBER PRIMUS.

QUID faciat lætas segetes ; quo sidere terram
Vertere Mæcenas, ulmisque adjungere vites
Conveniat ; quæ cura boum, qui cultus habendo
Sit pecori, atque apibus quanta experientia parcis,
Hinc canere incipiam. Vos, ô clarissima mundi
Lumina, labentem cœlo quæ ducitis annum ;
Liber & alma Ceres, vestro si munere tellus
Chaoniam pingui glandem mutavit aristâ,
Poculaque inventis Acheloïa miscuit uvis ;
Et vos, agrestum præsentia numina, Fauni,
Ferte simul, Faunisque, pedem, Dryadesque Puellæ :
Munera vestra cano. Tuque ô, cui prima frementem
Fudit equum magno tellus percussa tridenti,
Neptune, & cultor nemorum, cui pingua Cææ
Ter centum nivei tondent dumeta juvenci :
Ipse nemus linquens patrium, saltusque Lycæi,
Pan ovium custos, tua si tibi Mænala curæ,
Adsis, ô Tegeæ, favens ; oleæque Minerva
Inventrix, uncique Puer monstrator aratri ;
Et teneram ab radice ferens, Sylvane, cupressum :

4. *Quanta experientia.* Necessaria sit habendis, educandis apibus, ut suprâ, qui cultus habendo pecori, i.e., ut habeatur.

14. *Cultor nemorum.* Aristæus.

19. *Puer monstrator aratri.* Triptolemus.

Diique, Deæque omnes, studium quibus arva tueri,
 Quique novas alitis non ullo semine fruges,
 Quique satis largum cælo demittitis imbrem.

- Tuque adeo, quem mox quæ sint habitura Deorum
 25 Concilia incertum est, urbesne invisere, Cæsar,
 Terrarumque velis curam: & te maximus orbis
 Auctorem frugum, tempestatumque potentem
 Accipiat, cingens maternâ tempora myrto;
 An Deus immensi venias maris, ac tua nautæ
 30 Numina sola colant; tibi serviat ultima Thule;
 Teque sibi generum Thetis emat omnibus undis;
 Anne novum tardis sidus te mensibus addas,
 Quâ locus Erigonen inter Chelasque sequentes
 Panditur: ipse tibi jam brachia contrahit ardens
 35 Scorpius, & cæli justâ plus parte relinquit.
 Quidquid eris (nam te nec sperent Tartara regem,
 Nec tibi regnandi veniat tam dira cupido,
 Quamvis Elysios miretur Græcia campos,
 Nec repetita sequi curet Proserpina matrem)
 40 Da facilem cursum, atque audacibus annue cœptis;
 Ignarosque viæ mecum miseratus agrestes,
 Ingredere, & votis jam nunc assuesce vocari.
 Vere novo, gelidus canis cum montibus humor
 Liquitur, & zephyro putris se gleba resolvit,
 45 Depresso incipiat jam tum mihi taurus aratro
 Ingemere, & sulco attritus splendere vomer.
 Illa seges demum votis respondet avari
 Agricolaë, bis quæ solem, bis frigora sensit:
 Illius immensæ ruperunt horrea messes.
 50 At prius ignotum ferro quàm scindimus æquor,
 Ventos & varium cæli prædiscere morem

22. *Non ullo semine.* Sic omnino legendum; non, ut in vulgatis, *nonnullo*. Fruges nullo de semine natæ opponuntur *satis*. Veteres autem existimabant fruges quasdam atque arbores sponte suâ, solâ nempe naturâ procreante, nasci. Vide Georg. 2. v. 10. & 47.

35. *Cæli justâ plus parte relinquit.* Plus quàm partem justam, i.e., suæ partis plus quàm dimidium. Scilicet Scorpius locum Cæsari relinquit ampliorem eo quem sibi reservat.

Cura sit, ac patrios cultusque habitusque locorum,
 Et quid quæque ferat regio, & quid quæque recuset.
 Hic segetes, illic veniunt felicius uvæ:
 Arborei fœtus alibi, atque injussa virescunt
 Gramina. Nonne vides croceos ut Tmolus odores,
 India mittit ebur, molles sua thura Sabæi?
 At Chalybes nudi ferrum, virofaque Pontus
 Castorea, Eliadum palmas Epirus equarum?
 Continuò has leges æternaque fœdera certis
 Imposuit natura locis, quo tempore primùm
 Deucalion vacuum lapides jactavit in orbem,
 Unde homines nati, durum genus. Ergo age, terræ
 Pingue solum primis extemplo a mensibus anni
 Fortes invertant tauri, glebasque jacentes
 Pulverulenta coquat maturis solibus ætas.
 At si non fuerit tellus fecunda, sub ipsum
 Arcturum tenui sat erit suspendere sulco:
 Illic, officiant lætis ne frugibus herbæ;
 Hic, sterilem exiguis ne deferat humor arenam.
 Alternis idem tonsas cessare novales,
 Et segnem patiēre situ durescere campum:
 Aut ibi flava serēs mutato sidere farra,
 Unde prius lætum siliquâ quassante legumen,
 Aut tennes fœtus viciæ, tristisque lupini
 Sustuleris fragiles calamos, sylvamque sonantem.
 Urit enim lini campum seges, urit avenæ,
 Urunt lethæo perfusa papavera somno.
 Sed tamen alternis facilis labor: arida tantùm
 Ne saturare fimo pingui pudeat sola, neve
 Effœtos cinerem immundum jactare per agros.
 Sic quoque mutatis requiescunt fœtibus arva;
 Nec nulla interea est inarata gratia terræ.

59. *Eliadum palmas Epirus equarum.* Equas quæ pal-
 mam obtinent in Olympico certamine apud Elidem.

79. *Alternis facilis labor.* Terra poterit ferre hunc labo-
 rem, ut linum, avenam, papavera vicibus alternis pro-
 ducat.

83. *Nec nulla . . . gratia.* Arva mutatis seminibus ut-
 cumque requiescunt; sed tellus alternis annis inarata
 & penitus cessans multò majorem gratiam rependet suâ
 fertilitate.

Sæpe etiam steriles incendere profuit agros,

85 Atque levem stipulam crepitantibus urere flammis:

Sive inde occultas vires & pabula terræ

Pingua concipiunt; sive illis omne per ignem

Excoquitur vitium, atque exsudat inutilis humor;

Seu plures calor ille vias & cæca relaxat

90 Spiramenta, novas veniat quæ succus in herbas:

Seu durat magis, & venas adstringit hiantes;

Ne tenues pluviae rapidive potentia solis

Acrior, aut Boreæ penetrabile frigus adurat.

Multum adeo rastris glebas qui frangit inertes,

95 Vimineasque trahit crates, juvat arva: neque illum

Flava Ceres alto nequicquam spectat Olympo;

Et qui, profcisso quæ suscitât æquore terga,

Rursus in obliquum verso perumpit aratro,

Exercetque frequens tellurem, atque imperat arvis.

100 Humida solstitia atque hyemes orate serenas,

Agricolæ: hyberno lætissima pulvere farra,

Lætus ager: nullo tantum se Mysia cultu

Jactat, & ipsa suas mirantur Gargara messes.

Quid dicam, jacto qui semine cominus arva

105 Insequitur, cumulosque ruit malè pinguis arenæ;

Deinde satis fluvium inducit, rivosque sequentes?

Et cum exustus ager morientibus æstuat herbis,

Ecce supercilio clivosi tramitis undam

Elicit: illa cadens raucum per levia murmur

110 Saxa ciet, scatebrisque arentia temperat arva.

Quid, qui, ne gravidis procumbat culmus aristis,

Luxuriam segetum tenera depascit in herba,

Cum primum sulcos æquant fata; quique paludis

Collectum humorem bibulâ deducit arenâ?

115 Præsertim incertis si mensibus annis abundans

Exit, & obducto latè tenet omnia limo,

Unde cavæ tepido sudant humore lacunæ.

Nec tamen, hæc cum sint hominumque boumque labores

105. *Malè pinguis arena.* Arena sumitur hîc & infra pro terra qualibet. Proruit cumulos terræ nimium pinguis & tenacis, nec facilè se resolventis. Huic opponitur *putris gleba, putre solum.*

Versando terram experti, nihil improbus anser,
 Strimoniaeque grues, & amaris intyba fibris
 Officiunt, aut umbra nocet. Pater ipse colendi
 Haud facilem esse viam voluit, primusque per artem
 Movit agros, curis acuens mortalia corda,
 Nec torpere gravi passus sua regna veterno.
 Ante Jovem nulli subigebant arva coloni;
 Nec signare quidem aut partiri limite campum
 Fas erat: in medium quærebant: ipsaque tellus
 Omnia liberiùs, nullo poscente, ferebat.

120

125

Ille malum virus serpentibus addidit atris,
 Prædarique lupos jussit, pontumque moveri:
 Mellaque decussit foliis, ignemque removit,
 Et passim rivis currentia vina repressit;
 Ut varias usus meditando extunderet artes
 Paulatim, & sulcis frumenti quæreret herbam,
 Et filicis venis abstrusum excuderet ignem.

130

135

Tunc alnos primùm fluvii sensere cavatas:
 Navita tum stellis numeros & nomina fecit,
 Pleiadas, Hyadas, claramque Lycaonis Arcton.
 Tum laqueis captare feras, & fallere visco
 Inventum, & magnos canibus circumdare saltus.
 Atque alius latum fundâ jam verberat amnem,
 Alta petens, pelagoque alius trahit humida lina.
 Tum ferri rigor, atque argutæ lamina ferræ:
 Nam primi cuneis scindebant fissile lignum.
 Tum variæ venere artes. Labor omnia vicit
 Improbus, & duris urgens in rebus egestas.

140

145

Prima Ceres ferro mortales vertere terram
 Instituit, cùm jam glandes atque arbuta sacrae
 Deficerent sylvæ, & victum Dodona negaret.
 Mox & frumentis labor additus: ut mala culmos
 Effet rubigo, segnisque horreret in arvis
 Carduus: intereunt segetes, subit aspera sylva,
 Lappæque, tribulique; interque nitentia culta

150

127. *In medium quærebant.* In commune quæsitâ re-
 ponebant. Quod quisque acquisierat, id commune erat
 omnibus.

151. *Effet, Ederet, absumeret.*

Infelix lolium, & steriles dominantur avenæ.

Quòd nisi & assiduis terram insectabere rastris,

155 Et sonitu terrebis aves, & ruris opaci

Falce premes umbras, votisque vocaveris imbrem,

Heu! magnum alterius frustra spectabis acervum,

Concussaue famem in sylvis solabere quercu.

Dicendum & quæ sint duris agrestibus arma,

160 Quæis sine nec potuere feri, nec surgere messes.

Vomis, & inflexi primùm grave robur aratri,

Tardaue Eleusinae matris volventia plaustra,

Tribulaue, traheæque, & iniquo pondere rastris:

Virgea præterea Celei, vilisque supellex,

165 Arbuteæ crates, & mystica vannus Iacchi:

Omnia quæ multò antè memor provisa repones,

Si te digna manet divini gloria ruris.

Continuò in sylvis magnâ vi flexa domatur

In burim, & curvi formam accipit ulmus aratri.

170 Huic a stirpe pedes remo protentus in octo,

Binæ aures, duplici aptantur dentalia dorso.

Cæditur & tilia antè jugo levis, altaue fagus,

Stivaue, quæ currus a tergo torqueat imos:

Et suspensa focis explorat robora fumus.

175 Possum multa tibi veterum præcepta referre,

Nî refugis, tenuesque piget cognoscere curas.

Area cum primis ingenti æquanda cylindro,

Et vertenda manu, & cretâ solidanda tenaci:

Ne subeant herbæ, neu pulvere victa fatiscat,

180 Tum variæ illudant pestes. Sæpe exiguus mus

Sub terris posuitque domos, atque horrea fecit,

Aut oculis capti fodere cubilia talpæ:

Inventusque cavis bufo, & quæ plurima terræ

185 Monstra ferunt; populatque ingentem farris acervum

Curculio, atque inopi metuens formica senectæ.

Contemplator item cùm se nux plurima sylvis

Induet in florem, & ramos curvabit olentes:

Si superant foetus, pariter frumenta sequentur,

190 Magnaque cum magno veniet tritura calore.

At si luxuriâ foliorum exuberat umbra,

Nequicquam pingues paleâ teret area culmos.

Semina vidi equidem multos medicare ferentes,
Et nitro prius, & nigrâ perfundere amurcâ,
Grandior ut fœtus siliquis fallacibus esset, 195
Et quamvis igni exiguo properata maderent.
Vidi lecta diu, & multo spectata labore,
Degenerare tamen, ni vis humana quotannis
Maxima quæque manu legeret: sic omnia fatis
In pejus ruere, ac retro sublapſa referri. 200
Non aliter, quàm qui adverſo vix flumine lembum
Remigiis subigit, si brachia fortè remisit,
Atque illum in præceps prono rapit alveus amni.

Præterea tam sunt Arcturi sidera nobis
Hædorumque dies servandi, & lucidus anguis, 205
Quàm quibus in patriam ventosa per æquora vectis
Pontus, & ostriferi fauces tentantur Abydi.

Libra die somnique pares ubi fecerit horas,
Et medium luci atque umbris jam dividet orbem;
Exercete, viri, tauros, ferite hordea campis, 210
Usque sub extremum brumæ intractabilis imbrem.
Nec non & lini segetem, & cereale papaver
Tempus humo tegere, & jamdudum incumbere aratris,
Dum ficcâ tellure licet, dum nubila pendent.
Vere fabis satio: tum te quoque, medica, putres 215
Accipiunt sulci, & milio venit annua cura,

193. *Semina vidi equidem.* Hæc & quæ sequuntur intelligenda esse videntur, non de leguminibus speciatim, sed de quibusvis seminibus. *Siliquæ* dicuntur integumenta sub quibus grana delitescunt, cujuscumque sint illa generis. Sunt autem illæ *fallaces*, & nequicquam pingues, quum sub magna & præclara specie pauca & minuta grana continent.

196. *Et quamvis igni exiguo.* Et ut semina illa nitro & amurcâ medicata & perfusa, quantumvis modico calore terræ citò tepefacta & turgentia statim germinarent.

203. *Atque.* Statim, continuò.

208. *Die.* Antiquè pro diei.

211. *Usque sub extremum... imbrem.* Usque sub imbrem jam proximè adventantem, vel orientem anno extremo.

214. *Dum nubila pendent.* Necdum decidunt imbres.

Candidus auratis aperit cū cornibus annum
Taurus, & aduerso cedens Canis occidit astro;

At si triticeam in messem robustaque farra

220 Exercebis humum, solisque instabis aristis;
Antè tibi Eoæ Atlantides abscondantur,
Gnosiaque ardentis decedat stella Coronæ,
Debita quàm sulcis committas semina, quàmque
Invitæ properes anni spem credere terræ.

225 Multi ante occasum Maiæ cœpere; sed illos
Exspectata seges vanis elusit aristis.

Si verò viciamque feres, vilemque faselum;
Nec Pelusiacæ curam aspernabere lentis;
Haud obscura cadens mittet tibi signa Bootes.

230 Incipe, & ad medias sementem extende pruinas.

Idcirco certis dimensum partibus orbem
Per duodena regit mundi sol aureus astra.

Quinque tenent cœlum zonæ, quarum una corusco
Semper sole rubens, & torrida semper ab igni:

235 Quam circum extremæ dextrâ lævâque trahuntur
Cœruleâ glacie concretæ atque imbribus atris.

Has inter mediamque, duæ mortalibus ægris
Munere concessæ Divūm, & via secta per ambas;
Obliquus quâ se signorum verteret ordo.

240 Mundus ut ad Scythiam, Riphæasque arduus arces
Confurgit, premitur Libyæ devexus in Austros.

Hic vertex nobis semper sublimis; at illum
Sub pedibus Styx atra videt, Manesque profundi.

Maximus hic flexu sinuoso elabitur anguis

245 Circum, perque duas in morem fluminis Arctos,
Arctos Oceani metuentes æquore tingi.

Illic, ut perhibent, aut intempesta filet nox
Semper: & obtentâ densantur nocte tenebræ;
Aut redit a nobis aurora, diemque reducit:

250 Nosque ubi primus equis oriens afflavit anhelis,
Illic sera rubens accendit lumina vesper.

Hinc tempestates dubio prædiscere cœlo
Possumus: hinc messisque diem tempusque ferendi,
Et quando infidum remis impellere marmor

Conveniat, quando armatas deducere classes,
 Aut tempestivam sylvis evertere pinum.
 Nec frustra signorum obitus speculamur & ortus,
 Temporibusque parem diversis quatuor annum.

Frigidus agricolam si quando continet imber;
 Multa, forent quæ mox cælo properanda sereno,
 Maturare datur: durum procudit arator
 Vomeris obtusi dentem, cavat arbore lintres:
 Aut pecori signum, aut numeros impressit acervis.

Exacuunt alii vallos furcasque bicornes,
 Atque Amerina parant lentæ retinacula viti.
 Nunc facilis rubeâ texatur fiscina virgâ;
 Nunc torrete igni fruges, nunc frangite saxo.

Quippe etiam festis quædam exercere diebus
 Fas & jura sinunt: rivos deducere nulla
 Relligio vetuit, segeti prætere sepem,
 Infidias avibus moliri, incendere vepres,
 Balantumque gregem fluvio mersare salubri.

Sæpe oleo tardi costas agitator aselli
 Vilibus aut onerat pomis, lapidemque revertens
 Incusum, aut atræ massam picis urbe reportat.

Ipsa dies alios alio dedit ordine Luna
 Felices operum. Quintam fuge: pallidus Orcus
 Eumenidesque sata: tum partu Terra nefando
 Cœumque Iapetumque creat, sævumque Typhœa,
 Et conjuratos cœlum rescindere fratres.

Ter sunt conati imponere Pelio Ossam
 Scilicet, atque Ossæ frondosum involvere Olympum:
 Ter Pater exstructos disjecit fulmine montes.

Septima post decimam felix, & ponere vitem,
 Et prensos domitare boves, & licia telæ
 Addere: nona fugæ melior, contraria furtis.

Multa adeo gelidâ melius se nocte dedere,

261. *Maturare*. Maturè & tempestivè facere.

263. *Aut numeros impressit*. Metitur frumenta, & notat numerum modiorum cujusque acervi.

269. *Fas & jura*. Divinæ & humanæ leges.

274. *Lapidemque ... incusum*. Molam manualement, inquit Servius, cudendo asperam, & terendis aptam frugibus.

Aut cùm sole novo terras irrorat Eous.

Nocte leves stipulæ melius, nocte arida prata

290 Tondentur, noctis lentus non deficit humor.

Et quidam seros hyberni ad luminis ignes

Pervigilat, ferroque faces inspicat acuto.

Interea longum cantu solata laborem,

Arguto conjux percurrit pectine telas,

295 Aut dulcis multi Vulcano decoquit humorem,

Et foliis undam tepidi despumat aheni.

At rubicunda Ceres medio succiditur æstu,

Et medio tostas æstu terit area fruges.

Nudus ara, fere nudus: hyems ignava colono.

300 Frigoribus parto agricolæ plerumque fruuntur,

Mutuaque inter se læti convivia curant.

Invitat genialis hyems, curasque resolvit:

Ceu pressæ cùm jam portum tetigere carinæ,

Puppibus & læti nautæ imposuere coronas.

305 Sed tamen & quernas glandes tum stringere tempus;

Et lauri baccas, oleamque, cruentaue myrta;

Tum gruibus pedicas, & retia ponere cervis,

Auritosque sequi lepores; tum figere damas,

Stuppea torquentem Balearis verbera fundæ,

310 Cùm nix alta jacet, glaciem cùm flumina trudunt.

Quid tempestates autumnæ, & sidera dicam?

Atque ubi jam breviorque dies, & mollior æstas,

Quæ vigilanda viris? vel cùm ruit imbriferum ver,

Spicea jam campis cùm messis inhorruit, & cùm

315 Frumenta in viridi stipula lactentia turgent?

Sæpe ego, cùm flavis messorum induceret arvis

Agricola, & fragili jam stringeret hordea culmo,

Omnia ventorum concurrere prælia vidi,

Quæ gravidam latè segetem ab radicibus imis

292. *Inspicat.* Incidit ad spicarum imaginem.

296. *Foliis.* Frondenti ramo.

309. *Stuppea torquentem . . . verbera.* Eum qui tor-
queat, seu circum caput agat *verbera*, i e, flagella, lora
stuppea fundæ *balearis*; quia incolæ Balearium insularum
funditores nobilissimi.

317. *Stringeret.* Secaret, demeteret.

Sublimè expulsam eruerent; ita turbine nigro 320
 Ferret hyems culmumque levem, stipulasque volantes.
 Sæpe etiam immensum cælo venit agmen aquarum,
 Et fœdam glomerant tempestatem imbribus atris
 Collectæ ex alto nubes: ruit arduus æther:

Et pluviam ingenti sata læta, boumque labores 325
 Diluit: implentur fossæ, & cava flumina crescunt
 Cum sonitu, fervetque fretis spirantibus æquor.

Ipse Pater, media nimborum in nocte, coruscâ
 Fulmina molitur dextrâ; quo maxima motu 330
 Terra tremit, fugere feræ, & mortalia corda

Per gentes humilis stravit pavor: ille flagranti
 Aut Atho, aut Rhodopen, aut alta Ceraunia telo
 Dejicit; ingeminant Austri, & densissimus imber:
 Nunc nemora ingenti vento, nunc littora plangunt.

Hoc metuens, cœli menses & sidera ferva, 335
 Frigida Saturni sese quò stella receptet,
 Quos ignis cœli Cyllenius erret in orbes.

Imprimis venerare Deos, atque annua magnæ
 Sacra refer Cereri, lætis operatus in herbis,
 Extremæ sub casum hyemis, jam vere sereno. 340

Tunc agni pingues, & tunc mollissima vina:
 Tunc somni dulces, densæque in montibus umbra
 Cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret,
 Cui tu lacte favos & miti dilue Baccho:

Terque novas circum felix eat hostia fruges, 345
 Omnis quam chorus & socii comitentur oyantes;
 Et Cererem clamore vocent in tecta: neque antè
 Falcem maturis quisquam supponat aristis,
 Quàm Cereri, tortâ redimitus tempora quercu,
 Det motus incompósitos, & carmina dicat. 350

Atque hæc ut certis possimus discere signis,
 Æstusque, pluviasque, & agentes frigora ventos,
 Ipse Pater statuit quid menstrua Luna moneret,
 Quo signo caderent Austri, quid sæpe videntes
 Agricolaë, propiùs stabulis armenta tenerent. 355
 Continuò, ventis surgentibus, aut freta ponti

322. *Sæpe etiam.* Egit suprâ de autumnali tempestate:
 hæc & sequentiâ de verna debent intelligi.

- Incipiunt agitata tumescere, & aridus altis
Montibus audiri fragor, aut resonantia longè
Littora misceri, & nemorum increbrescere murmur.
- 360 Jam sibi tum curvis malè temperat unda carinis,
Cum medio celeres revolant ex æquore mergi,
Clamoremque ferunt ad littora, cumque marinæ
In sicco ludunt fulicæ; notasque paludes
Deferit, atque altam supra volat ardea nubem.
- 365 Sæpe etiam stellas, vento impendente, videbis
Præcipites cœlo labi, noctisque per umbram
Flammarum longos a tergo albescere tractus:
Sæpe levem paleam, & frondes volitare caducas,
Aut summa nantes in aqua colludere plumas.
- 370 At Boreæ de parte trucidis cum fulminat, & cum
Eurique zephyrique tonat domus; omnia plenis
Rura natant fossis, atque omnis navita ponto
Humida vela legit. Numquam imprudentibus imber
Obfuit: aut illum surgentem vallibus imis
- 375 Aëriæ fugere grues; aut bucula cœlum
Suspiciens, patulis captavit naribus auras;
Aut arguta lacus circumvolitavit hirundo,
Et veterem in limo ranæ cecinere querelam.
Sæpius & tectis penetralibus extulit ova
- 380 Angustum formica terens iter; & bibit ingens
Arcus; & e pastu decedens agmine magno
Corvorum increpuit densis exercitus alis.
Jam varias pelagi volucres, & quæ Asia circum
Dulcibus in stagnis rimantur prata Caystri,
- 385 Certatim largos humeris infundere rores,
Nunc caput objectare fretis, nunc currere in undas,
Et studio incasum videas gestire lavandi.
Tum cornix plenâ pluviam vocat improba voce,
Et sola in sicca secum spatatur arena.
- 390 Nec nocturna quidem carpentes pensa puellæ
Nescivere hyemem, testâ cum ardente viderent
Scintillare oleum, & putres concrefcere fungos.
Nec minùs ex imbri soles, & aperta serena
Prospicere, & certis poteris cognoscere signis.
- 395 Nam neque tum stellis acies obtusa videtur,
Nec fratris radiis obnoxia surgere Luna;

Tenuia nec lanæ per cœlum vellera ferri.
 Non tepidum ad Solem pennas in littore pandunt
 Dilectæ Thetidi Alcyones; non ore solutos
 Immundi meminere fues jactare maniplos: 400
 At nebulae magis ima petunt, campoque recumbunt.
 Solis & occasum fervans, de culmine summo
 Nequicquam feros exercet noctua cantus.
 Apparet liquido sublimis in aëre Nifus,
 Et pro purpureo poenas dat Scylla capillo. 405
 Quacumque illa levem fugiens secatur æthera pennis,
 Ecce inimicus atrox magno stridore per auras
 Insequitur Nifus: quâ se fert Nifus ad auras,
 Illa levem fugiens raptim secatur æthera pennis.

Tum liquidas corvi presso ter gutture voces 410
 Aut quater ingeminant; & sæpe cubilibus altis,
 Nescio quâ præter solitum dulcedine læti,
 Inter se foliis strepitant: juvat, imbribus actis,
 Progeniem parvam dulcesque revifere nidos.

Haud equidem credo quia sit divinitus illis 415
 Ingenium, aut rerum fato prudentia major.
 Verùm ubi tempestas & cœli mobilis humor
 Mutavere vias, & Jupiter humidus Austris
 Denfat erant quæ rara modò, & quæ densa relaxat,
 Vertuntur species animorum, & pectora motus 420
 Nunc alios, alios, dum nubila ventus agebat,
 Concipiunt: hinc ille avium concentus in agris,
 Et lætæ pecudes, & ovantes gutture corvi.

Si verò Solem ad rapidum Lunasque sequentes 425
 Ordine respicies, numquam te crastina fallat
 Hora, neque insidiis noctis capiere serenæ.
 Luna revertentes cùm primùm colligit ignes,
 Si nigrum obscuro comprehenderit aëra cornu,
 Maximus agricolis pelagoque parabitur imber.

403. *Nequicquam*. Hic & *Æneidos* 2. 546. *Nequicquam* idem valet ac *nequaquam*.

415. *Haud equidem credo*. Non existimo gestientem illam corvorum lætitiâ inde oriri, quòd *divinitus*, aut... *fato*, i.e., ex voluntate aut ex instituto Deorum, ingenium habeant excellentius, aut præstantiorem aliquam rerum futurarum cognitionem.

- 430 At si virgineum suffuderit ore ruborem,
 Ventus erit: vento semper rubet aurea Phœbe.
 Sin ortu in quarto (namque is certissimus auctor)
 Pura, neque obtusis per cœlum cornibus ibit;
 Totus & ille dies, & qui nascentur ab illo
- 435 Exactum ad mensem pluviam ventisque carebunt;
 Votaque servati solvent in littore nautæ
 Glauco, & Panopææ, & Inoo Melicertæ.
 Sol quoque & exoriens, & cum se condit in undas,
 Signa dabit. Solem certissima signa sequuntur,
- 440 Et quæ mane refert, & quæ surgentibus astris.
 Ille ubi nascentem maculis variaverit ortum
 Conditus in nubem, medioque refugerit orbe;
 Suspecti tibi sint imbres: namque urget ab alto
 Arboribusque satisque Notus, pecorique sinister.
- 445 Aut ubi sub lucem densa inter nubila sese
 Diversi erumpent radii, aut ubi pallida surget
 Tithoni croceum linquens aurora cubile;
 Heu! male tum mites defendet pampinus uvas,
 Tam multa in tectis crepitans salit horrida grando.
- 450 Hoc etiam, emenso cum jam decedet Olympo,
 Profuerit meminisse magis: nam sæpe videmus
 Ipsius in vultu varios errare colores.
 Cœruleus pluviam denuntiat, igneus Euros.
 Sin maculæ incipient rutilo immiscerier igni,
- 455 Omnia tunc pariter vento nimisque videbis
 Fervere: non illâ quisquam me nocte per altum
 Ire, neque a terra moneat convellere funem.
 At si, cum referetque diem, condetque relatum,
 Lucidus orbis erit; frustra terrebere nimbis,
- 460 Et claro sylvas cernes Aquilone moveri.
 Denique quid Vesper ferus vehat, unde serenas
 Ventus agat nubes, quid cogitet humidus Auster;
 Sol tibi signa dabit. Solem quis dicere falsum
 Audeat? Ille etiam cæcos instare tumultus
- 465 Sæpe monet, fraudemque & operta tumescere bella.

454. Sin macula. Nimirum cœrulea.

461. Unde serenas nubes: i.e., siccas & sine pluvia: sic
 Georg. 3. 197. Arida nubila.

Ille etiam extincto miseratus Cæsare Romam,
 Cum caput obscurâ nitidum ferrugine texit,
 Impiaque æternam timuerunt secula noctem.
 Tempore quamquam illo tellus quoque, & æquora ponti,
 Obscœnique canes, importunæque volucres 470
 Signa dabant. Quoties Cyclopum effervere in agros
 Vidimus undantem ruptis fornacibus Ætnam,
 Flammæque globos, liquefactaque volvere saxa!
 Armorum sonitum toto Germania cœlo
 Audiit; insolitis tremuerunt motibus Alpes. 475
 Vox quoque per lucos vulgò exaudita silentes
 Ingens, & simulacra modis pallentia miris
 Visa sub obscurum noctis; pecudesque locutæ;
 Infandum! sistunt amnes, terræque dehiscunt:
 Et mœstum illacrymat templis ebur, æraque sudant. 480
 Proluit infano contorquens vortice sylvas
 Fluviorum rex Eridanus, camposque per omnes
 Cum stabulis armenta tulit: nec tempore eodem
 Tristibus aut extis fibræ apparere minaces,
 Aut puteis manare cruor cessavit, & altè 485
 Per noctem resonare lupis ululantibus urbes.
 Non aliàs cœlo ceciderunt plura sereno
 Fulgura, nec diri toties arserunt cometæ.

Ergo inter sese paribus concurrere telis
 Romanas acies iterum vidêre Philippi: 490
 Nec fuit indignum Superis bis sanguine nostro
 Emathiam & latos Æmi pinguescere campos.
 Scilicet & tempus veniet, cum finibus illis
 Agricola, incurvo terram molitus aratro,
 Exesa inveniet scabrâ rubigine pila, 495
 Aut gravibus rastris galeas pulsabit inanes,
 Grandiaque effossis mirabitur ossa sepulcris.

Dii patrii Indigetes, & Romule, Vestaque mater,
 Quæ Thuscum Tyberim, & Romana palatia servas,
 Hunc saltem everso juvenem succurrere seclo 500
 Ne prohibete: satis jampridem sanguine nostro
 Laomedontæ luimus perjuria Trojæ.

498. *Indigetes*. Quasi *inde*, i.e., è terra *geniti*. Dicitur de hominibus in decorum numerum relatis.

Jampridem nobis cœli te regia, Cæsar,

- 505 Invidet, atque hominum queritur curare triumphos.
 Quippe ubi fas versum atque nefas, tot bella per orbem,
 Tam multæ scelerum facies. Non ullus aratro
 Dignus honos; squalent abductis arva colonis,
 Et curvæ rigidum falces conflantur in enssem.
 510 Hinc movet Euphrates, illinc Germania bellum:
 Vicinæ ruptis inter se legibus urbes
 Arma ferunt: sævit toto Mars impius orbe.
 Ut cùm carceribus sese effudere quadrigæ,
 Addunt se in spatia, & frustra retinacula tendens
 Fertur equis auriga, neque audit currus habenas.

GEORGICON

LIBER SECUNDUS.

HA CTENUS arborum cultus, & fidera cœli:
 Nunc te, Bacche, canam, nec non sylvestria tecum
 Virgulta, & prolem tardè crescentis olivæ.

- Huc, pater ô Lenæe (tuis hîc omnia plena
 5 Muneribus: tibi pampineo gravidus autumnus
 Floret ager; spumat plenis vindemia labris)
 Huc pater ô Lenæe, veni, nudataque musto
 Tinge novo mecum direptis crura cothurnis.

Principio arboribus varia est natura creandis.

- 10 Namque aliæ, nullis hominum cogentibus, ipsæ
 Sponte suâ veniunt, camposque & flumina latè
 Curva tenent, ut molle filer, lentæque genistæ,
 Populus, & glaucâ canentia fronde salicta.
 Pars autem posito surgunt de semine, ut altæ
 15 Castaneæ, nemorumque Jovi quæ maxima frondet

505. *Fas versum atque nefas.* *Fas* & *nefas* mixta & confusa sunt.

Æsculus, atque habitæ Graiis oracula quercus.
 Pullulat ab radice aliis densissima sylva,
 Ut cerasis, ulmisque: etiam Parnassia laurus
 Parva sub ingenti matris se subjicit umbra.
 Hos natura modos primùm dedit, his genus omne 20
 Sylvarum fruticumque viret, nemorumque sacrorum.

Sunt alii quos ipse viâ sibi repperit usus.
 Hic plantas tenero abscindens de corpore matrum
 Deposuit fulcis: hic stirpes obruit arvo,
 Quadrifidasque sudas, & acuto robore vallos; 25
 Sylvarumque aliæ pressos propaginis arcus
 Exspectant, & viva suâ plantaria terrâ.
 Nil radicis egent aliæ, summumque putator
 Haud dubitat terræ referens mandare cacumen.
 Quin & caudicibus sectis (mirabile dictu) 30
 Truditur e sicco radix oleagina ligno.
 Et sæpe alterius ramos impunè videmus
 Vertere in alterius, mutatamque insita mala
 Ferre pyrum, & prunis lapidosa rubescere corna.
 Quare agite, ô proprios generatim discite cultus, 35
 Agricolaë, fructusque feros mollite colendo.

Neu segnes jaceant terræ: juvat Ismara Baccho
 Conferere, atque oleâ magnum vestire Taburnum.

Tuque ades, inceptumque unâ decurre laborem,
 O decus, ô famæ meritò pars maxima nostræ, 40
 Mæcenas, pelagoque volans da vela patenti.
 Non ego cuncta meis amplecti versibus opto:
 Non, mihi si linguæ centum sint, oraque centum,
 Ferrea vox. Ades, & primi lege littoris oram.

23. *Hic plantas.* Plantas intellige surculos cum radicibus. *Stirpes*, radices majores, aut truncum ipsum. *Sudas* & *valli* sunt rami valentes, qui finduntur, aut acuntur ab ea parte quæ infoditur.

26. *Sylvarumque aliæ.* Aliæ arbores postulant ut sui surculi in arcum duntaxat cogantur, & virentes plantentur in sua terra & ad latus stirpis ipsius cui adherent.

28. *Summumque . . . cacumen.* Ramos e summo cacumine amputatos.

33. *Vertere.* Supple *se.*

45 In manibus terræ : non hîc te carmine fîcto ,
Atque per ambages & longa exorsa tenebo.

Sponte suâ quæ se tollunt in luminis auras ,
Infecunda quidem , sed læta & fortia surgunt :

Quippe solo natura subest. Tamen hæc quoque si quis

50 Inferat , aut scrobibus mandet mutata subactis ,

Exsuerint sylvestrem animum ; cultuque frequenti

In quascumque voces artes haud tardâ sequentur.

Nec non & sterilis quæ stirpibus exit ab imis ,

Hoc faciet ; vacuos si sit digesta per agros :

55 Nunc altæ frondes & rami matris opacant ,

Crescentique adimunt foetus , uruntque ferentem.

Jam , quæ seminibus jactis se sustulit arbos ,

Tarda venit , seris factura nepotibus umbram ;

Pomaque degenerant succos oblita priores ;

60 Et turpes avibus prædam fert uva racemos.

Scilicet omnibus est labor impendendus , & omnes

Cogendæ in fulcum , ac multâ mercede domandæ.

Sed truncis oleæ melius , propagine vites

Respondent , solido Paphiæ de robore myrtus.

65 Plantis & duræ coryli nascuntur , & ingens

Fraxinus , Herculeæque arbos umbrosa coronæ ,

Chaoniiue patris glandes : etiam ardua palma

Nascitur , & casus abies visura marinos.

Inferitur verò ex foetu nucis arbutus horrida ;

70 Et steriles platani malos gessere valentes :

Castaneæ fagus , ornusque incanuit albo

49. *Quippe solo natura subest.* Inest in ipso solo vis & facultas gignendi illas abrores : hæc interpretes. Suspiciabamur naturam hîc sumi posse pro indulgentia naturali quâ terra fovet imprimis eas arbores, quarum ipsa propriè mater est, & quæ nullo surgunt de semine, ut putabant antiqui. Vide Georg. 1. 22.

50. *Inferat.* Ex foetu arboris frugiferæ , & ea in illam arborem conversa mandet &c

63. *Truncis.* Terrâ obruendo truncum ipsum. *Propagine*, cogendo in arcum furculos. *Solido de robore*, infodiendo ramos valentes. *Plantis*, abscindendo furculos de corpore matrum.

71. *Castanea fagus.* *Fagus* incanuit flore castanea.

Flore pyri ; glandemque sues fregere sub ulmīs.

Nec modus inferere atque oculos imponere simplex.

Nam quā se medio trudent de cortice gemmæ ,

Et tenues rumpunt tunicas , angustus in ipso

Fit nodo sinus : huc aliena ex arbore germen

Includunt , udoque docent inolescere libro.

Aut rursus enodes trunci refecantur , & altē

Finditur in solidum cuneis via ; deinde feraces

Plantæ immittuntur : nec longum tempus , & ingens

Exiit ad cœlum ramis felicibus arbos ,

Miraturque novas frondes , & non sua poma.

Præterea genus haud unum , nec fortibus ulmis ,

Nec salici , lotoque , nec Idæis cyparissis.

Nec pingues unam in faciem nascuntur olivæ ,

Orchites , & radii , & amarâ pausia baccâ ,

Pomaque , & Alcinoï sylvæ : nec surculus idem

Crustumis , Syriisque pyris , gravibusque volemis ,

Non eadem arboribus pendet vindemia nostris ,

Quam Methymnæo carpit de palmite Lesbos.

Sunt Thasiæ vites , sunt & Mareotides albæ :

Pinguibus hæ terris habiles , levioribus illæ.

Et passo Psythia utilior , tenuisque Lageos

Tentatura pedes olim , vincturaque linguam ;

Purpureæ , præciæque : & quo te carmine dicam ,

Rhætica ? nec cellis ideo contende Falernis.

Sunt etiam Ammineæ vites , firmissima vina ,

Tmolus & assurgit quibus , & rex ipse Phanæus ;

Argitisque minor , cui non certaverit ulla ,

Aut tantum fluere , aut totidem durare per annos.

Non ego te , Diis & mensis accepta secundis ,

86. *Pausia*. Olivæ genus , sic dictum a verbo pavire , i e , ferire , quod feriatur & teratur ad exprimendum oleum.

93. *Et passo*. *Passum* dicitur vinum expressum ex uvis quæ solem patiando exsiccata & adusta sunt.

Ibid. *Lageos*. Vitis cujus uvæ colorem leporis referunt : λεγὼς lepus.

95. *Præciæ*. Hæ citò maturescunt , inquit Servius , unde & præciæ , quasi præcoquæ.

98. *Assurgit* Cedit , inferiorem se fatetur.

Transierim, Rhodia, & tumidis, Bupalte, racemis.
Sed neque quàm multæ species, nec nomina quæ sint,
Est numerus: neque enim numero comprehendere refert.

105 Quem qui scire velit, Libyci velit æquoris idem
Discere quàm multæ zephyro turbentur arenæ;
Aut ubi navigiis violentior incidit Eurys,
Nosse quot Ionii veniant ad littora fluctus.

Nec verò terræ ferre omnes omnia possunt.

110 Fluminibus salices, crassisque paludibus alni
Nascuntur; steriles saxosis montibus orni:
Littora myrtetis lætissima: denique apertos
Bacchus amat colles, aquilonem & frigora taxi.
Aspice & extremis domitum cultoribus orbem,

115 Eoasque domos Arabum, pictosque Gelonos:
Divisæ arboribus patriæ. Sola India nigrum
Fert ebum, solis est thurea virga Sabæis.
Quid tibi odorato referam sudantia ligno
Balsamaque, & baccas semper frondentis acanthi?

120 Quid nemora Æthiopum molli canentia lanâ;
Velleraque ut foliis depectant tenuia Seres;
Aut quos Oceano propior gerit India lucos,
Extremi sinus orbis? ubi aëra vincere summum
Arboris haud ullæ jactu potuere sagittæ:

125 Et gens illa quidem sumptis non tarda pharetris.
Media fert tristes succos, tardumque saporem
Felicis mali, quo non præsentius ullum,
Pocula si quando sævæ infecere novercæ,
Miscueruntque herbas, & non innoxia verba,

130 Auxilium venit, ac membris agit atra venena.
Ipse ingens arbor, faciemque simillima lauro;
Et, si non alium latè jactaret odorem,
Laurus erat: folia haud ullis labentia ventis,
Flos apprima tenax: animas & olentia Medi

135 Ora fovant illo, & senibus medicantur anhelis.
Sed neque Medorum sylvæ, ditissima terra,
Nec pulcher Ganges, atque auro turbidus Hermus,
Laudibus Italiæ certent: non Bactra, neque Indi,

134. *Apprima*. Apprime; imprimis. Neutrum plurale pro adverbio. Quidam legunt *ad prima*.

Totaque thuriferis Panchaia pinguis arenis.
 Hæc loca non tauri spirantes naribus ignem
 Invertère, satis immanis dentibus hydri,
 Nec galeis, densisque virum seges horruit hastis.
 Sed gravidæ fruges, & Bacchi Massicus humor
 Implevère: tenent oleæque, armentaque læta.
 Hinc bellator equus campo sese arduus infert:
 Hinc albi, Clitumne, greges, & maxima taurus
 Victima, sæpe tuo pertusi flumine sacro,
 Romanos ad templa Deum duxère triumphos.
 Hic ver assiduum, atque alienis mensibus æstas:
 Bis gravidæ pecudes, bis pomis utilis arbor.
 At rabidæ tigres absunt, & sæva leonum
 Semina; nec miseros fallunt aconita legentes;
 Nec rapit immensos orbes per humum, neque tanto
 Squameus in spiram tractu se colligit anguis.
 Adde tot egregias urbes, operumque laborem,
 Tot congesta manu præruptis oppida saxis,
 Fluminaque antiquos subter labentia muros.
 An mare quod suprâ memorem, quodque alluit infrâ?
 Anne lacus tantos? te, Lari maxime; teque,
 Fluctibus & fremitu assurgens, Benace, marino?
 An memorem portus, Lucrinoque addita claustra,
 Arque indignatum magnis stridoribus æquor,
 Julia quâ ponto longè sonat unda refuso,
 Tyrrhenusque fretis immittitur æstus Avernis?
 Hæc eadem argenti rivos ærisque metalla
 Ostendit venis, atque auro plurima fluxit.
 Hæc genus acre virum, Marfos, pubemque Sabellam,
 Assuetumque malo Ligurem, Volscosque verutos
 Extulit: hæc Decios, Marios, magnosque Camillos,
 Scipiadas duos bello; & te, maxime Cæsar,
 Qui nunc extremis Asiæ jam victor in oris
 Imbellem avertis Romanis arcibus Indum.
 Salve, magna parens frugum, Saturnia tellus,

149. *Alienis mensibus.* Iis etiam mensibus qui non sint æstatis.

157. *Flumina.* Aquæ ductus.

168. *Verutos.* Verubus armatos.

- Magna virum : tibi res antiquæ laudis & artis
 175 Ingredior, sanctos ausus recludere fontes,
 Ascraeumque cano Romana per oppida carmen.
 Nunc locus arborum ingeniis : quæ robora cuique,
 Quis color, & quæ sit rebus natura ferendis.
 Difficiles primùm terræ, collesque maligni,
 180 Tenuis ubi argilla, & dumosis calculus arvis,
 Palladiâ gaudent sylvâ vivacis olivæ.
 Indicio est tractu surgens oleaster eodem
 Plurimus, & strati baccis sylvestribus agri.
 At quæ pinguis humus, dulcique uligine læta,
 185 Quique frequens herbis & fertilis ubere campus,
 Qualem sæpe cavâ montis convalle solemus
 Despicere : huc summis liquuntur rupibus amnes,
 Felicemque trahunt limum : quique editus Austro,
 Et filicem curvis invisam pascit aratris :
 190 Hic tibi prævalidas olim multoque fluentes
 Sufficiet Baccho vites ; hic fertilis uvæ,
 Hic laticis, qualem pateris libamus & auro,
 Inflavit cum pinguis ebur Tyrrhenus ad aras,
 Lancibus & pandis fumantia reddimus exta.
 195 Sin armenta magis studium, vitulosque tueri,
 Aut foetus ovium, aut urentes culta capellas ;
 Saltus & saturi petito longinqua Tarenti,
 Et qualem infelix amisit Mantua campum,
 Pascentem niveos herbofo flumine cycnos.
 200 Non liquidi gregibus fontes, non gramina defunt ;
 Et quantum longis carpent armenta diebus,
 Exiguâ tantum gelidus ros nocte reponet.
 Nigra ferè, & pressio pinguis sub vomere terra,
 Et cui putre solum (namque hoc imitamur arando)
 205 Optima frumentis : non ullo ex æquore cernes
 Plura domum tardis decedere plaustra juvencis :
 Aut unde iratus sylvam devexit arator,
 Et nemora evertit multos ignava per annos,
 Antiquasque domos avium cum stirpibus imis
 210 Eruit : illæ altum nidis petiere relictis ;

204. Namque hoc imitamur arando. Arando tentamus
 efficere ut sit putre solum, & se facile resolvat.

At

At rudis enituit impulso vomere campus.

Nam jejuna quidem clivosi glareæ ruris
Vix humiles apibus casias, roremque ministrat :

Et tophus scaber, & nigris exesa chelydri

Creta : negant alios æquè serpentibus agros

215

Dulcem ferre cibum, & curvas præbere latebras.

Quæ tenuem exhalat nebulam, fumosque volucres;

Et bibit humorem, & , cum vult, ex se ipsa remittit;

Quæque suo viridi semper se gramine vestit;

Nec scabie & salsâ lædit rubigine ferrum :

220

Illa tibi lætis intexet vitibus ulmos :

Illa ferax oleæ est : illam experiere colendo

Et facilem pecori, & patientem vomeris unci.

Talem dives arat Capua, & vicina Vesevo

Ora jugo, & vacuis Clanius non æquus Acerris.

225

Nunc, quo quamque modo possis cognoscere, dicam.

Rara sit, an supra morem sit densa, requiras :

Altera frumentis quoniam favet, altera Baccho :

Densa magis Cereri, rarissima quæque Lyæo :

Antè locum capies oculis, altèque jubebis

230

In solido puteum demitti, omnemque repones

Rursus humum, & pedibus summas æquabis arenas.

Si deerunt, rarum; pecorique & vitibus almis

Aptius uber erit : sin in sua posse negabunt

Ire loca, & scrobibus superabit terra repletis,

235

Spissus ager : glebas cunctantes crassaque terga

Exspecta, & validis terram proscinde juvencis.

Salsa autem tellus, & quæ perhibetur amara,

Frugibus infelix (ea nec mansuescit arando,

Nec Baccho genus, aut pomis sua nomina servat)

240

Tale dabit specimen : tu spisso vimine qualos,

Colaue prelorum fumosis deripe tectis.

Huc ager ille malus, dulcesque a fontibus undæ

Ad plenum calcentur : aqua eluctabitur omnis

Scilicet, & grandes ibunt per vimina guttæ :

245

At sapor indicium faciet manifestus, & ora

225. *Vacuis non æquus Acerris*, Exundatione aquarum iniquus & calamitosus *Acerris*, quæ urbs ob eam rem *vacua* & deserta est.

Tristia tentantum sensu torquebit amaror.

Pinguis item quæ sit tellus, hoc denique pacto

Discimus: haud unquam manibus jactata fatiscit,

250 Sed picis in morem ad digitos lentescit habendo.

Humida maiores herbas alit, ipsaque justo

Lætior: ah, nimium ne sit mihi fertilis illa;

Neu se prævalidam primis ostendat aristis!

Quæ gravis est, ipso tacitam se pondere prodit,

255 Quæque levis. Promptum est oculis prædiscere nigram,

Et quis cui color: at sceleratum exquirere frigus

Difficile est; picæ tantum, taxique nocentes

Interdum, aut edera pandunt vestigia nigræ.

His animadversis, terram multò antè memento

260 Excoquere, & magnos scrobibus concidere montes;

Antè supinatas Aquiloni ostendere glebas,

Quàm lætum infodias vitis genus: optima putri

Arva solo: id venti curant, gelidæque pruinae,

Er labefacta movens robustus jugera fessor.

265 At si quos haud ulla viros vigilantia fugit,

Antè locum similem exquirunt, ubi prima paretur

Arboribus seges, & quò mox digesta feratur;

Mutatam ignorent subito ne semina matrem.

Quin etiam cœli regionem in cortice signant;

270 Ut, quo quæque modo steterit, quâ parte calores

Austrinos tulerit, quâ terga obverterit axi,

Restituant: adeo in teneris consuescere multum est:

Collibus an plano melius sit ponere vites

Quære prius. Si pinguis agros metabere campi,

275 Densa fere: in denso non segnior ubere Bacchus:

Sin tumulis acclive solum, collesque supinos,

Indulge ordinibus; nec secius omnis in unguem

Arboribus positis secto via limite quadret.

258. *Pandunt vestigia.* Signa sunt terræ frigentis.

260. *Scrobibus concidere montes.* E terra proscissa, atque e foveis exhausta & aggesta monticulos facere.

263. *Curant,* efficiunt.

266. *Locum similem.* Terram indolis & ingenii similis.

268. *Mutatam ignorent . . ne . . matrem.* Ne semina e loco ubi primùm adolevere, in alium locum translata, jam non agnoscant in ea mutatione terram altricem.

Ut sæpe ingenti bello cum longa cohortes
 Explicuit legio, & campo stetit agmen aperto, 280
 Directæque acies, ac latè fluctuat omnis
 Ære renidenti tellus; necdum horrida miscent
 Prælia, sed dubius mediis Mars errat in armis.
 Omnia sint paribus numeris dimensa viarum,
 Non animum modò uti pascat prospectus inanem; 285
 Sed quia non aliter vires dabit omnibus æquas
 Terra, neque in vacuum poterunt se extendere rami.

Forſitan & ſcrobibus quæ ſint faſtigia quæras:
 Auſim vel tenui vitem committere ſulco.
 Altiùs ac penitus terræ deſigitur arboſ; 290
 Æſculus imprimis, quæ quantùm vertice ad auras
 Æthereas, tantùm radice in tartara tendit.
 Ergo non hyemes illam, non flabra, neque imbres
 Convellunt: immota manet, multoſque per annos
 Multa virûm volvens durando ſecula vincit: 295
 Tum fortes latè ramos & brachia tendens
 Huc illuc, media ipſa ingentem ſuſtinet umbram.

Neve tibi ad ſolem vergant vineta cadentem:
 Neve inter vites corylum ſere: neve flagella
 Summa pete, aut ſummas deſringe ex arbore plantas: 300
 (Tantus amor terræ) neu ferro læde reuſo
 Semina; neve oleæ ſylveſtres inferere truncos:
 Nam sæpe incautis paſtoribus excidit ignis,
 Qui furtim pingui primùm ſub cortice teſtus
 Robora comprehendit, frondeſque elapſus in altas 305
 Ingentem cœlo ſonitum dedit: inde ſecutus
 Per ramos victor, perque alta cacumina regnat,
 Et totum involvit flammis nemus, & ruit atram
 Ad cœlum piceâ craſſus caligine nubem;
 Præſertim ſi tempeſtas a vertice ſylvis 310

290. *Altiùs*. Quidam legunt *altior*.

299. *Neve flagella*. Ne elige, ut terræ deſigas, ſar-
 menta ſumma, aut eas vitium partes decerpe, quæ
 cacumen ulmorum attingunt.

301. *Tantus amor terræ*. Adeo plantæ feraces terram
 magis ambiunt, ab eaque propiùs abſunt.

308. *Ruit*. Proruit, propellit.

52 P. VIRGILII GEORGICON.
Incubuit, glomeratque ferens incendia ventus.
Hoc ubi, non a stirpe valent, cæsæque reverti
Possunt, atque imâ similes revirescere terrâ:
Infelix superat foliis oleaster amaris.

315 Nec tibi tam prudens quisquam persuadeat auctor
Tellurem Boreâ rigidam spirante movere.
Rura gelu tum claudit hyems, nec semine jacto
Concretam patitur radicem affigere terræ.

Optima vinetis satio est, cum vere rubenti
320 Candida venit avis, longis invisa colubris;
Prima vel autumnî sub frigora, cum rapidus Sol
Nondum hyemem contingit equis, jam præterit æstas.

Ver adeo frondi nemorum, ver utile sylvis:
Vere tument terræ, & genitalia semina poscunt.
325 Tum Pater omnipotens fecundis imbribus æther
Conjugis in gremium lætæ descendit, & omnes
Magnus alit, magno commixtus corpore, foetus.
Avia tum resonant avibus virgulta canoris,
Et Venerem certis repetunt armenta diebus.

330 Parturit almus ager, zephyrique tepentibus auris
Laxant arva sinus. superat tener omnibus humor;
Inque novos soles audent se gramina tutò
Credere, nec metuit surgentes pampinus Austros,
Aut actum cœlo magnis Aquilonibus imbrem:

335 Sed trudit gemmas, & frondes explicat omnes.

Non alios primâ crescentis origine mundi
Illuxisse dies, aliumve habuisse tenorem
Crediderim: ver illud erat, ver magnus agebat
Orbis, & hybernis parcebant flatibus Euri;

340 Cum primùm lucem pecudes hausere, virûmque
Ferreæ progenies duris caput extulit arvis,
Immissæque feræ sylvis, & sidera cœlo.
Nec res hunc teneræ possent perferre laborem,
Si non tanta quies iret frigusque caloremque

320. *Candida . . . avis.* Ciconia.

343. *Nec res hunc.* Nec res adhuc teneræ potuissent
ferre præsentem hanc aëris intemperiem, nisi longo
temporis spatio quievissent, seu immunes fuissent a fri-
gore pariter & a calore, & terras nascentes fovisset cœli
indulgentia.

Inter, & exciperet cœli indulgentia terras. 345

Quod superest, quæcumque premes virgulta per
agros,

Sparge fimo pingui, & multâ memor occule terrâ;
Aut lapidem bibulum, aut squalentes infode conchas;
Inter enim labentur aquæ, tenuisque subibit
Halitus, atque animos tollent sata. Jamque reperti 350
Qui saxo super atque ingentis pondere testæ
Urgerent: hoc effusos munimen ad imbres;
Hoc ubi hiulca siti findit Canis ætifer arva.

Seminibus positis, superest deducere terram
Sæpius ad capita, & duros jactare bidentes; 355
Aut pressò exercere solum sub vomere, & ipsa
Flectere luctantes inter vineta juvencos:

Tum leves calamos & rasæ hastilia virgæ,
Fraxineasque aptare fudes, furcasque bicornes,
Viribus eniti quarum, & contemnere ventos 360
Assuescant, summasque sequi tabulata per ulmos.

Ac dum prima novis adolescit frondibus ætas,
Parcendum teneris: & dum se lætus ad auras
Palmes agit, laxis per purum immissus habenis,
Ipsa acies nondum falcis tentanda; sed uncis 365
Carpendæ manibus frondes, interque legendæ.

Inde ubi jam validis amplexæ stirpibus ulmos
Exierint, tum stringe comas, tum brachia tonde.
Antè reformidant ferrum: tum denique dura
Exerce imperia, & ramos compesce fluentes. 370

Texendæ sepes etiam, & pecus omne tenendum est,
Præcipuè dum frons tenera imprudensque laborum:
Cui super indignas hyemes, solemque potentem,
Sylvestres uri assiduè capreæque sequaces
Illudunt; pascuntur oves, avidæque juvencæ. 375

Frigora nec tantùm canâ concreta pruina,
Aut gravis incumbens scopulis arentibus æstas,
Quantùm illi nocuere greges, durique venenum
Dentis, & admorso signata in stirpe cicatrix.

Non aliam ob culpam Baccho caper omnibus aris; 380

354. *Seminibus positis.* Plantis vitium in terram defixis.

372. *Imprudensque laborum.* Omnis duræ tractationis
impatiens.

- Cæditur, & veteres ineunt proscenia ludi;
 Præmiaque ingentes pagos & compita circum
 Theseidæ posuere, atque inter pocula læti
 Mollibus in pratis unctos saliere per utres.
- 385 Nec non Ausonii, Trojâ gens missa, coloni
 Versibus incomptis ludunt, risuque soluto;
 Oraque corticibus sumunt horrenda cavatis;
 Et te, Bacche, vocant per carmina læta, tibi que
 Oscilla ex alta suspendunt mollia pinu.
- 390 Hinc omnis largo pubescit vinea foetu,
 Complentur vallesque cavæ, saltusque profundi,
 Et quocumque Deus circum caput egit honestum.
 Ergo rite suum Baccho dicemus honorem
 Carminibus patriis, lanceſque & liba feremus;
- 395 Et ductus cornu stabit sacer hircus ad aram,
 Pinguiæque in veribus torrebimus exta colurnis.
 Est etiam ille labor curandis vitibus alter,
 Cui numquam exhausti satis est: namque omne quo-
 tannis
- Terque quaterque solum scindendum, glebaque versis
 400 Æternum frangenda bidentibus, omne levandum
 Fronde nemus: redit agricolis labor actus in orbem,
 Atque in se sua per vestigia volvitur annus.
 Et jam olim feras posuit cum vinea frondes,
 Frigidus & sylvis Aquilo decussit honorem;
- 405 Jam tum acer curas venientem extendit in annum
 Rusticus, & curvo Saturni dente relictam
 Persequitur vitem attondens, fingitque putando.
 Primus humum fodito, primus devecta cremato
 Sarmenta, & vallos primus sub tecta referto:
- 410 Postremus metito. Bis vitibus ingruit umbra:
 Bis segetem densis obducunt sentibus herbæ:
 Durus uterque labor. Laudato ingentia rura,
 Exiguum colito. Nec non etiam aspera rusci
 Vimina per sylvam, & ripis fluvialis arundo

381. *Ineunt proscenia ludi.* Ludi theatrales prodeunt in scenam.

389. *Oscilla . . . mollia.* Suspendicula, quibus homines in aëre librantur.

394. *Lanceſque & liba.* Liba in lancibus.

Cæditur, incultique exercet cura salicti. 415
 Jam vinctæ vites, jam falcem arbuta reponunt;
 Jam canit extremos effoetus vinitor antes.
 Sollicitanda tamen tellus, pulvisque movendus;
 Et jam maturis metuendus Jupiter uvis.

Contrà non ulla est olei cultura: neque illæ 420
 Procurvam expectant falcem, rastrosque tenaces,
 Cùm semel hæserunt arvis, aurasque tulerunt.
 Ipsa satis tellus, cùm dente recluditur unco,
 Sufficit humorem, & gravidas cùm vomere fruges.
 Hòc pinguem & placitam paci nutritor olivam. 425
 Poma quoque, ut primùm truncos sensere valentes,
 Et vires habuere suas, ad sidera raptim
 Vi propriâ nituntur, opisque haud indiga nostræ.
 Nec minùs interea foetu nemus omne gravescit,
 Sanguineisque inculta rubent aviaria baccis: 430
 Tondentur cytisi: rædas sylva alta ministrat;
 Pascunturque ignes nocturni, & lumina fundunt.
 Et dubitant homines ferere, atque impendere curam?

Quid majora sequar? Salices, humilesque genistæ,
 Aut illæ pecori frondem, aut pastoribus umbram 435
 Sufficiunt, sepemque satis, & pabula melli.
 Et juvat undantem buxo spectare Cytorum,
 Naryciæque picis lucos: juvat arva videre
 Non rastris hominum, non ulli obnoxia curæ.
 Ipsæ Caucaseo steriles in vertice sylvæ, 440
 Quas animosi Euri assiduè franguntque feruntque,
 Dant alios aliæ foetus, dant utile lignum
 Navigiis pinos, domibus cedrosque cupressosque.
 Hinc radios trivere rotis, hinc tympana plaustris

416. *Falcem arbuta reponunt.* Vineta sinunt falcem deponere.

417. *Antes.* Sic vocantur extremi ordines vitium, qui vineam undique circumdant.

424. *Cùm vomere.* Repete ex præcedenti versu recluditur.

425. *Nutritor.* Activæ significatione, pro nutri.

434. *Quid majora sequar?* Quid attinet majores arbores enumerare?

444. *Tympana.* Tecta vehiculorum. Servius.

- 445 Agricolaë, & pandas ratibus posuere carinas.
 Viminibus salices fecundæ, frondibus ulmi:
 At myrtus validis hastilibus, & bona bello
 Cornus: Ityræos taxi torquentur in arcus.
 Nec tiliæ leves, aut torno rasile buxum,
 450 Non formam accipiunt, ferroque cavantur acuto:
 Nec non & torrentem undam levis innatat alnus
 Missa Pado: nec non & apes examina condunt
 Corticibusque cavis, vitiosæque ilicis alveo.
 Quid memorandum æquè Baccheia dona tulerunt?
 455 Bacchus & ad culpam causas dedit: ille furentes
 Centauros letho domuit, Rhætumque, Pholumque,
 Et magno Hylæum Lapithis cratere minantem.
 O fortunatos nimium, sua si bona nôrint,
 Agricolas! quibus ipsa, procul discordibus armis,
 460 Fundit humo facilem victum justissima tellus.
 Si non ingentem foribus domus alta superbis
 Mane salutantum totis vomit ædibus undam,
 Nec varios inhiant pulchrâ testudine postes,
 Illusasque auro vestes, Ephyreiaque æra,
 465 Alba neque Assyrio fucatur lana veneno,
 Nec casia liquidi corrumpitur usus olivi:
 At secura quies, & nescia fallere vita,
 Dives opum variarum; at latis otia fundis,
 Speluncæ, vivique lacus; at frigida Tempe,
 470 Mugitusque boum, mollesque sub arbore somni
 Non absunt. Illic saltus ac lustra ferarum;
 Et patiens operum, parvoque assueta Juventus;
 Sacra Deum, sanctique patres: extrema per illos
 Justitia excedens terris vestigia fecit.
 475 Me verò primùm dulces ante omnia Musæ,
 Quarum sacra fero ingenti perculsus amore,
 Accipiant, cœlique vias & sidera monstrent;
 Defectus Solis varios, Lunæque labores;
 Unde tremor terris; quâ vi maria alta tumescant
 480 Obicibus ruptis, rursusque in seipsa residant;
 Quid tantum Oceano properent se tingere Soles

464. *Ephyreiaque*. Corinthia. Ephira enim vetus nomen urbis Corinthi.

Hyberni, vel quæ tardis mora noctibus obstat.
 Sin, has ne possim naturæ accedere partes,
 Frigidus obstiterit circum præcordia sanguis;
 Rura mihi, & rigui placeant in vallibus amnes: 485
 Flumina amem, sylvasque inglorius. O ubi campi,
 Sperchiusque, & virginibus bacchata Lacænis
 Taygeta! ô qui me gelidis in vallibus Hæmi
 Sistat, & ingenti ramorum protegat umbrâ!

Felix, qui potuit rerum cognoscere causas, 490
 Atque metus omnes & inexorabile fatum
 Subjecit pedibus, strepitumque Acherontis avari!
 Fortunatus & ille, Deos qui novit agrestes,
 Panaque, Sylvanumque senem, Nymphasque sorores!
 Illum non populi fasces, non purpura regum 495
 Flexit, & infidos agitans discordia fratres,
 Aut conjurato descendens Dacus ab Istro;
 Non res Romanæ, perituraque regna: neque ille
 Aut doluit miserans inopem, aut invidit habenti.
 Quos rami fructus, quos ipsa volentia rura 500
 Sponte tulere suâ, carpsit; nec ferrea jura,
 Infanumque forum, aut populi tabularia vidit.

Sollicitant alii remis freta cæca, ruuntque
 In ferrum, penetrant aulas & limina regum.
 Hic petit excidiis urbem, miserosque Penates, 505
 Ut gemmâ bibat, & Sarrano dormiat ostro.
 Condit opes alius, defossoque incubat auro.
 Hic stupet attonitus rostris: hunc plausus hiantem
 Per cuneos (geminatur enim) plebisque patrumque
 Corripuit: gaudent perfusi sanguine fratrum, 510
 Exsilioque domos & dulcia limina mutant,
 Atque alio patriam quærunt sub sole jacentem.

482. *Vel quæ tardis.* Quid tantopere moretur noctes æstivas quæ tardæ veniunt.

502. *Populi tabularia.* Ubi actus publici servabantur.

508. *Hic stupet attonitus.* Hic attonito ac stupenti similis videtur, dum in rostris verba facit ad plebem, ejus favorem captat.

Ibid. *Hunc plausus hiantem.* Hic tenetur ac ducitur eo plausu, qui sibi a plebe & a patribus datur in theatro.

Agricola incurvo terram dimovit aratro:

Hinc anni labor, hinc patriam parvosque nepotes

515 Sustinet: hinc armenta boum, meritosque juvencos;
Nec requies, quin aut pomis exuberet annus,
Aut foetu pecorum, aut Cerealis mergite culmi,
Proventuque oneret sulcos, atque horrea vincat.

Venit hyems, teritur Sicyonia bacca trapetis;

520 Glande sues læti redeunt; dant arbuta sylvæ;
Et varios ponit foetus autumnus, & altè
Mitis in apricis coquitur vindemia saxi.

Interea dulces pendent circum oscula nati:

Castà pudicitiam servat domus; ubera vaccæ

525 Lactea demittunt, pinguesque in gramine læto
Inter se adversis luctantur cornibus hædi.

Ipse dies agitat festos: fufusque per herbam,

Ignis ubi in medio, & focii cratera coronant,

Te, libans, Lenæ, vocat; pecorisque magistris

535 Velocis jaculi certamina ponit in ulmo,
Corporaque agresti nudat prædura palæstrâ.

Hanc olim veteres vitam coluere Sabini:

Hanc Remus & frater: sic fortis Etruria crevit

Scilicet, & rerum facta est pulcherrima Roma,

535 Septemque una sibi muro circumdedit arces.

Ante etiam sceptrum Dictæi regis, & antè

Impia quàm cæsis gens est epulata juvencis,

Aureus hanc vitam in terris Saturnus agebat.

Necdum etiam audierant inflari classica, necdum

540 Impositos duris crepitare incudibus enses.

Sed nos immensum spatiiis confecimus æquor,

Et jam tempus equum fumantia solvere colla.

517. *Cerealis mergite culmi.* Manipulis frumenti.

528. *Cratera coronant.* Vel sertis & floribus, vel
vino ad summum infuso.

531. *Nudat . . . palæstrâ.* Nuda exhibet, inducit ad
palæstram. Sic Horatius de arte Poëtica. v. 221. *Saty-
ros agrestes nudavit, i e, nudos in scenam induxit.*

GEORGICON

LIBER TERTIUS.

TE quoque, magna Pales, & te, memorande,
canemus,
Pastor ab Amphryso: vos sylvæ, amnesque Lycæi.
Cetera quæ vacuas tenuissent carmina mentes,
Omnia jam vulgata. Quis aut Eurysthea durum,
Aut illaudati nescit Busiridis aras?
Cui non dictus Hylas puer, & Latonia Delos,
Hippodameque, humeroque Pelops insignis eburno,
Acer equis? Tentanda via est, quâ me quoque possim
Tollere humo, victorque virum volitare per ora.
Primus ego in patriam mecum (modò vita superfit) 10
Aonio rediens deducam vertice Musas:
Primus Idumæas referam tibi, Mantua, palmas;
Et viridi in campo templum de marmore ponam
Propter aquam, tardis ingens ubi flexibus errat
Mincius, & tenerâ prætexit arundine ripas.
In medio mihi Cæsar erit, templumque tenebit. 15
Illi victor ego, & Tyrio conspectus in ostro,
Centum quadri jugos agitabo ad flumina currus.
Cuncta mihi, Alpheum linquens lucosque Molorchi,
Cursibus & crudo decernet Græcia cæstu. 20
Ipse caput tonsæ foliis ornatus olivæ,
Dona feram. Jam nunc solennes ducere pompas
Ad delubra juvat, cæsosque videre juvencos;
Vel scena ut versis discedat frontibus, utque

2. *Pastor ab Amphryso.* Apollo, qui Admeti armenta pavit ad Amphrysū amnem.

5. *Illaudati.* Illaudabilis.

24. *Vel scena ut versis.* Quo pacto, pegmate, quo theatri frons adversa decoratur, converso & mutato, scena discedat, & alia ac diversa protinus existat; utque

- 25 Purpurea intexti tollant aulæa Britanni.
In foribus pugnam ex auro solidoque elephanto
Gangaridum faciam, victorisque arma Quirini.
Atque hinc undantem bello, magnumque fluentem
Nilum, ac navali surgentes ære columnas:
- 30 Addam urbes Asiæ domitas, pulsumque Niphatem,
Fidentemque fugâ Parthum, versisque sagittis;
Et duo rapta manu diverso ex hoste tropæa,
Bisque triumphatas utroque ab littore gentes.
Stabunt & Parii lapides, spirantia signa,
- 35 Assaraci proles, demissæque ab Jove gentis
Nomina, Trosque parens, & Trojæ Cynthius auctor.
Invidia infelix Furias, amnemque severum
Cocytî metuet, tortosque Ixionis angues,
Immanemque rotam, & non exsuperabile saxum.
- 40 Interea Dryadum sylvas saltusque sequamur
Intactos: tua, Mæcenas, haud mollia iussa.
Te sine, nil altum mens inchoat: en age, segnes
Rumpe moras. Vocat ingenti clamore Cithæron,
Taygetique canes, domitrixque Epidaurus equorum
- 45 Et vox assensu nemorum ingeminata remugit.
Mox tamen ardentes accingar dicere pugnas
Cæsaris, & nomen famâ tot ferre per annos,
Tithoni prima quot abest ab origine Cæsar.
Seu quis Olympiacæ miratus præmia palmæ,
- 50 Pascit equos, seu quis fortes ad aratra juvencos;
Corpora præcipuè matrum legat: optima torvæ
Forma bovis, cui turpe caput, cui plurima cervix,
Et crurum tenuis a mento palearia pendent:
Tum longo nullus lateri modus: omnia magna,
- 55 Pes etiam, & camuris hirtæ sub cornibus aures.
Nec mihi displiceat maculis insignis & albo,
Aut juga detrectans, interdumque aspera cornu,
Et faciem tauro propior; quæque ardua tota,
Et gradiens imâ verrit vestigia caudâ.

Britanni in aulæis intexti & acu picti, dum tolluntur
aulæa, ipsi quoque videantur erigere se paulatim, &
aulæa tollere.

56. *Maculis . . . & albo.* Maculis albis.

Ætas Lucinam justosque pati Hymenæos 60
 Desinit ante decem, post quatuor incipit annos:
 Cetera nec fœturæ habilis, nec fortis aratris.
 Interea superat gregibus dum læta juventus,
 Solve mares, mitte in Venerem pecuaria primus,
 Atque aliam ex alia generando suffice prolem. 65
 Optima quæque dies miseris mortalibus ævi
 Prima fugit? subeunt morbi, tristisque senectus,
 Et labor, & duræ rapit inclementia mortis.
 Semper erunt, quarum mutari corpora malis.
 Semper enim refice: ac, ne post amissa requiras, 70
 Anteveni, & sobolem armento fortire quotannis.
 Nec non & pecori est idem delectus equino.
 Tu modò, quos in spem statuis submittere gentis,
 Præcipuum jam inde a teneris impende laborem.
 Continuò pecoris generosi pullus in arvis 75
 Altiùs ingreditur, & mollia crura reponit.
 Primus & ire viam, & fluvios tentare minaces
 Audet, & ignoto sese committere ponti;
 Nec vanos horret strepitus: illi ardua cervix,
 Argutumque caput, brevis alvus, obesaque terga; 80
 Luxuriatque toris animosum pectus: honesti
 Spadices, glaucique: color deterrimus albis,
 Et gilvo. Tum si qua sonum procul arma dedêre,
 Stare loco nescit, micat auribus, & tremit artus,
 Collectumque premens volvit sub naribus ignem? 85
 Densa juba, & dextro jactata recumbit in armo.
 At duplex agitur per lumbos spina, cavatque
 Tellurem, & solido graviter sonat ungula cornu.
 Talis Amyclæi domitus Pollucis habenis
 Cyllarus, & quorum Graii meminere Poëtæ, 90
 Martis equi bijuges, & magni currus Achillis.
 Talis & ipse jubam cervice effudit equinâ
 Conjugis adventu pernix Saturnus, & altum
 Pelion hinnitu fugiens implevit acuto. 95
 Hunc quoque, ubi aut morbo gravis, aut jam
 segnior annis

81. *Toris.* *Toros* hîc appellat eminentias musculorum.

91. *Currus.* Hîc sumitur pro equis curulibus.

- Deficit, abde domo; nec turpi ignosce senectæ.
 Frigidus in Venerem senior, frustra que laborem
 Ingratum trahit: & si quando ad prælia ventum est,
 Ut quondam in stipulis magnus sine viribus ignis,
 100 Incasum furit. Ergo animos ævumque notabis
 Præcipuè: hinc alias artes, prolemque parentum;
 Et quis cuique dolor victo, quæ gloria palmæ.
 Nonne vides, cum præcipiti certamine campum
 Corripuere, ruuntque effusi carcere currus?
 105 Cum spes arrectæ juvenum, exsultantiaque haurit
 Corda pavor pulsans? Illi instant verberè torto,
 Et proni dant lora; volat vi fervidus axis:
 Jamque humiles, jamque elati sublimè videntur
 Aëra per vacuum ferri, atque assurgere in auras.
 110 Nec mora, nec requies: at fulvæ nimbus arenæ
 Tollitur: humescunt spumis flatuque sequentum.
 Tantus amor laudum, tantæ est victoria curæ!
 Primus Erichthonius currus, & quatuor ausus
 Jungere equos, rapidisque rotis insistere victor.
 115 Frena Pelethronii Lapithæ gyroque dedere
 Impositi dorso; atque equitem docuere sub armis
 Insultare solo, & gressus glomerare superbos.
 Æquus uterque labor, æquè juvenemque magistri
 Exquirunt, calidumque animis & cursibus acrem:
 120 Quamvis sæpe fugâ versos ille egerit hostes,

96. *Nec turpi ignosce senectæ.* Et ignosce senectæ non turpi.

101. *Alias artes.* Alias dotes.

105. *Exsultantiaque haurit corda.* Pavor pulsans corda exsultantia, exhaurit ea, seu emovet e sedibus: subsiliunt enim pavore aut spe. Aut exhaurit spiritibus, ut *Æn.* 10. 314. *Latus hauris apertum*, i e, aperit & exhaurit sanguine.

116. *Atque equitem* Vult Servius equitem hîc sumi pro equo. Sed potest exponi: Docuere equitem armatum *insultare*, i e, ita domare & fingere equum, ut insultet solo, & glomeret, &c.

118. *Æquus uterque labor.* Equis par labor, seu currum ducant, seu ferant dorso equitem, & ad id pariter exquirunt magistri juvenem equum. Senem verò rejiciunt, quamvis, &c.

Et patriam Epirum referat, fortesque Mycenae,
Neptunique ipsâ deducat origine gentem.

His animadversis, instant sub tempus, & omnes
Impendunt curas denso distendere pingui,
Quem legere ducem, & pecori dixere maritum: 125
Pubentesque secant herbas, fluviosque ministrant,
Farraque; ne blando nequeat superesse labori,
Invalidique patrum referant jejunia nati.

Ipsa autem macie tenuant armenta volentes:
Atque ubi concubitus primos jam nota voluptas 130
Sollicitat; frondesque negant, & fontibus arcent.
Sæpe etiam cursu quatiunt, & sole fatigant,
Cum graviter tunsis gemit area frugibus, & cum
Surgentem ad zephyrum paleæ jactantur inanes.
Hoc faciunt, nimio ne luxu obtusior usus 135
Sit genitali arvo, & sulcos oblimet inertes;
Sed rapiat sitiens Venerem, interiusque recondat.

Rursus cura patrum cadere, & succedere matrum
Incipit, exactis gravidæ cum mensibus errant.
Non illas gravibus quisquam juga ducere plaustris, 140
Non saltu superare viam sit passus, & acri
Carpere prata fugâ, fluviosque innare rapaces.
Saltibus in vacuis pascant, & plena secundum
Flumina; muscus ubi, & viridissima gramine ripa,
Speluncæque tegant, & saxea procubet umbra. 145

Est lucos Silari circa, ilicibusque virentem
Plurimus Alburnum volitans, cui nomen asilo
Romanum est, æstron Graii vertere vocantes:
Asper, acerba sonans, quo tota exterrita sylvis
Diffugiunt armenta, furit mugitibus æther 150
Concussus, sylvæque, & sicci ripa Tanagri.
Hoc quondam monstro horribiles exercuit iras
Inachiae Juno pestem meditata juvenæ.
Hunc quoque (nam mediis fervoribus acrior instat)
Arcebis gravido pecori; armentaque pasces 155
Sole recens orto, aut noctem ducentibus astris.

Post partum, cura in vitulos traducitur omnis;
Continuôque notas & nomina gentis inurunt,
Et quos aut pecori malint submittere habendo,
Aut aris servare sacros, aut scindere terram, 160

Et campum horrentem fractis invertere glebis.

Cetera pascuntur virides armenta per herbas.

Tu quos ad studium atque usum formabis agrestem,

Jam vitulos hortare, viamque insiste domandi,

165 Dum faciles animi juvenum, dum mobilis ætas.

Ac primum laxos tenui de vimine circlos

Cervici subnecte: dehinc, ubi libera colla

Servitio assuerint, ipsis e torquibus aptos

Junge pares, & coge gradum conferre juvencos;

170 Atque illis jam sæpe rotæ ducantur inanes

Per terram, & summo vestigia pulvere signent.

Pòst valido nitens sub pondere faginus axis

Instrepat, & junctos temo trahat æreus orbes.

Interea pubi indomitæ non gramina tantum,

175 Nec vefcas salicum frondes, ulvamque palustrem,

Sed frumenta manu carpes fata: nec tibi fœtæ

More patrum nivea implebunt mulctralia vaccæ;

Sed tota in dulces consument ubera natos.

Sin ad bella magis studium, turmasque feroces,

180 Aut Alphæa rotis prælabi flumina Pisæ,

Et Jovis in luco currus agitare volantes;

Primus equi labor est, animos atque arma videre

Bellantum, lituosque pati, tractuque gementem

Ferre rotam; & stabulo frenos audire sonantes:

185 Tum magis atque magis blandis gaudere magistri

Laudibus, & plausæ sonitum cervicis amare.

Atque hæc jam primo depulsus ab ubere matris

Audiat, inque vicem det mollibus ora capistris

Invalidus, etiamque tremens, etiam inscius ævi.

190 At, tribus exactis, ubi quarta accesserit ætas,

Carpere mox gyrum incipiat, gradibusque sonare

Compositis, sinuetque alterna volumina crurum,

Sitque laboranti similis: tum cursibus auras

Provocet; ac per aperta volans, ceu liber habenis,

175 Æquora, vix summâ vestigia ponat arenâ.

Qualis Hyperboreis Aquilo cùm densus ab oris

162. *Cetera armenta.* Hæ voces videntur significare solas juvencas. De solis item vaccis sumuntur suprâ v. 129. & 150.

Incubuit, Scythiæque hyemes atque arida differt
 Nubila: tum segetes altæ campique natantes
 Lenibus horrescunt flabris, fuminæque sonorem
 Dant sylvæ, longique urgent ad littora fluctus: 200
 Ille volat, simul arva fugâ. simul æquora verrens.

Hic vel ad Elei metas & maxima campi
 Sudabit spatia, & spumas aget ore cruentas;
 Belgica vel molli melius feret effeda collo.
 Tum demum crassâ magnum farragine corpus 205
 Crescere jam domitis finito: namque ante domandum
 Ingentes tollent animos, prensique negabunt
 Verbera lenta pati, & duris parere lupatis.

Sed non ulla magis vires industria firmat,
 Quàm Venerem & cæci stimulos avertere amoris, 210
 Sive boum, sive est cui gratior usus equorum.
 Atque ideo tauros procul atque in sola relegant
 Pascua, post montem oppositum & trans flumina lata,
 Aut intus clausos fatura ad præsepia servant
 Carpit enim vires paulatim, uritque videndo 215
 Femina, nec nemorum patitur meminisse, nec herbæ.
 Dulcibus illa quidem illecebris, & sæpe superbos
 Cornibus inter se subigit decernere amantes.

Pascitur in magna sylva formosa juvenca:
 Illi alternantes multâ vi prælia miscent 220
 Vulneribus crebris; lavit ater corpora sanguis,
 Versaque in obnixos urgentur cornua vasto
 Cum gemitu, reboant sylvæque & magnus Olympus.
 Nec mos bellantes unâ stabulare; sed alter
 Victus abit, longèque ignotis exfulat oris: 225
 Multa gemens ignominiam, plagasque superbi
 Victoris, tum quos amisit inultus amores;
 Et stabula aspectans, regnis excessit avitis.
 Ergo omni curâ vires exercet, & inter
 Dura jacet pernox instrato saxa cubili, 230

197. *Arida differt nubila.* Fert huc, illuc. Vide supra Georg. I. v. 461.

200. *Urgent*, supple, *se*.

206. *Ante domandum.* Antequam domentur. Sic infra.

348. *Ante expectatum*, pro, antequam expectetur.

215. *Videndo.* Passivè, dum videtur.

Frondebis hirsutis & carice pastus acutâ :

Et tentat sese, atque irasci in cornua discit

Arboris obnixus trunco, ventosque laceffit

Idibus, & sparsâ ad pugnam proludit arenâ.

- 235 Post, ubi collectum robur, viresque receptæ,
Signa movet, præcepſque oblitum fertur in hostem.
Fluctus ut in medio cœpit cùm albescere ponto,
Longiùs, ex altoque sinum trahit: utque volutus
Ad terras, immanè sonat per saxa, nec ipso

- 240 Monte minor procumbit; at ima exæstuat unda
Vorticibus, nigramque altè subiectat arenam.

Omne adeo genus in terris hominumque, fera-
rumque,

Et genus æquoreum, pecudes, pictæque volucres
In furias ignemque ruunt: amor omnibus idem.

- 245 Tempore non alio catulorum oblita læna,
Sævior erravit campis: nec funera vulgò
Tam multa informes urſi, stragemque dedere
Per sylvas; tum sævus aper, tum pessima tigris.
Heu! malè tum Libyæ solis erratur in agris.

- 250 Nonne vides ut tota tremor pertentet equorum
Corpora, si tantùm notas odor attulit auras?
Ac neque eos jam frena virûm, neque verbera sæva,
Non scopuli, rupeſque cavæ, atque objecta retardant
Flumina correptos undâ torquentia montes.

- 255 Ipse ruit, dentesque Sabellicus exacuit sus,
Et pede profubigit terram, fricat arbore costas,
Atque hinc atque illinc humeros ad vulnera durat.
Quid juvenis, magnum cui versat in ossibus ignem
Durus amor? Nempe abruptis turbata procellis

- 260 Nocte natat cæcâ serus freta: quem super ingens
Porta tonat cœli, & scopulis illisa reclamant
Æquora, nec miseri possunt revocare parentes,
Nec moritura super crudeli funere virgo.

Quid lynces Bacchi variæ, & genus acre luporum,

- 265 Atque canum? quid, quæ imbelles dant prælia cervi?

260. Nocte natat... freta. Hæc intellige de Lean-
dro, Abydo Sestum ad Heronem natatu per fauces
Helleſponti trajiciente.

264. Variæ. Maculis distinctæ.

Scilicet ante omnes furor est insignis equarum:
 Et mentem Venus ipsa dedit, quo tempore Glauci
 Potniades malis membra absumpsere quadrigæ.
 Illas ducit amor trans Gargara, transque sonantem
 Ascanium: superant montes, & flumina tranant: 270
 Continuóque avidis ubi subdita flamma medullis
 (Vere magis, quia vere calor redit ossibus) illæ
 Ore omnes versæ in zephyrum, stant rupibus altis,
 Exceptantque leves auras; & sæpe sine ullis
 Conjugiis vento gravidæ (mirabile dictu) 275
 Saxa per & scopulos & depressas convalles
 Diffugiunt, non, Eure, tuos, neque Solis ad ortus;
 In Boream Caurumque, aut unde nigerrimus Auster
 Nascitur, & pluvio contristat frigore cœlum.
 Hinc demum, Hippomanes vero quod nomine dicunt 280
 Pastores, lentum distillat ab inguine virus:
 Hippomanes quod sæpe malæ legere novercæ,
 Miscueruntque herbas, & non innoxia verba.
 Sed fugit interea, fugit irreparabile tempus,
 Singula dum capti circumvectamur amore. 285

Hoc satis armentis: superat pars altera curæ,
 Lanigeros agitare greges, hirtasque capellas.
 Hîc labor: hinc laudem fortes sperare coloni.
 Nec sum animi dubius verbis ea vincere magnum
 Quàm sit, & angustis hunc addere rebus honorem. 290
 Sed me Parnassi deserta per ardua dulcis
 Raptat amor: juvat ire jugis, quæ nulla priorum
 Castaliam molli divertitur orbita clivo.
 Nunc, veneranda Pales, magno nunc ore sonandum.

Incipiens, stabulis edico in mollibus herbam 295
 Carpere oves, dum mox frondosa reducitur æstas;
 Et multâ duram stipulâ filicumque manipulis
 Sterrere subter humum, glacies ne frigida lædat
 Molle pecus, scabiemque ferat, turpesque podagras.
 Pòst, hinc digressus, jubeo frondentia capris 300

277. *Diffugiunt, non Eure.* Diffugiunt non ad Orientem, sed in Boream aut in Austrum. Vertuntur scilicet ad occidentem priusquam concipiant; sed jam gravidæ fugiunt ad septentrionem aut ad meridiem.

Arbuta sufficere, & fluvios præbere recentes,
 Et stabula a ventis hyberno opponere Soli,
 Ad medium conversa diem; cum frigidus olim
 Jam cadit, extremoque irrorat Aquarius anno.

305 Hæ quoque non curâ nobis levior tuendæ,
 Nec minor usus erit; quamvis Milesia magno
 Vellera mutentur, Tyrios incocta rubores.
 Densior hinc soboles, hinc largi copia lactis:
 Quò magis exhausto spumaverit ubere mulctra,

310 Læta magis pressis manabunt flumina mammis.
 Nec minùs interea barbas, incanaque menta
 Cinyphii tondent hirci, setasque comantes,
 Usus in caltrorum & miseris velamina nautis.
 Pascuntur verò sylvas, & summa Lycæi,

315 Horrentesque rubos, & amantes ardua dumos.
 Atque ipsæ memores redeunt in tecta, suosque
 Ducunt, & gravido superant vix ubere limen.
 Ergo omni studio glaciem ventosque nivales,
 Quò minùs est illis curæ mortalis egestas,

320 Avertes; victumque feres & virgea lætus
 Pabula, nec totâ claudes fœnilia brumâ.

At verò zephyris cum læta vocantibus æstas,
 In saltus utrumque gregem atque in pascua mittes.
 Luciferi primo cum sidere frigida rura

325 Carpamus, dum mane novum, dum gramina canent,
 Et ros in tenera pecori gratissimus herba est.
 Inde, ubi quarta sitim cœli collegerit hora,
 Et cantu querulæ rumpent arbusta cicadæ,
 Ad puteos aut alta greges ad stagna jubeto

330 Currentem ilignis potare canalibus undam:
 Æstibus at mediis umbrosam exquirere vallem,
 Sicubi magna Jovis antiquo robore quercus
 Ingentes tendat ramos, aut sicubi nigrum
 Ilicibus crebris sacrâ nemus accubet umbrâ.

335 Tum tenues dare rursus aquas, & pascere rursus,
 Solis ad occasum; cum frigidus aëra Vesper
 Temperat, & saltus reficit jam roscida Luna,

303. *Olim.* Hac voce non modò futurum aut præ-
 teritum, sed & interdum præsens tempus designatur.

Littoraque halcyonem resonant, & acanthida dumi.

Quid tibi pastores Libyæ, quid pascua versu
Prosequar, & raris habitata mapalia tectis? 340

Sæpe diem, noctemque, & totum ex ordine mensem
Pascitur, itque pecus longa in deserta sine ullis
Hospitiis: tantum campi jacet. Omnia secum
Armentarius Afer agit, tectumque, Laremque,
Armaque, Amyclæumque canem, Cressamque pha- 345
retram.

Non secus ac patriis acer Romanus in armis,
Injusto sub fasce viam cum carpit, & hosti
Ante expectatum positus stat in agmine castris.

At non, quæ Scythiæ gentes, Mæoticaque unda,
Turbidus & torquens flaventes Ister arenas; 350

Quæque redit medium Rhodope porrecta sub axem.

Illic clausa tenent stabulis armenta; neque ullæ
Aut herbæ campo apparent, aut arbore frondes:

Sed jacet aggeribus niveis informis & alto
Terra gelu latè, septemque assurgit in ulnas: 355

Semper hyems, semper spirantes frigora Cauri.

Tum Sol pallentes haud umquam discutit umbras;

Nec cum investus equis altum petit æthera, nec cum
Præcipitem Oceani rubro lavit æquore currum.

Concrescunt subitæ currenti in flumine crustæ, 360

Undaque jam tergo ferratos sustinet orbes,

Puppibus illa prius patulis, nunc hospita plaustris;

Æraque dissiliunt vulgò, vestesque rigescunt

Indutæ, cæduntque securibus humida vina,

Et totæ solidam in glaciem vertère lacunæ, 365

Stiriaque impexis induruit horrida barbis.

Interea toto non secius aëre ningit:

Intereunt pecudes: stant circumfusa pruinis

Corpora magna boum, confertoque agmine cervi

Torpent mole novâ, & summis vix cornibus exstant. 370

Hos non immixtis canibus, non cassibus ullis,

Puniceæve agitant pavidos formidine pennæ:

Sed frustra oppositum trudentes pectore montem

Cominus obtruncant ferro, graviterque rudentes

Cædunt, & magno læti clamore reportant. 375

365. Vertère, suppl. se.

Ipsi in defossis specubus secura sub alta
Otia agunt terra; congestaque robora, totasque
Advolvere focis ulmos, ignique dedere.

Hic noctem ludo ducunt, & pocula læti

380 Fermento atque acidis imitantur vitea forbis.

Talis Hyperboreo septem subjecta trioni,
Gens effrena virum Riphæo tunditur Euro;
Et pecudum fulvis velantur corpora fetis.

Si tibi lanicium curæ, primum aspera sylva,
385 Lappæque, tribulique absint: fuge pabula læta,
Continuòque greges villis lege mollibus albos.

Illum autem, quamvis aries sit candidus ipse,
Nigra subest udo tantum cui lingua palato,
Rejice, ne maculis infuscet vellera pullis

390 Nascentum, plenoque alium circumspice campo.
Munere sic niveo lanæ (si credere dignum est)
Pan Deus Arcadiæ captam te, Luna, fefellit,
In nemora alta vocans: nec tu aspernata vocantem.

At cui lactis amor, cytisum, lotosque frequentes
395 Ipse manu, salsaque ferat præsepibus herbas.
Hinc & amant fluvios magis, & magis ubera tendunt,
Et salis occultum referunt in lacte saporem.

Multi jam excretos prohibent a matribus hædos,
Primaque ferratis præfigunt ora capistris.

400 Quod, surgente die, muldere, horisque diurnis,
Nocte premunt: quod jam tenebris & sole cadente,
Sub lucem exportans calathis adit oppida pastor,
Aut parco sale contingunt, hyemique reponunt.
Nec tibi cura canum fuerit postrema: sed una

405 Veloces Spartæ catulos, acremque Molossum
Pasce sero pingui: numquam custodibus illis
Nocturnum stabulis furem, incursumque luporum,
Aut impacatos a tergo horrebis lberos.

Sæpe etiam cursu timidos agitabis onagros,

410 Et canibus leporem, canibus venabere damas:
Sæpe volutabris pulsos sylvestribus apros

398. *Excretos*, separatos, a verbo excerno.

403. *Sale contingunt*. Non lac ipsum, sed caseum,
de quo versu superiori egit.

Latratu turbabis agens, montesque per altos
Ingentem clamore premes ad retia cervum.

Disce & odoratam stabulis accendere cedrum,
Galbaneoque agitare graves nidore chelydros. 415
Sæpe sub immotis præsepibus aut mala tactu
Vipera delituit, cœlumque exterrita fugit;
Aut tecto assuetus coluber succedere & umbræ,
Pestis acerba boum, pecorique aspergere virus,
Fovit humum. Cape saxa manu, cape robora, pastor; 420
Tollentemque minas, & sibila colla tumentem,
Dejice: jamque fugâ timidum caput abdedit altè,
Cum mediis nexus, extremæque agmina caudæ
Solvuntur, tardosque trahit sinus ultimus orbes.

Est etiam ille malus Calabris in saltibus anguis, 425
Squamea convolvens sublato pectore terga,
Atque notis longam maculosus grandibus alvum:
Qui, dum amnes ulli rumpuntur fontibus, & dum
Vere madent udo terræ ac pluvialibus Austris,
Stagna colit; ripisque habitans, hic piscibus atram 430
Improbis ingluviem, ranisque loquacibus explet.
Postquam exhausta palus, terræque ardore dehiscunt,
Exfilit in siccum, & flammantia lumina torquens
Sævit agris, asperque siti, atque exterritus æstu.
Ne mihi tum molles sub dio carpere somnos, 435
Neu dorso nemoris libeat jacuisse per herbas;
Cum positis novus exsuviis, nitidusque juventâ,
Volvitur, aut catulos tectis, aut ova relinquens,
Arduus ad Solem, & linguis micat ore trifulcis.

Morborum quoque te causas & signa docebo, 440
Turpis oves tentat scabies, ubi frigidus imber
Altiùs ad vivum persedit, & horrida cano
Bruma gelu, vel cum tonsis illotus adhæsit
Sudor, & hirsuti secuerunt corpora vepres.
Dulcibus idcirco fluviis pecus omne magistri 445
Perfundunt; udisque aries in gurgite villis
Mersatur, missusque secundo defluit amni:
Aut tonsum tristi contingunt corpus amurcâ:
Et spumas miscent argenti ac sulphura viva,

416. *Mala tactu.* Quæ res contactas veneno inficit.

- 450 Idæasque pices, & pingues unguine ceras,
Scillamque, helleborosque graves, nigrumque bitumen.
Non tamen ulla magis præsens fortuna laborum est,
Quàm si quis ferro potuit rescindere summum
Ulceris os: alitur vitium, vivitque tegendo,
455 Dum medicas adhibere manus ad vulnera pastor
Abnegat, & meliora Deos sedet omina poscens.
Quin etiam ima dolor balantum lapsus ad ossa
Cum furit, atque artus depascitur arida febris,
Profuit incensos æstus avertere, & inter
460 Ima ferire pedis salientem sanguine venam;
Bisaltæ quo more solent, acerque Gelonus,
Cum fugit in Rhodopen, atque in deserta Getarum,
Et lac concretum cum sanguine potat equino.
Quam procul, aut molli succedere sæpius umbræ
465 Videris, aut summas carpentem ignavius herbas,
Extremamque sequi, aut medio procumbere campo
Pascentem, & feræ solam decedere nocti;
Continuò culpam ferro compesce, priusquam
Dira per incautum serpant contagia vulgus.
470 Non tam creber agens hyemem ruit æquore turbo,
Quàm multæ pecudum pestes: nec singula morbi
Corpora corripunt, sed tota æstiva repente,
Spemque, gregemque simul, cunctamque ab origine
gentem.
Tum sciat, aërias Alpes & Norica si quis
475 Castella in tumulis, & lapidis atva Timavi
Nunc quoque post tanto videat, desertaque regna
Pastorum, & longè saltus latèque vacantes.
Hic quondam morbo cœli miserranda coorta est
Tempesta, totoque autumnus incanduit æstu;
480 Et genus omne neci pecudum dedit, omne ferarum;
Corruitque lacus, infecit pabula tabo.
Nec via mortis erat simplex: sed ubi ignea venis
Omnibus acta sitis miseros adduxerat artus,

468. *Culpam*, i e, vitium, morbum, ut suprâ 454.

472. *Æstiva*. Stabula, pascua, in quibus per æstatem pascuntur armenta.

474. *Tum sciat*. Tum id verum esse cognoscat.

Rursus abundabat fluidus liquor, omniaque in se
Ossa minutatim morbo collapsa trahebat. 485

Sæpe in honore Deum medio stans hostia ad aram,
Lanea dum niveâ circumdatur infula vittâ,
Inter cunctantes cecidit moribunda ministros.

Aut si quam ferro mactaverat antè sacerdos,
Inde neque impositis ardent altaria fibris, 490
Nec responsa potest consultus reddere vates;
Ac vix suppositi tinguntur sanguine cultri,
Summaque jejunâ sanie infusatur arena.

Hinc lætis vituli vulgò moriuntur in herbis,
Et dulces animas plena ad præsepia reddunt. 495
Hinc canibus blandis rabies venit, & quatit ægros
Tussis anhela fues, ac faucibus angit obesis.

Labitur infelix studiorum atque immemor herbæ
Victor equus, fontesque avertitur, & pede terram
Crebra ferit: demissæ aures, incertus ibidem 500
Sudor, & ille quidem morituris frigidus: aret
Pellis, & ad tactum tractanti dura resistit.

Hæc ante exitium primis dant signa diebus.
Sin in processu cœpit crudescere morbus,
Tum verò ardentes oculi, atque attractus ab alto 505
Spiritus, interdum gemitu gravis, imaque longo
Ilia singultu tendunt: it naribus ater
Sanguis, & obsessas fauces premit aspera lingua.

Profuit inserto latices infundere cornu
Lenæos: ea visa salus morientibus una. 510
Mox erat hoc ipsum exitio: furiisque resecti
Ardebant, ipsique suos jam morte sub ægra
(Dii meliora piis, erroremque hostibus illum!)
Discissos nudis laniabant dentibus artus.

Ecce autem duro fumans sub vomere taurus 515
Concidit, & mixtum spumis vomit ore cruorem,
Extremosque ciet gemitus: it tristis arator,
Mœrentem abjungens fraternâ morte juvencum,

500. *Crebra*. Neutrum plurale pro adverbio, ut
jam sæpius notavimus.

513. *Dii meliora piis*. Remedia commonstrent, so-
losque hostes sic errare patiantur.

- Atque opere in medio defixa relinquit aratra.
 § 20 Non umbræ altorum nemorum, non mollia possunt
 Prata movere animum, non qui per saxa volutus
 Purior electro campum petit amnis: at ima
 Solvuntur latera, atque oculos stupor urget inertes,
 Ad terramque fluit devexo pondere cervix.
 § 25 Quid labor, aut benefacta juvant? quid vomere terras
 Invertisse graves? Atqui non Massica Bacchi
 Munera, non illis epulæ nocuere repostæ:
 Frondibus & victu pascuntur simplicis herbæ:
 Pocula sunt fontes liquidi, atque exercita cursu
 § 30 Flumina; nec somnos abruptit cura salubres.
 Tempore non alio dicunt regionibus illis
 Quæsitæ ad sacra boves Junonis, & uris
 Imparibus ductos alta ad donaria currus.
 Ergo ægre rastris terram rimantur, & ipsi
 § 35 Unguibus infodiunt fruges, montesque per altos
 Contentâ cervice trahunt stridentia plaustra.
 Non lupus insidias explorat ovilia circum,
 Nec gregibus nocturnus obambulat; acrior illum
 Cura domat: timidi damæ cervique fugaces
 § 40 Nunc interque canes & circum tecta vagantur.
 Jam maris immensi prolem & genus omne natantum
 Littore in extremo, ceu naufraga corpora, fluctus
 Proluit: insolitæ fugiunt in flumina phocæ.
 Interit & curvis frustra defensa latebris
 § 45 Vipera, & attoniti squamis adstantibus hydri.
 Ipsi est aër avibus non æquus, & illæ
 Præcipites alta vitam sub nube relinquunt.
 Præterea nec jam mutari pabula refert;
 Quæsitæque nocent artes: cessere magistri
 § 50 Phillyrides Chiron, Amithaoniusque Melampus.
 Sævit & in lucem Stygiis emissâ tenebris
 Pallida Tisiphone, morbos agit antè metumque,
 Inque dies avidum surgens caput altiùs effert.
 Balatu pecorum, & crebris mugitibus amnes,

§ 27. *Epulæ .. repostæ.* Repositæ, i e, variæ, multiplices.

§ 33. *Donaria.* Sic vocat sacraria, in quibus sacra & dona reponuntur.

Arentesque sonant ripæ, collesque supini. 555
 Jamque catervatim dat stragem, atque aggerat ipsis
 In stabulis turpi dilapsa cadavera tabo:
 Donec humo tegere ac foveis abscondere discunt.
 Nam neque erat coriis usus, nec viscera quisquam 560
 Aut undis abolere potest, aut vincere flammâ.
 Nec tondere quidem morbo, illuvieque peresa
 Vellera, nec telas possunt attingere putres.
 Verùm etiam invisos si quis tentârat amictus,
 Ardentes papulæ, atque immundus olentia fudor
 Membra sequebatur; nec longo deinde moranti 565
 Tempore contactos artus sacer ignis edebat.

GEORGICON

LIBER QUARTUS.

PROTINUS aërii mellis cœlestia dona
 Exsequar: hanc etiam, Mæcenâs, aspice partem.
 Admiranda tibi levium spectacula rerum,
 Magnanimosque duces, totiusque ordine gentis
 Mores, & studia, & populos, & prælia dicam. 5
 In tenui labor: at tenuis non gloria, si quem
 Numina læva sinunt, auditque vocatus Apollo.
 Principiò sedes apibus statioque petenda,
 Quò neque sit ventis aditus (nam pabula venti
 Ferre domum prohibent) neque oves, hædique petulci 10
 Floribus insultent, aut errans bucula campo
 Decutiat rorem, & surgentes atterat herbas.
 Absint & picti squalentia terga lacerti
 Pinguibus a stabulis, meropesque, aliæque volucres,
 Et manibus Procne pectus signata cruentis. 15

856. *Dat stragem.* Tifiphone.

560. *Abolere.* Odorem, foetorem abigere.

6. *Si quem.* Si cui poëtæ non obstant numina inimica.

- Omnia nam latè vastant, ipsasque volantes
 Ore ferunt, dulcem nidis immitibus escam.
 At liquidi fontes, & stagna virentia musco
 Adsint, & tenuis fugiens per gramina rivus;
 20 Palmaque vestibulum, aut ingens oleaster inumbret;
 Ut, cum prima novi ducent examina reges
 Vere suo, ludetque favis emissa Juventus,
 Vicina invitet decedere ripa calori,
 Obviaque hospitiiis teneat frondentibus arbos.
 25 In medium, seu stabit iners, seu profluet humor,
 Transversas falices & grandia conjice saxa:
 Pontibus ut crebris possint consistere, & alas
 Pandere ad æstivum Solem, si fortè morantes
 Sparserit, aut præceps Neptuno immerferit Euris.
 30 Hæc circum casæ virides, & olentia latè
 Serpylla, & graviter spirantis copia thymbra
 Floreat; irriguumque bibant violaria fontem.
 Ipsa autem, seu corticibus tibi suta cavatis,
 Seu lento fuerint alvearia vimine texta,
 35 Angustos habeant aditus: nam frigore mella
 Cogit hyems, eademque calor liquefacta remittit.
 Utraque vis apibus pariter metuenda: neque illæ
 Nequicquam in tectis cœtatim tenuia cerâ
 Spiramenta linunt, fucoque & floribus oras
 40 Explent, collectumque hæc ipsa ad munera gluten
 Et visco & Phrygiæ fervant pice lentius Idæ.
 Sæpe etiam effossis (si vera est fama) latebris,
 Sub terra fodere larem; penitusque repertæ
 Pumicibusque cavis, exesæque arboris antro.
 Tu tamen e levi rimosa cubilia limo
 45 Unge, fovens circum, & raras superinjice frondes.
 Neu propius tectis taxum sine, neve rubentes
 Ure foco cancos, altæ neu crede paludi,
 Aut ubi odor cœni gravis, aut ubi concava pulsu
 Saxa sonant, vocisque offensa resultat imago.
 50 Quod superest, ubi pulsam hyemen Sol aureus egit
 Sub terras, cœlumque æstivâ luce reclusit,

28. *Morantes sparserit.* Tardè redeuntes dejecerit,
 & ad terram afflixerit.

Illæ continuò saltus sylvasque peragrant,
 Purpureosque metunt flores, & flumina libant
 Summa leves. Hinc nescio quâ dulcedine lætæ
 Progeniem nidosque foveant: hinc arte recentes
 Excudunt ceras, & mella tenacia fingunt.

Hinc ubi jam emissum caveis ad sidera cœli
 Nare per ætatem liquidam suspexeris agmen,
 Obscuramque trahi vento mirabere nubem,
 Contemplator; aquas dulces & frondea semper
 Tecta petunt: huc tu iustos asperge saporis,
 Trita melisphylla, & cerinthæ ignobile gramen:
 Tinnitusque cie, & Matris quate cymbala circum.
 Ipsæ confident medicatis sedibus, ipsæ
 Intima more suo sese in cunabula condent.

Sin autem ad pugnam exierint (nam sæpe duobus
 Regibus incessit magno discordia motu)
 Continuòque animos vulgi, & trepidantia bello
 Corda licet longè præsciscere; namque morantes
 Martius ille æris rauci canor increpat, & vox
 Auditur fractos sonitus imitata tubarum.

Tum trepidæ inter se coeunt, pennisque coruscant,
 Spiculaque exacuunt rostris, aptantque lacertos,
 Et circa regem atque ipsa ad prætoria densæ
 Miscentur, magnisque vocant clamoribus hostem.
 Ergo ubi ver nactæ sudum, camposque patentes,
 Erumpunt portis; concurritur: æthere in alto
 Fit sonitus, magnum mixtæ glomerantur in orbem,
 Præcipitesque cadunt: non densior aëre grando,
 Nec de concussa tantum pluit ilice glandis.

Ipsi per medias acies, insignibus alis,
 Ingentes animos angusto in pectore versant:
 Usque adeo obnixi non cedere, dum gravis aut hos,
 Aut hos versa fugâ victor dare terga subegit.
 Hi motus animorum, atque hæc certamina tanta
 Pulveris exigui jactu compressa quiescent.

Verùm ubi ductores acie revocaveris ambos,
 Deterior qui visus, eum, ne prodigus obsit,

64. *Matris.* Cybeles.

82. *Ipsi.* Ductores.

- 90 Dede neci: melior vacua sine regnet in aula.
 Alter erit maculis auro squalentibus ardens:
 (Nam duo sunt genera) hic melior, insignis & ore,
 Et rutilis clarus squamis: ille horridus alter
 Desidiâ, latamque trahens inglorius alvum.
- 95 Ut binæ regum facies, ita corpora gentis.
 Namque aliæ turpes horrent, ceu pulvere ab alto
 Cum venit, & terram sicco spuit ore viator
 Aridus: elucent aliæ, & fulgore coruscant,
 Ardentes auro, & paribus lita corpora guttis.
- 100 Hæc potior soboles: hinc cœli tempore certo
 Dulcia mella premes; nec tantum dulcia, quantum
 Et liquida, & durum Bacchi domitura saporem.
 At cum incerta volant, cœloque examina ludunt,
 Contemnuntque favos, & frigida tecta relinquunt;
- 105 Instabiles animos ludo prohibebis inani.
 Nec magnus prohibere labor; tu regibus alas
 Eripe: non illis quisquam cunctantibus altum
 Ire iter, aut castris audebit vellere signa.
 Invitent croceis halantes floribus horti,
- 110 Et custos furum atque avium, cum falce saligna,
 Hellepontiaci fervet tutela Priapi.
 Ipse thymum, pinosque ferens de montibus altis,
 Tecta ferat latè circum, cui talia curæ:
 Ipse labore manum duro terat, ipse feraces
- 115 Figat humo plantas, & amicos irriget imbres.
 Atque equidem, extremo ni jam sub fine laborum
 Vela traham, & terris festinem advertere proram,
 Forsitan & pingues hortos quæ cura colendi
 Ornaret, canerem, biferique rosaria Pæsti;
- 120 Quoque modo potis gauderent intyba rivis,

99. *Ardentes auro.* Quarum corpora *ardent* seu fulgent illita & inspersa *guttis*, i e, maculis aureis & paribus.

119. *Biferique rosaria.* Rosas *Pæsti* oppidi, bis in anno florem induentes.

120. *Quoque modo.* Et quomodo intyba gauderent aquis potis, i e, multâ irrigatione aquæ; & ripæ gauderent apio viridi. Per ripas autem intellige partium in quas hortus dividitur coronas seu margines, quæ instar riparum assurgunt:

Et virides apio ripæ, tortusque per herbam
 Cresceret in ventrem cucumis; nec fera comantem
 Narcissum, aut flexi tacuisssem vimen acanthi,
 Pallentesque hederas, & amantes littora myrtos.

Namque sub Æbalia memini me turribus altis, 125
 Quà niger humectat flaventia culta Galeus,
 Corycium vidisse senem, cui pauca relict
 Jugera ruris erant; nec fertilis illa juvencis,
 Nec pecori opportuna seges, nec commoda Baccho.
 Hic rarum tamen in dumis olus, albaque circum 130
 Lilia, verbenasque premens, vescumque papaver,
 Regum æquabat opes animis, ferâque revertens
 Nocte domum, dapibus mensas onerabat inemptis.
 Primus vere rosam, atque autumnno carpere poma:
 Et cum tristis hyems etiam nunc frigore saxa 135
 Rumperet; & glacie cursus frenaret aquarum,
 Ille comam mollis jam tum tondebat acanthi,
 Æstatem increpitans feram, zephyrosque morantes.
 Ergo apibus foetis idem atque examine multo
 Primus abundare, & spumantia cogere pressis 140
 Mella favis: illi tilia, atque uberrima pinus:
 Quotque in flore novo pomis se fertilis arbor
 Induerat, totidem autumnno matura tenebat.
 Ille etiam feras in versum distulit ulmos,
 Eduramque pyrum, & spinos jam pruna ferentes, 145
 Jamque ministrantem platanum potantibus umbras.
 Verum hæc ipse equidem spatiis exclusus iniquis,
 Prætereo, atque aliis post commemoranda relinquo.

Nunc age, naturas apibus quas Jupiter ipse
 Addidit, expediam, pro qua mercede canoros 150
 Curetum sonitus crepitantiaque æra secutæ,
 Dictæo cœli regem pavere sub antro.

Solæ communes natos, consortia tecta

122. *Sera comantum.* Tardiùs florentem.

127. *Relicti.* Deserti propter sterilitatem, quum nec frumentis, nec pasculis, nec vitibus aptum esset.

144. *In versum.* In ordinem.

149. *Naturas.* Mores, dotes addidit, pro eo merito, seu ut meritum illud pensaret, quo &c.

- Urbis habent, magnisque agitant sub legibus ævum,
 155 Et patriam solæ, & certos novere penates;
 Venturæque hyemis memores, æstate laborem
 Experiuntur, & in medium quæsitâ reponunt.
 Namque aliæ victu invigilant, & fœdere pacto
 Exercentur agris: pars intra septa domorum
 160 Narcissi lacrymam, & lentum de cortice gluten,
 Prima favis ponunt fundamina; deinde tenaces
 Suspendunt ceras: aliæ spem gentis adultos
 Educunt fœtus: aliæ purissimâ mella
 Stipant, & liquido distendunt nectare cellas.
 165 Sunt quibus ad portas cecidit custodia forti,
 Inque vicem speculantur aquas & nubila cœli;
 Aut onera accipiunt venientum, aut agmine factò
 Ignavum fucos pecus a præsepibus arcent.
 Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
 170 Ac veluti lentis Cyclopes fulmina massis
 Cùm properant, alii taurinis follibus auras
 Accipiunt, redduntque; alii stridentia tingunt
 Æra lacu: gemit impositis incudibus Ætna:
 Illi inter sese magnâ vi brachia tollunt
 175 In numerum, versantque tenaci forcipe ferrum.
 Non aliter (si parva licet componere magnis)
 Cecropias innatus apes amor urget habendi,
 Munere quamque suo. Grandævis oppida curæ,
 Et munire favos, & dædala fingere tecta.
 180 At fessæ multâ referunt se nocte minores,
 Crura thymo plenæ: pascuntur & arbuta passim,
 Et glaucas salices, casiamque, crocumque rubentem,
 Et pinguem tiliam, & ferrugineos hyacinthos.
 Omnibus una quies operum, labor omnibus unus.
 185 Mane ruunt portis, nusquam mora: rursus easdem
 Vesper ubi e pastu tandem decedere campis
 Admonuit, tum tecta petunt, tum corpora curant.
 Fit sonitus, mussantque oras & limina circum.

158. *Victu invigilant.* Victui quærendo dant operam,
 & fœdere pacto, i.e., secundum leges institutas.

163. *Educunt fœtus.* Progeniem jam adultam emit-
 tunt, & in colonias deducunt. Vide Æneidos, I. 436.

Pōst, ubi jam thalamis se composuere, filetur
In noctem, fessosque sopor suus occupat artus. 190

Nec verò a stabulis, pluviam impendente, recedunt
Longius; aut credunt cœlo, adventantibus Euris.
Sed circum tutæ sub mœnibus urbis aquantur,
Excursusque breves tentant; & sæpe lapillos,
Ut cymbæ instabiles fluctu jactante saburram, 195
Tollunt: his sese per inania nubila librant.

Illum adeo placuisse apibus mirabere morem,
Quòd nec concubitu indulgent, nec corpora segnes
In Venerem solvunt, aut foetus nixibus edunt.
Verùm ipsæ e foliis natos, & suavibus herbis 200
Ore legunt: ipsæ regem, parvosque Quirites
Sufficiunt, aulasque & cerea regna refingunt.

Sæpe etiam duris errando in cotibus alas
Attrivere, ultroque animam sub fasce dedere:
Tantus amor florum, & generandi gloria mellis! 205
Ergo ipsas quamvis angustî terminus ævi
Excipiat (neque enim plus septima ducitur æstas)
At genus immortale manet, multosque per annos
Stat fortuna domûs, & avi numerantur avorum.

Præterea regem non sic Ægyptus, & ingens 210
Lydia, nec populi Parthorum, aut Medus Hydaspes
Observant. Rege incolumi, mens omnibus una est:
Amisso, rupere fidem; constructaque mella
Diripuerunt ipsæ, & crates solvere favorum.
Ille operum custos, illum admirantur, & omnes 215
Circumstant fremitu denso, stipantque frequentes,
Et sæpe attollunt humeris, & corpora bello
Objectant, pulchramque petunt per vulnera mortem.

His quidam signis, atque hæc exempla secuti,
Esse apibus partem divinæ mentis, & haustus 220
Æthereos dixere: Deum namque ire per omnes
Terrasque, tractusque maris, cœlumque profundum.

202. *Aulasque*. Aptius ad mentem poetæ videatur, si legamus, *aulas qui*.

214. *Crates . . . favorum*. Favos in modum craticularum cancellatos.

220. *Haustus Æthereos*. Haustos ex æthere spiritus.

Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas:

225 Scilicet huc reddi deinde, ac resoluta referri
Omnia: nec morti esse locum; sed viva volare
Sideris in numerum, atque alto succedere cœlo.

Si quando sedem angustam, servataque mella
Thesauris relines; prius haustus sparsus aquarum

230 Ore fove, fumosque manu prætende sequaces.
Bis gravidos cogunt fœtus: duo tempora messis,
Taygete simul os terris ostendit honestum
Pleias, & Oceani spreto pede reppulit amnes;
Aut eadem fidus fugiens ubi piscis aquosi

235 Tristior hybernas cœlo descendit in undas.
Illis ira modum supra est, læsæque venenum
Morsibus inspirant, & spicula cæca relinquunt
Affixæ venis, animasque in vulnere ponunt.

Sin duram metues hyemem, parcesque futuro,
240 Contusosque animos & res miserabere fractas;

At suffire thymo, cerasque recidere inanes
Quis dubitet? nam sæpe favos ignotus adedit
Stellio, lucifugis congesta cubilia blattis,
Immunisque sedens aliena ad pabula fucus,

245 Aut asper crabro imparibus se immiscuit armis,
Aut durum tineæ genus, aut invisa Minervæ
In foribus laxos suspendit aranea casses.
Quò magis exhaustæ fuerint, hòc acriùs omnes
Incumbent generis lapsi sarcire ruinas,

250 Complebuntque foros, & floribus horrea texent.

Si verò (quoniam casus apibus quoque nostros
Vita tulit) tristi languebunt corpora morbo,
Quod jam non dubiis poteris cognoscere signis:
Continuò est ægris alius color; horrida vultum

255 Deformat macies: tum corpora luce carentum

229. *Relines.* Recludes, detractò glutine, quo apes
linunt alvearia.

230. *Ore fove.* Oris calore tempera aquas haustas.
Sparsus videtur hîc sumi per eclipsim pro *sparsurus*, ut
vixet pro *vixisset*. *Æneid.* 11. 118.

242. *Ignotus.* Latens & absconditus.

Exportant tectis, & tristia funera ducunt.
 Aut illæ pedibus connexæ ad limina pendent;
 Aut intus clausis cunctantur in ædibus omnes,
 Ignavæque fame, & contracto frigore pigræ.
 Tum sonus auditur gravior, tractimque susurrant: 260
 Frigidus ut quondam sylvis immurmurat Auster,
 Ut mare sollicitum stridet reffluentibus undis,
 Æstuat ut clausis rapidus fornacibus ignis.

Hic jam galbancos suadebo incendere odores,
 Mellaque arundineis inferre canalibus, ultro 265
 Hortantem, & fessas ad pabula nota vocantem.
 Proderit & tunsum gallæ admiscere saporem,
 Arentesque rosas, aut igni pingua multo
 Defruta, vel psythia passos de vite racemos,
 Cecropiumque thymum, & grave olentia centaurea. 270
 Est etiam flos in pratis, cui nomen amello
 Fecere agricolæ, facilis quærentibus herba.
 Namque uno ingentem tollit de cespite sylvam:
 Aureus ipse; sed in foliis quæ plurima circum
 Funduntur, violæ subluet purpura nigræ. 275

Sæpe Deum nexis ornata torquibus aræ.
 Asper in ore sapor: tonsis in vallibus illum
 Pastores, & curva legunt prope flumina Mellæ.
 Hujus odorato radices incoque Baccho,
 Pabulaque in foribus plenis appone canistris. 280

Sed si quem proles subito defecerit omnis,
 Nec, genus unde novæ stirpis revocetur, habebit;
 Tempus & Arcadii memoranda inventa magistri
 Pandere, quoque modo cæsis jam sæpe juvencis
 Insincerus apes tulerit cruor: altius omnem 285
 Expediam, prima repetens ab origine, famam.
 Nam quæ Pellæi gens fortunata Canopi
 Accolit effuso stagnantem flumine Nilum,

263. *Pingua*...*Defruta*. Vina multâ coctione vix jam liquida.

269. *Passos*...*racemos*. Vide suprâ lib. 2. v. 93.

273. *Uno*...*de cespite*. Una de radice.

276. *Nexis*...*torquibus*. Floribus amelli in torquis seu coronæ modum connexis.

- Et circum pictis vehitur sua rura phaselis;
 290 Quâque pharetratae vicinia Persidis urget,
 Et viridem Ægyptum nigrâ fecundat arenâ,
 Et diversa ruens septem discurret in ora
 Usque coloratis amnis devexus ab Indis:
 Omnis in hac certam regio jacet arte salutem.
- 295 Exiguus primùm, atque ipsos contractus ad usus
 Eligitur locus: hunc angustique imbrice tecti,
 Parietibusque premunt arctis; & quatuor addunt
 Quatuor a ventis obliquâ luce fenestras.
 Tum vitulus bimâ curvans jam cornua fronte
- 300 Quæritur: huic geminæ nares, & spiritus oris
 Multa reluctanti obstruitur; plagisque perempto
 Tunsa per integram solvuntur viscera pellem.
 Sic positum in clauso relinquunt, & ramea costis
 Subjiciunt fragmenta, thymum, casiasque recentes.
- 305 Hoc geritur, zephyris primùm impellentibus undas,
 Antè novis rubeant quàm prata coloribus, antè
 Garrula quàm tignis nidum suspendat hirundo.
 Interea teneris tepefactus in ossibus humor
 Æstuat, & visenda modis animalia miris,
- 310 Trunca pedum primo, mox & stridentia pennis
 Miscentur, tenuemque magis, magis aëra carpunt;
 Donec, ut æstivis effusus nubibus imber,
 Erupere, aut ut nervo pulsante sagittæ,
 Prima leves ineunt si quando prælia Parthi.
- 315 Quis Deus hanc, Musæ, quis nobis extudit artem?
 Unde nova ingressus hominum experientia cepit?
 Pastor Aristæus, fugiens Peneia Tempe,
 Amissis, ut fama, apibus morboque fameque,
 Tristis ad extremi sacrum caput adstitit amnis,
- 320 Multa querens; atque hac affatus voce parentem:
 Mater Cyrene, mater, quæ gurgitis hujus
 Ima tenes; quid me præclarâ stirpe Deorum
 (Si modo, quem perhibes, pater est Thymbræus
 Apollo)
- Invisum fatis genuisti? aut quò tibi nostri

289. *Vehitur* . . . *phaselis*. Vecta navigiis ab una villa-
 rum migrat in alias.

316. *Ingressus*. Exordia.

Pulsus amor? quid me cœlum sperare jubebas? 325
 En etiam hunc ipsum vitæ mortalis honorem,
 Quem mihi vix frugum & pecudum custodia solers
 Omnia tentanti extuderat, te matre, relinquo.
 Quin age, & ipsa manu felices erue sylvas:
 Feri stabulis inimicum ignem, atque interfice messes. 330
 Ure sata, & validam in vites molire bipennem,
 Tanta meæ si te ceperunt tædia laudis.

At mater sonitum thalamo sub fluminis alti
 Sensit: eam circum Milesia vellera Nymphæ
 Carpebant, hyali saturo fucata colore: 335
 Drymoque, Xanthoque, Ligeaque, Phyllodoceque,
 Cæsariem effusæ nitidam per candida colla;
 Nesæe, Spioque, Thaliaque, Cymodoceque,
 Cydippeque, & flava Lycorias (altera virgo,
 Altera tum primos Lucinæ experta labores) 340
 Clioque, & Beroë soror, Oceanitides ambæ,
 Ambæ auro, pictis incinctæ pellibus ambæ;
 Atque Ephyre, atque Opis, atque Asia Deiopeia,
 Et tandem positis velox Arethusa sagittis.

Inter quas curam Clymene narrabat inanem 345
 Vulcani, Martisque dolos, & dulcia furta;
 Aque Chao densos Divûm numerabat amores.
 Carmine quo captæ, dum fusis mollia pensa
 Devolvunt, iterum maternas impulit aures
 Luctus Aristæi, vitreisque sedilibus omnes 350
 Obstupuere: sed ante alias Arethusa sorores
 Prospiciens summâ flavum caput extulit undâ.
 Et procul: O gemitu non frustra exterrita tanto,
 Cyrene soror, ipse tibi, tua maxima cura,
 Tristis Aristæus, Penei genitoris ad undam 355
 Stat lacrymans, & te crudelem nomine dicit.
 Huic perculsa novâ mentem formidine mater:
 Duc age, duc ad nos; fas illi limina Divûm
 Tangere, ait. Simul alta jubet discedere latè

326. *Honorem . . . relinquo.* Amitto apes, in quibus honorem vitæ mortalis ponebam.

335. *Fucata colore.* Imbuta colore multo & sæpius iterato hyali, i e, vitreo.

- 360 Flumina, quâ juvenis gressus inferret : at illum
Curvata in montis faciem circumstetit unda,
Accepitque sinu vasto, misitque sub amnem.
Jamque domum mirans genitricis, & humida regna,
Speluncisque lacus clausos, lucosque sonantes,
365 Ibat, & ingenti motu stupefactus aquarum,
Omnia sub magna labentia flumina terra
Spectabat diversa locis, Phasimque, Lycumque,
Et caput, unde altus primum se erumpit Enipeus;
Unde pater Tyberinus, & unde Aniena fluens,
370 Saxosumque sonans Hypanis, Mysusque Caicus,
Et gemina auratus taurino cornua vultu
Eridanus, quo non alius per pingua culta
In mare purpureum violentior influit amnis.
Postquam est in thalami pendentia pumice tecta
375 Perventum, & nati fletus cognovit inanes
Cyrene, manibus liquidos dant ordine fontes
Germanæ, tonsisque ferunt mantilia villis.
Pars epulis onerant mensas, & plena reponunt
Pocula : Panchæis adolefcunt ignibus aræ.
380 Et mater : Cape Mæonii carchesia Bacchi :
Oceano libemus, ait. Simul ipsa precatur
Oceanumque patrem rerum, Nymphasque sorores,
Centum quæ sylvas, centum quæ flumina fervant.
Ter liquido ardentem perfudit nectare Vestam :
385 Ter flamma ad summum tecti subjecta reluxit ;
Omne quo firmans animum, sic incipit ipsa :
Est in Carpathio Neptuni gurgite vates,
Cœruleus Proteus, magnum qui piscibus æquor
Et juncto bipedum curru metitur equorum.
390 Hic nunc Emathiæ portus, patriamque rivisit
Pallenen : hunc & Nymphæ veneramur, & ipse
Grandævus Nereus ? novit namque omnia vates,
Quæ sint, quæ fuerint, quæ mox ventura trahantur.
Quippe ita Neptuno visum est, immania cujus
395 Armenta, & turpes pascit sub gurgite phocas.

374. *Pendentia pumice tecta.* Tecta e pumice in forn-
icem curvato.

484. *Vestam.* Ignem.

Hic tibi, nate, prius vinclis capiendus, ut omnem
 Expediat morbi causam, eventusque secundet.
 Nam sine vi non ulla dabit praecepta, neque illum
 Orando flectes: vim duram & vincula capto
 Tende: doli circum hæc demum frangentur inanes. 400
 Ipsa ego te, medios cum Sol accenderit æstus,
 Cum sitiunt herbæ, & pecori jam gratior umbra est,
 In secreta fenis ducam, quò fessus ab undis
 Se recipit; facilè ut somno aggrediare jacentem.
 Verum ubi correptum manibus, vinclisque tenebis, 405
 Tum variæ illudent species, atque ora ferarum:
 Fiet enim subito sus horridus, atraque tigris,
 Squamosusque draco, & fulvâ cervice læna;
 Aut acrem flammæ sonitum dabit, atque ita vinclis
 Excidet; aut in aquas tenues dilapsus abibit. 410
 Sed quantò ille magis formas se vertet in omnes,
 Tantò, nate, magis contende tenacia vincla;
 Donec talis erit mutato corpore, qualem
 Videris, incoepto tegeter cum lumina somno.
 Hæc ait, & liquidum ambrosiæ diffudit odorem, 415
 Quo totum nati corpus perduxit: at illi
 Dulcis compositis spiravit crinibus aura,
 Atque habilis membris venit vigor. Est specus ingens
 Exesi latere in montis, quò plurima vento
 Cogitur, inque sinus scindit sese unda reductos, 420
 Deprensis olim statio tutissima nautis.
 Intus se vasti Proteus tegit obice saxi.
 Hic juvenem in latebris aversum a lumine Nympha
 Collocat: ipsa procul nebulis obscura resistit.
 Jam rapidus torrens sitientes Sirius Indos 425
 Ardebat cælo, & medium Sol igneus orbem
 Hauserat: arebant herbæ, & cava flumina ficcis
 Faucibus ad limum radii tepefacta coquebant,
 Cum Proteus consueta petens e fluctibus antra
 Ibat: eum vasti circum gens humida ponti 430

400. *Circum hæc.* His vinculis.

420. *Inque sinus scindit.* Et unda scopulo allisa scindit se in duas partes, & influit in specum per meatus reductos, i.e., angustos.

Exsultans, rorem latè dispergit amarum.

Sternunt se somno diversæ in littore phocæ.

Ipse, velut stabuli custos in montibus olim,

Vesper ubi e pastu vitulos ad tecta reducit,

435 Auditisque lupos acuunt balatibus agni,

Confidit scopulo medius, numerumque recenset.

Cujus Ariltæo quoniam est oblata facultas,

Vix defessa senem passus componere membra,

Cum clamore ruit magno, manicisque jacentem

440 Occupat. Ille suæ contrà non immemor artis,

Omnia transformat sese in miracula rerum,

Ignemque, horribilemque feram, fluviumque li-
quentem.

Verùm ubi nulla fugam reperit fallacia, victus

In sese redit, atque hominis tandem ore locutus.

445 Nam quis te, juvenum confidentissime, nostras

Jussit adire domos? quidve hinc petis, inquit? At ille:

Scis, Proteu, scis ipse; neque est te fallere cuiquam:

Sed tu desine velle. Deùm præcepta secuti

Venimus huc lapsis quæsitum oracula rebus.

450 Tantum effatus. Ad hæc Vates vi denique multâ,

Ardentes oculos intorsit lumine glauco;

Et graviter frendens, sic fati ora resolvit:

Non te nullius exercent numinis iræ;

Magna luis commissa: tibi has miserabilis Orpheus

455 Haud quaquam ob meritum pœnas, nisi fata resistent,

Suscitat, & rapta graviter pro conjuge sævit.

Illam quidem, dum te fugeret per flumina præceps,

Immanem ante pedes hydram moritura puella

Servantem ripas alta non vidit in herba.

460 At chorus æqualis Dryadum clamore supremos

Implerunt montes: fierunt Rdodopeiæ arces,

Altaque Pangæa, & Rhesi Mavortia tellus,

Atque Getæ, atque Hebrus, atque Actias Orithyia.

Ipse cavâ solans ægrum testudine amorem,

465 Te, dulcis conjux, te solo in littore secum,

Te, veniente die, te, decedente, canebat.

Tænarias etiam fauces, alta ostia Ditis,

Et caligantem nigrâ formidine lucum

Ingressus, Manesque adiit, Regemque tremendum,

470 Nesciaque humanis precibus mansuescere corda.

At cantu commotæ Erebi de sedibus imis
 Umbræ ibant tenues, simulacraque luce carentum;
 Quàm multa in sylvis avium se millia condunt,
 Vesper ubi, aut hybernus agit de montibus imber:
 Matres atque viri, defunctaque corpora vitâ 475
 Magnanimùm heroum, pueri, innuptæque puellæ,
 Impositique rogis juvenes ante ora parentum;
 Quos circum limus niger, & deformis arundo
 Cocyti, tardâque palus inamabilis undâ
 Alligat, & novies Styx interfusa coerces. 480

Quin ipsæ stupuere domus, atque intima lethi
 Tartara, cœruleosque implexæ crinibus angues
 Eumenides; tenuitque inhians tria Cerberus ora,
 Atque Ixionii vento rota constitit orbis.

Jamque pedem referens, casus evaserat omnes, 485
 Redditaque Eurydice superas veniebat ad auras,
 Ponè sequens (namque hanc dederat Proserpina legem)
 Cùm subita incautum dementia cepit amantem,
 Ignoscenda quidem, scirent si ignoscere Manes.
 Restitit, Eurydicemque suam jam luce sub ipsa, 490
 Immemor, heu! victusque animi respexit: ibi omnis
 Effusus labor, atque immitis rupta tyranni
 Fœdera: terque fragor stagnis auditus Averni.
 Illa, quis & me, inquit, miseram, & te perdidit,
 Orpheu?

Quis tantus furor? en iterum crudelia retro 495
 Fata vocant, conditque natantia lumina somnus.
 Jamque vale: feror ingenti circumdata nocte,
 Invalidasque tibi tendens, heu! non tua, palmas.
 Dixit, & ex oculis subitò, ceu fumus in auras
 Commixtus tenues, fugit diversa: neque illum 500
 Prensanter nequicquam umbras, & multa volentem
 Dicere, præterea vidit; nec portitor Orci
 Amplius objectam passus transire paludem.

484. *Vento rota constitit*, i e, cum vento. Et ventus, quo rota circumagebatur, & ipsa rota, constiterunt, moveri desierunt.

496. *Natantia lumina*. Oculos fluitantes. Somno enim argente modò clauduntur, modò aperiuntur.

Quid faceret? quò se raptâ bis conjuge ferret?

505 Quo fletu Manes, quâ Numina voce moveret?
Illa quidem Stygiâ nabat jam frigida cymbâ.

Septem illum totos perhibent ex ordine menses
Rupe sub aëria, deserti ad Strymonis undam,
Flevisse, & gelidis hæc evolvisse sub antris,

510 Mulcentem tigres, & agentem carmine quercus.

Qualis populea mœrens philomela sub umbra

Amissos queritur fœtus, quos durus arator

Observans nido implumes detraxit: at illa

Flet noctem, ramoque sedens miserabile carmen

515 Integrat, & mœstis latè loca questibus implet.

Nulla Venus, nullique animum flexere hymenæi.

Solus Hyperboreas glacies Tanaimque nivalem,

Arvaque Riphæis numquam viduata pruinis

Lustrabat, raptam Eurydicen, atque irrita Ditis

520 Dona querens. Spretæ Ciconum quo munere matres,

Inter sacra Deum, nocturnique Orgia Bacchi,

Discerptum latos juvenem sparsere per agros.

Tum quoque marmorea caput a cervice revulsum,

Gurgite cum medio portans Oeagrius Hebrus

525 Volveret, Eurydicen vox ipsa & frigida lingua,

Ah! miseram Eurydicen, animâ fugiente, vocabat:

Eurydicen toto referebant flumine ripæ.

Hæc Proteus: & se jactu dedit æquor in altum;

Quâque dedit, spumantem undam sub vertice torfit.

530 At non Cyrene; namque ultro affata timentem,

Nate, licet tristes animo deponere curas.

Hæc omnis morbi causa: hinc miserabile Nymphæ,

Cum quibus illa choros lucis agitabat in altis,

Exitium misere apibus. Tu munera supplex

535 Tende, petens pacem, & faciles venerare Napæas.

Namque dabunt veniam votis, irasque remittent.

Sed modus orandi qui sit, prius ordine dicam.

Quatuor eximios præstanti corpore tauros,

Qui tibi nunc viridis depascunt summa Lycæi,

320. *Spretæ . . . quo munere.* Quâ perseverantiâ in descendenda Eurydice despectæ ab Orpheo Thraces feminæ.

530. *At non Cyrene.* Defuit Aristæo.

Delige, & intactâ totidem cervice juvencas. 540
 Quatuor his aras alta ad delubra Dearum
 Constitue, & sacrum jugulis demitte cruorem,
 Corporaque ipsa boum frondoso deferre luco.
 Pòst, ubi nona suos aurora ostenderit ortus,
 Inferias Orphei lethæa papavera mittes; 545
 Placatam Eurydicen vitulâ venerabere cæsâ;
 Et nigram mactabis ovem, lucumque revises.

Haud mora: continuò matris præcepta faceffit;
 Ad delubra venit, monstratas excitat aras;
 Quatuor eximios præstanti corpore tauros 550
 Ducit, & intactâ totidem cervice juvencas.
 Pòst ubi nona suos aurora induxerat ortus,
 Inferias Orphei mittit, lucumque revisit.
 Hîc verò subitum, ac dictu mirabile monstrum 555
 Aspiciunt; liquefacta boum per viscera toto
 Stridere apes utero, & ruptis effervere costis,
 Immensasque trahi nubes; jamque arbore summâ
 Confluere, & lentis uvam demittere ramis.

Hæc super arborum cultu pecorumque canebam,
 Et super arboribus, Cæsar dum magnus ad altum 560
 Fulminat Euphratem bello, victorque volentes
 Per populos dat jura, viamque affectat Olympo.
 Illo VIRGILIUM me tempore dulcis alebat
 Parthenope, studiis florentem ignobilis otî;
 Carmina qui lusi pastorum, audaxque juventâ, 565
 Tiryte, te patulæ cecini sub tegmine fagi.

557. *Immensasque trahi nubes.* Immenfarum nubium
 instar aëra tranare,

558. *Et lentis uvam.* Et in uvæ formam conglobatas
 pendere e curvis ramis.

FINIS GEORGICON.

P. VIRGILII

ÆNEIDOS

LIBER PRIMUS.

ILL E ego, qui quondam gracili modulatus
avenâ

Carmen; & egressus sylvis, vicina coëgi
Ut quamvis avido parerent arva colono,
Gratum opus agricolis; at nunc horrentia Martis

ARMA, virumque cano, Trojæ qui primus ab oris
Italiam, fato profugus, Lavinaque venit
Littora: multùm ille & terris jactatus & alto,
Vi Superùm, sævæ memorem Junonis ob iram.

S Multa quoque & bello passus, dum conderet urbem,
Inferretque Deos Latio: genus unde Latinum,
Albanique patres, atque altæ mœnia Romæ.

Musa, mihi causas memora: quo numine læso,

1. *Ille ego.* Hi quatuor versus desunt in editis & manuscriptis compluribus. Videntur tamen esse Virgilii, ab eoque *Æneidi* præpositi, non tamquam pars ipsius poematis, sed ne quis olim poeta furunculus *Bucolica* & *Georgica* sibi vindicaret. Id autem veritum esse Virgilium suspicari licet ex clausula lib. 4. *Georg.*

8. *Quo numine læso.* Potest exponi, quo nutu, quâ Junonis voluntate læsâ ab *Ænea*, vel quonam e variis Junonis numinibus, quia nimirum unicuique deo plura erant numina, seu potestates: vel denique, quonam deo ab *Ænea* violato.

Quidve dolens Regina Deum, tot volvere casus
Insignem pietate virum, tot adire labores,
Impulerit. Tantæne animis cœlestibus iræ! 10

Urbs antiqua fuit (Tyrii tenuere coloni)
Carthago, Italiam contra, Tyberinaque longè
Ostia, dives opum, studiisque asperrima belli:
Quam Juno fertur terris magis omnibus unam 15
Posthabitâ coluisse Samo. Hic illius arma,
Hic currus fuit: hoc regnum Dea gentibus esse,
Si quâ fata sinant, jam tum tenditque fovetque.
Progeniem sed enim Trojano a sanguine duci
Audierat, Tyrias olim quæ verteret arces; 20
Hinc populum latè regem belloque superbum,
Venturum excidio Libyæ: sic volvere Parcas.

Id metuens, veterisque memor Saturnia belli,
Prima quod ad Trojam pro caris gesserat Argis.
Necdum etiam causæ irarum, sævique dolores 25
Exciderant animo. Manet altâ mente repostum
Judicium Paridis, spretæque injuria formæ,
Et genus invisum, & rapti Ganymedis honores.
His accensa super, jactatos æquore toto
Troas, reliquias Danaum atque immitis Achillei, 30
Arcebat longè Latio; multosque per annos
Errabant acti fatis maria omnia circum.

Tantæ molis erat Romanam condere gentem!

Vix e conspectu Siculæ telluris in altum
Vela dabant læti, & spumas salis ære ruebant, 35
Cum Juno æternum servans sub pectore vulnus,
Hæc secum: Mene incoepto desistere victam!
Nec posse Italiâ Teucrorum avertere regem!
Quippe vetor fatis. Pallasne exurere classem
Argivum, atque ipsos potuit submergere ponto, 40
Unius ob noxam & furias Ajacis Oilei?
Ipsa Jovis rapidum jaculata e nubibus ignem,
Disjecitque rates, evertitque æquora ventis;
Illum exspirantem transfixo pectore flammæ
Turbine corripuit, scopuloque infixit acuto. 45

21. *Populum latè regem.* Populum latè regnantem,
& metuendum armis, *venturum* ad excidium Libyæ.

- Ast ego, quæ Divûm incedo Regina, Jovisque
 Et soror & conjux, una cum gente tot annos
 Bella gero: & quisquam numen Junonis adoret
 Præterea, aut supplex aris imponat honorem!
 50 Talia flammato secum Dea corde volutans,
 Nimborum in patriam, loca fœta furentibus austris,
 Æoliam venit. Hic vasto rex Æolus antro
 Luctantes ventos, tempestatesque sonoras
 Imperio premit, ac vinclis & carcere frenat.
 55 Illi indignantes magno cum murmure montis
 Circum claustra fremunt. Celsâ sedet Æolus arce,
 Sceptra tenens; mollitque animos, & temperat iras.
 Nî faciat, maria ac terras cœlumque profundum
 Quippe ferant rapidi secum, verrantque per auras.
 60 Sed Pater omnipotens speluncis abdedit atris,
 Hoc metuens: molemque & montes insuper altos
 Imposuit; regemque dedit, qui fœdere certo
 Et premere, & laxas sciret dare jussus habenas.
 Ad quem tum Juno supplex his vocibus usa est.
 65 Æole (namque tibi Divûm pater atque hominum rex
 Et mulcere dedit fluctus, & tollere vento)
 Gens inimica mihi Tyrrhenum navigat æquor,
 Ilium in Italiam portans, victosque Penates.
 Incute vim ventis, submersasque obrue puppes;
 70 Aut age diversas, & disjice corpora ponto.
 Sunt mihi bis septem præstanti corpore Nymphæ:
 Quarum, quæ formâ pulcherrima, Deiopeiam
 Connubio jungam stabili, propriamque dicabo;
 Omnes ut tecum meritis pro talibus annos
 75 Exigat, & pulchrâ faciat te prole parentem.
 Æolus hæc contrâ; Tuus, ô regina, quid optes
 Explorare labor; mihi jussa capeffere fas est.
 Tu mihi quodcumque hoc regni, tu sceptra, Jovemque
 Concilias: tu das epulis accumbere Divûm,
 80 Nimborumque facis tempestatumque potentem.

61. *Molemque & montes.* Et molem montium.

62. *Fœdere certo.* Secundum fœdus certis legibus sanctum.

Hæc ubi dicta, cavum conversâ cuspide montem
 Impulit in latus, ac venti, velut agmine facto,
 Quâ data porta, ruunt, & terras turbine perflant.
 Incubuerunt mari, totumque a sedibus imis
 Unâ Eurûsque Notusque ruunt, creberque procellis 85
 Africus; & vastos volvunt ad littora fluctus.
 Insequitur clamorque virûm, stridorque rudentum:
 Eripiunt subito nubes cœlumque diemque
 Teucrorum ex oculis: ponto nox incubat atra.
 Intonuere poli, & crebris micat ignibus æther, 90
 Præsentemque viris intentant omnia mortem.

Exemplò Æneæ solvuntur frigore membra:
 Ingemit, & duplices tendens ad sidera palmas,
 Talia voce refert: O terque quaterque beati,
 Queis ante ora patrum, Trojæ sub mœnibus altis 95
 Contigit oppetere! ô Danaum fortissime gentis
 Tydide, mene Iliacis occumbere campis
 Non potuisse, tuâque animam hanc effundere dextrâ,
 Sævus ubi Æacidæ telo jacet Hector, ubi ingens
 Sarpedon; ubi tot Simoïs correpta sub undis 100
 Scuta virûm, galeasque, & fortia corpota volvit!

Talia jactanti stridens Aquilone procella
 Velum adversa ferit, fluctusque ad sidera tollit,
 Franguntur remi; tum prora avertit, & undis
 Dat latus: insequitur cumulo præruptus aquæ mons. 105
 Hi summo in fluctu pendent, his unda dehiscens
 Terram inter fluctus aperit, furit æstus arenis.
 Tres Notus abreptas in saxa latentia torquet:

81. *Conversâ cuspide.* Hasta sumitur pro sceptro.
Cuspis igitur erit extremitas sceptri.

104. *Tum prora avertit.* Nempe se, & undis præbet
 latus carinæ.

106. *Hi summo in fluctu.* Hæc, & superiora dicuntur
 de sola Æneæ navi, quam solam impetit Aquilo vento-
 rum vehementissimus. Itaque verba poetæ sic intellige.
 Mons ille præruptus aquarum tollit navim inæqualiter:
 erigit puppim & proram deprimit, aut vice versa. Qui
 igitur sunt in puppi, hi pendent in summo fluctu; flan-
 tibus autem ad proram unda dehiscens terram aperit, &
 arenam æstu furenti ebullientem.

- Saxa vocant Itali mediis quæ in fluctibus, Aras,
 110 Dorsum immane mari summo. Tres Eurus ab alto
 In brevia & Syrtes urget, miserabile visu;
 Illiditque vadis, atque aggere cingit arenæ.
 Unam, quæ Lycios fidumque vehebat Orontem,
 Ipsius ante oculos ingens a vertice pontus
 115 In puppim ferit: excutitur, pronusque magister
 Volvitur in caput: ast illam ter fluctus ibidem
 Torquet agens circum, & rapidus vorat æquore
 vortex.

- Apparent rari nantes in gurgite vasto,
 Arma virum, tabulæque, & Troia gaza per undas.
 120 Jam validam Ilionei navem, jam fortis Achatæ,
 Et quâ vectus Abas, & quâ grandævus Alethes,
 Vicit hyems: laxis laterum compagibus, omnes
 Accipiunt inimicum imbrem, rimisque fatiscunt.
 Interea magno misceri murmure pontum,
 125 Emissamque hyemem sensit Neptunus, & imis
 Stagna refusa vadis: graviter commotus, & alto
 Prospiciens, summâ placidum caput extulit undâ.
 Disiectam Æneæ toto videt æquore classem,
 Fluctibus oppressos Troas, cœlique ruinâ.
 130 Nec latuere doli fratrem Junonis, & iræ.
 Eurum ad se Zephyrumque vocat, dehinc talia fatur.
 Tantane vos generis tenuit fiducia vestri?
 Jam cœlum terramque, meo sine numine, venti,
 Miscere, & tantas audetis tollere moles!
 135 Quos ego. ...Sed motos præstat componere fluctus.
 Post mihi non simili poenâ commissa luetis.
 Maturate fugam, regique hæc dicite vestro:
 Non illi imperium pelagi sævumque tridentem,
 Sed mihi forte datum: tenet ille immania saxa,
 140 Vestras, Eure, domos: illa se jactet in aula
 Æolus, & clauso ventorum carcere regnet.
 Sic ait; & dicto citius tumida æquora placat,
 Collectasque fugat nubes, solemque reducit.
 Cymothoë simul, & Triton adnexus, acuto
 145 Detrudunt naves scopulo: levat ipse tridenti,

129. *Cœlique ruinâ.* Et e cœlo ruente in eos tempestas.

Et vastas aperit Syrtes, & temperat æquor,
Atque rotis summas levibus perlabitur undas.

Ac veluti magno in populo cùm sæpe coorta est
Seditio, sævitque animis ignobile vulgus;
Jamque faces & saxa volant, furor arma ministrat: 150
Tum, pietate gravem ac meritis si fortè virum quem
Conspexere, silent, arrectisque auribus adstant;
Ille regit dictis animos, & pectora mulcet.
Sic cunctus pelagi cecidit fragor, æquora postquam
Prospiciens genitor, cœloque invector aperto, 155
Flectit equos, curruque volans dat lora secundo.

Defessi Æneadæ, quæ proxima littora, cursu
Contendunt petere, & Libyæ vertuntur ad oras.
Est in secessu longo locus: insula portum
Efficit objectu laterum, quibus omnis ab alto 160
Frangitur, inque sinus scindit sese unda reductos.
Hinc atque hinc vastæ rupes, geminique minantur
In cœlum scopuli, quorum sub vertice latè
Æquora tuta silent: tum sylvis scena coruscis
Desuper, horrentique atrum nemus imminet umbra. 165
Fronte sub adversa scopulis pendentibus antrum:
Intus aquæ dulces, vivoque sedilia saxo,
Nympharum domus: hîc fessas non vincula naves
Ulla tenent, unco non alligat ancora morfu.

Huc septem Æneas collectis navibus omni 170
Ex numero subit; ac magno telluris amore
Egressi optatâ potiuntur Troës arenâ,

156. *Curruque.* Et currui.

161. *In que sinus.* Et unda ad latus insulæ in mare vergens allisa scinditur, & influit in portum per ostia reducta, i.e., angusta. Vide Georg. 4. 420.

162. *Hinc atque hinc.* Terra, quæ cingit portum, ab utroque latere vastis rupibus assurgit, & ad utrumque terræ procurrentis angulum minantur in cœlum duo scopuli, &c.

164. *Tum sylvis.* Tum scena, id est, umbraculum e ramis arborum vento agitatæ, & atrum nemus portui desuper, & ab utriusque scopuli vertice imminet, & umbrâ densâ contegit.

166. *Fronte sub adversa.* In extremo portûs recessu, qui est adversus portum intrantibus.

Et sale tabentes artus in littore ponunt.

- 175 Ac primùm filici scintillam excudit Achates,
Suscepitque ignem foliis, atque arida circum
Nutrimenta dedit, rapuitque in fomite flammam.
Tum Cererem corruptam undis, Cerealiaque arma
Expediunt fessi rerum; frugesque receptas
Et torrere parant flammis, & frangere saxo.
180 Æneas scopulum interea conscendit, & omnem
Prospectum latè pelago petit, Anthea si quàm
Jactatum vento videat, Phrygiasque biremes,
Aut Capyn, aut celsis in puppibus arma Caïci.
Navem in conspectu nullam, tres littore cervos
185 Prospicit errantes: hos tota armenta sequuntur
A tergo, & longum per valles pascitur agmen.
Constitit hîc, arcumque manu celeresque sagittas
Corripuit fidus quæ tela gerebat Achates:
Ductoresque ipsos primùm, capita alta ferentes
Cornibus arboreis, sternit: tum vulgus, & omnem
190 Miscet agens telis nemora inter frondea turbam.
Nec priùs absistit quàm septem ingentia victor
Corpora fundat humi, & numerum cum navibus
æquet.

- Hinc portum petit, & socios partitur in omnes.
Vina bonus quæ deinde cadis onerârat Acestes
195 Littore Trinacrio, dederatque abeuntibus heros,
Dividit, & dictis mœrentia pectora mulcet:
O socii (neque enim ignari sumus antè malorum)
O passi graviora: dabit Deus his quoque finem.
Vos & Scyllæam rabiem, penitusque sonantes
200 Accestis scopulos; vos & Cyclopea saxa
Experti: revocate animos, mœstumque timorem

176. *Rapuitque in fomite flammam.* Et in materia ignem fovente ac nutriente raptim flammam excitavit.

183. *Aut celsis.* Aut arma posita & congesta in puppi navis Caïci. Veterum mos fuit collocare & disponere arma, tela, clypeos, in puppibus navium. Vide Æn. 10. 80.

198. *Antè malorum.* Quæ modo ex illa tempestate in nos redundârunt. Infrâ 201. *Accestis*, pro, accessistis.

199. *His.* Malis quæ nunc quàm maximè patimur. Idem sensus ejusdem voculæ infrâ. v. 203.

Mittite : forsan & hæc olim meminisse juvabit.
 Per varios casus , per tot discrimina rerum ,
 Tendimus in Latium , sedes ubi fata quietas 205
 Ostendunt : illis fas regna resurgere Trojæ.
 Durate , & vosmet rebus servate secundis.
 Talia voce refert : curisque ingentibus æger
 Spem vultu simulat , premit altum corde dolorem.
 Illi se prædæ accingunt dapibusque futuris ; 210
 Tergora diripiunt coltis , & viscera nudant.
 Pars in frusta secant , verubusque trementia figunt.
 Littore athena locant alii ; flammisque ministrant.
 Tum victu revocant vires ; fusique per herbam
 Implentur veteris Bacchi , pinguisque ferinæ. 215
 Postquam exempta fames epulis , mensæque remotæ ,
 Amisos longo socios sermone requirunt :
 Spemque metumque inter dubii , seu vivere credant ,
 Sive extrema pati , nec jam exaudire vocatos.
 Præcipuè pius Æneas , nunc acris Orontei , 220
 Nunc Amyci casum gemit , & crudelia secum
 Fata Lyci , fortemque Gyan , fortemque Cloanthum.
 Et jam finis erat , cùm Jupiter æthere summo
 Despiciens mare velivolum , terrasque jacentes ,
 Littoraque , & latos populos ; sic vertice cœli 225
 Constitit , & Libyæ defixit lumina regnis.
 Atque illum tales jactantem pectore curas ,
 Tristior , & lacrymis oculos suffusa nitentes ,
 Alloquitur Venus : O , qui res hominumque Deûmque
 Æternis regis imperiis , & fulmine terres ; 230
 Quid meus Æneas in te committere tantum ,
 Quid Troës potuere ? quibus tot funera passis
 Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis ?
 Certè hinc Romanos olim volventibus annis
 Hinc fore ductores , revocato a sanguine Teucris , 235
 Qui mare , qui terras omni ditione tenerent ,
 Pollicitus : quæ te , genitor , sententia vertit ?
 Hoc equidem occasum Trojæ tristesque ruinas
 Solabar , fatis contraria fata rependens.
 Nunc eadem fortuna viros tot casibus actos 240

233. *Ob Italiam.* Ne in Italiam perveniant.

E ij

- Insequitur : quem das finem , Rex magne , laborum ?
 Antenor potuit , mediis elapsus Achivis ,
 Illyricos penetrare sinus , atque intima tutus
 Regna Liburnorum & fontem superare Timavi ,
 245 Unde per ora novem vasto cum murmure montis
 It mare proruptum , & pelago premit arva sonanti.
 Hic tamen ille urbem Patavi sedesque locavit
 Teucrorum , & genti nomen dedit , armaque fixit
 Troia : nunc placidâ compositus pace quiescit.
 250 Nos , tua progenies , cœli quibus annuis arcem ,
 Navibus (infandum) amissis , unius ob iram
 Prodimur , atque Italîs longè disjungimur oris.
 Hic pietatis honos ? Sic nos in sceptrâ reponis ?
 Olli subridens hominum sator atque Deorum ,
 255 Vultu quo cœlum tempestatesque seremat ,
 Oscula libavit natæ , dehinc talia fatur ;
 Parce metu , Cytherea : manent immota tuorum
 Fata tibi : cernes urbem & promissa Lavinî
 Mœnia , sublimemque feres ad sidera cœli
 260 Magnanimum Æneam , neque me sententia vertit.
 Hic tibi (fabor enim , quando hæc te cura remordet ,
 Longiùs & volvens fatorum arcana movebo)
 Bellum ingens geret Italiâ , populosque feroces
 Contundet , moresque viris & mœnia ponet ,
 265 Tertia dum Latio regnantem viderit æstas ,
 Ternaue transierint Rutulis hyberna subactis.
 At puer Ascanius , cui nunc cognomen Iulo
 Additur (Ilus erat , dum res stetit Ilia regno)
 Triginta magnos volvendis mensibus orbes
 270 Imperio explebit , regnumque ab sede Lavinî
 Transferet , & longam multâ vi muniet Albam.
 Hic jam ter centum totos regnabitur annos
 Gente sub Hectorea ; donec regina sacerdos ,
 Marte gravis , geminam partu dabit Ilia prolem.
 275 Inde lupæ fulvo nutricis tegmine lætus
 Romulus excipiet gentem , & Mavortia condet

245. Unde per ora novem. Quo ex fonte per novem
 scaturigines exit Timavus tamquam mare proruptum....
 & undæ torrentibus sua littora adurget.

Mœnia , Romanosque suo de nomine dicet.
 His ego nec metas rerum , nec tempora pono :
 Imperium sine fine dedi. Quin aspera Juno ,
 Quæ mare nunc , terrasque metu , cœlumque fatigat , 280
 Consilia in melius referet ; mecumque fovebit
 Romanos rerum dominos , gentemque togatam.
 Sic placitum. Veniet lustris labentibus ætas ,
 Cùm domus Assaraci Phthiam clarasque Mycenæ
 Servitio premet , ac victis dominabitur Argis. 285
 Nascetur pulchrâ Trojanus origine Cæsar ,
 Imperium Oceano , famam qui terminet astris ,
 Julius , a magno demissum nomen Iulio.
 Hunc tu olim cœlo , spoliis Orientis onustum ,
 Accipies secura ; vocabitur hic quoque votis. 290
 Aspera tum positis mitescent secula bellis.
 Cana Fides , & Vesta , Remo cum fratre Quirinus ,
 Jura dabunt : diræ ferro & compagibus arctis
 Claudentur belli portæ : Furor impius intus
 Sæva sedens super arma , & centum vinctus ahenis 295
 Post tergum nodis , fremet horridus ore cruento.
 Hæc ait , & Maiâ genitum demittit ab alto ,
 Ut terræ , utque novæ pateant Carthaginis arces
 Hospitio Teucris ; ne fati nescia Dido
 Finibus arceret. Volat ille per aëra magnum 300
 Remigio alarum , ac Libyæ citus adstitit oris.
 Et jam iussa facit , ponuntque ferocia Pœni
 Corda , volente Deo : imprimis Regina quietum
 Accipit in Teucros animum mentemque benignam.
 At pius Æneas per noctem plurima volvens, 305
 Ut primùm lux alma data est , exire , locosque
 Explorare novos ; quas vento accesserit oras ;
 Qui teneant (nam inculta videt) hominesne feræne ,
 Quærere constituit , sociisque exacta referre.
 Classsem in convexo nemorum sub rupe cavata , 310
 Arboribus clausam circùm atque horrentibus umbris
 Occulit : ipse uno graditur comitatus Achate ,
 Bina manu lato crispans hastilia ferro ,
 Cui mater mediâ sese tulit obvia sylvâ ,
 Virginis os habitumque gerens , & virginis arma 315
 Spartanæ : vel qualis equos Threïssa fatigat

- Harpalice, volucremque fugâ prævertitur Eurum.
 Namque humeris demore habilem suspenderat arcum
 Venatrix, dederatque comam diffundere ventis,
 320 Nuda genu, nodoque sinus collecta fluentes.
 Ac prior: Heus, inquit, juvenes, monstrate, mearum
 Vidistis si quam hîc errantem fortè sororum,
 Succinctam pharetrâ & maculosæ tegmine lyncis,
 Aut spumantis apri cursum clamore prementem.
 325 Sic Venus. At Veneris contrâ sic filius orfus:
 Nulla tuarum audita mihi, neque visa sororum,
 O, quam te memorem, Virgo! namque haud tibi
 Vultus
 Mortalis, nec vox hominem sonat. O Dea, certè.
 An Phœbi soror, an Nympharum sanguinis una?
 330 Sis felix, nostrumque leves quæcumque laborem;
 Et quo sub cœlo tandem, quibus orbis in oris
 Jactemur, doceas: ignari hominumque locorumque
 Erramus, vento huc & vastis fluctibus acti.
 Multa tibi ante aras nostrâ cadet hostia dextrâ.
 335 Tunc Venus: Haud equidem tali me dignor honore.
 Virginibus Tyriis mos est gestare pharetram,
 Purpureoque altè furas vincire cothurno.
 Punica regna vides, Tyrios, & Agenoris urbem:
 Sed fines Libyci, genus intractabile bello.
 340 Imperium Dido Tyriâ regit urbe profecta,
 Germanum fugiens: longa est injuria, longæ
 Ambages; sed summa sequar fastigia rerum.
 Huic conjux Sichæus erat, ditissimus agri
 Phœnicum, & magno miseræ dilectus amore,

317. *Eurum*. vulgò *Hebrum*. Correximus ex conjectura certissima Huetii. Eundem nævum tolle ex hoc Horatii loco: *Aridas frondes byemis sodali dedicet Euro*. Ubi, Libri vulgati *Hebro*.

320. *Nodoque*. Et cingulo, zonâ: ut apud Horat. *Nodo cohibere crinem*.

330. *Sis felix*. Propitia? ut, *sis bonus*, & *felixque tuis*. Contrâ *infelix* sumitur pro adversa, *Æneid.* 7. 309.

339. *Genus*. Natio, nempe Libycum.

340. *Imperium... regit*. Quemadmodum dicitur certare certamen, pugnare pugnam.

Cui pater intactam dederat, primisque jugarat 345
 Ominibus; sed regna Tyri germanus habebat
 Pygmalion, scelere ante alios immanior omnes;
 Quos inter medius venit furor: ille Sichæum
 Impius ante aras, atque auri cæcus amore,
 Clam ferro incautum superat, securus amorum 350
 Germanæ: factumque diu celavit; & ægram,
 Multa malus simulans, vanâ spe lusit amantem.
 Ipsa sed in somnis inhumati venit imago
 Conjugis, ora modis attollens pallida miris:
 Crudeles aras, trajectaque pectora ferro 355
 Nudavit, cæcumque domûs scelus omne retexit.
 Tum celerare fugam, patriâque excedere suadet;
 Auxiliumque viæ veteres tellure recludit
 Thesauros, ignotum argenti pondus & auri.
 His commota fugam Dido sociosque parabat. 360
 Conveniunt, quibus aut odium crudele tyranni,
 Aut metus acer erat: naves, quæ fortè paratæ,
 Corripiunt, onerantque auro: portantur avari
 Pygmalionis opes pelago: dux femina facti.
 Devenere locos, ubi nunc ingentia cernes 365
 Mœnia, surgentemque novæ Carthaginis arcem;
 Mercatique solum, facti de nomine Byrsam,
 Taurino quantum possent circumdare tergo.
 Sed vos qui tandem? quibus aut venistis ab oris?
 Quôve tenetis iter? Quærenti talibus ille 370
 Suspirans, imoque trahens a pectore vocem:
 O Dea, si prima repetens ab origine pergam,
 Et vacet annales nostrorum audire laborum,
 Antè diem clauso componet Vesper Olympo.
 Nos Trojâ antiquâ (si vestras fortè per aures 375
 Trojæ nomen iit) diversa per æquora vectos
 Forte suâ Libycis tempestas appulit oris.
 Sum pius Æneas, raptos qui ex hoste Penates
 Classe veho mecum, famâ super æthera notus.
 Italiam quæro patriam, & genus ab Jove summo, 380

350. *Securus amorum.* Negligens & nihil curans amorem germanæ, quæ Sichæum conjugem miserè amabat.

377. *Fortè sua.* Casu suo, & eo quo solet.

- Bis denis Phrigium conscendi navibus æquor ,
 Matre Deâ monstrante viam , data fata secutus :
 Vix septem convulsæ undis Euroque supersunt.
 Ipse ignotus , egens , Lybiæ deserta peragro ,
 385 Europâ atque Asiâ pulsus. Nec plura querentem
 Passa Venus , medio sic interfata dolore est :
 Quisquis es , haud , credo , invisus cœlestibus auras
 Vitales carpis , Tyriam qui adveneris urbem.
 Perge modò , atque hinc te Reginae ad limina perfer.
 390 Namque tibi reduces socios classemque relata
 Nuntio , & in tutum versis Aquilonibus actam ;
 Nî frustra augurium vani docuere parentes.
 Aspice bis fenos lætantes agmine cynos ,
 Æthereâ quos lapsa plagâ Jovis ales aperto
 395 Turbabat cœlo : nunc terras ordine longo
 Aut capere , aut captas jam despectare videntur.
 Ut reduces illi ludunt stridentibus alis ,
 Et cœtu cinxere polum , cantusque dedere ;
 Haud aliter puppesque tuæ , pubesque tuorum ,
 400 Aut portum tenet , aut pleno subit ostia velo.
 Perge modò , & quâ te ducit via dirige gressum ,
 Dixit ; & avertens roseâ cervice refulsit ,
 Ambrosiæque comæ divinum vertice odorem
 Spiravere : pedes vestis defluxit ad imos ,
 405 Et vera incessu patuit Dea. Ille ubi matrem
 Agnovit , tali fugientem est voce secutus :
 Quid natum toties , crudelis , tu quoque falsis
 Ludis imaginibus ? cur dextræ jungere dextram
 Non datur , ac veras audire & reddere voces ?
 410 Talibus incusat , gressumque ad mœnia tendit.
 At Venus obscuro gradientes aëre sepsit ,
 Et multo nebulae circum Dea fudit amictu ;
 Cernere ne quis eos , neu quis contingere posset ,

396. *Aut capere.* Aut in terra sedem & locum capere , aut eum terræ locum, quem capiant & in quo confidant, intentiùs despicere. *Captas* hîc sumimus pro *capiendas*.

397. *Ut reduces.* Hi duo versus dicuntur de cyncis in terra jam confidentibus. Id evincit vox *reduces*. Ut illi ludendo strepitant alis, & cœtum inter se concelebrant factò velut circulo, quo cingunt aëra, &c.

Molirive moram , aut veniendi poscere causas.

Ipfa Paphum sublimis abit , sedesque revisit 415

Læta suas , ubi templum illi , centumque Sabæo

Thure calent aræ , fertisque recentibus halant.

Corripuere viam interea , quæ semita monstrat.

Jamque ascendebant collem , qui plurimus urbi

Imminet , adversasque aspectat desuper arces. 420

Miratur molem Æneas , magalia quondam :

Miratur portas , strepitumque , & strata viarum.

Instant ardentes Tyrii : pars ducere muros ,

Molirique arcem , & manibus subvolvere faxa :

Pars optare locum tecto , & concludere sulco. 425

Jura magistratusque legunt , sanctumque senatum.

Hic portus alii effodiunt : hic alta theatri

Fundamenta locant alii , immanesque columnas

Rupibus excidunt , scenis decora alta futuris.

Qualis apes æstate novâ per florea rura 430

Exercet sub sole labor , cum gentis adultos

Educunt foetus , aut cum liquentia mella

Stipant , & dulci distendunt nectare cellas ,

Aut onera accipiunt venientum , aut agmine facto

Ignavum fucos pecus a præsepibus arcent : 435

Fervet opus redolentque thymo fragrantia mella.

O fortunati , quorum jam mœnia surgunt ,

Æneas ait , & fastigia suspicit urbis.

Infert se septus nebulâ (mirabile dictu)

Per medios , miscetque viris ; neque cernitur ulli. 440

Lucus in urbe fuit media , lætissimus umbrâ ,

Quo primùm jactati undis & turbine Pœni

Effodere loco signum , quod regia Juno

Monstrârat , caput acris equi : sic nam fore bello

Egregiam , & facilem victu per secula gentem. 445

421. *Molem.* Ædificiorum novæ urbis magnitudinem.

422. *Strata viarum* Vias in urbem ducentes lapidibus stratas.

425. *Optare locum tecto.* Ædificandæ domui locum eligere. Sic Æneid. 3. 109. *Optavitque locum regno.*

445. *Facilem victu.* Frugum ubertate commodam victui , i.e. , ad victum ; eò quod equus agriculturæ sicut & bello aptus sit.

Hic templum Junoni ingens Sidonia Dido
Condebat, donis opulentum & numine Divæ:
Ærea cui gradibus surgebant limina, nexæque
Ære trabes, foribus cardo stridebat ahenis.

- 450 Hoc primum in luco nova res oblata timorem
Leniit: hic primum Æneas sperare salutem
Ausus, & afflictis melius confidere rebus.
Namque sub ingenti lustrat dum singula templo;
Reginam opperiens; dum, quæ fortuna sit urbi,
455 Artificumque manus inter se operumque laborem
Miratur; videt Iliacas ex ordine pugnas,
Bellaque jam famâ totum vulgata per orbem;
Attriden, Priamumque, & sævum ambobus Achillem.
Constitit, & lacrymans: Quis jam locus, inquit Achate,
460 Quæ regio in terris nostri non plena laboris?
En Priamus: sunt hic etiam sua præmia laudi:
Sunt lacrymæ rerum, & mentem mortalia tangunt.
Solve metus: feret hæc aliquam tibi fama salutem.
Sic ait, atque animum picturâ pascit inani,
465 Multa gemens, largoque humectat flumine vultum.
Namque videbat uti bellantes Pergama circum
Hæc fugerent Graii, premeret Trojana juvenus;
Hæc Phryges, instaret curru cristatus Achilles.
Nec procul hinc Rhesi niveis tentoria velis
470 Agnoscit lacrymans, primo quæ prodita somno
Tydides multâ vastabat cæde cruentus:
Ardentesque avertit equos in castra, priusquam
Pabula gustassent Trojæ, Xanthumque bibissent.
Parte aliâ fugiens amissis Troilus armis,
475 Infelix puer, atque impar congressus Achilli,
Fertur equis, curruque hæret resupinus inani,
Loratenenstamen: huic cervixque comæque trahuntur
Per terram, & versâ pulvis inscribitur hastâ.

447. *Numine*. Vel simulacro, vel præsentî tutelâ Junonis.

448. *Nexæque ære*. Connexæ inter se vinculis æreis.

455. *Artificumque manus*. Industriam, solertiam, quâ inter se certabant artifices.

461. *Laudi*. Virtuti, quam laus sequitur.

478. *Et versâ*. Conversâ, & hastæ, quâ transfigitur, ligno sulcatur pulvis.

Interea ad templum non aquæ Palladis ibant
 Crinibus Iliades passis, peplumque ferebant 480
 Suppliciter tristes, & tunsæ pectora palmis;
 Diva solo fixos oculos averfa tenebat.

Ter circum Iliacos raptaverat Hæctora muros,
 Exanimumque auro corpus vendebat Achilles.
 Tum verò ingentem gemitum dat pectore ab imo, 485
 Ut spolia, ut currus, utque ipsum corpus amici,
 Tendentemque manus Priamum conspexit inermes.
 Se quoque principibus permixtum agnovit Achivis,
 Eoasque acies, & nigri Memnonis arma.

Ducit Amazonidum lunatis agmina peltis 490
 Pentefilea furens, mediisque in millibus ardet,
 Aurea subnectens exsertæ cingula mammæ
 Bellatrix, audetque viris concurrere virgo.

Hæc dum Dardanio Æneæ miranda videntur,
 Dum stupet, obtutuque hæret defixus in uno; 495
 Regina ad templum formâ pulcherrima Dido
 Incessit, magnâ juvenum stipante catervâ.
 Qualis in Eurotæ ripis, aut per juga Cynthi
 Exercet Diana choros, quam mille secutæ
 Hinc atque hinc glomerantur Oreades: illa pharetram 500
 Fert humero, gradiensque Deas supereminet omnes:
 Latonæ tacitum pertentant gaudia pectus.
 Talis erat Dido, talem se læta ferebat
 Per medios, instans operi regnisque futuris.
 Tum foribus Divæ, mediâ testudine templi, 505
 Septa armis folioque altè subnixa, resedit.
 Jura dabat legesque viris, operumque laborem
 Partibus æquabat justis, aut forte trahebat;
 Cùm subito Æneas concursu accedere magno
 Anthea Sergestumque videt, fortemque Cloanthum, 510
 Teucrorumque alios, ater quos æquore turbo
 Dispulcrat, penitusque alias advexerat oras.

490 *Lunatis... peltis.* Clipeis levioribus, quorum pars superior imaginem lunæ crescentis referebat.

491 *Exsertæ.* Detectæ & nudatæ mammæ sinistræ: nam dexteram sibi adurebant Amazones.

505. *Tum foribus.* Ad fores ipsius adyti, medio in templo, ubi testudo seu camera altissima est.

- Obstupuit simul ipse, simul perculsus Achates
 Lætitiâque metuque, avidi conjungere dextras
 515 Ardebant; sed res animos incognita turbat.
 Dissimulant, & nube cavâ speculantur amicti
 Quæ fortuna viris, classem quo littore linquant,
 Quid veniant: cunctis nam lecti navibus ibant
 Orantes veniam, & templum clamore petebant.
 520 Postquam introgressi, & coram data copia fandi,
 Maximus Ilioneus placido sic pectore cœpit:
 O Regina, novam cui condere Jupiter urbem,
 Justitiâque dedit gentes frenare superbas,
 Troës te miseri, ventis maria omnia vœti,
 525 Oramus: prohibe infandos a navibus ignes,
 Parce pio generi, & propius res aspice nostras.
 Non nos aut ferro Libycos populare Penates
 Venimus, aut raptas ad littora vertere prædas.
 Non ea vis animo, nec tanta superbia victis.
 530 Est locus, Hesperiam Graii cognomine dicunt,
 Terra antiqua, potens armis atque ubere glebæ:
 Enotrii coluere viri; nunc fama, minores
 Italiam dixisse ducis de nomine gentem.
 Huc cursus fuit:
 535 Cùm subitò assurgens fluctu nimbosus Orion
 In vada cæca tulit, penitusque procacibus Austris
 Perque undas, superante fallo, perque invia saxa
 Dispulit: huc pauci vestris adnavimus oris.
 Quod genus hoc hominum? quæve hunc tam barbata
 morem
 540 Permittit patria? hospitio prohibemur arenæ:
 Bella cient, primâque vetant consistere terrâ.
 Si genus humanum & mortalia temnitis arma;
 At sperate Deos memores fandi atque nefandi.
 Rex erat Æneas nobis, quo justior alter
 545 Nec pietate fuit, nec bello major & armis,
 Quem si fata virum servant, si vescitur aurâ
 Æthereâ, neque adhuc crudelibus occubat umbris,
 Non metus; officio nec te certasse priorem

531. *Ubere glebæ.* Terræ fertilitate. *Uber* pro ubertate.

548. *Non metus* Nihil metuimus, nec te pœnitea
 Æneam provocasse beneficiis.

Pœniteat. Sunt & Siculis regionibus urbes,
 Armaque, Trojanoque a sanguine clarus Acestes. §50
 Quassatam ventis liceat subducere classem,
 Et sylvis aptare trabes, & stringere remos;
 Si datur Italiam, sociis & rege recepto,
 Tendere, ut Italiam læti Latiumque petamus.
 Sin absumpta salus, & te, pater optime Teucrûm, §55
 Pontus habet Lybiæ, nec spes jam restat Iûli,
 At freta Sicaniæ saltem sedesque paratas,
 Unde huc advecti, regemque petamus Acesten.
 Talibus Ilioneus: cuncti simul ore fremebant
 Dardanidæ. §60

Tum breviter Dido, vultum demissa profatur:
 Solvite corde metum, Teucri, secludite curas.
 Res dura, & regni novitas me talia cogunt
 Moliri, & latè fines custode tueri.
 Quis genus Æneadûm, quis Trojæ nesciat urbem, §65
 Virtutesque, virosque, & tanti incendia belli?
 Non obtusa adeo gestamus pectora Pœni;
 Nec tam aversus equos Tyria Sol jungit ab urbe.
 Seu vos Hesperiam magnam, Saturniaque arva,
 Sive Erycis fines, regemque optatis Acesten, §70
 Auxilio tutos dimittam, opibusque juvabo.
 Vultis & his mecum pariter confidere regnis?
 Urbem quam statuo, vestra est: subducite naves:
 Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur.
 Atque utinam rex ipse Noto compulsus eodem §75
 Afforet Æneas! Equidem per littora certos
 Dimittam, & Lybiæ lustrare extrema jubebo,
 Si quibus ejectus sylvis aut urbibus errat.

His animum arrecti dictis, & fortis Achates,
 Et pater Æneas, jamdudum erumpere nubem §80
 Ardebant. Prior Æneam compellat Achates:
 Nate Deâ, quæ nunc animo sententia surgit?
 Omnia tuta vides, classem, sociosque receptos.

§52. *Stringere remos.* In sylvis cædere ligna ex quibus remi fiant.

§59. *Ore fremebant.* Oris fremitu assentiebantur dictis ab Ilioneo.

- Unus abest, medio in fluctu quem vidimus ipsi
 585 Submersum: dictis respondent cetera matris.
 Vix ea fatus erat, cum circumfusa repente
 Scindit se nubes, & in æthera purgat apertum.
 Restitit Æneas, claraque in luce refulsit,
 Os, humerosque Deo similis: namque ipsa decoram
 590 Cæsariem nato genitrix, lumenque juventæ
 Purpureum, & lætos oculis afflârat honores.
 Quale manus addunt ebori decus, aut ubi flavo
 Argentum pariufve lapis circumdatur auro.
 Tum sic Reginam alloquitur, cunctisque repente
 595 Improvisus ait: Coram, quem quæritis, adsum
 Troïus Æneas, Libycis ereptus ab undis.
 O sola infandos Trojæ miserata labores!
 Quæ nos, reliquias Danaûm, terræque marisque
 Omnibus exhaustos jam casibus, omnium egenos,
 600 Urbe, domo socias. Grates persolvere dignas
 Non opis est nostræ, Dido; nec quicquid ubique est
 Gentis Dardaniæ, magnum quæ sparsa per orbem.
 Dii tibi (si qua pios respectant Numina, si quid
 Usquam justitiæ est) & mens sibi conscia recti,
 605 Præmia digna ferant. Quæ te tam læta tulerunt
 Secula? qui tanti talem genuere parentes?
 In freta dum fluvii current, dum montibus umbræ
 Lustrabunt convexa, polus dum sidera pascet:
 Semper honos, nomenque tuum, laudesque manebunt
 610 Quæ me cumque vocant terræ. Sic fatus, amicum
 Ilionea petit dextrâ, lævâque Serestum;
 Pòst alios, fortemque Gyan, fortemque Cloanthum.
 Obstupuit primò aspectu Sidonia Dido,
 Casu deinde viri tanto, & sic ore locuta est:
 615 Quis te, nate Deâ, per tanta pericula casus
 Insequitur? quæ vis immanibus applicat oris?
 Tune ille Æneas, quem Dardanio Anchisæ
 Alma Venus Phrygiæ genuit Simoëntis ad undam?

607. *Dum montibus.* Dum umbræ ibunt circum montes convexos; dum polus nutriet ignes astrorum.

613. *Obstupuit primò.* Dido obstupuit primùm aspectu Æneæ, deinde casu & calamitate viri tanti,

Atque equidem Teucrum memini Sidona venire,
 Finibus expulsum patriis, nova regna petentem 620
 Auxilio Beli. Genitor tum Belus opimam
 Vastabat Cyprum, & victor ditione tenebat.
 Tempore jam ex illo casus mihi cognitus urbis
 Trojanæ, nomenque tuum, regesque Pelasgi.
 Ipse hostis Teucros insigni laude ferebat, 625
 Seque ortum antiqua Teucrorum a stirpe volebat.
 Quare agite, ô tectis, juvenes, succedite nostris.
 Me quoque per multos similis fortuna labores
 Jactatam, hac demum voluit consistere terrâ.
 Non ignara mali, miseris succurrere disco. 630

Sic memorat: simul Ænean in regia ducit
 Tecta; simul Divûm templis indicit honorem.
 Nec minùs interea fociis ad littora mittit
 Viginti tauros, magnorum horrentia centum
 Terga suum, pingues centum cum matribus agnos, 635
 Munera, lætitiâque Dei.

At domus interior regali splendida luxu
 Instruitur, mediisque parant convivia tectis.
 Arte laboratæ vestes, ostroque superbo:
 Ingens argentum mensis, cæлатаque in auro 640
 Fortia facta patrum, series longissima rerum,
 Per tot ducta viros antiquæ ab origine gentis.

Æneas (neque enim patrius consistere mentem
 Passus amor) rapidum ad naves præmittit Achaten.
 Ascanio ferat hæc, ipsumque ad mœnia ducat. 645
 Omnis in Ascanio cari stat cura parentis.
 Munera præterea, Iliacis erepta ruinis,
 Ferre jubet, pallam signis auroque rigentem,
 Et circumtextum croceo velamen acantho,
 Ornatus argivæ Helenæ, quos illa Mycenis, 650
 Pergama cum peteret, inconcessosque Hymenæos,
 Extulerat, matris Ledæ mirabile donum:
 Præterea sceptrum, Ilione quod gesserat olim
 Maxima natarum Priami, colloque monile

632. *Indicit honorem.* Jubet supplicationes fieri.

639. *Vestes.* Nempe stragulæ, quibus tori discumbentium sternebantur.

648. *Signis auroque.* Signis auro textis.

655 Baccatum, & duplicem gemmis auroque coronam.
Hæc celerans, iter ad naves tendebat Achates.

At Cytherea novas artes, nova pectore versat
Consilia: ut faciem mutatus & ora Cupido
Pro dulci Ascanio veniat, donisque furem

660 Incendat Reginam, atque ossibus implicet ignem.
Quippe domum timet ambiguum, Tyriosque bilin-
gues:

Urit atrox Juno, & sub noctem cura recurfat.

Ergo his aligerum dictis affatur Amorem:

Nate, meæ vires, mea magna potentia; solus,

665 Nate, Patris summi qui tela Typhoëa temnis,
Ad te confugio, & supplex tua numina posco.

Frater ut Æneas pelago tuus omnia circum

Littora jactetur, odiis Junonis iniquæ,

Nota tibi; & nostro doluisti sæpe dolore.

670 Nunc Phœnissa tenet Dido, blandisque moratur.

Vocibus: & vereor quò se Junonia vertant

Hospitia; haud tanto cessabit cardine rerum.

Quocirca capere antè dolis & cingere flammâ

Reginam meditor; ne quo se Numine mutet,

675 Sed magno Æneæ mecum teneatur amore.

Quâ facere id possis, nostram nunc accipe mentem

Regius, accitu cari genitoris, ad urbem

Sidoniam puer ire parat, mea maxima cura,

Dona ferens pelago & flammis restantia Trojæ.

[680 Hunc ego sopitum somno, super alta Cythera,

Aut super Idalium sacratâ sede recondam;

Ne quâ scire dolos, mediussve occurrere possit.

Tu faciem illius, noctem non ampliùs unam,

Falle dolo, & notos pueri puer indue vultus;

685 Ut, cùm te gremio accipiet lætissima Dido,

655. *Duplicem*. Vel gravem: vel re verâ *duplicem*, eò quòd aurum gemmis totum vestiretur.

660. *Nota tibi*. Res sunt notæ: notum est tibi.

671- *Junonia... hospitia*. Quia Carthago Junoni sacra.

672. *Tanto... cardine*. In tanta rerum opportunitate. Metaphora ducta a foribus, quæ nixæ cardinibus huc illuc facilè moventur.

674. *Ne quo... Numine*. Ne mutetur erga Æneam alicujus Numinis, ac præsertim Junonis, instincta.

Regales inter menfas laticemque Lyæum ;
 Cùm dabit amplexus , atque oscula dulcia figet ,
 Occultum inſpires ignem , fallasque veneno.

Parer Amor dictis caræ genitricis , & alas
 Exſuit , & greſſu gaudens incedit Iûli. 690

At Venus Aſcanio placidam per membra quietem
 Irrigat , & fotum gremio Dea tollit in altos
 Idaliæ lucos , ubi mollis amaracus illum
 Floribus & dulci adſpirans complectitur umbrâ.

Jamque ibat dicto parens , & dona Cupido 695
 Regia portabat Tyriis , duce lætus Achate.

Cùm venit , aulæis jam ſe Regina ſuperbis
 Aureâ compoſuit ſpondâ , mediamque locavit.

Jam pater Æneas & jam Trojana juventus
 Conveniunt , ſtratoque ſuper diſcumbitur oſtro. 700

Dant famuli manibus lymphas , Cereremque caniſtris
 Expediunt , conſiſque ferunt mantilia villis.

Quinquaginta intus famulæ , quibus ordine longo
 Cura penum ſtruere , & flammis adolere Penates.

Centum aliæ , totidemque pares ætate miniſtri , 705
 Qui dapibus menſas onerent , & pocula ponant.

Nec non & Tyrii per limina læta frequentes
 Convenere , toris juſſi diſcumbere pictis.

Mirantur dona Æneæ , mirantur Iûlum ,
 Flagrantefque Dei vultus , ſimulataque verba , 710

Pallamque , & pictum croceo velamen acantho.

Præcipuè infelix , peſti devota futuræ ,
 Expleri mentem nequit , ardeſcitque tuendo

Phœniſſa , & puero pariter doniſque movetur.

697. *Aulæis.* Aulæa dicebantur vela ſupra menſam ex-
 panſa.

698. *Mediamque locavit.* Sola recubuit in eo toro .
 qui medius erat & honoratiſſimus. Cujusque menſæ tres
 erant tori ; medius , ſummus ad dexteram medii , imus
 ad ſiniſtram. Spatio ſummum inter & imum relicto mi-
 niſtri menſam adibant.

703. *Penum ſtruere.* Ordinare & componere dapes ,
 antequam a miniſtrantibus apponerentur. *Penum* dice-
 bant quicquid reconditum habebant ad veſcendum.

ibid. adolere. Thura incendere in honorem Penatium.

- 715 Ille ubi complexu Æneæ colloque pependit,
Et magnum falsi implevit genitoris amorem,
Reginam petit: hæc oculis, hæc pectore toto
Hæret, & interdum gremio foveat, infcia Dido
Infideat quantus miseræ Deus: at memor ille
- 720 Matris Acidaliæ, paulatim abolere Sichæum
Incipit, & vivo tentat prævertere amore
Jampridem resides animos desuetaque corda.
Postquam prima quies epulis, mensæque remotæ,
Crateras magnos statuuat, & vina coronant.
- 725 Fit strepitus tectis, vocemque per ampla volutant
Atria: dependent lichni laquearibus aureis
Incensi, & noctem flammis funalia vincunt.
Hic Regina gravem gemmis auroque poposcit,
Implevitque mero pateram, quam Belus & omnes
- 730 A Belo soliti. Tum facta silentia tectis:
Jupiter (hospitibus nam te dare jura loquuntur)
Hunc lætum Tyriisque diem Trojâque profectis
Esse velis, nostrosque hujus meminisse minores.
Adsit lætitiæ Bacchus dator, & bona Juno:
- 735 Et vos ô cœtum, Tyrii, celebrate faventes.
Dixit: & in mensam laticum libavit honorem,
Primaque libato summo tenuis attigit ore.
Tum Bitiæ dedit increpitans: ille impiger hausit
Spumantem pateram, & pleno se proluit auro:
- 740 Post alii procures. Citharâ crinitus Iopas
Personat auratâ, docuit quæ maximus Atlas.
Hic canit errantem Lunam, Solisque labores:
Unde hominum genus, & pecudes: unde imber &
ignes;
Arcturum, pluviasque Hyadas, geminosque Triones:
- 745 Quid tantum Oceano properent se tingere Soles
Hyberni, vel quæ tardis mora noctibus obstet.

723. *Mensaque remota.* Fercula mensæ prioris sublata.
Apud veteres mensa prima ciborum erat graviorum? se-
cunda bellariorum. Vide Æneid. 8. 283.

724. *Vina coronant.* Vide Georg. 2. 528.

742. *Solisque labores.* Quando eclipsim patitur.

746. *Tardis ... noctibus.* Æstivis noctibus, quæ tardæ
Veniant.

Ingeminant plausum Tyrii, Troësque sequuntur.
 Nec non & vario noctem sermone trahebat
 Infelix Dido, longumque bibebat amorem;
 Multa super Priamo rogitans, super Hectore multa: 750
 Nunc, quibus Auroræ venisset filius armis:
 Nunc, quales Diomedis equi, nunc quantus Achilles.
 Immo age, & a prima dic, hospes, origine nobis
 Infidias, inquit, Danaûm, casusque tuorum,
 Erroresque tuos: nam te jam septima portat 755
 Omnibus errantem terris & fluctibus æstas.

ÆNEIDOS

LIBER SECUNDUS.

CONTICUERE omnes, intentique ora tenebant.
 Inde toro pater Æneas sic orsus ab alto:
 Infandum, Regina, jubes renovare dolorem,
 Trojanas ut opes & lamentabile regnum
 Eruerint Danaï, quæque ipse miserrima vidi, 5
 Et quorum pars magna fui. Quis talia fando
 Myrmidonum, Dolopumve, aut duri miles Ulyssæi,
 Temperet a lacrymis? & jam nox humida cœlo
 Præcipitat, suadentque cadentia sidera somnos.
 Sed si tantus amor casus cognoscere nostros, 10
 Et breviter Trojæ supremum audire laborem,
 Quamquam animus meminisse horret, luctuque re-
 fugit,
 Incipiam. Fracti bello, fatisque repulsi
 Ductores Danaûm, tot jam labentibus annis,
 Instar montis equum, divinâ Palladis arte 15
 Ædificant, sectâque intexunt abiete costas.
 Votum pro reditu simulant: ea fama vagatur.

6. *Quorum pars ... fui.* Quorum magnam partem ipse pertuli

Ibid. *Talia fando.* Passivè; dum talia narrantur.

12. *Luctuque.* Ob luctum.

- Huc delecta virum sortiti corpora, furtim
 Includunt cæco lateri; penitusque cavernas
 20 Ingentes, uterumque armato milite complent.
 Est in conspectu Tenedos notissima famâ
 Insula, dives opum, Priami dum regna manebant:
 Nunc tantum sinus, & statio malefida carinis.
 Huc se proVecti deserto in littore condunt.
- 25 Nos abiisse rati, & vento petiisse Mycenâs.
 Ergo omnis longo solvit se Teucra luctu:
 Panduntur portæ: juvat ire, & Dorica castra,
 Desertosque videre locos, litusque relictum.
 Hic Dolopum manus, hic sævus tendebat Achilles:
 30 Classibus hic locus: hic acies certare solebant.
 Pars stupet innuptæ donum exitiale Minervæ,
 Et molem mirantur equi: primusque Thymætes
 Duci intra muros hortatur, & arce locari;
 Sive dolo, seu jam Trojæ sic fata ferebant.
- 35 At Capys, & quorum melior sententia menti,
 Aut pelago Danaum insidias suspectaque dona
 Præcipitare jubent, subjectisque urere flammis;
 Aut terebrare cavas uteri & tentare latebras.
 Scinditur incertum studia in contraria vulgus.
- 40 Primus ibi ante omnes, magnâ comitante catervâ,
 Laocoon ardens summa decurrit ab arce.
 Et procul: O miseri, quæ tanta infania, cives?
 Creditis aVectos hostes? aut ulla putatis
 Dona carere dolis Danaum? sic notus Ulysses?
 45 Aut hoc inclusi ligno occultantur Achivi;
 Aut hæc in nostros fabricata est machina muros,
 Inspectura domos, venturaque desuper urbi;
 Aut aliquis latet error: equo ne credite, Teucri.
 Quicquid id est, timeo Danaos & dona ferentes.
- 50 Sic fatus, validis ingentem viribus hastam
 In latus, inque feri curvam compagibus alvum
 Contorsit: itetit illa tremens, uteroque recusso,
 Insonuere cavæ gemitumque dedere cavernæ.
 Et, si fata Deum, si mens non læva fuisset,

29. *Tendebat.* Tentoria habebat. *Tendere*, verbum proprium, ubi de castrorum metatione agitur.

Impulerat ferro Argolicas fœdare latebras :
Trojaque , nunc stares ; Priamique arx alta , maneres. 55

Ecce manus juvenem interea post terga revinctum
Pastores magno ad Regem clamore trahebant
Dardanidæ , qui se ignotum venientibus ultro ,
Hoc ipsum ut strueret , Trojamque aperiret Achivis , 60
Obtulerat ; fidens animi , atque in utrumque paratus ,
Seu versare dolos , seu certæ occumbere morti.
Undique visendi studio Trojana juvenus
Circumfusa ruit , certantque illudere capto.

Accipe nunc Danaûm insidias , & crimine ab uno 65
Disce omnes.

Namque ut conspectu in medio turbatus , inermis
Constitit , atque oculis Phrygia agmina circumspexit :
Heu ! quæ nunc tellus , inquit , quæ me æquora pos-
sunt

Accipere , aut quid jam misero mihi denique restat ? 70
Cui neque apud Danaos usquam locus : insuper ipsi
Dardanidæ infensi pœnas cum sanguine poscunt.

Quo gemitu conversi animi , compressus & omnis
Impetus : hortamur fari , quo sanguine cretus ,
Quidve ferat , memoret ; quæ sit fiducia capto. 75
Ille hæc , depositâ tandem formidine , fatur :
Cuncta equidem tibi , Rex , fuerint quæcumque , fa-
tebor

Vera , inquit : neque me Argolica de gente negabo ;
Hoc primum : nec , si miserum fortuna Sinonem
Finxit , vanum etiam mendacemque improba finget. 80
Fando aliquod si fortè tuas pervenit ad aures
Belidæ nomen Palamedis , & inclyta famâ

55. *Ferro* . . . *fœdare*. Vulnerare , transfigere. Sic *Æn.*
4. 241. *ferro* . . . *fœdare volucres*. Ratio est quòd in omni
fœdere victima cædebatur. Hinc fœdum non semper
turpitudinem , sed aliquando crudelitatem denotat.

65. *Crimine ab uno*. Ab unius Græci scelere. *Crimen*
sumitur pro homine in quo crimen hæreat , qui fraudis
ac sceleris reus sit. Hinc *disce omnes* , i e , de Græcis
omnibus judica.

75. *Quæ sit fiducia capto*. Quatenus capto fidendum sit.

82. *Fando*. Passivè ; dum sermo habetur.

- Gloria ; quem falsa sub prodicione Pelasgi
 Infontem , infando indicio , quia bella vetabat ,
 85 Demisere neci ; nunc cassum lumine lugent :
 Illi me comitem , & consanguinitate propinquum
 Pauper in arma pater primis huc misit ab annis.
 Dum stabat regno incolumis , regnumque vigeat
 Consiliis , & nos aliquod nomenque decusque
 90 Gessimus. Invidiâ postquam pellacis Ulyssæi
 (Haud ignota loquor) superis concessit ab oris ,
 Afflictus vitam in tenebris luctuque trahebam ,
 Et casum infontis mecum indignabar amici.
 Nec tacui demens : & me , fors si qua tulisset ,
 95 Si patrios umquam remeassem victor ad Argos ,
 Promisi ultorem , & verbis odia aspera movi.
 Hinc mihi prima mali labes : hinc semper Ulysses
 Criminibus terrere novis ; hinc spargere voces
 In vulgum ambiguas , & quærere conscius arma.
 100 Nec requievit enim , donec Calchante ministro
 Sed quid ego hæc autem nequicquam ingrata revolvō ?
 Quidve moror ? Si omnes uno ordine habetis Achivos ,
 Idque audire sat est ; jamdudum sumite pœnas :
 Hoc Ithacus velit , & magno mercentur Atridæ.
 105 Tum verò ardemus scitari , & quærere causas ,
 Ignari scelerum tantorum artisque Pelasgæ.
 Prosequitur pavitans , & ficto pectore fatur :
 Sæpe fugam Danaï Trojâ cupiere relictâ
 Moliri , & longo fessi discedere bello.
 110 Fecissentque utinam ! Sæpe illos aspera ponti
 Interclusit hyems , & terruit Auster euntes.
 Præcipuè cū jam hic trabibus contextus acernis ,
 Staret equus , toto sonuerunt æthere nimbi.
 Suspensi Eurypillum scitatum oracula Phœbi
 115 Mittimus ; isque adytis hæc tristia dicta reportat :
 Sanguine placastis ventos , & virgine cæsâ ,
 Cū primū Iliacas , Danaï , venistis ad oras ;

84. *Infando indicio.* Nefandâ accusatione.

88. *Regno.* Græcorum reipublicæ. Dum vivebat bono
 Græcorum , & publica res florebat ejus consiliis.

102. *Uno ordine.* In nullo discrimine.

Sanguine quærendi reditus, animâque litandum
 Argolicâ. Vulgi quæ vox ut venit ad aures,
 Obtupuere animi, gelidusque per ima cucurrit 120
 Ossa tremor; cui fata parent, quem poscat Apollo.
 Hic Ithacus vatem magno Calchanta tumultu
 Protrahit in medios; quæ sint ea numina Divûm
 Flagitat: & mihi jam multi crudele canebant
 Artificis scelus, & taciti ventura videbant. 125
 Bis quinos filet ille dies, tectusque recusat
 Prodere voce suâ quemquam, aut opponere morti.
 Vix tandem magnis Ithaci clamoribus actus,
 Compositò rumpit vocem, & me destinat aræ.
 Assensere omnes: & quæ sibi quisque timebat, 130
 Unius in miseri exitium conversa tulere.

Jamque dies infanda aderat: mihi sacra parari,
 Et falsæ fruges, & circum tempora vittæ.
 Eripui, fateor, letho me, & vincula rupi;
 Limosoque lacu per noctem obscurus in ulva 135
 Delitui, dum vela darent, si fortè dedissent.
 Nec mihi jam patriam antiquam spes ulla videndi,
 Nec dulces natos exoptatumque parentem,
 Quos illi fors ad pœnas ob nostra reposcent
 Effugia, & culpam hanc miserorum morte piabunt. 140
 Quod te per superos & conscia numina veri,
 Per, si qua est quæ restet adhuc mortalibus usquam
 Intemerata fides, oro; miserere laborum
 Tantorum, miserere animi non digna ferentis.

His lacrymis vitam damus, & miseresчимus ultro. 145
 Ipse viro primus manicas atque arcta levare
 Vincla jubet Priamus, dictisque ita fatur amicis:
 Quisquis es, amissos hinc jam obliviscere Graios:
 Noster eris, mihiq; hæc ediffere vera roganti.

121. Cui fata parent. Exitium.

124. Quæ sint ea numina. Oracula.

129. Compositò. Ex composito ipsum inter & Ulysses.

141. Quod te . . . oro. Illud te . . . oro: miserere.

145. Ultro. Contrà quam decebat. Vox hæc notat geri quidpiam ab aliquo, contrà quàm ab eo expectetur, aut fieri deceat. Vid. suprâ 59.

- 150 Quò molem hanc immanis equi statuere? quis auctor
 Quidve petunt? quæ relligio? aut quæ machina belli?
 Dixerat. Ille dolis instructus & arte Pelasgâ,
 Sustulit exfutas vinclis ad sidera palmas.
 Vos, æterni ignes, & non violabile vestrum
- 155 Testor numen, ait: vos aræ ensesque nefandi,
 Quos fugi; vittæque Deûm, quas hostia gessi:
 Fas mihi Graiorum sacrata resolvere jura;
 Fas odisse viros, atque omnia ferre sub auras,
 Si qua tegunt: teneor patriæ nec legibus ullis.
- 160 Tu modò promissis maneat, servataque ferves
 Troja fidem, si vera feram, si magna rependam.
 Omnis spes Danaûm, & cœpti fiducia belli
 Palladis auxiliis semper stetit. Impius ex quo
 Tydides sed enim, scelerumque inventor Ulysses
- 165 Fatale aggressi sacrato avellere templo
 Palladium, cæsis summæ custodibus arcis,
 Corripuere sacram effigiem, manibusque cruentis
 Virgineas ausi Divæ contingere vittas:
 Ex illo fluere ac retro sublapsa referri
- 170 Spes Danaûm: fractæ vires, aversa Deæ mens.
 Nec dubiis ea signa dedit Tritonia monstribus.
 Vix positum castris simulacrum, arsere coruscæ
 Luminibus flammæ airectis, salsusque per artus
 Sudor iit, terque ipsa solo (mirabile dictu)
- 175 Emicuit, parmamque ferens hastamque trementem.
 Extemplo tentanda fugâ canit æquora Calchas,
 Nec posse Argolicis exscindi Pergama telis,
 Omina ni repetant Argis, numenque reducant,
 Quod Pelago & curvis secum avexere carinis.
- 180 Et nunc quòd patrias vento petiere Mycenæ,
 Arma Deosque parant comites; pelagoque remenso,
 Improvisi aderunt: ita digerit omnia Calchas.
 Hanc pro Palladio moniti, pro numine læso,
 Effigiem statuere, nefas quæ triste piaret.
- 185 Hanc tamen immensam Calchas attollere molem

150. *Quis auctor.* Suasor.155. *Testor ... fas mihi.* Testor ... fas esse mihi.178. *Numenque.* Palladium.

Roboribus textis, cœloque educere jussit;
 Ne recipi portis, aut duci in mœnia possit,
 Neu populum antiqua sub relligione tueri.
 Nam si vestra manus violasset dona Minervæ,
 Tum magnum exitium (quod Dii prius omen in ipsum 190
 Convertant) Priami imperio Phrygibusque futurum:
 Sin manibus vestris vestram ascendisset in urbem,
 Ultro Asiam magno Pelopeia ad mœnia bello
 Venturam, & nostros ea fata manere nepotes.

Talibus insidiis, perjurique arte Sinonis, 195
 Credita res: captique dolis, lacrymisque coactis,
 Quos neque Tydides, nec Larissæus Achilles,
 Non anni domuere decem, non mille carinæ.
 Hîc aliud majus miseris multoque tremendum
 Objicitur magis, atque improvida pectora turbat. 200
 Laocoon ductus Neptuno sorte sacerdos
 Solennes taurum ingentem mactabat ad aras.
 Ecce autem gemini a Tenedo tranquilla per alta
 (Horresco referens) immensis orbibus angues
 Incumbunt pelago, pariterque ad littora tendunt; 205
 Pectora quorum inter fluctus arrecta, jubæque
 Sanguinæ exsuperant undas; pars cetera pontum
 Ponè legit, sinuatque immensa volumine terga.
 Fit sonitus spumante salo: jamque arva tenebant,
 Ardentesque oculos suffecti sanguine & igni, 210
 Sibila lambebant linguis vibrantibus ora.
 Diffugimus visu exsangues: illi agmine certo
 Laocoonta petunt; & primùm parva duorum
 Corpora natorum serpens amplexus uterque
 Implicat, & miseros morfu depascitur artus. 215
 Pòst ipsum auxilio subeuntem ac tela ferentem
 Corripiunt, spirisque ligant ingentibus: & jam
 Bis medium amplexi, bis collo squamea circum
 Terga dati, superant capite & cervicibus altis.
 Ille simul manibus tendit divellere nodos, 220

188. *Antiqua sub relligione.* Sub pristina religione; si
 nempe equus eadem a Trojanis religione coleretur, quâ
 antea Palladium.

193. *Ultro.* Vide suprâ, 145.

- Perfusus sanie vittas atroque veneno;
 Clamores simul horrendos ad sidera tollit:
 Quales mugitus, fugit cum saucius aram
 Taurus, & incertam excussit cervice securim.
- 225 At gemini lapsu delubra ad summa dracones
 Effugiunt, sævæque petunt Tritonidis arcem;
 Sub pedibusque Deæ, clypei que sub orbe teguntur,
 Tum verò tremefacta novus per pectora cunctis
 Insinuat pavor; & scelus expendisse merentem
- 230 Laocoonta ferunt; sacrum qui cuspide robur
 Læferit, & tergo sceleratam intorserit hastam.
 Ducendum ad sedes simulacrum, orandaque Divæ
 Numina conclamant.
 Dividimus muros, & mœnia pandimus urbis.
- 235 Accingunt omnes operi, pedibusque rotarum
 Subjiciunt lapsus, & stuppea vincula collo
 Intendunt: scandit fatalis machina muros,
 Fœta armis: pueri circum innuptæque puellæ
 Sacra canunt, funemque manu contingere gaudent.
- 240 Illa subit, mediæque minans illabitur urbi.
 O patria, ô Divûm domus Ilium, & inclyta bello
 Mœnia Dardanidûm! quater ipso in limine portæ
 Substitit, atque utero sonitum quater arma dedere.
 Instamus tamen immemores, cæci que furore,
- 245 Et monstrum infelix sacratâ sistimus arce.
 Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris
 Ora, Dei jussu non umquam credita Teucris.
 Nos delubra Deûm miseri, quibus ultimus esset
 Ille dies, festâ velamus fronde per urbem.
- 250 Vertitur interea cœlum, & ruit Oceano nox,
 Involvens umbrâ magnâ terramque polumque,
 Myrmidonumque dolos: fusi per mœnia Teucrî
 Conticuere: sopor fessos complectitur artus.
 Et jam Argiva phalanx instructis navibus ibat

224. *Incertam.* Haud satis solerter impactam.225. *Lapsu* Labendo, serpendo.229. *Insinuat.* supple, *se.* sic infra: *Accingunt omnes operi.*250. *Ruit Oceano.* propere surgit ab Oceano.

A Tenedo, tacitæ per amica silentia Lunæ 255
 Littora nora petens, flammæ cum regia puppis
 Extulerat; fatisque Deum defensus iniquis,
 Inclusos utero Danaos, & pinea furtim
 Laxat claustra Sinon: illos patefactus ad auras
 Reddit equus, lætique cavo se robore promunt 260
 Theſſandrus, Sthenelusque duces, & dirus Ulyſſes,
 Demiſſum lapſi per funem, Athamaſque, Thoasque,
 Pelidesque Neoptolemus, primusque Machaon,
 Et Menelaus, & ipſe doli fabricator Æpeus.
 Invadunt urbem ſomno vinoque ſepultam: 265
 Cæduntur vigiles: portisque patentibus omnes
 Accipiunt ſocios, atque agmina conſcia jungunt.

Tempus erat quo prima quies mortalibus ægis
 Incipit, & dono Divum gratiſſima ſerpit.
 In ſomnis ecce ante oculos mœſtiſſimus Hector 270
 Viſus aſeſſe mihi, largosque effundere fletus;
 Raptatus bigis, ut quondam, aterque cruento
 Pulvere, perque pedes trajectus lora tumentes.
 Hei mihi, qualis erat! quantum mutatus ab illo
 Hectore, qui redit exſuvias indutus Achillis, 275
 Vel Danaum Phrygios jaculatus puppibus ignes!
 Squalentem barbam, & concretos ſanguine crines,
 Vulneraque illa gerens, quæ circum plurima muros
 Accepit patrios: ultro flens ipſe videbar
 Compellare virum, & mœſtas expromere voces. 280

O lux Dardaniæ, ſpes ô fidiſſima Teucrûm,
 Quæ tantæ tenuere moræ? quibus Hector ab oris
 Exſpectate venis? ut te poſt multa tuorum
 Funera, poſt varios hominumque urbisque labores
 Deſeſſi aſpicimus! quæ cauſa indigna ſerenos 285
 Fœdavit vultus? aut cur hæc vulnera cerno?
 Ille nihil: nec me quærentem vana moratur;
 Sed graviter gemitus imo de pectore ducens:

255. *Per amica ſilentia Lunæ.* Initio tenebroſæ noctis; quum ſcilicet Luna tunc etiam ſilens & tacita, i e., nondum exorta, dolos & inſidias non poſſet lumine ſuo prodere. At poſtea, nocte procedente, Luna ſupervenit: unde infra 340. *Oblati per Lunam Hypaniſque, &c.*

286. *Fœdavit.* Vulneravit? laceravit. Vide ſuprà 55.

- Heu fuge, nate Deâ, teque his, ait, eripe flammis.
 290 Hostis habet muros: ruit alto à culmine Troja.
 Sat patriæ Priamoque datum: si Pergamâ dextrâ
 Defendi possent, etiam hâc defensa fuissent.
 Sacra suosque tibi commendat Troja Penates.
 Hos cape fatorum comites: his mœnia quære,
 295 Magna pererrato statues quæ denique ponto.
 Sic ait, & manibus vittas, Vestamque potentem,
 Aeternumque adytis effert penetralibus ignem.
 Diverso interea miscentur mœnia luctu;
 Et magis atque magis (quamquam secreta parentis
 300 Anchisæ domus, arboribusque oblecta recessit)
 Clarescunt sonitus, armorumque ingruit horror.
 Excutior somno, & summi fastigia tecti
 Ascensu supero, atque arrectis auribus adsto.
 In segetem veluti cùm flamma furentibus Austris
 305 Incidit, aut rapidus montano flumine torrens
 Sternit agros, sternit sata læta boumque labores;
 Præcipitesque trahit sylvas: stupet inscius alto
 Accipiens sonitum saxi de vertice pastor.
 Tum verò manifesta fides, Danaûmque patefcunt
 310 Insidiæ. Jam Deiphobi dedit ampla ruinam,
 Vulcano superante, domus: jam proximus ardet
 Ucalegon: Sigea igni freta lata relucet.
 Exoritur clamorque virûm, clangorque tubarum.
 Arma amens capio, nec sat rationis in armis:
 315 Sed glomerare manum bello, & concurrere in arcem
 Cum sociis ardent animi: furor iraque mentem
 Præcipitant, pulcrumque mori succurrit in armis.
 Ecce autem telis Pantheus elapsus Achivûm,
 Pantheus Otriades, arcis Phœbique sacerdos,
 320 Sacra manu, victosque Deos, parvumque nepotem
 Ipse trahit, cursuque amens ad limina tendit.
 Quo res summa loco, Pantheu? quam prendimus
 arcem?

312. *Ucalegon.* Domus Ucalegontis.

315. *Bello.* Ad bellum, ad certamen.

317. *Succurrit.* Venit mihi in mentem pulchrum esse, &c.

322. *Quo res summa loco.* Quo in statu summa rerum est? qualem arcem prendimus; seu, estneis status arcis ut eam occupare possimus?

Vix ea fatus eram, gemitu cum talia reddit:
 Venit summa dies & ineluctabile tempus
 Dardaniæ: fuimus Troës: fuit Ilium, & ingens 325
 Gloria Teucrorum: ferus omnia Jupiter Argos
 Transtulit: incensa Danaï dominantur in urbe.
 Arduus armatos mediis in mœnibus adstans
 Fundit equus, victorque Sinon incendia miscet
 Insultans: portis alii bipatientibus adsunt, 330
 Millia quot magnis numquam venere Mycenis.
 Obsedere alii telis angusta viarum
 Oppositi: stat ferri acies mucrone corusco
 Stricta, parata neci: vix primi proelia tentant
 Portarum vigiles, & cæco Marte resistunt. 335
 Talibus Otriadæ dictis, & numine Divum
 In flammæ & in arma feror, quò tritis Erinnyes,
 Quò fremitus vocat, & sublatus ad æthera clamor.
 Addunt se socios Riphæus & maximus annis
 Iphitus: oblatis per lunam Hypanisque, Dymasque, 340
 Et lateri agglomerant nostro, juvenisque Chorcæbus
 Mygdonides: illis qui ad Trojam fortè diebus
 Venerat, insano Cassandræ incensus amore;
 Et gener auxilium Priamo Phrygibusque ferebat.
 Infelix, qui non sponsæ præcepta furentis 345
 Audierit.

Quos ubi confertos audere in prælia vidi,
 Incipio super his: Juvenes, fortissima frustra
 Pectora: si vobis audentem extrema cupido est
 Certa sequi; quæ sit rebus fortuna, videtis: 350
 Excessere omnes adytis arisque relictis
 Dii, quibus imperium hoc steterat: succurritis urbi
 Incensæ: moriamur, & in media arma ruamus.
 Una salus victis, nullam sperare salutem.
 Sic animis juvenum furor additus. Inde lupi ceu 355

334. *Vix primi.* Portarum vigiles vix primi tentant prælia; vix primum impetum hostilem sustinent, & iniquo certamine resistunt.

345. *Furentis.* Vaticinantis.

348. *Incipio super his.* Insuper, præterea incipio eos affari.

Raptores, atra in nebula, quos improba ventris
 Exegit cæcos rabies, catulique relictī
 Faucibus expectant siccis: per tela, per hostes
 Vadimus haud dubiam in mortem, mediæque tene-
 mus

- 360 Urbis iter: nox atra cavâ circumvolat umbrâ.
 Quis cladem illius noctis, quis funera fando
 Explicet, aut possit lacrymis æquare labores?
 Urbs antiqua ruit, multos dominata per annos:
 Plurima perque vias sternuntur inertia passim
 365 Corpora, perque domos, & relligiosa Deorum
 Limina. Nec soli pœnas dant sanguine Teucri.
 Quondam etiam victis redit in præcordia virtus;
 Victoresque cadunt Danaï: crudelis ubique
 Luctus, ubique pavor, & plurima mortis imago.
 370 Primus se Danaûm, magnâ comitante catervâ,
 Androgeos offert nobis, socia agmina credens
 Inscius; atque ultro verbis compellat amicis:
 Festinate, viri; nam quæ tam sera moratur
 Segnities? Alii rapiunt incensa feruntque
 375 Pergama: vos celsis nunc primûm a navibus itis?
 Dixit: & extemplo (neque enim responsa dabantur
 Fida satis) sensit medios delapsus in hostes.
 Obstupuit, retroque pedem cum voce repressit.
 Improvisum aspris veluti qui sentibus anguem
 380 Pressit humi nitens, trepidusque repente refugit
 Attollentem iras, & cœrula colla tumentem:
 Haud secus Androgeos visu tremefactus abibat.
 Irruimus, densis & circumfundimur armis;
 Ignarosque loci passim & formidine captos
 385 Sternimus: adspirat primo fortuna labori.
 Atque hîc exsultans successu animisque Chorœbus:
 O focii, quâ prima, inquit, fortuna salutis

360. *Nox atra circumvolat umbrâ.* In iis scilicet vico-
 rum amfractibus, quos Lunæ lumen non colustrabat.

372. *Ultrō.* Vide suprâ 145.

377. *Sensit .. delapsus.* Hellenismus. sensit se delapsum
 esse.

387. *Quâ prima.* Quâ parte, quâ viâ fortuna mon-
 trat primum iter salutis, seque ostendit secundam, pro-
 pitiam.

Monstrat iter, quâque ostendit se dextra, sequamur.
 Mutemus clypeos, Danaûmque insignia nobis
 Aptemus: dolus, an virtus, quis in hoste requirat? 390
 Arma dabunt ipsi. Sic fatus, deinde comantem
 Androgei galeam, clypei que insigne decorum
 Induitur; laterique Argivum accommodat enses:
 Hoc Ripheus, hoc ipse Dymas, omnisque juvenus
 Læta, facit: spoliis se quisque recentibus armat. 395
 Vadimus immixti Danaïs, haud Numine nostro:
 Multaque per cæcam congressi proelia noctem
 Conferimus, multos Danaûm demittimus Orco.
 Diffugiunt alii ad naves, & littora cursu
 Fida petunt: pars ingentem formidine turpi 400
 Scandunt rursus equum, & nota conduntur in alvo.
 Heu nihil invitis fas quemquam fidere Divis!
 Ecce trahebatur passis Priameïa virgo
 Crinibus a templo Cassandra adytisque Minervæ,
 Ad cælum tendens ardentia lumina frustra: 405
 Lumina, nam teneras arcebant vincula palmas.
 Non tulit hanc speciem furiatâ mente Choræbus,
 Et sese medium injecit moriturus in agmen.
 Consequimur cuncti, & densis incurrimus armis.
 Hîc primùm ex alto delubri culmine telis 410
 Nostrorum obruimur, oriturque miserrima cædes,
 Armorum facie, & Graiorum errore jubarum.
 Tum Danaï gemitu, atque ereptæ virginis irâ,
 Undique collecti invadunt: acerrimus Ajax,
 Et gemini Attidæ, Dolopumque exercitus omnis. 415
 Adversî rupto ceu quondam turbine venti
 Confligunt, Zephirusque, Notusque, & lætus Eois
 Eurus equis; stridunt sylvæ; sævitque tridenti
 Spumeus, atque imo Nereus ciet æquora fundo.

390. *Dolus, an virtus.* Quis in eo, quis hostis sit, animadvertendum putet, an dolo, an virtute se defendat.

396: *Haud Numine nostro.* Numinibus non propitiis nobis.

412. *Armorum facie.* Ob armorum & jubarum, seu cristarum Græcarum speciem, quæ errorem faciebat.

416. *Rupto ... turbine.* Turbine prorupto, præcipiti.

- 420 Illi etiam, si quos obscurâ nocte per umbram
 Fudimus insidiis, totâque agitavimus urbe,
 Apparent: primi clypeos mentitaque tela
 Agnoscunt, atque ora sono discordia signant.
 Ilicet obruimur numero, primusque Chorcæbus
 425 Penelei dextrâ, Divæ armipotentis ad aram
 Procumbit: cadit & Ripheus, justissimus unus
 Qui fuit in Teucris, & servantissimus æqui.
 Diis aliter visum. Pereunt Hypanisque, Dymasque,
 Confixi a sociis: nec te tua plurima, Pantheu,
 430 Labentem pietas, nec Apollinis infula texit.
 Iliaci cineres, & flamma extrema meorum,
 Testor, in occasu vestro, nec tela, nec ullas
 Vitavisse vices Danaûm; & si fata fuissent
 Ut caderem, meruisse manu. Divellimur inde,
 435 Iphitus & Pelias mecum; quorum Iphitus ævo
 Jam gravior, Pelias & vulnere tardus Ulyssæi.
 Protinus ad sedes Priami clamore vocati.
 Hic verò ingentem pugnam, ceu cetera nusquam
 Bella forent, nulli tota morerentur in urbe:
 440 Sic Martem indomitum, Danaosque ad tecta ruentes
 Cernimus, obfessumque actâ testudine limen.
 Hærent parietibus scalæ, postesque sub ipsos
 Nituntur gradibus: clypeosque ad tela sinistris
 Protecti objiciunt, prensant fastigia dextris.
 445 Dardanidæ contrâ turres ac tecta domorum
 Culmina convellunt: his se, quando ultima cernunt
 Extrema jam in morte parant defendere telis:

421. *Insidiis.* Sumptis per dolum armis Græcorum.

428. *Diis aliter visum.* Vitâ dignus videbatur ob virtutem; sed Dii nihilominus eum occumbere siverunt.

432. *Nec ullas vitavisse vices Danaûm.* Nequaquam vitavisse, quominus vulnera & cædem vicissim a Danaïs paterer.

434. *Manu.* Factis audacibus.

441. *Actâ testudine.* A Græcis, qui scutis super capita densatis ad limen subibant.

442. *Postesque sub ipsos.* Prope portas ipsas nituntur gradibus scalarum, scalas ascendunt.

444. *Fastigia.* Murorum.

Auratasque trabes, veterum decora alta parentum,
Devolvunt: alii strictis mucronibus imas
Obsedere fores: has servant agmine denso. 450

Instaurati animi regis succurrere tectis,
Auxilioque levare viros, vimque addere victis.
Limen erat, cæcæque fores, & pervius usus
Tectorum inter se Priami, postesque relictæ
A tergo, infelix quæ se, dum regna manebant, 455
Sæpius Andromache ferre incommitata solebat
Ad foceros, & avo puerum Astyanacta trahebat.
Evado ad summi fastigia culminis, unde
Tela manu miseri jactabant irrita Teucris.

Turrim in præcipiti stantem, summisque sub astra 460
Eductam tectis, unde omnis Troja videri,
Et Danaûm solitæ naves, & Achaïca castra,
Aggressi ferro circum, quæ summa labantes
Juncturas tabulata dabant, convellimus altis
Sedibus, impulimusque. Ea lapsa repente ruinam 465
Cum sonitu trahit, & Danaûm super agmina latè
Incidit: ast alii subeunt; nec saxa, nec ullum
Telorum interea cessat genus.

Vestibulum ante ipsum primoque in limine Pyrrhus
Exsultat, telis & luce coruscus ahenâ. 470
Qualis ubi in lucem coluber, mala gramina pastus,
Frigida sub terra tumidum quem bruma tegebat,
Nunc positus novus exsuvîis, nitidusque juventâ,
Lubrica convolvit sublato pectore terga
Arduus ad Solem, & linguis micat ore trifulcis. 475
Unâ ingens Periphas, & equorum agitator Achillis
Armiger Automedon: unâ omnis Scyria pubes
Succedunt tecto, & flammæ ad culmina jactant.
Ipse inter primos, correptâ dura bipenni
Limina perumpit, postesque a cardine vellit 480
Æratos: jamque excisâ trabe firma cavavit

460. *In præcipiti.* In ea parte tecti quæ præceps erat.

463. *Quæ summa.* Quâ parte summæ contignationes
non ita connexæ erant, ut non juncturas patentes re-
linquerent faciles ad resolvendum.

470. *Luce...* *ahenâ.* Splendore armorum ex ære.

- Robora, & ingentem lato dedit ore fenestram.
 Apparet domus intus, & atria longa patefcunt;
 Apparent Priami & veterum penetralia regum;
 485 Armatosque vident stantes in limine primo.
 At domus interior gemitu miseroque tumultu
 Miscetur; penitusque cavæ plangoribus ædes
 Femineis ululant: ferit aurea sidera clamor.
 Tum pavidæ tectis matres ingentibus errant;
 490 Amplexæque tenent postes, atque oscula figunt.
 Instat vi patriâ Pyrrhus; nec claustra, neque ipsi
 Custodes sufferre valent: labat ariete crebro
 Janua, & emoti procumbunt cardine postes.
 Fit via vi: rumpunt aditus, primosque trucidant
 495 Immissi Danaï, & latè loca milite complent.
 Non sic, aggeribus ruptis cùm spumeus amnis
 Exiit, oppositasque evicit gurgite moles,
 Fertur in arva furens cumulo, camposque per omnes
 Cum stabulis armenta trahit. Vidi ipse furem
 500 Cæde Neoptolemum, geminosque in limine Atridas:
 Vidi Hecubam, centumque murus, Priamumque
 per aras
 Sanguine fœdantem, quos ipse sacraverat, ignes.
 Quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum:
 Barbarico postes auro spoliisque superbi
 505 Procubuere: tenent Danaï, quâ deficit ignis.
 Forsitan & Priami fuerint quæ fata, requiras.
 Urbis ubi captæ casum, convulsaque vidit
 Limina tectorum, & medium in penetralibus hostem,
 Arma diu senior desueta trementibus ævo
 510 Circumdat nequicquam humeris, & inutile ferrum
 Cingitur, ac densos fertur moriturus in hostes.
 Ædibus in mediis, nudoque sub ætheris axe
 Ingens ara fuit, juxtaque veterrima laurus,
 Incumbens aræ, atque umbrâ complexa Penates.
 515 Hic Hecuba, & natæ nequicquam altaria circum,

491. *Vi patriâ.* Vi tantâ, quantâ Achilles ipse pater.
 498. *Cumulo.* Aquarum altitudine.
 502. *Fœdantem.* Cruentantem. Vide suprâ 55.
 503. *Thalami.* Cubicula in quibus totidem filii Priami habitabant cum uxoribus.

Præcipites atrâ ceu tempestate columbæ,
 Condensæ, & Divûm amplexæ simulacra sedebant.
 Ipsum autem sumptis Priamum juvenilibus armis
 Ut vidit: Quæ mens tam dira, miserrime conjux,
 Impulit his cingi telis? aut quò ruis? inquit. § 20
 Non tali auxilio, nec defensoribus istis
 Tempus eget: non, si ipse meus nunc afforet Hector.
 Huc tandem concede: hæc ara tuebitur omnes,
 Aut moriere simul. Sic ore effata, recepit
 Ad sese, & sacra longævum in sede locavit. § 25
 Ecce autem elapsus Pyrrhi de cæde Polites
 Unus natorum Priami, per tela, per hostes
 Porticibus longis fugit, & vacua atria lustrat
 Saucius: illum ardens infesto vulnere Pyrrhus
 Insequitur, jam jamque manu tenet, & premit hastâ. § 30
 Ut tandem ante oculos evasit, & ora parentum,
 Concidit, ac multo vitam cum sanguine fudit.
 Hîc Priamus, quamquam in media jam morte te-
 netur,
 Non tamen abstinuit, nec vocî, iræque pepercit.
 At tibi pro scelere, exclamat, pro talibus ausis, § 35
 Dii (si qua est cœlo pietas, quæ talia curet)
 Persolvant grates dignas, & præmia reddant
 Debita; qui nati coràm me cernere lethum
 Fecisti, & patrios fœdasti funere vultus.
 At non ille, fatum quo te mentiris, Achilles § 40
 Talis in hoste fuit Priamo; sed jura fidemque
 Supplicis erubuit, corpusque exsangue sepulcro
 Reddidit Hectoreum, meque in mea regna remisit.
 Sic fatus senior, telumque imbellè sine ictu
 Conjecit; rauco quod protinus ære repulsum, § 45
 Et summo clypei nequicquam umbone pependit.
 Cui Pyrrhus: Referes ergo hæc, & nuntius ibis
 Pelidæ genitori: illi mea tristitia facta,

§ 28. *Et vacua.* Ampla, magna, quæ difficilè complentur. Sic infrà 761. *Porticibus vacuis.*

§ 29. *Vulnere.* Telo. Effectum pro causa.

§ 39. *Funere.* Morte, quæ funus præcedit.

§ 46. *Nequicquam.* Non, nequaquam. Vide Georg. 1. 403.

Degeneremque Neoptolemum narrare memento.

550 Nunc morere. Hæc dicens, altaria ad ipsa trementem
Traxit, & in multo lapsantem sanguine nati;
Implicuitque comam lævâ, dextrâque coruscum
Extulit ac lateri capulo tenus abdedit ensem.

Hæc finis Priami fatorum: hic exitus illum
555 Sorte tulit, Trojam incensam, & prolapsa videntem
Pergama, tot quondam populis terrisque superbum
Regnatorem Asiæ: jacet ingens littore truncus,
Avulsumque humeris caput, & sine nomine corpus.

At me tum primùm sævus circumstetit horror:

560 Obstupui: subiit cari genitoris imago,
Ut regem æquævum crudeli vulnere vidi
Vitam exhalantem: subiit deserta Creüsa,
Et direpta domus, & parvi casus Iuli.
Respicio, & quæ sit me circum copia lustro.

565 Deferuere omnes defessi, & corpora saltu
Ad terram misere, aut ignibus ægra dedêre.
Jamque adeo super unus eram, cùm limina Vestæ
Servantem, & tacitam secreta in sede latentem
Tyndarida aspicio: dant clara incendia lucem

570 Erranti, passimque oculos per cuncta ferenti.
Illa sibi infestos everfa ob Pergama Teucros,
Et pœnas Danaûm, & deserti conjugit iras
Permetuens, Trojæ & patriæ communis Erinnyes,
Abdiderat sese, atque aris invisa sedebat.

575 Exarsere ignes animo: subit ira cadentem
Ulcisci patriam, & sceleratas sumere pœnas.
Scilicet hæc Spartam incolumis patriasque Mycenæ

557. *Littore.* Littus videtur hîc sumi pro arena, quâ fortasse conspersa fuit area illa, in qua Priamus occisus est. Et erit continens pro contento.

558. *Sine nomine.* Quod, avulso capite, agnosci non possit.

567. *Jamque adeo.* Hi versus viginti duo non comparabantur in antiquis Mss. ut constat ex Servio & Donato, nec cohærent cum iis quæ leguntur de Deiphobo, lib. 6.

571. Hi tamen Virgiliani sunt, & cum iis, quæ de Helena & Paride sequuntur, necessariò connexi.

576. *Sceleratas pœnas.* Pœnas ab scelerata.

Aspiciet? partoque ibit regina triumpho?
 Conjugiumque, domumque, patres, natosque videbit,
 Iliadum turbâ & Phrygiis comitata ministris? 580
 Occiderit ferro Priamus? Troja arserit igni?
 Dardanium toties sudârit sanguine littus?
 Non ita: namque etsi nullum memorabile nomen
 Feminea in pœna est, nec habet victoria laudem;
 Exstinxisse nefas tamen, & sumpsisse merentis 585
 Laudabor pœnas, animumque expleſſe juvabit
 Ultricis flammæ, & cineres satiaſſe meorum.

Talia jactabam, & furiatâ mente ferebar,
 Cùm mihi se, non antè oculis tam clara, videndam
 Obtulit, & pura per noctem in luce refulsit 590
 Alma parens, confessa Deam; qualisque videri
 Cœlicolis & quanta solet; dextrâque prehensum
 Continuit, roseoque hæc insuper addidit ore:
 Nate, quis indomitas tantus dolor excitat iras?
 Quid furis? aut quonam nostri tibi cura recessit? 595
 Non prius aspicias ubi fessum ætate parentem
 Liqueris Anchisen? superet conjuxne Creüſa,
 Ascaniusque puer? quos omnes undique Graiæ
 Circumerrant acies: &, nî mea cura resistat,
 Jam flammæ tulerint, inimicus & hauserit ensis. 600
 Non tibi Tyndaridis facies invisa Lacænæ,
 Culpatufve Paris: Divûm inclementia, Divûm
 Has evertit opes, sternitque a culmine Trojam.
 Aspice: namque omnem, quæ nunc obducta tuenti
 Mortales hebetat visus tibi, & humida circum 605
 Caligat, nubem eripiam: tu ne qua parentis
 Jussa time, neu præceptis parere recusa.
 Hîc ubi disjectas moles, avulsaque faxis
 Saxa vides, mixtoque undantem pulvere fumum,
 Neptunus muros, magnoque emota tridenti 610
 Fundamenta quatit, totamque a sedibus urbem
 Eruit. Hîc Juno Scæas sæviſſima portas

586. *Animum ... ultricis flammæ.* Animum inflammatum ad ultionem.

600. *Hauserit.* Exhausterit, nempe sanguine, ac proinde transfixerit. Vide *Æn.* 10. 314.

Prima tenet, sociumque furens a navibus agmen
Ferro accincta vocat.

- 615 Jam summas arces Tritonia, respice, Pallas
Infedit, nimbo effulgens & Gorgone sævâ.
Ipse Pater Danaïis animos viresque secundas
Sufficit: ipse Deos in Dardana suscitât arma.
Eripe, nate, fugam, finemque impone labori.
- 620 Nusquam abero, & tutum patrio te limine sistam.
Dixerat, & spissis noctis se condidit umbris.
Apparent diræ facies, inimicaque Trojæ
Numina magna Deûm.
Tum verò omne mihi visum considerare in ignes
- 625 Ilium, & ex imo verti Neptunia Troja.
Ac veluti summis antiquam in montibus ornum
Cum ferro accisam crebrisque bipennibus instant
Eruere agricolæ certatim; illa usque minatur,
Et tremefacta comam concusso vertice nutat:
- 630 Vulneribus donec paulatim evicta, supremum
Congemuit, traxitque jugis avulsa ruinam.
Descendo, ac, ducente Deo, flammam inter &
hostes
Expeditior: dant tela locum, flammæque recedunt.
Ast ubi jam patriæ perventum ad limina sedis,
- 635 Antiquasque domos; genitor, quem tollere in altos
Optabam primum montes, primumque petebam,
Abnegat excisâ vitam producere Trojâ,
Exsiliumque pati. Vos ô quibus integer ævi
Sanguis, ait, solidæque suo stant robore vires,
- 646 Vos agitate fugam.
Me si cœlicolæ voluissent ducere vitam,
Has mihi servassent sedes: satis una superque
Vidimus excidia, & captæ superavimus urbi.
Sic ô sic positum affati discedite corpus.

616. *Gorgone.* Ægide, clypeo vel loricâ Palladis, quæ lorica in media sui parte habuit caput, connexosque angues Medusæ, quæ fuit una e Gorgonibus.

632. *Ducente Deo.* Venere. Vox enim *Deus*, ex imitatione Græcorum, communis est generis. Sic Æneid. 7.

498. loquens de Furia, *Nec dextra erranti Deus abfuit.*

644. *Positum affati ... corpus.* Verba exsequiarum pro-

Ipse manu mortem inveniam : miserebitur hostis, 645
 Exsuviasque petet : facilis jactura sepulcri est.
 Jampridem invisus Divis & inutilis annos
 Demoror : ex quo me Divum Pater atque hominum
 Rex

Fulminis afflavit ventis, & contigit igni.
 Talia perstabat memorans, fixusque manebat. 650
 Nos contrà effusi lacrymis, conjuxque Creüsa,
 Ascaniusque, omnibusque domus, ne vertere secum
 Cuncta pater, fatoque urgenti incumbere vellet.
 Abnegat, incæptoque & sedibus hæret in iisdem.

Rursus in arma feror, mortemque miserrimus 655
 opto.

Nam quod consilium, aut quæ jam fortuna dabatur?
 Mene efferre pedem, genitor, te posse relicto
 Sperasti? tantumque nefas patrio excidit ore?
 Si nihil ex tanta Superis placet urbe relinqui,
 Et sedet hoc animo, perituræque addere Trojæ 660
 Teque tuosque juvat; patet isti janua letho.
 Jamque aderit multo Priami de sanguine Pyrrhus,
 Natum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras.
 Hoc erat, alma parens, quod me per tela, per ignes
 Eripis? ut mediis hostem in penetralibus, utque 666
 Ascaniumque, patremque meum, juxtaque Creüsam,
 Alterum in alterius mactatos sanguine cernam?
 Arma, viri, ferte arma : vocat lux ultima victos.
 Reddite me Danaïs, finite instaurata revisam
 Prælia : numquam omnes hodie moriemur inulti. 670
 Hic ferro accingor rursus, clypeoque sinistram
 Insertabam aptans, meque extra tecta ferebam.

pria. Cadaver in limine positum ter inclamabant. Ubi
 corpori meo, quasi jam nunc in limine positum esset,
 supremum vale dixeritis, discedite : nam aut ipse manu
 meâ mortem inveniam; aut eam dabit hostis, seu mi-
 sericordiâ, seu spoliorum causâ : sepulturâ verò facile
 carere possum.

653. *Fatoque urgenti incumbere.* Fatum urgens insu-
 per premere, & gravius efficere.

658. *Lux ultima.* Vêl dies vitæ supremus, vel spes ul-
 tima victis, mortis videlicet ulciscendæ.

- Ecce autem complexa pedes in limine conjux
 Hærebat, parvumque patri tendebat Iulium.
- 675 Si periturus abis, & nos rape in omnia tecum:
 Sin aliquam expertus sumptis spem ponis in armis,
 Hanc primùm tutare domum: cui parvus Iulus,
 Cui pater, & conjux quondam tua dicta relinquitur?
 Talia vociferans, gemitu testum omne replebat,
- 680 Cùm subitum dictuque oritur mirabile monstrum.
 Namque manus inter mœstorumque ora parentum,
 Ecce levis summo de vertice visus Iuli
 Fundere lumen apex, tactuque innoxia molli
 Lambere flamma comas, & circum tempora pasci.
- 685 Nos pavidi trepidare metu, crinemque flagrantem
 Excutere, & sanctos restinguere fontibus ignes.
 Et pater Anchises oculos ad sidera lætus
 Extulit, & cœlo palmas cum voce tetendit.
 Jupiter omnipotens, precibus si flecteris ullis,
- 690 Aspice nos, hoc tantum: &, si pietate meremur,
 Da deinde auxilium, Pater, atque hæc omina firma.
 Vix ea fatus erat senior, subitoque fragore
 Intonuit lævum, & de cœlo lapsa per umbras
 Stella facem ducens multa cum luce cucurrit.
- 695 Illam, summa super labentem culmina tecti,
 Cernimus Ideâ claram se condere sylvâ,
 Signantemque vias: tum longo limite sulcus
 Dat lucem, & latè circum loca sulfure fumant.
 Hic verò victus genitor se tollit ad auras,
- 700 Affaturque Deos, & sanctum fidus adorat.
 Jam jam nulla mora est: sequor, &, quâ ducitis,
 adsum.
 Dii patrii, servate domum, servate nepotem.
 Vestrum hoc augurium, vestroque in numine Troja est.
 Cedo equidem; nec, nate, tibi comes ire recuso.
- 705 Dixerat ille; & jam per mœnia clarior ignis
 Auditur, propiùsque æstus incendia volvunt.
 Ergo age, care pater, cervici imponere nostræ:

686. *Fontibus* Aquis e fonte haustis.691. *Omina firma.* Confirma, misso scilicet omine secundo.

Ipse subibo humeris, nec me labor iste gravabit.
 Quò res cumque cadent, unum & commune periculum,
 Una salus ambobus erit : mihi parvus Iulus
 Sit comes, & longè servet vestigia conjux.

710

Vos famuli, quæ dicam animis advertite vestris.

Est urbe egressis tumulus, templumque vetustum
 Desertæ Cereris : juxtâque antiqua cupressus,
 Relligione patrum multos servata per annos.

715

Hanc ex diverso sedem veniemus in unam.

Tu, genitor, cape sacra manu, patriosque Penates.

Me bello e tanto digressum & cæde recenti

Attrectare nefas, donec me flumine vivo

Abluero.

720

Hæc fatus, latos humeros subjectaque colla

Veste super, fulvique insternor pelle leonis,

Succedoque oneri : dextræ se parvus Iulus

Implicuit, sequiturque patrem non passibus æquis.

Ponè subit conjux. Ferimur per opaca locorum :

725

Et me, quem dudum non ulla injecta movebant

Tela, neque adverso glomerati ex agmine Graii;

Nunc omnes terrent auræ, sonus excitat omnis

Suspensum, & pariter comitique onerique timentem.

Jamque propinquabam portis, omnemque videbar

730

Evasisse viam, subito cum creber ad aures

Visus adesse pedum sonitus; genitorque per umbram

Prospiciens : Nate, exclamat, fuge, nate; propin-

quant :

Ardentes clypeos atque æra micantia cerno.

Hîc mihi nescio quod trepido malè numen amicum

735

Confusam eripuit mentem. Namque avia cursu

Dum sequor, & notâ excedo regione viarum,

Heu ! misero conjux fatone erepta Creüsa

substitit, erravitne viâ, seu lassâ resedit,

713. *Templumque vetustum desertæ Cereris.* Hypallage, pro, Templum desertum vetustæ, antiquæ Cereris.

725. *Opaca locorum.* Hellenismus Virgilio familiaris. Opaca loca.

735. *Malè amicum.* Inimicum, iratum. Sic suprâ v. 13. *Statio malè fida carinis.*

738. *Fatone erepta.* Creüsa erepta fato incertum substititne.

- 740 Incertum : nec pôst oculis est reddita nostris.
 Nec priùs amissam respexi , animumque reflexi ,
 Quàm tumulum antiquæ Cereris , sedemque sacratam
 Venimus : hîc demum collectis omnibus una
 Defuit , & comites natumque virumque fefellit.
- 745 Quem non inculcavi amens hominumque Deorumque?
 Aut quid in eversa vidi crudelius urbe?
 Ascanium, Anchisenque patrem , Teucrosque Penates
 Commendo fociis , & curvâ valle recondo.
 Ipse urbem repeto , & cingor fulgentibus armis.
- 750 Stat casus renovare omnes , omnemque reverti
 Pet Trojam , & rursus caput objectare periclis.
 Principiò muros , obscuraque limina portæ ,
 Quà gressum extuleram , repeto ; & vestigia retro
 Observata sequor per noctem , & lumine lustro.
- 755 Horror ubique animos , simul ipsa silentia terrent.
 Inde domum , si fortè pedem , si fortè tulisset ,
 Me refero : irruerant Danaï , & tectum omne tene-
 bant.
- Illicet ignis edax summa ad fastigia vento
 Volvitur , exsuperant flammæ : furit æstus ad auras.
- 760 Procedo , & Priami sedes , arcemque reviso.
 Et jam porticibus vacuis Junonis asylo
 Custodes lecti Phœnix & dirus Ulysses
 Prædam asservabant : huc undique Troïa gaza
 Incensis erepta adytis , mensæque Deorum ,
- 765 Cratereſque auro solidi , captivaque vestis
 Congeritur : pueri & pavidæ longo ordine matres
 Stant circùm.
 Ausus quin etiam voces jactare per umbram ,
 Implevi clamore vias , mœstusque Creüsam
- 770 Nequicquam ingeminans , iterumque iterumque vo-
 cavi.
- Quærenti , & tectis urbis sine fine furenti ,
 Infelix simulacrum atque ipsius umbra Creüsæ
 Visa mihi ante oculos , & notâ major imago.
 Obstupui , steteruntque comæ , & vox faucibus hæsit.

761. *Et jam.* Et jam porticibus amplis , magnis , asyli Junonis. Usurpavit e Græcis generandi casum *asylo*.

773. *Notâ major.* Imago major quàm erat ipsa Creüsæ , qualem eam noveram.

Tum sic affari, & curas his demere dictis: 775
 Quid tantum infano juvat indulgere labori,
 O dulcis conjux? non hæc sine numine Divum
 Eveniunt; nec te hinc comitem asportare Creusam
 Fas: aut ille finit superi regnator Olympi.
 Longa tibi exilia, & vastum maris æquor arandum. 780
 Ad terram Hesperiam venies, ubi Lydius, arva
 Inter opima virum, leni fluit agmine Tybris.
 Illic res lætæ, regnumque, & regia conjux
 Parta tibi: lacrymas dilectæ pelle Creusæ.
 Non ego Myrmidonum sedes Dolopumve superbas 785
 Aspiciam, aut Graiis servitum matribus ibo,
 Dardanis, & Divæ Veneris nurus.
 Sed me magna Deum genitrix his detinet oris.
 Jamque vale, & nati ferva communis amorem.
 Hæc ubi dicta dedit, lacrymantem & multa vo- 790

lentem

Dicere deseruit, tenuisque recessit in auras.
 Ter conatus ibi collo dare brachia circum:
 Ter frustra comprensa manus effugit imago,
 Per levibus ventis, volucrique simillima somno.
 Sic demum socios, consumptâ nocte, reviso. 795
 Atque hîc ingentem comitum affluxisse novorum
 Invenio admirans numerum, matresque, virosque,
 Collectam exilio pubem, miserabile vulgus.
 Undique convenere, animis opibusque parati,
 In quascumque velim pelago deducere terras. 800
 Jamque jugis summæ surgebat Lucifer Idæ,
 Ducebatque Diem; Danaïque obfessa tenebant
 Limina portarum: nec spes opis ulla dabatur.
 Cessi, & sublato montem genitore petivi.

782. Leni ... agmine. Leni aquarum impetu.

787. Dardanis. Nata e stirpe Dardani; erat enim filia Priami.

803. Nec spes opis ulla dabatur. Nec mihi spes ulla relinquebatur opis alicujus ferendæ civibus.

ÆNEIDOS

LIBER TERTIUS.

- P**OSTQUAM res Asiæ, Priamique evertere gentem
 Immeritam visum Superis, ceciditque superbum
 Ilium, & omnis humo fumat Neptunia Troja;
 Diversa exilia, & desertas quærere terras,
 5 Auguriis agimur Divûm, classemque sub ipsa
 Antandro, & Phrygiæ molimur montibus Idæ,
 Incerti quò fata ferant, ubi sistere detur;
 Contrahimusque viros. Vix prima incœperat æstas,
 Et pater Anchisès dare fatis vela jubebat.
 10 Littora tum patriæ lacrymans, portusque relinquo,
 Et campos ubi Troja fuit: feror exsul in altum
 Cum fociis, natoque, Penatibus, & magnis Diis.
 Terra procul vastis colitur Mavortia campis,
 Thraces arant, acri quondam regnata Lycurgo:
 15 Hospitium antiquum Trojæ, fociique Penates,
 Dum fortuna fuit. Feror huc, & littoꝛe curvo
 Mœnia prima loco, fatis ingressus iniquis;
 Æneadasque meo nomen de nomine fingo.
 Sacra Dionææ matri, Divisque ferebam
 20 Auspiciis cœptorum operum: superoque nitentem
 Cœlicolûm regi mactabam in littoꝛe taurum.
 Fortè fuit juxtà tumulus, quo cornea summo

12. *Penatibus, & magnis Diis.* Penates intelligendi videntur familiæ aut urbis Dii peculiares, qui privatim colebantur, & in penu aut sacrario servabantur: Magni verò Dii, quorum imperium summum erat, quales Jupiter, Juno, Minerva, &c. quique publicè colebantur, non tamquam urbis aut familiæ, sed imperii, immo totius orbis Dii.

14. *Regnata.* Passivè. Sic & Horatius: *Regnata petam Laconi Rura Phalanto.*

Virgulta, & densis hastilibus horrida myrtus.
 Accessi, viridemque ab humo convellere sylvam
 Conatus, ramis tegerem ut frondentibus aras, 25
 Horrendum, & dictu video mirabile monstrum.
 Nam, quæ prima solo ruptis radicibus arbos
 Vellitur, huic atro liquuntur sanguine guttæ,
 Et terram tabo maculant. Mihi frigidus horror
 Membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis. 30
 Rursus & alterius lentum convellere vimen
 Insequor, & causas penitus tentare latentes;
 Ater & alterius sequitur de cortice sanguis.
 Multa movens animo Nymphas venerabar agrestes,
 Gradivumque patrem, Geticis qui præsidet arvis, 35
 Rite secundarent visus, omenque levarent.
 Tertia sed postquam majore hastilia nisu
 Aggredior, genibusque adversæ obluكتور arenæ:
 Eloquar, an sileam? gemitus lacrymabilis imo
 Auditur tumulo, & vox reddita fertur ad aures: 40
 Quid miserum, Ænea, laceras? jam parce sepulto;
 Parce pias scelerare manus: non me tibi Troja
 Externum tulit, aut cruor hic de stipite manat.
 Heu! fuge crudeles terras; fuge littus avarum.
 Nam Polydorus ego: hîc confixum ferrea texit 45
 Telorum seges, & jaculis increvit acutis.
 Tum verò ancipiti mentem formidine pressus
 Obstupui, steteruntque comæ, & vox faucibus hæsit.
 Hunc Polydorum auri quondam cum pondere
 magno
 Infelix Priamus furtim mandârat alendum 50
 Threicio regi, cùm jam diffideret armis
 Dardaniæ, cingique urbem obsidione videret.
 Ille, ut opes fractæ Teucrûm, & fortuna recessit;
 Res Agamemnonias victriciaque arma secutus,
 Fas omne abrumpit, Polydorum obtruncat, & auro 55
 Vi potitur. Quid non mortalia pectora cogis,
 Auri sacra fames! Postquam pavor ossa reliquit,
 Delectos populi ad procures, primumque parentem,

36. *Rite secundarent.* Mitterent secundum omen, quod
 viso faustius esset, ejusque minueret fœditatem.

- Monstra Deum refero, & quæ sit sententia posco.
 69 Omnibus idem animus sceleratâ excedere terrâ,
 Linquere pollutum hospitium, & dare classibus Austros.
 Ergo inlauramus Polydoro funus, & ingens
 Aggeritur tumulo tellus: stant Manibus aræ,
 Cœruleis mœstæ vittis atrâque cupresso;
 65 Et circum Iliades crinem de more solutæ.
 Inferimus tepido spumantia cymbia lacte,
 Sanguinis & sacri pateras; animamque sepulcro
 Condimus, & magnâ supremum voce ciemus.
 Inde ubi prima fides pelago, placataque venti
 70 Dant maria, & lenis crepitans vocat Ausser in altum;
 Deducunt focii naves, & littora complent.
 Provehimur portu, terræque urbesque recedunt.
 Sacra mari colitur medio gratissima tellus
 Nereidum matri & Neptuno Ægæo:
 75 Quam pius Arcitenens oras & littora circum
 Errantem, Mycone celsâ Gyaroque revinxit,
 Immotamque colli dedit, & contemnere ventos,
 Huc feror: hæc fessos tuto placidissima portu
 Accipit: egressi veneramur Apollonis urbem.
 80 Rex Anius, rex idem hominum, Phœbique sacerdos,
 Vittis & sacra redimitus tempora lauro
 Occurrit, veterem Anchisen agnoscit amicum.
 Jungimus hospitio dexteras, & tecta subimus.
 Tempa Dei saxo venerabar structa vetusto:
 85 Da propriam, Thymbrae, domum, da mœnia fessis,
 Et genus, & mansuram urbem: serva altera Trojæ
 Pergama, reliquias Danaum atque immittis Achillei.
 Quem sequimur? quove ire jubes? ubi ponere sedes?
 Da, Pater, augurium, atque animis illabere nostris.
 90 Vix ea fatus eram; tremere omnia visa repente,

61. *Dare classibus austros.* Hypallage, pro, dare classes, seu vela ventis.

68. *Voce ciemus.* Vide Æn. 2. 644.

71. *Deducunt.* Veteres solebant naves appulsas littori subducere in ficcum, & eas deducere in mare, si navigationem repeterent.

86. *Alterâ Trojæ Pergama.* Nos videlicet, qui sumus velut secunda mœnia Trojanæ urbis.

Liminaque, laurusque Dei, totusque moveri
 Moas circum, & mugire adytis cortina reclusis.
 Summissi petimus terram, & vox fertur ad aures:
 Dardanidæ duri, quæ vos a stirpe parentum
 Prima tulit tellus, eadem vos ubere læto 95
 Accipiet reduces: antiquam exquirite matrem.
 Hic domus Aeneæ cunctis dominabitur oris,
 Et nati natorum, & qui nascentur ab illis.
 Hæc Phœbus: mixtoque ingens exorta tumultu
 Lætitia, & cuncti quæ sint ea mœnia quærunt: 100
 Quò Phœbus vocet errantes, jubeatque reverti.
 Tum genitor, veterum volvens monumenta virorum:
 Audite, ô procures, ait, & spes discite veltras.
 Creta Jovis magni medio jacet insula ponto,
 Mons Idæus ubi, & gentis cunabula nostræ: 105
 Centum urbes habitant magnas, uberrima regna.
 Maximus unde pater, si rite audita recordor,
 Teucrus Rhœteas primùm est advectus ad oras,
 Optavitque locum regno: nondum Ilium & arces
 Pergameæ steterant: habitabant vallibus imis. 110
 Hinc mater cultrix Cybele, Corybantiaque æra,
 Idæuinque nemus: hinc fida silentia sacris,
 Et juncti currum dominæ subiere leones.
 Ergo agere; & Divum ducunt quæ jussa, sequamur.
 Placemus ventos, & Gnosia regna petamus. 115
 Nec longo distant cursu: modò Jupiter adsit,
 Tertia lux classem Cretæis iustet in oris.
 Sic fatus, meritos aris mactavit honores,
 Taurum Neptuno, taurum tibi, pulcher Apollo,
 Nigram Hyemi pecudem, Zephyris felicibus albam. 120

92. *Cortina.* Operculum tripodis quem vulgò infidebat
 Pythonissa, & quo claudebatur adytum seu antrum,
 unde oracula reddebantur seu voce ipsius Apollinis,
 seu ore Pythonissæ, quam ex adyto Phœbus afflabat.

111. *Hinc.* E Creta insula venerunt nobis.

Ibid. *Mater cultrix Cybele.* Hic locus variis modis le-
 gitur. *Cultrix Cybele* erit ipsa Dea Cybele quæ incolit
 regionem nostram. Si *Cybeli* vel *Cybeles* legeris, sensus
 erit, *Mater* quæ colit Cybelum, montem Phrygiæ.

118. *Honores. Victimæ.* Honos dicitur quicquid ali-
 cui, honoris causâ, rependitur. Vide infra 547.

- Fama volat, pulsum regnis cessisse paternis
 Idomenea ducem, desertaque littora Cretæ;
 Hoste vacare domos, sedesque adstare relictas.
 Linquimus Ortygiæ portus, pelagoque volamus;
 125 Bacchatamque jugis Naxon, viridemque Donyfam,
 Olearon, niveamque Paron, sparsasque per æquor
 Cycladas, & crebris legimus freta confita terris.
 Nauticus exoritur vario certamine clamor.
 Hortantur focii: Cretam proavosque petamus,
 130 Prosequitur surgens a puppi ventus euntes:
 Et tandem antiquis Curetum allabimur oris,
 Ergo avidus muros optatæ molior urbis,
 Pergameamque voco, & lætam cognomine gentem
 Hortor amare focos, arcemque attollere tectis.
 135 Jamque fere sicco subductæ littore puppes:
 Connubiis arvisque novis operata Juventus:
 Jura domosque dabam, subito cum tabida membris,
 Corrupto cœli tractu, miserandaque venit
 Arboribusque satisque lues, & lethifer annus.
 140 Linquebant dulces animas, aut ægra trahebant
 Corpora: tum stertiles exurere Sirius agros.
 Arebant herbæ, & victum seges ægra negabat.
 Rursus ad oraculum Ortygiæ, Phœbumque remenso
 Hortatur pater ire mari, veniamque precari:
 145 Quam fessis finem rebus ferat, unde laborum
 Tentare auxilium jubeat, quò vertere cursus.
 Nox erat, & terris animalia somnus habebat.
 Effigies sacræ Divûm, Phrygiique Penates,
 Quos mecum a Troja mediisque ex ignibus urbis
 150 Extuleram, visi ante oculos adstare jacentis
 In somnis, multo manifesti lumine, quâ se
 Plena per insertas fundebat Luna fenestras.

125. *Bacchatamque jugis Naxon.* Insulam Naxon, cujus juga, seu montes Bacchantium choris celebrantur.

127. *Confita.* Ubi frequentes insulæ velut seminatæ sunt.

135. *Subductæ.* Vide suprâ 71.

152. *Insertas.* Luce penetratas. Quâ Luna fundebat se & inferebat per fenestras. Sic infrâ 236. *Tectosque per herbam disponunt enses:* pro, disponunt & tegunt.

Tum

Tum sic affari, & curas his demere dictis:
 Quod tibi delato Ortygiam dicturus Apollo est,
 Hic canit, & tua nos en ultro ad limina mittit. 155
 Nos te, Dardaniâ incensâ, tuaque arma secuti;
 Nos tumidum sub te permensi classibus æquor,
 Iidem venturos tollemus in astra nepotes,
 Imperiumque urbi dabimus: tu mœnia magnis
 Magna para, longumque fugæ ne linque laborem. 160
 Mutandæ fedes: non hæc tibi littora suasit
 Delius, aut Cretæ jussit considerare Apollo.
 Est locus, Hesperiam Graii cognomine dicunt,
 Terra antiqua, potens armis atque ubere glebæ:
 Enotrii coluere viri: nunc fama minores 165
 Italiam dixisse, ducis de nomine, gentem.
 Hæ nobis propriæ sedes: hinc Dardanus ortus,
 Jasiusque pater, genus a quo principe nostrum.
 Surge, age, & hæc lætus longævo dicta parenti
 Haud dubitanda refer. Corythum, terrasque require 170
 Ausonias: Dictæa negat tibi Jupiter arva.

Talibus attonitus visis ac voce Deorum,
 (Nec sopor illud erat; sed coram agnoscere vultus,
 Velatasque comas, præsentiaque ora videbar:
 Tum gelidus toto manabat corpore sudor) 175
 Corripio e stratis corpus, tendoque supinas
 Ad cœlum cum voce manus, & munera libo
 Intemerata focus: perfecto lætus honore,
 Anchisen facio certum, remque ordine pando.
 Agnovit prolem ambiguum, geminosque parentes, 180
 Seque novo veterum deceptum errore locorum.
 Tum memorat: Nate Iliacis exercite fatis,
 Sola mihi tales casus Cassandra canebat.
 Nunc repeto hæc generi portendere debita nostro,
 Et sæpe Hesperiam, sæpe Itala regna vocare. 185

164. *Ubere glebæ.* Terræ fertilitate, ubertate.

178. *Honore.* Sacrificio. Vide suprâ 118.

181. *Seque novo.* Et se errore novo, i e., recentiori, deceptum esse locorum veterum, græcâ locutione, pro, super locis veteribus. Sic Horatius. *Dulci laborum decipitur sono.*

Sed quis ad Hesperiae venturos littora Teucros
 Crederet? aut quem tum vates Cassandra moveret?
 Cedamus Phœbo, & moniti meliora sequamur.
 Sic ait, & cuncti dictis paremus ovantes.

190 Hanc quoque deferimus sedem, paucisque relictis,
 Vela damus, vastumque cavā trabe currimus æquor.
 Postquam altum tenuere rates, nec jam amplius
 ullæ

Apparent terræ; cœlum undique, & undique pontus:
 Tum mihi cœruleus supra caput adstitit imber,

195 Noctem hyememque ferens, & inhorruit unda te-
 nebris.

200 Continuò venti volvunt mare, magnaue surgunt
 Æquora: dispersi jactamur gurgite vasto:

Involvère diem nimbi, & nox humida cœlum
 Abstulit: ingeminant abruptis nubibus ignes.

200 Excutimur cursu, & cæcis erramus in undis.

Ipse diem noctemque negat discernere cœlo,
 Nec meminisse viæ mediâ Palinurus in unda.

Tres adeo incertos cæcâ caligine soles
 Erramus pelago, totidem sine fidere noctes.

205 Quarto terra die primùm se attollere tandem
 Visa, aperire procul montes, ac volvere fumum.

Vela cadunt, remis infurgimus; haud mora nautæ
 Adnixi torquent spumas, & cœrula verrunt.

Servatum ex undis Strophadum me littora primùm

210 Accipiunt. Strophades Graio stant nomine dictæ

Insulæ Ionio in magno, quas dira celæno,

Harpyiæque colunt aliæ, Phineia postquam

Clausâ domus, mensasque metu liquere priores.

Tristius haud illis monstrum, nec sævior ulla

215 Pestis & ira Deûm Stygiis sese extulit undis.

Virginei volucrum vultus, fœdissima ventris

Proluvies, uncæque manus, & pallida semper

Ora fame.

Huc ubi delati portus intravimus; ecce

199. *Abruptis.* Fortè legendum, *abrupti.*

210. *Graio nomine.* A voce *σπᾶρον* conversio, quia Calais & Zetes, quum Harpyias eò usque abegissent, reversi sunt ad Argonautas.

Læta boum passim campis armenta videmus, 220
 Caprigenumque pecus, nullo custode, per herbas.
 Irruimus ferro, & Divos ipsumque vocamus
 In partem prædamque Jovem: tunc littore curvo
 Exstruimusque toros, dapibusque epulamur opimis.
 At subitæ horrifico lapsu de montibus adsunt 225
 Harpyiæ, & magnis quatiunt clangoribus alas,
 Diripiuntque dapes, contactuque omnia fœdant
 Immundo, tum vox tetrum dira inter odorem.
 Rursum in secessu longo, sub rupe cavata,
 Arboribus clausi circum atque horrentibus umbris, 230
 Instruimus mensas, arisque reponimus ignem.
 Rursum ex diverso cœli cæcisque latebris,
 Turba sonans prædam pedibus circumvolat uncis,
 Polluit ore dapes. Sociis tunc, arma capeffant
 Edico, & dira bellum cum gente gerendum. 235
 Haud secus ac jussi faciunt, tectisque per herbam
 Disponunt enses, & scuta latentia condunt.
 Ergo ubi delapsæ sonitum per curva dedêre
 Littora, dat signum specula Misenus ab alta
 Ære cavo: invadunt socii, & nova proelia tentant, 240
 Obscœnas pelagi ferro fœdare volucres.
 Sed neque vim plumis ullam, nec vulnera tergo
 Accipiunt: celerique fugâ sub sidera lapsæ,
 Semesam prædam & vestigia fœda relinquunt.
 Una in præcelsa confedit rupe Celæno, 245
 Infelix vates, rupitque hanc pectore vocem:
 Bellum etiam pro cæde boum stratique juvencis,
 Laomedontiadæ, bellumne inferre paratis,
 Et patrio insontes Harpyias pellere regno?
 Accipite ergo, animis atque hæc mea figite dicta: 250
 Quæ Phœbo Pater omnipotens, mihi Phœbus Apollo
 Prædixit, vobis Furiarum ego maxima pando.
 Italiam cursu petitis, ventisque vocatis:
 Ibitis Italiam, portusque intrare licebit.
 Sed non antè datam cingetis mœnibus urbem, 255

223. *In partem prædamque.* In partem prædæ.

237. *Latentia condunt.* Ita condunt, ut lateant.

241. *Ferro fœdare.* Vulnerare. *Vid. Ænæid. 2. 55.*

Quàm vos dira fames, nostræque injuria cædis,
Ambefas subigat malis absumere menfas.

Dixit, & in sylvam pennis ablata refugit.

At fociis subitâ gelidus formidine sanguis

260 Diriguit: cecidere animi; nec jam ampliùs armis,

Sed votis precibusque jubent exposcere pacem:

Sive Deæ, seu sint diræ obscœnæque volucres.

At pater Anchises passis de littore palmis

Numina magna vocat, meritosque indicit honores:

265 Dii, prohibete minas; Dii, talem avertite casum,

Et placidi servate pios. Tum littore funem

Deripere, excussosque jubet laxare rudentes.

Tendunt vela noti: fugimus spumantibus undis,

Quà cursum ventusque gubernatorque vocabant.

270 Jam medio apparet fluctu nemorosa Zacynthos,

Dulichiumque, Sameque, & Neritos ardua faxis;

Effugimus scopulos Ithacæ, Laërtia regna;

Et terram altricem sævi exsecramur Ulyssæi.

Mox & Leucataë nimbose cacumina montis,

275 Et formidatus nautis aperitur Apollo.

Hunc petimus fessi, & parvæ succedimus urbi.

Ancora de prora jacitur, stant littore puppes.

Ergo insperatâ tandem tellure potiti,

Lustramurque Jovi, votisque incendimus aras;

280 Actiaque Iliacis celebramus littora ludis.

Exercent patrias oleo labente palæstras

Nudati socii: juvat evasisse tot urbes

Argolicas, mediosque fugam tenuisse per hostes.

Interea magnum Sol circumvolvitur annum,

256. *Fames, nostræque injuria cædis.* Fames ob injuriam nostræ cædis.

279. *Lustramurque Jovi.* Suprà v. 264. Anchises Magnis Diis meritos indixit honores, i. e., sacrificia. Ergo lustramur, vota Jovi solvendo. Alludit autem Poeta ad lustrum Romanorum, & ad ludos quinquennales apud Actium ab Augusto institutos, devictis ibi Antonio & Cleopatrá.

284. *Sol circumvolvitur.* Sol absolvit circulum, quo decurso, completur annus, quem Poeta vocat magnum, ut distinguat ab anno lunari.

Et glacialis hyems Aquilonibus asperat undas. 285

Ære cavo clypeum, magni gestamen Abantis,
Postibus adversis figo, & rem carmine signo:

Æneas hæc de Danaïs victoribus arma.

Linquere tum portus jubeo, & confidere transtris.

Certatim focii feriunt mare, & æquora verrunt. 290

Protinus aërias Phæacum abscondimus arces,

Littoraque Epiri legimus, portuque subimus

Chaonio, & celsam Buthroti ascendimus urbem.

Hic incredibilis rerum fama occupat aures,

Priamiden Helenum Graias regnare per urbes, 295

Conjugio Æacidæ Pyrrhi sceptrisque potitum,

Et patrio Andromachen iterum celsisse marito.

Obstupui; miroque incensum pectus amore

Compellare virum, & casus cognoscere tantos.

Progredior portu, classes & littora linquens. 300

Solennes tum fortè dapes & tristia dona

Ante urbem, in luco, falsi Simoëntis ad undam,

Libabat cineri Andromache; manesque vocabat

Hectoreum ad tumulum, viridi quem cespite inanem,

Et geminas, causam lacrymis, sacraverat aras. 305

Ut me conspexit venientem, & Troia circum

Arma amens vidit; magnis exterrita monstribus,

Diriguit visu in medio; calor ossa reliquit;

Labitur, & longo vix tandem tempore fatur:

Verane te facies, verus mihi nuntius affers, 310

Nate Deâ? vivisne? aut si lux alma recessit,

Hector ubi est? Dixit, lacrymasque effudit, & omnem

Implevit clamore locum. Vix pauca furenti

Subjicio, & raris turbatus vocibus hisco:

Vivo equidem, vitamque extrema per omnia duco. 315

Ne dubita, nam vera vides.

Heu, quis te casus dejectam conjuge tanto

Excipit? aut quæ digna satis fortuna revisit?

288. *Æneas hac.* Hæc arma consecravit erepta, &c.

291. *Abscondimus.* E conspectu amittimus.

302. *Falsi.* Simulati.

310. *Verane te facies.* Tene affers mihi vera facies, verus nuntius?

313. *Furenti.* Insolabiliter gementi.

- Hectoris Andromache, Pyrrhin' connubia servas?
 320 Dejecit vultum, & demissâ voce locuta est:
 O felix una ante alias Priameia virgo,
 Hostilem ad tumulum Trojæ sub mœnibus altis
 Jussa mori, quæ sortitus non pertulit ullos,
 Nec victoris heri tetigit captiva cubile!
 325 Nos, patriâ incensâ, diversa per æquora vectæ,
 Stirpis Achilleæ fastus, juvenemque superbum
 Servitio enixæ tulimus: qui deinde secutus
 Ledæam Hermionem, Lacedæmoniosque Hymenæos,
 Me famulam famuloque Heleno transmisit habendam.
 330 Ast illum, ereptæ magno inflammatus amore
 Conjugis, & scelerum furiis agitatus Orestes,
 Excipit incautum, patriasque obtruncat ad aras.
 Morte Neoptolemi, regnorum reddita cessit
 Pars Heleno; qui Chaonios cognomine campos,
 335 Chaoniamque omnem Trojano a Chaone dixit,
 Pergamaque, Iliacamque jugis hanc addidit arcem.
 Sed tibi qui cursum venti, quæ fata dedêre?
 Aut quis te ignarum nostris Deus appulit oris?
 Quid puer Ascanius? superatne, & vescitur aurâ?
 340 Quem tibi jam Troja
 Ecquæ jam puero est amissæ cura parentis?
 Ecquid in antiquam virtutem, animosque viriles
 Et pater Æneas, & avunculus excitat Hector?
 Talia fundebat lacrymans, longosque ciebat
 345 Incaustum fletus, cùm sese a mœnibus Heros
 Priamides multis Helenus comitantibus affert,
 Agnoscitque suos, lætusque ad limina ducit;
 Et multum lacrymas verba inter singula fundit.
 Procedo, & parvam Trojam, simulataque magnis
 350 Pergama, & arentem Xanthi cognomine rivum

319. *Hectoris Andromache*. Utrum Hectoris, an Pyrrhi servas connubia, i.e., viduam te fers?

321. *Virgo*. Polixena.

327. *Servitio enixæ*. Quia in servitute peperit Mollum.

332. *Patrias*. Delphicas intelligit, easque vocat patrias, quia sitæ erant in patria Pyrrhi.

Agnosco, Scææque amplector limina portæ.

Nec non & Teucrî sociâ simul urbe fruuntur.

Illos porticibus Rex accipiebat in amplis.

Aulaï in medio libabant pocula Bacchi,

Impositis auro dapibus, paterasque tenebant.

355

Jamque dies alterque dies processit; & auræ

Vela vocant, tumidoque inflatur carbasus austro.

His vatem aggredior dictis, ac talia quæso:

Trojugena, interpretes Divûm, qui numina Phœbi,

Qui tripodas, Clarii lauros, qui sidera sentis,

360

Et volucrum linguas, & præpetis omina pennæ,

Fare age (namque omnem cursum mihi prospera dixit

Relligio; & cuncti suaferunt numine Divi

Italiam petere, & terras tentare repostas:

Sola novum dictuque nefas Harpyia Celæno

365

Prodigium canit, & tristes denuntiat iras,

Obscœnamque famem) quæ prima pericula vito?

Quidve sequens, tantos possum superare labores?

Hîc Helenus, cæsis primùm de more juvencis,

Exorat pacem Divûm, vittasque resolvit

370

Sacrati capitis; meque ad tua limina, Phœbe,

Ipse manu multo suspensum numine ducit.

Atque hæc deinde canit divino ex ore sacerdos:

Nate Deâ, nam te majoribus ire per altum

Auspiciis manifesta fides: sic fata Deûm rex

375

Sortitur, volvitque vices, is vertitur ordo.

Pauca tibi e multis, quò tutior hospita lustres

Æquora, & Ausonio possis confidere portu,

Expediam dictis: prohibent nam cetera Parcæ

Scire Helenum, farique vetat Saturnia Juno.

380

Principiò Italiam, quam tu jam rere propinquam,

Vicinosque, ignare, paras invadere portus,

Longa procul longis via dividit invia terris.

359. *Qui numina ... sentis.* Varios vaticinandi modos complectitur, ex afflatu divino, e sacro tripode, e foliis lauri in ignem coniectis, e contemplatione siderum, e cantu, & e volatu avium.

370. *Vittasque resolvit.* Vittas, quæ annexæ erant thiaræ, resolvit, ut in vaticinio caput obvelent.

- Antè & Trinacria lentandus remus in unda ,
 385 Et salis Ausonii lustrandum navibus æquor ,
 Infernique lacus , Æææque insula Circes ,
 Quàm tutâ possis urbem componere terrâ.
 Signa tibi dicam , tu condita mente teneto.
 Cùm tibi sollicito secreti ad fluminis undam
 390 Littoreis ingens inventa sub ilicibus suis ,
 Triginta capitem fœtus enixa jacebit ,
 Alba , solo recubans , albi circum ubera natî ;
 Is locus urbis erit , requies ea certa laborum.
 Nec tu mensarum morsus horresce futuros.
 395 Fata viam invenient , aderitque vocatus Apollo.
 Has autem terras , Italique hanc littoris oram ,
 Proxima quæ nostri perfunditur æquoris æstu ,
 Effuge : cuncta malis habitantur mœnia Graiis.
 Hîc & Narycii posuerunt mœnia Locri ,
 400 Et Salentinos obsedit milite campos
 Lyctius Idomeneus : hîc illa ducis Melibœi
 Parva Philoctetæ subnixa Petilia muro.
 Quin ubi transmissæ steterint trans æquora classes ,
 Et positis aris jam vota in littore solves ;
 405 Purpureo velare comas adopertus amictu ,
 Ne qua inter sanctos ignes in honore Deorum
 Hostilis facies occurrat , & omina turbet.
 Hunc socii morem sacrorum , hunc ipse teneto :
 Hâc casti maneant in religione nepotes.
 410 Ast ubi digressum Siculæ te admoverit oræ
 Ventus , & angusti rarefcent claustra Pelori ;
 Læva tibi tellus & longo læva petantur
 415 Æquora circuitu : dextrum fuge littus & undas.
 Hæc loca , vi quondam & vastâ convulsa ruinâ
 (Tantum ævi longinqua valet mutare vetustas)
 Dissiluisse ferunt : cùm protinus utraque tellus
 Una foret , venit medio vi pontus , & undis
 Hesperium Siculo latus abscidit : arvaque & urbes
 Littore diductas angusto interluit æstu.
 420 Dextrum Scylla latus , lævum implacata Charybdis

411. *Rarefcent.* Expandentur.416. *Protinus.* Continuâ , & non interruptâ serie.

Obsidet : atque imo barathri ter gurgite vastos
 Sorbet in abruptum fluctus , rursusque sub auras
 Erigit alternos , & sidera verberat undâ.
 At Scyllam cæcis cohibet spelunca latebris ,
 Ora exsertantem , & naves in saxa trahentem. 425
 Prima hominis facies , & pulchro pectore virgo
 Pube tenus : postrema immani corpore pristis ,
 Delphinum caudas utero commissa luporum.
 Præstat Trinacrii metas lustrare Pachyni
 Cessantem , longos & circumflectere cursus , 430
 Quàm semel informem vasto vidisse sub antro
 Scyllam , & cœruleis canibus resonantia saxa.
 Præterea , si qua est Heleno prudentia vati ,
 Si qua fides , animum si veris implet Apollo ;
 Unum illud tibi , nate Deâ , præque omnibus unum 435
 Prædicam , & repetens iterumque iterumque monebo.
 Junonis magnæ primùm prece numen adora :
 Junoni cane vota libens , dominamque potentem
 Supplicibus supera donis : sic denique victor
 Trinacriâ fines Italos mittere relictâ. 440
 Huc ubi delatus Cumæam accesseris urbem ,
 Divinosque lacus , & Averna sonantia sylvis ;
 Insanam vatem aspicies , quæ rupe sub ima
 Fata canit , foliisque notas & nomina mandat.
 Quæcumque in foliis descripsit carmina virgo , 445
 Digerit in numerum , atque antro seclufa relinquit :
 Illa manent immota locis , neque ab ordine cedunt.
 Verùm eadem verso tenuis cùm cardine ventus
 Impulit , & teneras turbavit janua frondes ;
 Numquam deinde cavo volitantia prendere saxo , 450
 Nec revocare situs , aut jungere carmina curat.
 Inconsulti abeunt , sedemque odere Sibyllæ.
 Hîc tibi ne quæ moræ fuerint dispendia tanti ,
 Quamvis increpitent focii , & vi cursus in altum
 Vela vocet , possisque sinus implere secundos , 455

428. *Caudas utero commissa.* Caudas habens commissa seu connexas utero luporum.

430. *Cessantem.* Morantem.

443. *Insanam.* Furorē divino afflatam.

- Quin adeas vatem, precibusque oracula poscas;
 Ipsa canat, vocemque volens atque ora resolvat.
 Illa tibi Italiæ populos, venturaque bella,
 Et quo quemque modo fugiasque, ferasque laborem
 460 Expediet, cursusque dabit venerata secundos.
 Hæc sunt quæ nostrâ liceat te voce moneri.
 Vade age, & ingentem factis fer ad æthera Trojam.
 Quæ postquam vates sic ore effatus amico est,
 Dona dehinc auro gravia, sectoque elephanto
 465 Imperat ad naves ferri: stipatque carinis
 Ingens argentum, Dodonæosque lebetas;
 Loricam confertam hamis, auroque trilicem,
 Et conum insignis galeæ, cristasque comantes,
 Arma Neoptolemi: sunt & sua dona parenti.
 470 Addit equos, additque duces.
 Remigium supplet: socios simul instruit armis.
 Interea classem velis aptare jubebat
 Anchises, fieret vento mora ne qua ferenti.
 Quem Phœbi interpretis multo compellat honore:
 475 Conjugio Anchisa Veneris dignate superbo,
 Cura Deum, bis Pergameis erepte ruinis,
 Ecce tibi Ausoniæ tellus: hanc arripe velis.
 Et tamen hanc pelago præterlabare necesse est.
 Ausoniæ pars illa procul, quam pandit Apollo.
 480 Vade, ait, ô felix nati pietate: quid ultra
 Provehor, & fando surgentes demoror austros?
 Nec minùs Andromache, digressu mœsta supremo,
 Fert picturatas auri subtemine vestes,
 Et Phrygiam Ascanio chlamydem: nec cedit honori,
 485 Textilibusque onerat donis, ac talia fatur:
 Accipe & hæc, manuum tibi quæ monumenta
 mearum
 Sint, puer, & longum Andromachæ testentur amorem
 Conjugis Hectoreæ. Cape dona extrema tuorum,

464. *Sectoque elephanto.* Ebore arte laborato.

467. *Loricam.* Loricam confectam e triplici contextu hamorum, seu catenularum aurearum.

483. *Fert picturatas.* Vestes figuris acu pictis distinctas, quarum subtemen aureum erat.

484. *Honori.* Muneribus ab Heleno congestis.

O mihi sola mei super Astyanactis imago!
 Sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat: 490
 Et nunc æquali tecum pubesceret ævo.
 Hos ego digrediens lacrymis affabar obortis:
 Vivite felices, quibus est fortuna peracta
 Jam sua: nos alia ex aliis in fata vocamur.
 Vobis parva quies, nullum maris æquor arandum, 495
 Arva neque Ausoniæ semper cedentia retro
 Quærenda: effigiem Xanthi, Trojamque videtis,
 Quam vestræ fecere manus: melioribus, opto,
 Auspiciis, & quæ fuerit minùs obvia Graiis.
 Si quando Tybrim vicinaque Tybridis arva 500
 Intrâro, gentique meæ data mœnia cernam;
 Cognatas urbes olim, populosque propinquos,
 Epiro, Hesperia, quibus idem Dardanus auctor,
 Atque idem casus, unam faciemus utramque
 Trojam animis: maneat nostros ea cura nepotes. 505
 Provehimur pelago vicina Ceraunia juxta,
 Unde iter Italiam, cursusque brevissimus undis.
 Sol ruit interea, & montes umbrantur opaci.
 Sternimur optatæ gremio telluris ad undam,
 Sortiti remos, passimque in littore sicco 510
 Corpora curamus: fessos sopor irrigat artus.
 Necdum orbem medium nox horis acta subibat:
 Haud segnis strato surgit Palinurus, & omnes
 Explorat ventos, atque auribus aëra captat.
 Sidera cuncta notat tacito labentia cœlo, 515
 Arcturum, pluviasque Hyadas, geminosque Triones,
 Armatumque auro circumspicit Oriona.
 Postquam cuncta videt cœlo constare sereno,
 Dat clarum e puppi signum: nos castra movemus,
 Tentamusque viam, & velorum pandimus alas. 520
 Jamque rubescebat stellis Aurora fugatis,

503. *Epiro, Hesperia.* Supple *in.*

510. *Sortiti remos.* Sorte designantes eos qui interea remanerent in navibus.

511. *Auro.* Balteo & ense fulgentibus.

518. *Cœlo constare sereno.* Omnia congruere cœlo sereno, i. e., ut serenum tempus prænuntient.

Cum procul obscuros colles, humilemque videmus
 Italiam. Italiam primus conclamat Achates:
 Italiam læto socii clamore salutant.

525 Tum Pater Anchises magnum cratera coronâ
 Induit, implevitque mero; Divosque vocavit,
 Stans celsa in puppi:

704 Dii maris & terræ tempestatumque potentes,
 Ferte viam vento facilem, & spirate secundi.

530 Crebescunt optatæ auræ: portusque patefcit
 Jam propior, templumque apparet in arce Minervæ.
 Vela legunt socii, & proras ad littora torquent.

007 Portus ab Eoo fluctu curvatur in arcum:

Objectæ falsâ spumant aspergine cautes.

535 Ipse latet: gemino demittunt brachia muro
 Turriti scopuli; refugitque a littore templum.

702 Quatuor hîc, primum omen, equos in gramine
 vidi

Tondentes campum latè, candore nivali.

Et pater Anchises: Bellum, ô terra hospita, portas.

540 Bello armantur equi: bellum hæc armenta minantur.

Sed tamen iidem olim curru succedere fueri

037 Quadrupedes, & frena iugo concordia ferre:

Spes est pacis, ait. Tum numina sancta precamur

Palladis armifosæ, quæ prima accepit ovantes:

545 Et capita ante aras Phrygio velamur amictu;

Præceptisque Heleni, dederat quæ maxima, rite

111 Junoni Argivæ iustos adolemus honores.

Haud mora, continuò perfectis ordine votis,

Cornua velatarum obvertimus antennarum;

550 Grajugenumque domos, suspectaque linquimus arva.

Hinc sinus Herculei, si vera est fama, Tarenti

531. *In arce.* In tumulo.

534. *Objectæ.* Projectæ ante portum.

536. *Scopuli.* Ab terra scopuli, instar turrium, demittunt se ad mare, & portum hinc inde claudunt quasi duplici brachio murorum.

Ibid. Refugitque. Longiùs recedit a littore, quia situm est in tumulo, qui extremum portûs recessum claudit.

541. *Curru.* Currui.

551. *Herculei.* Ab Hercule conditi,

Cernitur : attollit se Diva Lacinia contrâ ,
 Caulonisque arces , & navifragum Scylacæum.
 Tum procul e fluctu Trinacria cernitur Ætna :
 Et gemitum ingentem pelagi , pulsataque saxa
 Audimus longè , fractasque ad littora voces ;
 Exsultantque vada , atque æstu miscentur arenæ.
 Et pater Anchises : Nimirum hæc illa Charybdis :
 Hos Helenus scopulos , hæc saxa horrenda canebat.
 Eripite , ô focii , pariterque insurgite remis.
 Haud minùs ac jussu faciunt , primusque rudentem
 Contorsit lævas proram Palinurus ad undas :
 Lævam cuncta cohors remis ventisque petivit.
 Tollimur in cœlum curvato gurgite , & iidem
 Subductâ ad manes imos desidimus undâ.
 Ter scopuli clamorem inter cava saxa dedere ;
 Ter spumam elisam & rotantia vidimus astra.

555

560

565

Interea fessos ventus cum sole reliquit :
 Ignarique viæ , Cyclopum allabimur oris.
 Portus ab accessu ventorum immotus , & ingens
 Ipse ; sed horrificis juxtâ tonat Ætna ruinis ;
 Interdumque atram prorumpit ad æthera nubem ,
 Turbine fumantem piceo & candente favillâ ,
 Attollitque globos flammarum , & sidera lambit :
 Interdum scopulos avulsaque viscera montis
 Erigit eructans , liquefactaque saxa sub auras
 Cum gemitu glomerat , fundoque exæstuat imo.
 Fama est Enceladi semiustum fulmine corpus
 Urgeri mole hac , ingentemque insuper Ætnam
 Impositam , ruptis flammam exspirare caminis ;
 Et fessum quoties mutat latus , intremere omnem
 Murmure Trinacriam , & cœlum subtexere fumo.

570

575

580

Noctem illam tecti sylvis immania monstra
 Perferimus : nec quæ sonitum det causa videmus.
 Nam neque erant astrorum ignes , nec lucidus æthrâ
 Sidereâ polus ; obscuro sed nubila cœlo ,
 Et Lunam in nimbo nox intempesta tenebat.
 Postera jamque dies primo surgebat Eoo ,
 Humentemque Aurora polo dimoverat umbram ,
 Cùm subitò e sylvis , macie confecta supremâ
 Ignoti nova forma viri , miserandaque cultu
 Procedit , supplexque manus ad littora tendit.

585

590

- Respicimus : dira illuvies , immissaque barba ,
 Confertum tegmen spinis ; at cetera Graius ,
 595 Et quondam patriis ad Trojam missus in armis.
 Isque ubi Dardanios habitus & Troia vidit
 Arma procul , paulum aspectu conterritus hæsit ,
 Continuitque gradum ; mox sese ad littora præceps
 Cum fletu precibusque tulit : Per sidera testor ,
 600 Per Superos , atque hoc cœli spirabile lumen ,
 Tollite me , Teucri , quascumque abducite terras.
 Hoc sat erit. Scio me Danaïs e classibus unum ,
 Et bello Iliacos fateor petiisse Penates.
 Pro quo , si sceleris tanta est injuria nostri ,
 605 Spargite me in fluctus , vastoque immergite ponto.
 Si pereo , manibus hominum periisse juvabit.
 Dixerat : & genua amplexus , genibusque volutans
 Hærebat. Qui sit , fari , quo sanguine cretus ,
 Hortamur ; quæ deinde agitet fortuna , fateri.
 610 Ipse pater dextram Anchises , haud multa moratus ,
 Dat juveni , atque animum præsentis pignore firmat.
 Ille hæc deposita tandem formidine , fatur :
 Sum patria ex Ithaca , comes infelicis Ulyssæi ,
 Nomen Achemenides ; Trojam genitore Adamasto
 615 Paupere (mansissetque utinam fortuna !) profectus.
 Hic me , dum trepidi crudelia limina linquunt ,
 Immemores socii vasto Cyclopi in antro
 Deferuere. Domus sanie dapibusque cruentis
 Intus opaca , ingens : ipse arduus , altaque pulsat
 620 Sidera (Dii , talem terris avertite pestem)
 Nec visu facilis , nec dictu affabilis ulli.
 Visceribus miserorum , & sanguine vescitur atro.
 Vidi egomet , duo de numero cum corpora nostro ,
 Prensa manu magnâ , medio resupinus in antro ,
 625 Frangeret ad saxum , sanieque aspersa natarent
 Limina : vidi , atro cum membra fluentia tabo
 Manderet , & tepidi tremarent sub dentibus artus.

594. *Tegmen.* Vestis lacera spinis confuta. *Cetera.* Secundum cetera. Et sic Poetæ sæpissime.

621. *Nec visu.* Cujus aspectus terrorem incutiat ; quem nemo sermone possit describere.

Haud impune quidem : nec talia passus Ulysses ,
Oblitusve sui est Itachus discrimine tanto.

Nam simul expletus dapibus , vinoque sepultus 630
Cervicem inflexam posuit , jacuitque per antrum
Immensus , saniem eructans ac frustra cruento

Per somnum commixta mero ; nos , magna precati
Numina , sortitique vices , unâ undique circum 635
Fundimur , & telo lumen terebramus acuto

Ingens , quod torva solum sub fronte latebat ,

Argolici clypei aut Phœbeæ lampadis instar :

Et tandem læti sociorum ulciscimur umbras.

Sed fugite , ô miseri , fugite , atque ab littore funem
Rumpite. 640

Nam qualis quantusque cavo Polyphemus in antro

Lanigeras claudit pecudes , atque ubera prestat ;

Centum alii curva hæc habitant ad littora vulgò

Infandi Cyclopes , & altis montibus errant.

Tertia jam Lunæ se cornua lumine complent , 645

Cùm vitam in sylvis , inter desertâ ferarum

Lustra domosque traho , vastosque ab rupe Cyclopas

Prospicio , sonitumque pedum vocemque tremisco.

Victum infelicem , baccas , lapidosaque corna

Dant rami , & vulsis pascunt radicibus herbæ. 650

Omnia collustrans , hanc primùm ad littora classem

Conspexi venientem ; huic me , quæcumque fuisset ,

Addixi : satis est gentem effugisse nefandam.

Vos animam hanc potiùs quocumque absumite letho.

Vix ea fatus erat , summo cùm monte videmus 655

Ipsam inter pecudes vastâ se mole moventem

Pastorem Polyphemum , & littora nota petentem :

Monstrum horrendum , informe , ingens , cui lumen
ademptum.

Trunca manum pinus regit , & vestigia firmat.

Lanigeræ comitantur oves , ea sola voluptas , 660

Solamenque mali : de collo fistula pendet.

634. *Sortitique vices.* Sortiti quam quisque vicem seu munus obiret.

661. *De collo.* Hoc Hemistichium aut abest omnino a Mss. aut alienâ manu adscriptum est : unde videtur non esse Virgilianum.

- Postquam altos tetigit fluctus : & ad æquora venit ;
 Luminis effossi fluidum lavit inde cruorem ,
 Dentibus infrendens gemitu ; graditurque per æquor
 665 Jam medium , necdum fluctus latera ardua tinxit.
 Nos procul inde fugam trepidi celerare , recepto
 Supplice , sic merito , tacitique incidere funem :
 Verrimus & proni certantibus æquora remis.
 Sensit , & ad sonitum vocis vestigia torfit.
- 670 Verùm ubi nulla datur dextram affectare potestas ,
 Nec potis Ionios fluctus æquare sequendo ;
 Clamorem immensum tollit , quo pontus & omnes
 Intremuere undæ , penitusque exterrita tellus
 Italiæ , curvisque immugiit Ætna cavernis.
- 675 At genus e sylvis Cyclopum & montibus altis
 Excitum ruit ad portus , & littora complent.
 Cernimus adstantes nequicquam lumine torvo
 Ætnæos fratres , cœlo capita alta ferentes ,
 Concilium horrendum : quales cùm vertice celso
- 680 Aëriæ quercus aut coniferæ cyparissi
 Constituerunt , sylva alta Jovis , lucusve Dianæ.
 Præcipites metus acer agit quocumque rudentes
 Excutere , & ventis intendere vela secundis.
- 685 Contrà jussa monent Heleni Scyllam atque Charyb-
 dim ;
 Inter utramque viam , lethi discrimine parvo ,
 Nî teneant cursus : certum est dare lintea retro.
 Ecce autem Boreas augusta ab fede Pelori
 Missus adest : vivo prætervehor ostia saxo

670. *Affectare*. Intendere cum affectu & aviditate apprehendendi. Sic apud Terentium. *Hi gladiatorio animo ad me affectant viam*.

674. *Italia*. Melius fortasse *Trinacria* , & sic habent libri aliquot antiqui. Vide suprâ § 82.

684. *Contrà jussa monent*. Hic variant interpretes. Nos existimabamus verba sic exponi posse. Vela damus ventis ad fugam opportunis : contrà autem jussa Heleni monent nos Scyllam atque Charybdim, seu de Scylla & Charybdi ; monent viam, quæ sit inter utramque, esse parvo discrimine lethi, seu ad lethum propè certum ferre, nisi navesteneant cursus , i e , iter rectum sequantur , ita ut neque ad lævam , neque ad dexteram deflectant.

Pantagiæ, Megarosque sinus, Tapsumque jacentem.
 Talia monstrabat relegens errata retrorsum 690
 Littora Achemenides, comes infelicis Ulyssæi.

Sicanio prætenta sinu jacet insula, contra
 Plemmyrium undosum; nomen dixere priores
 Ortygiam. Alphæum fama est huc, Elidis amnem;
 Occultas egisse vias subter mare; qui nunc 695
 Ore, Arethusa, tuo Siculis confunditur undis.

Jussi numina magna loci veneramur, & inde
 Exsupero præpingue solum stagnantis Helori.
 Hinc altas cautes projectaque saxa Pachyni
 Radimus; & fatis numquam concessa moveri 700
 Apparet Camarina procul, campique Geloi,
 Immanisque gela, fluvii cognomine dicta.

Arduus inde Acragas ostentat maxima longè
 Mœnia, magnanimùm quondam generator equorum.
 Teque datis linquo ventis, palmosa Selinus; 705
 Et vada dura lego saxi Lilybæia cæcis.

Hinc Drepani me portus & illætabilis ora
 Accipit. Hic, pelagi tot tempestatibus actus,
 Heu! genitorem, omnis curæ casûsque levamen,
 Amitto Anchisen. Hic me, pater optime, fessum 710
 Deferis, heu! tantis nequicquam erepte periclis.

Nec vates Helenus, cùm multa horrenda moneret,
 Hos mihi prædixit luctus, non dira Celæno.
 Hic labor extremus, longarum hæc meta viarum.
 Hinc me digressum vestris Deus appulit oris. 715

Sic pater Æneas, intentis omnibus, unus
 Fata renarrabat Divùm, cursusque docebat:
 Conticuit tandem, factoque hic fine quievit.

700. *Fatis numquam.* Sensus esse potest. Cujus incolis
 oracula numquam permiserunt, ut loco moverentur,
 quum vellent urbem aliò transferre, propter fœtorem
 vicinæ paludis, ortamque ex eo pestilentiam. Verba
 Poetæ non videntur referri posse ad ea quæ narrant in-
 terpretes de exsiccata palude Camarina. Videtur Virgi-
 lius respexisse ad proverbium Græcorum Μὴ κίνῃς Κα-
 μαρίναν, ὡκίνοτος γὰρ ἀμεινότεον.

717. *Fata renarrabat* Libri aliquot antiqui habent,
fataque narrabat, quæ lectio fortasse melior. *Fata* au-
 tem dicuntur decreta Deorum de excidio Trojæ.

ÆNEIDOS

LIBER QUARTUS.

- A**T Regina gravi jamdudum faucibus curâ
 Vulnus alit venis, & cæco carpitur igni.
 Multa viri virtus animo, multusque recurſat
 Gentis honos: hærent infixi pectore vultus,
 5 Verbaque; nec placidam membris dat cura quietem.
 Poſtera Phœbeâ luſtrabat lampade terras,
 Humentemque Aurora polo dimoverat umbram,
 Cùm ſic unanimem alloquitur maleſana ſororem:
 Anna ſoror, quæ me ſuſpenſam inſomnia terrent?
 10 Quis novus hic noſtris ſucceſſit ſedibus hoſpes?
 Quem ſeſe ore ferens! quàm forti pectore & armis!
 Credo equidem (nec vana fides) genus eſſe Deorum.
 Degeneres animos timor arguit. Heu quibus ille
 Jactatus fatis! quæ bella exhausta canebat!
 15 Si mihi non animo fixum immotumque ſederet
 Ne cui me vinclo vellem ſociare jugali,
 Poſtquam primus amor deceptam morte ſefellit:
 Si non pertæſum thalami tædæque fuiſſet;
 Huic uni forſan potui ſuccumbere culpæ.
 20 Anna (fatebor enim) miſeri poſt fata Sichæi
 Conjugis, & ſparſos fraternâ cæde Penates;
 Solus hic inflexit ſenſus, animumque labantem
 Impulit: agnoſco veteris veſtigia flammæ.
 Sed mihi vel tellus optem priùs ima dehifcat,
 25 Vel pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras,
 Pallentes umbras Erebi, noctemque profundam,

13. *Arguit.* Probat, oſtendit.

17. *Deceptam morte.* Decepit me & ſefellit morte conjugis.

22. *Labantem impulit.* Labare fecit & impulit.

Antè , pudor , quàm te violò , aut tua jura resolvo.
 Ille meos , primus qui me sibi junxit , amores
 Abstulit : ille habeat secum , servetque sepulcro.
 Sic effata , sinum lacrymis implevit obortis.

30

Anna refert : O luce magis dilecta sorori ,
 Solane perpetuâ mœrens carpere juventâ ?
 Nec dulces natos , Veneris nec præmia noris ?
 Id cinerem , aut manes credis curare sepultos ?
 Esto : ægram nulli quondam flexere mariti ;
 Non Libyæ , non antè Tyro : despectus Iarbas ,
 Ductoresque alii , quos Africa terra triumphis
 Dives alit : placitone etiam pugnabis amori ?
 Nec venit in mentem quorum confederis arvis ?
 Hinc Getulæ urbes , genus insuperabile bello ,
 Et Numidæ infreni cingunt , & inhospita fyrtis :
 Hinc deserta siti regio , latèque furentes
 Barcæi. Quid bella Tyro surgentia dicam ,
 Germanique minas ?

35

40

Diis equidem auspiciis reor , & Junone secundâ ,
 Huc cursum Iliacas vento tenuisse carinas.

45

Quam tu urbem soror hanc cernes ! quæ surgere
 regna

Conjugio tali ! Teucrûm comitantibus armis ,
 Punica se quantis attollet gloria rebus !

Tu modò posce Deos veniam , sacrisque litatis ,
 Indulge hospitio , causasque innecte morandi ;
 Dum pelago desævit hyems , & aquosus Orion ,
 Quassatæque rates , & non tractabile cœlum.

50

His dictis incensum animum inflammavit amore ,
 Spemque dedit dubiæ menti , solvitque pudorem.
 Principiò delubra adeunt , pacemque per aras

55

27. *Antè, pudor , quàm.* Tmesis. Antequam , ô pudor.

32. *Carpere.* Paulatim consumêris , ut suprâ. *Caco*
carpitur igni.

37. *Triumphis dives.* Bellicosa.

41. *Infreni.* Sævi & feroces , vel quia equis sine freno
 utuntur.

42. *Deserta siti.* Ob siccitatem & penuriam aquæ.

55. *Solvitque pudorem.* Exemit pudoris vincula , qui-
 bus retinebatur.

Exquirunt : mactant lectas de more bidentes
Legiferæ Ceteri , Phœboque , patrique Lyæo ;
Junoni ante omnes , cui vincla jugalia curæ.

60 Ipsa tenens dextrâ pateram pulcherrima Dido ,
Candentis vaccæ media inter cornua fundit ;
Aut ante ora Deûm pingues spatatur ad aras ,
Instauratque diem donis , pecudumque reclusis
Pectoribus inhians , spirantia consulit exta.

65 Heu vatum ignaræ mentes ! quid vota furentem ,
Quid delubra juvant ? est mollis flamma medullas
Interea , & tacitum vivit sub pectore vulnus.

Uritur infelix Dido , totâque vagatur
Urbe furens : qualis conjectâ cerva sagittâ ,
70 Quam procul incautam nemora inter Cressia fixit
Pastor agens telis , liquitque volatile ferrum
Nescius ; illa fugâ sylvas saltusque peragrat
Dictæos : hæret lateri lethalis arundo.

Nunc media Ænæan secum per mœnia ducit ;
75 Sidoniasque ostentat opes , urbemque paratam :
Incipit effari , mediaque in voce resistit.

Nunc eadem labente die convivia quærit ,
Iliacosque iterum demens audire labores
Exposcit , pendetque iterum narrantis ab ore.
80 Pòst , ubi digressi , lumenque obscura vicissim
Luna premit , suadentque cadentia sidera somnos ,
Sola domo mœret vacuâ , stratisque relictis
Incubat : illum absens absentem auditque videtque :
Aut gremio Ascanium , genitoris imagine capta ,

85 Detinet , infandum si fallere possit amorem.
Non cœptæ assurgunt turres , non arma juvenus
Exercet , portusve aut propugnacula bello
Tuta parant : pendent opera interrupta , minæque

62. *Pingues.* Sanguine victimarum madentes.

65. *Furentem.* Amore violento correptam.

66. *Est.* Edit , consumit.

82. *Stratisque relictis incubat.* Triclinium repetit , & toro , quem ipsa modo reliquit , iterum incubat.

85. *Infandum si.* Si fortè queat eludere & effugere amorem , de quo affari Æneam non audet.

Murorum ingentes, æquataque machina cælo.

Quam simul ac tali persensit peste teneri 90

Cara Jovis conjux, nec famam obstare furori;

Talibus aggreditur Venerem Saturnia dictis:

Egregiam verò laudem & spolia ampla refertis,

Tuque puerque tuus, magnum & memorabile nomen,

Una dolo Divum si femina victa duorum est. 95

Nec me adeo fallit, veritam te mœnia nostra,

Suspectas habuisse domos Carthaginiis altræ.

Sed quis erit modus? aut quò nunc certamine tanto?

Quin potius pacem æternam pactosque hymenæos

Exercemus? habes totâ quod mente petisti: 100

Ardet amans Dido, traxitque per ossa furorem.

Communem hunc ergo populum, paribusque re-
gamus.

Auspiciis: liceat Phrygio servire marito,

Dotalesque tuæ Tyrios permittere dextræ.

Olli (sensit enim simulatâ mente locutam, 105

Quò regnum Italiæ Libycas averteret oras)

Sic contrâ est ingressa Venus: Quis talia demens

Abnuat, aut tecum malit contendere bello?

Si modò, quod memoras, factum fortuna sequatur.

Sed fatis incerta feror, si Jupiter unam 110

Esse velit Tyriis urbem, Trojâque profectis;

Miscerive probet populos, aut fœdera jungi.

Tu conjux: tibi fas animum tentare precando.

Perge, sequar. Tum sic excepit regia Juno:

Mecum erit iste labor: nunc quâ ratione quod instat 115

88. *Minaque murorum.* Et muri ingentes, qui imperfecti ruinam minari videntur.

91. *Famam.* Famæ studium, respectum.

93. *Spolia ampla refertis.* Victoriâ amplam habetis.

Voces translatae a re militari.

98. *Aut quò nunc.* Ad quam rem, seu, ad quid opus est.

102. *Paribusque auspiciis.* Pari auctoritate.

104. *Dotalesque tuæ.* Et dare in manum tuam Tyrios tamquam dotem Didonis Æneæ nubentis.

106. *Averteret oras.* Ad oras verteret.

115. *Quod instat.* Quod præsens est, de quo nunc agitur.

Confieri possit, paucis, adverte, docebo.

Venatum Æneas unâque miserrima Dido
In nemus ire parant, ubi primos crastinus ortus
Extulerit Titan, radiisque retexerit orbem.

120 His ego nigrantem commixtâ grandine nimbum,
Dum trepidant alæ, saltusque indagine cingunt,
Desuper infundam, & tonitru cœlum omne ciebo.
Diffugient comites, & nocte regentur opacâ.
Speluncam Dido, dux & Trojanus eandem

125 Devenient: adero; & tua si mihi certa voluntas,
Connubio jungam stabili, propriamque dicabo.
Hîc Hymenæus erit. Non adversata, petenti
Annuït, atque dolis risit Cytherea repertis.

Oceanum interea surgens Aurora reliquit.

130 It portis, jubare exorto, delecta juvenus,
Retia rara, plagæ, lato venabula ferro,
Massylique ruunt equites, & odora canum vis.
Reginam thalamo cunctantem ad limina primi
Pœnorum expectant; ostroque insignis & auro

135 Stat sonipes, ac frena ferox spumantia mandit.
Tandem progreditur, magnâ stipante catervâ,
Sidoniam picto chlamydem circumdata limbo:
Cui pharetra ex auro, crines nodantur in aurum,
Aurea purpuream subnectit fibula vestem.

140 Nec non & Phrygii comites, & lætus Iulus,
Incedunt: ipse ante alios pulcherrimus omnes
Infert se socium Æneas, atque agmina jungit.
Qualis ubi hybernâ Lyciam Xantique fluenta
Deferit, ac Delum maternam invisit Apollo,

145 Instauratque choros; mixtique altaria circum
Cretesque Driopesque fremunt, pictique Agathyrsi.
Ipse jugis Cynthi graditur, mollique fluentem
Fronde premit crinem fingens, atque implicat auro:
Tela sonant humeris. Haud illo segnior ibat

121. *Alæ*. Equites, sic dicti, quod hinc inde tegant pedites, alarum vice.

137. *Picto... limbo*. Fasciâ acu pictâ purpureæ chlamidis extremitatem ambiente.

146. *Fremunt*. Laudes Apollinis concinunt.

Ænæas : tantum egregio decus erit ore. 150

Postquam altos ventum in montes , atque invia
lustra ;

Ecce feræ faxi dejectæ vertice capræ
Decurrere jugis : alia de parte patentēs
Transmittunt cursu campos , atque agmina cervi
Pulverulenta fugâ glomerant , montesque relinquunt. 155
At puer Ascanius mediis in vallibus acri
Gaudet equo : jamque hos cursu , jam præterit illos ;
Spumantemque dari pecora inter inertia votis
Optat aprum , aut fulvum descendere monte leonem.

Interea magno misceri murmure cœlum 160

Incipit : insequitur commixtâ grandine nimbus.
Et Tyrii comites passim , & Trojana juvenus ,
Dardaniusque nepos Veneris , diversa per agros
Tecta metu petiere : ruunt de montibus amnes.
Speluncam Dido , dux & Trojanus eandem 165

Deveniunt : prima & Tellus & pronuba Juno
Dant signum ; fulsere ignes & conscius æther
Connubii , summoque ululârunt vertice Nymphæ.
Ille dies primus lethi primusque malorum
Causa fuit : neque enim specie famâve movetur , 170
Nec jam furtivum Dido meditatur amorem :
Conjugium vocat , hoc prætexit nomine culpam.

Extemplo Libyæ magnas it Fama per urbes ,
Fama , malum quo non aliud velocius ullum ;
Mobilitate viget , viresque acquirit eundo : 175
Parva metu primò ; mox sese attollit in auras ,
Ingrediturque solo , & caput inter nubila condit.

Illam Terra parens , irâ irritata Deorum ,
Extremam (ut perhibent) Cœo Enceladoque sororem
Progenuit , pedibus celerem & pernicibus alis : 180
Monstrum horrendum , ingens ; cui quot sunt cor
pore plumæ ,

Tot vigilēs oculi subter (mirabile dictu)
Tot linguæ , totidem ora sonant , tot subrigit aures.
Nocte volat cœli medio terræque per umbram 185
Stridens , nec dulci declinat lumina somno :
Luce sedet custos , aut summi culmine tecti ,
Turribus aut altis , & magnas territat urbes ;
Tam ficti pravique tenax , quàm nuntia veri.

- Hæc tum multiplici populos sermone replebat
 190 Gaudens, & pariter facta atque infecta canebat:
 Venisse Ænean Trojano a sanguine cretum,
 Cui se pulchra viro dignetur jungere Dido:
 Nunc hyemem inter se luxu, quàm longa, fovere,
 Regnorum immemores, turpique cupidine captos.
 195 Hæc passim Dea fœda virum diffundit in ora.
 Protinus ad regem cursus detorquet Iarbam,
 Incenditque animum dictis, atque aggerat iras.
 Hic Ammone fatus, raptâ Garamantide Nymphâ,
 Tempia Jovi centum latis immania regnis,
 200 Centum aras posuit; vigilemque sacraverat ignem,
 Excubias Divum æternas, pecudumque cruore
 Pingue solum, & variis florentia limina fertis.
 Isque amens animi, & rumore accensus amaro
 Dicitur ante aras, media inter numina Divum,
 205 Multa Jovem manibus supplex orasse supinis:
 Jupiter omnipotens, cui nunc Maurusia pictis
 Gens epulata toris Lenæum libat honorem,
 Aspicias hæc? an te, genitor, cum fulmina torques
 Nequicquam horremus? cæcique in nubibus ignes
 210 Terrificant animos, & inania murmura miscent?
 Femina, quæ nostris errans in finibus urbem
 Exiguam pretio posuit, cui littus arandum,
 Cuique loci leges dedimus, connubia nostra
 Reppulit, ac dominum Ænean in regna recepit.
 215 Et nunc ille Paris, cum semiviro comitatu,
 Mæoniâ mentum mitrâ, crinemque madentem
 Subnixus, rapto potitur: nos munera templis

193. *Hyemem . . . quàm longa.* Hyemem in quantum longa est, i e, totam Hyemem.

195. *Dea fœda.* Ctudelis. Vid. Æneid. 2. 55.

200. *Vigilem . . . ignem.* Perpetuum.

204. *Numina.* Simulacra.

216. *Mæoniâ mentum.* Subnixus & subligatus mentum & crinem madentem mitrâ Mæoniâ. Mitra illa habuit redimicula, seu tænias pendentes, quæ sub mentum nectebantur. Vid. Æn. 9. 616. Sensus est igitur: Crinem unguento delibutum Mæoniâ tegens mitrâ, quam tæniæ sub mentum vinciunt.

Quippe

Quippe tuis ferimus, famamque fovemus inanem.

Talibus orantem dictis, arasque tenentem
Audiit Omnipotens; oculosque ad mœnia torfit 220

Regia, & oblitos famæ melioris amantes.

Tum sic Mercurium alloquitur, ac talia mandat:

Vade age, nate, voca zephyros, & labere pennis;
Dardaniumque ducem, Tyriâ Carthagine qui nunc

Exspectat, fatisque datas non respicit urbes, 225

Alloquere, & celeres defer mea dicta per auras.

Non illum nobis genitrix pulcherrima talem

Promisit, Graiûmque ideo bis vindicat armis:

Sed fore qui gravidam imperiis, belloque frementem

Italiam regeret, genus alto a sanguine Teucris 230

Proderet, ac totum sub leges mitteret orbem.

Si nulla accendit tantarum gloria rerum,

Nec super ipse sua molitur laude laborem,

Ascanione pater Romanas invidet arces?

Quid struit? aut quâ spe inimica in gente moratur? 235

Nec prolem Ausoniam & Lavinia respicit arva?

Naviget: hæc summa est, hic nostri nuntius esto.

Dixerat: ille patris magni parere parabat

Imperio: & primùm pedibus talaria nectit

Aurea, quæ sublimem alis, sive æquora supra, 240

Seu terram, rapido pariter cum flamine portant.

Tum virgam capit: hâc animas ille evocat Orco

Pallentes, alias sub tristia tartara mittit;

Dat somnos adimitque, & lumina morte resignat.

Illâ fretus agit ventos, & turbida tranat 245

Nubila. Jamque volans apicem & latera ardua cernit

Atlantis duri, cœlum qui vertice fulcit;

Atlantis, cinctum assidue cui nubibus atris

228. *Vindicat.* Incolumem præstat ab armis.

229. *Gravidam imperiis.* Parituram olim bellicosos imperatores.

237. *Hic nostri.* Talis esto nuntius. Sic *Æn.* 9. 481. *Hunc ego te aspicio.*

244. *Dat somnos.* *Dat somnos*, dum mittit sub tartara: *adimit*, dum evocat ab Orco; *lumina morte resignat*, dum mortuis in rogo positus oculos aperit: quod munus, adhiberi solitum in funeribus, tribuitur Mercurio.

H

Piniferum caput & vento pulsatur & imbri :

- 250 Nix humeros infusa tegit : tum flumina mento
Præcipitant senis, & glaciæ riget horrida barba.
Hic primùm paribus nitens Cyllenius alis
Constitit ; hinc toto præceps se corpore ad undas
Misit, avi similis, quæ circum littora, circum
255 Piscosos scopulos, humilis volat æquora juxta,
Haud aliter, terras inter cœlumque, legebat
Littus arenosum Libyæ, ventosque secabat
Materno veniens ab avo Cyllenia proles.

Ut primùm alatis tetigit magalia plantis,

- 260 Ænean fundantem arces, ac tecta novantem
Conspicit : atque illi stellatus jaspide fulvâ
Ensis erat, Tyrioque ardebat murice læna
Demissa ex humeris, dives quæ munera Dido
Fecerat, & tenui telas discreverat auro.
265 Continuò invadit : Tu nunc Carthaginis altæ
Fundamenta locas, pulchramque uxori urbem
Exstruis, heu ! regni rerumque oblite tuarum !
Ipse Deum tibi me claro demittit Olympo
Regnator, cœlum & terras qui numine torquet :
270 Ipse hæc ferre jubet celeres mandata per auras ;
Quid struis ? aut quâ spe Libycis teris otia terris ?
Si te nulla movet tantarum gloria rerum,
Nec super ipse tua moliris laude laborem ;
Ascanium surgentem, & spes hæredis Iuli
275 Respice, cui regnum Italiæ, Romanaque tellus
Debentur. Tali Cyllenius ore locutus,
Mortales visus medio sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram,
At verò Æneas aspectu obmutuit amens :
280 Arrestæque horrore comæ, & vox faucibus hæsit,
Ardet abire fugâ, dulcesque relinquere terras,

256. *Inter.* Spatio terras inter cœlumque medio.

Ibid. Legebat. Vulgò *volabat* : Sed in eâ lectione multa offendunt : *Volat* & *volabat*, quæ propè se tangunt : *Volabat*, *secabat*, quæ homioteleuto versus continuos finiunt. Itaque admisimus conjecturam Bentleyi.

269. *Numine.* Nutu & potestate.

Attonitus tanto monitu imperioque Deorum.

Heu ! quid agat ? quo nunc reginam ambire furentem

Audeat affatu ? quæ prima exordia sumat ?

Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc, 285

In partesque rapit varias, perque omnia versat.

Hæc alternanti potior sententia visa est.

Mnesthea, Sergestumque vocat, fortemque Cloan-
thum :

Classem aptent taciti, sociosque ad littora cogant,

Arma parent; & quæ sit rebus causa novandis. 290

Dissimulent : sese interea, quando optima Dido

Nesciat, & tantos rumpi non speret amores,

Tentaturum aditus, & quæ mollissima fandi

Tempora, quis rebus dexter modus. Ociùs omnes

Imperio læti parent, ac jussa faceffunt. 295

At Regina dolos (quis fallere possit amantem ?)

Præsensit, motusque excepit prima futuros,

Omnia tuta timens : eadem impia Fama furenti

Detulit armari classem, cursumque parari.

Sævit inops animi, totamque incensa per urbem 300.

Bacchatur : qualis commotis excita sacris

Thyias, ubi audito stimulant trieterica Baccho

Orgia, nocturnusque vocat clamore Cithæron.

Tandem his Ænean compellat vocibus ultro :

Dissimulare etiam sperasti, perfide, tantum 305

Posse nefas, tacitusque meâ decedere terra ?

Nec te noster amor, nec te data dextera quondam,

Nec moritura tenet crudeli funere Dido ?

Quin etiam hyberno moliris fidere classem,

Et mediis properas Aquilonibus ire per altum, 310

Crudelis ! Quid, si non arva aliena, domosque

Ignotas peteres, & Troja antiqua maneret,

285. *Dividit.* Distrahit.

287. *Alternanti.* Alternis vicibus omnia, quæ in men-
tem veniebant, ponderanti.

301. *Commotis.* In lucem prolatis. Id autem fiebat,
quoties *Orgia trieterica*, i e, solennia Bacchi triennalia
recurrebant. Tunc Thyiades seu Bacchantes, excitæ &
furore correptæ, Bacchum inclamabant, & per invia
ac solitudines cum insanis ululatibus discurrebant per
noctem.

H ij

Troja per undosum peteretur classibus æquor?
Mene fugis? per ego has lacrymas dextramque tuam,
te

- 315 (Quando aliud mihi jam miseræ nihil ipsa reliqui)
Per connubia nostra, per inceptos hymenæos;
Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam
Dulce meum, miserere domûs labentis; & istam,
Oro, si quis adhuc precibus locus, exsue mentem,
320 Te propter Libycæ gentes, Nomadumque tyranni
Odere, infensi Tyrii; te propter eundem
Exstinctus pudor, & quâ solâ sidera adibam,
Fama prior; cui me moribundam deferis, hospes?
Hoc solum nomen quoniam de conjugē restat.
325 Quid moror? an mea Pygmalion dum mœnia frater
Destruat? aut captam ducat Getulus Iarbas?
Saltem si qua mihi de te suscepta fuisset
Ante fugam soboles, si quis mihi parvulus aulâ
Luderet Æneas, qui te tantum ore referret;
330 Non equidem omnino capta aut deserta viderer.
Dixerat. Ille Jovis monitis immota tenebat
Lumina, & obnixus curam sub corde premebat.
Tandem pauca refert: Ego te, quæ plurima fando
Enumerare vales, numquam, Regina, negabo
335 Promeritam; nec me meminisse pigebit Elisæ,
Dum memor ipse mei, dum spiritus hos reget artus.
Pro re pauca loquar. Neque ego hanc abscondere furto
Speravi, ne finge, fugam; nec conjugis umquam
Prætendi tædas, aut hæc in fœdera veni.
340 Me si fata meis paterentur ducere vitam
Auspiciis, & sponte meâ componere curas;
Urbem Trojanam primùm, dulcesque meorum
Reliquias colerem: Priami tecta alta manerent,
Et recidiva manu posuissem Pergama victis.
345 Sed nunc Italiam magnam Grynæus Apollo,
Italiam Lyciæ jussere capeßere sortes:
Hic amor, hæc patria est. Si te Carthaginis arces
Phœnissam, Libycæque aspectus detinet urbis;
Quæ tandem Ausoniâ Teucros confidere terrâ

340. *Meis auspiciis.* Meo arbitrio ac potestate.

344. *Recidiva.* Iterum casura.

Invidia est? & nos fas extera quærere regna. 350
 Me patris Anchisæ, quoties humentibus umbris
 Nox operit terras, quoties astra ignea surgunt,
 Admonet in somnis & turbida terret imago:
 Me puer Ascanius, capitisque injuria cari,
 Quem regno Hesperiaë fraudo & fatalibus arvis. 355
 Nunc etiam interpres Divûm, Jove missus ab ipso
 (Testor utrumque caput) celeres mandata per auras
 Detulit: ipse Deum manifesto in lumine vidi
 Intransem muros, vocemque his auribus hausi.
 Desine meque tuis incendere, teque querelis: 360
 Italiam non sponte sequor.

Talia dicentem jamdudum averfa tuetur,
 Huc illuc volvens oculos; totumque pererrat
 Luminibus tacitis, & sic accensa profatur:
 Nec tibi Diva parens, generis nec Dardanus auctor, 365
 Perfide; sed duris genuit te cautibus horrens
 Caucasus, Hyrcanæque admôrunt ubeta tigres.
 Nam quid dissimulo? aut quæ me ad majora reservo?
 Num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?
 Num lacrymas victus dedit? aut miseratus amantem est? 370
 Quæ quibus anteferam? jam jam nec maxima Juno,
 Nec Saturnius hæc oculis Pater aspicit æquis.
 Nusquam tuta fides. Ejectum littore, egentem
 Excepi, & regni demens in parte locavi:
 Amissam classem, socios a morte reduxi. 375
 Heu! furiis incensa feror. Nunc augur Apollo,
 Nunc Lyciæ fortes, nunc & Jove missus ab ipso
 Interpres Divûm fert horrida jussa per auras.

353. *Turbida.* Irata & terribilis.

354. *Me puer Ascanius.* Supple *admonet.*

357. *Utrumque caput.* Jovem ac Mercurium.

371. *Quæ quibus.* Ex his tot in me commissis ab Æneâ
 quænam aliis anteferam, quum omnia paria sint &
 maxima?

372. *Hæc.* Terras, orbem; quæcumque sunt inter
 homines. Hic nimpe Dido adducitur ut credat nullâ
 jam providentiâ Deorum regi res humanas.

373. *Nusquam tuta fides.* Nusquam inter homines
 reperiâs fidem, cui tutò credere possis.

375. *Amissam classem.* Supple, *refeci.*

- Scilicet is superis labor est, ea cura quietos
 380 Sollicitat. Neque te teneo, neque dicta refello.
 I, sequere Italiam ventis, pete regna per undas.
 Spero equidem mediis, si quid pia numina possunt,
 Supplicia hausurum scopulis, & nomine Dido
 Sæpe vocaturum. Sequar atris ignibus absens;
 385 Et cum frigida mors animâ seduxerit artus,
 Omnibus umbra locis adero: dabis, improbe, pœnas.
 Audiam, & hæc manes veniet mihi fama sub imos.
 His medium dictis sermonem abrumpit, & auras
 Ægra fugit: seque ex oculis avertit & aufert,
 390 Linquens multa metu cunctantem, & multa parantem
 Dicere. Suscipiunt famulæ, collapsaque membra
 Marmoreo referunt thalamo, stratisque reponunt.
 At pius Æneas, quamquam lenire dolentem
 Solando cupit, & dictis avertere curas,
 395 Multa gemens, magnoque animum labefactus amore;
 Jussa tamen Divûm exsequitur, classemque revisit.
 Tum verò Teucri incumbunt, & littore celfas
 Deducunt toto naves: natat uncta carina,
 Frondentesque ferunt remos, & robora sylvis
 400 Infabricata, fugæ studio.
 Migrantes cernas, totaque ex urbe ruentes.
 Ac veluti ingentem formicæ farris acervum
 Cùm populant, hyemis memores, tectoque reponunt;
 It nigrum campis agmen, prædamque per herbas
 405 Convectant calle angusto: pars grandia trudunt
 Obnixæ frumenta humeris: pars agmina cogunt,

383. *Dido*. In accusandi casu, secundum Græcos, pro *Didona*.

387. *Audiam*. Dido absens cum atris ignibus, more furiarum, sequetur Æneam: huic umbra ejus mortuæ locis omnibus aderit, ab eoque pœnas repetet: eas autem pœnas & supplicia Æneæ eadem Dido audiet sub imos manes. Hæc ut concilies, recurre ad eam opinionem, quæ homini velut triplicem animam assignabat, spiritum qui post mortem ad astra redibat, umbram quæ errabat in terris ac præsertim circa tumulum; & manes qui sub tartara mittebantur.

392. *Thalamo*. In thalamum.

Castigantque moras : opere omnis semita fervet.

Quis tibi nunc , Dido , cernenti talia sensus ?
 Quosve dabas gemitus , cum littora fervere late
 Prospiceres arce ex summa , totumque videres 410
 Misceri ante oculos tantis clamoribus æquor ?
 Improbe amor , quid non mortalia pectora cogis ?
 Ire iterum in lacrymas , iterum tentare precando
 Cogitur , & supplex animos submittere amor ;
 Ne quid inexpertum (frustra) moritura relinquat. 415

Anna , vides toto properari littore circum :
 Undique convenere : vocat jam carbasus auras ;
 Puppibus & læti nautæ imposuere coronas.
 Hunc ego si potui tantum sperare dolorem ,
 Et perferre , soror , potero. Miserae hoc tamen unum 420
 Exsequere , Anna , mihi : solam nam perfidus ille
 Te colere , arcanos etiam tibi credere sensus ;
 Sola viri moles aditus & tempora noras.
 I , soror , atque hostem supplex affare superbum :
 Non ego cum Danaïs Trojanam excindere gentem 425
 Aulide juravi , classemve ad Pergama misi :
 Nec Patris Anchisæ cineres manesve revelli.
 Cur mea dicta negat duras demittere in aures ?
 Quò ruit ? extremum hoc miserae det munus amanti :
 Exspectet facilisque fugam , ventosque ferentes. 430
 Non jam conjugium antiquum , quod prodidit , oro ;
 Nec pulchro ut Latio careat , regnumque relinquat.
 Tempus inane peto , requiem spatiumque furori ,
 Dum mea me victam doceat fortuna dolere.
 Extremam hanc oro veniam (misere sororis) 435
 Quam mihi cum dederit , cumulatam morte remittam.

415. *Frustra.* Id cum Servio dictum intelligimus ex mente & iudicio Poëtæ.

433. *Tempus inane.* Quod nempe concessum nihil ipsi nocebit , nec damnum ullum afferet. Eodem sensu dixit Æneid. 7. 229. *Littusque rogamus innocuum.* Vide infra v. 449.

436. *Quam mihi.* Hic versus in Mss. diversimodè legitur ; nos eam lectionem secuti sumus , quæ sensum haud incommodum efficere videatur. Quam veniam seu gratiam cum mihi dederit Æneas , remittam seu referam

- Talibus orabat, talesque miserrima fletus
 Fertque refertque soror: sed nullis ille movetur
 Fletibus, aut voces ullas tractabilis audit.
- 440 Fata obstant; placidasque viri Deus obstruit aures.
 Ac veluti annoso validam cum robore quercum
 Alpini Boreæ, nunc hinc, nunc flatibus illinc
 Eruere inter se certant; it stridor, & altè
 Consternunt terram, concusso stipite, frondes:
- 445 Ipsa hæret scopulis; & quantum vertice ad auras
 Æthereas, tantum radice in tartara tendit.
 Haud secus assiduis hinc atque hinc vocibus heros
 Tunditur, & magno persentit pectore curas:
 Mens immota manet, lacrymæ volvuntur inanes.
- 450 Tum verò infelix fatis exterrita Dido
 Mortem orat, tædet cœli convexa tueri.
 Quò magis incœptum peragat, lucemque relinquat,
 Vidit, thuricremis cum dona imponeret aris
 (Horrendum dictu) latices nigrescere sacros,
- 455 Fusaque in obscœnum se vertere vina cruorem.
 Hoc visum nulli, non ipsi effata sorori.
 Præterea fuit in testis de marmore templum
 Conjugis antiqui, miro quod honore colebat,
 Velleribus niveis & festâ fronde revinctum.
- 460 Hinc exaudiri voces & verba vocantis
 Visa viri, nox cum terras obscura teneret;
 Solaque culminibus ferali carmine bubo

illi eam gratiam *cumulatam* morte, i e., cui mors mea, tamquam cumulus, accedat. Quidam legunt *cumulatum*, & referunt ad Æneam, quem Dido ita remittet, seu abire sinet, ut sit morte ejus cumulatus, i e., ut mortem ejus tamquam gratiæ cumulum habeat: sed hæc latina esse dubitamus. Plerique editi habent: *Quam mihi cum dederis, cumulatam*, aut *cumulatâ morte relinquam*. unde nullus sensus videtur erui posse.

438. *Fertque refertque*. Iterum iterumque fert.

449. *Inanes*. Ab oculis Æneæ fluunt lacrymæ inanes, & quæ de animi firmitate nihil detrahunt. Vide suprâ v. 433.

459. *Velleribus*. Vittis laneis & religiosâ fronde vestitum, tamquam ædes sacra. Sic 2. Æn. 249. *Delubra Deum... festâ velamus fronde*.

Sæpe queri, & longas in fletum ducere voces.
 Multaque præterea vatum prædicta priorum
 Terribili monitu horrificant. Agit ipse furentem 465
 In somnis ferus Æneas: semperque relinqui
 Sola sibi, semper longam incomitata videtur
 Ire viam, & Tyrios desertâ quærere terrâ.
 Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus,
 Et solem geminum, & duplices se ostendere Thebas: 470
 Aut Agamemnonius scenis agitatus Orestes,
 Armatam facibus matrem & serpentibus atris
 Cùm fugit, ultricesque sedent in limine Diræ.

Ergo ubi concepit furias evicta dolore,
 Decrevitque mori; tempus secum ipsa modumque 475
 Exigit, & mœstam dictis aggressa sororem,
 Consilium vultu tegit, ac spem fronte serenat.
 Inveni, germana, viam, gratate sorori,
 Quæ mihi reddat eum, vel eo me solvat amantem.
 Oceani finem juxta solemque cadentem, 480
 Ultimus Æthiopum locus est, ubi maximus Atlas
 Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.
 Hinc mihi Massylæ gentis monstrata sacerdos,
 Hesperidum templi custos, epulasque draconi
 Quæ dabat, & sacros servabat in arbore ramos; 485
 Spargens humida mella, soporiferumque papaver.
 Hæc se carminibus promittit solvere mentes
 Quas velit; ast aliis duras immittere curas:
 Sistere aquam fluviis, & vertere sidera retro;
 Nocturnosque ciet manes. Mugire videbis 490
 Sub pedibus terram, & descendere montibus ornos.
 Testor, cara, Deos, & te, germana, tuumque
 Dulce caput, magicas invitam accingier artes.

471. *Scenis agitatus.* In theatro vel furiis actus, vel sæpius celebratus.

476. *Exigit.* Ad certum redigit; exactè constituit.

477. *Spem fronte serenat.* Sic Æn. 1. 209. *Spem vultu simulat.*

482. *Aptum.* In quo stellæ ardentes aptæ & junctæ sunt, seu annexæ, a græco ἀπτεοῦται.

493. *Accingier.* Antiquè, pro accingi.

- Tu secreta pyram tecto interiore sub auras
 495 Erige, & arma viri, thalamo quæ fixa reliquit
 Impius, exsuviasve omnes, lectumque jugalem
 Quo perii, superimponas. Abolere nefandi
 Cuncta viri monumenta jubet monstratque sacerdos.
 Hæc effata filet; pallor simul occupat ora.
 500 Non tamen Anna novis prætexere funera sacris
 Germanam credit; nec tantos mente furores
 Concipit, aut graviora timet, quàm morte Sichæi.
 Ergo iussu parat.

- At Regina, pyrâ penetrali in sede sub auras
 505 Erectâ ingenti, tædis atque illice sectâ,
 Intenditque locum fertis, & fronde coronat
 Funereâ; super exsuvias, ensenque relictum,
 Effigiemque toro locat, haud ignara futuri.
 Stant aræ circum; & crines effusa sacerdos
 510 Ter centum tonat ore Deos, Erebumque, Chaosque,
 Tergeminamque Hecaten, tria virginis ora Dianæ.
 Sparferat & latices simulatos fontis Averni.
 Falcibus & messæ ad Lunam quæruntur ahenis
 Pubentes herbæ, nigri cum lacte veneni.
 515 Quæritur & nascentis equi de fronte revulsus,
 Et Matri præreptus amor.
 Ipsa molâ manibusque piis, altaria juxta,
 Unum exsuta pedem vinclis, in veste recincta,
 Testatur moritura Deos, & conscia fati

494. *Tecto interiore sub auras.* Loco intra ædes, sed aperto & propatulo.

495. *Arma.* Ensem. Sic enim poetæ sæpissime.

498. *Jubet monstratque.* Rem jubet, modum docet.

500. *Prætexere funera sacris.* Sacra prætexere funeri.

508. *Effigiemque.* Æneæ.

515. *Equi de fronte revulsus ... amor.* His verbis designat poeta carunculam in frontepulli nascentis exstantem. Hanc aiunt devorari statim a matre, cui si prærepta sit, tunc pullum ab ea non agnosci, sed repelli tamquam supposititium. Hinc est quod quæritur ad ea sacra, quibus Dido solvi se exoptat ab amore Æneæ.

417. *Ipsa molâ.* Ipsa Dido piis manibus tenens molam, i.e., far sale conspersum.

Sidera : tum , si quod non æquo fœdere amantes § 20
 Curæ numen habet , iustumque memorque , precatur.
 Nox erat , & placidum carpebant fœssa soporem
 Corpora per terras , sylvæque & sæva quierant
 Æquora ; cùm medio volvuntur sidera lapsu ;
 Cùm tacet omnis ager , pecudes , pictæque volucres , § 25
 Quæque lactus latè liquidos , quæque aspera dumis
 Rura tenent , somno positæ sub nocte silenti
 Lenibant curas , & corda oblita laborum.
 At non infelix animi Phœnissæ ; neque umquam
 Solvitur in somnos , oculisve aut pectore noctem § 30
 Accipit : ingeminant curæ , rursusque refurgens
 Sævit amor , magnoque irarum fluctuat æstu.
 Sic adeo insistit , secumque ita corde volutat :
 En quid ago ? rursusne procos irrita priores
 Experiar ? Nomadumque petam connubia supplex ? § 35
 Quos ego sim toties jam dedignata maritos !
 Iliacas igitur classes atque ultima Teucrûm
 Iussa sequar ? quiane auxilio juvat antè levatos ,
 Et bene apud memores veteris stat gratia facti ?
 Quis me autem , fac velle , finet ? ratibusque superbis § 40
 Invisam accipiet ? nescis heu ! perdita , necdum
 Laomedontæ sentis perjuria gentis ?
 Quid tum ? sola fugâ nautas comitabor ovantes ?
 An Tyriis , omnique manu stipata meorum
 Inferar ? & quos Sidoniâ vix urbe revelli , § 45
 Rursus agam pelago , & ventis dare vela jubebo ?
 Quin morere , ut merita es , ferroque avertè dolorem .
 Tu lacrymis evicta meis ; tu prima furentem
 His , germana , malis oneras , atque objicis hosti !
 Non licuit thalami expertem sine crimine vitam § 50
 Degere more feræ , tales nec tangere curas ?
 Non servata fides cineri promissa Sichæo .
 Tantos illa suo rumpebat pectore questus .

§ 20. *Tum , si quod.* Si quod numen curam gerit aman-
 tium *non æquo fœdere* , i e , quorum alter alterius amori
 non respondeat , precatur *justum* , ut nempe judicet in
 utro culpa sit , & *memor* , ut pœnas ab nocente repetat .

§ 30. *Noctem.* Somni tempus pro somno .

H vj

- Æneas celsa in puppi, jam certus eundi,
 555 Carpebat somnos, rebus jam rite paratis.
 Huic se forma Dei vultu redeuntis eodem
 Obtulit in somnis, rursusque ita visa monere est;
 Omnia Mercurio similis, vocemque, coloremque,
 Et crines flavos, & membra decora juventæ:
 560 Nate Deâ, potes hoc sub casu ducere somnos?
 Nec quæ circumstent te deinde pericula cernis
 Demens, nec zephyros audis spirare secundos?
 Illa dolos dirumque nefas in pectore versat,
 Certa mori, varioque irarum fluctuat æstu.
 565 Non fugis hinc præceps, dum præcipitare potestas?
 Jam mare turbari trabibus, sævasque videbis
 Collucere faces, jam fervere littora flammis,
 Si te his attigerit terris Aurora morantem.
 Eia age, rumpe moras: varium & mutabile semper
 570 Femina. Sic fatus nocti se immiscuit atræ.
 Tum verò Æneas, subitis exterritus umbris,
 Corripit e somno corpus, sociosque fatigat:
 Præcipientes vigilate viri, & confidite transtris:
 Solvite vela citi: Deus æthere missus ab alto,
 Festinare fugam tortosque incidere funes
 575 Ecce iterum stimulat. Sequimur te, sancte Deorum,
 Quisquis es, imperioque iterum paremus ovantes.
 Adsis ô, placidusque juves, & sidera cœlo
 Dextra feras. Dixit: vaginâque eripit ensem
 Fulmineum, strictoque ferit retinacula ferro.
 580 Idem omnes simul ardor habet: rapiuntque, ruuntque:
 Littora deferuere: latet sub classibus æquor:
 Adnixi torquent spumas, & cœrula verrunt.
 Et jam prima novo spargebat lumine terras,

554. *Certus eundi*. De profectioe jam non dubitans.

570. *Nocti . . . atræ*. Id dicitur cum respectu ad sum-
 niantem. Mercurius nempe clara in luce visus erat. Ipso
 abeunte, nox ingruit; unde Æneæ terrore subitis um-
 bris, in quas incidit, somnus abrumpitur.

572. *Fatigat*. Adurget.

578. *Sidera . . . dextra*. Prospera. *Sidus* pro ventis,
 quorum aliquando causa esse censetur.

581. *Rapiuntque, ruuntque*, Naves ab littore rapiunt,
 proruant in mare.

Tithoni croceum linquens Aurora cubile.
 Regina e speculis ut primùm albescere lucem
 Vidit, & æquatis classem procedere velis,
 Littoraque & vacuos sensit sine remige portus;
 Terque quaterque manu pectus percussa decorum,
 Flaventesque abscissa comas: Proh Jupiter! ibit 585
 Hic, ait, & nostris illuserit advena regnis?
 Non arma expedient? totaque ex urbe sequentur?
 Diripientque rates alii navalibus? ite:
 Ferte citi flammæ, date vela, impellite remos.
 Quid loquor? aut ubi sum? quæ mentem insania mutat? 595
 Infelix Dido, nunc te fata impia tangunt.
 Tum decuit, cùm sceptrâ dabas. En dextra fidesque!
 Quem secum patrios aiunt portare Penates,
 Quem subiisse humeris confectum ætate parentem!
 Non potui abreptum divellere corpus, & undis 600
 Spargere? non focios, non ipsum absumere ferro
 Ascanium, patriisque epulandum apponere mensis?
 Verùm anceps pugnae fuerat fortuna. Fuiſſet.
 Quem metui moritura? faces in castra tulissem,
 Impleſſemque foros flammis: natumque patremque 615
 Cum genere exstinxem: memet super ipsa dedissem.
 Sol, qui terrarum flammis opera omnia lustras;
 Tuque harum interpretis curarum & conscia Juno;
 Nocturnisque Hecate triviis ululata per urbes;
 Et Diræ ultrices, & Dii morientis Elisæ, 610
 Accipite hæc, meritumque malis advertite numen,

596. *Fata impia.* Crudelia, qualia esse solent impiorum.

597. *Tum decuit,* Nempe vi agere adversus Æneam.
Ibid. En dextra fidesque. Ironia. En dextra quâ portat patrios penates; en fides quâ subiit humeris parentem: hæc enim sese mutuò respiciunt.

606. *Exstinxem.* Syncope, pro exstinxissem.

608. *Interpres curarum.* Media & conciliatrix nuptiarum, unde emergunt curæ.

609. *Nocturnisque ... triviis ululata.* Per noctem in triviis ululatibus invocata.

611. *Meritumque malis advertite numen.* Et vertite numen, seu vim ac potentiam ulciscendi, in malos, i.e., Trojanos, prout merentur.

Et nostras audite preces. Si tangere portus
Infandum caput, ac terris adnare necesse est;
Et sic fata Jovis poscunt, hic terminus hæret.

615 At bello audacis populi vexatus & armis,
Finibus extorris, complexu avulsus Iuli,
Auxilium imploret, videatque indigna suorum
Funera; nec cum se sub leges pacis iniquæ
Tradiderit, regno, aut optatâ luce fruatur:

620 Sed cadat ante diem, mediâque inhumatus arenâ.
Hæc præcor: hanc vocem extremam cum sanguine
fundo.

Tum vos, ô Tyrii, stirpem & genus omne futurum
Exercete odiis; cinerique hæc mittite nostro
Munera: nullus amor populis, nec fœdera sunt.

625 Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor,
Qui face Dardanios ferroque sequare colonos,
Nunc, olim, quocumque dabunt se tempore vires.
Littora littoribus contraria, fluctibus undas
Imprecor, arma armis: pugnent ipsique nepotes.

630 Hæc ait: & partes animum versabat in omnes,
Invisam quærens quamprimum abrumpere lucem.
Tum breviter Barcen nutricem affata Sichæi;
Namque suam patriâ antiquâ cinis ater habebat.
Annam, cara mihi nutrix, huc siste sororem:

635 Dic corpus properet fluviali spargere lymphâ,
Et pecudes secum, & monstrata piacula ducat.
Sic veniat: tuque ipsa piâ tege tempora vittâ.
Sacra Jovi Stygio, quæ rite incœpta paravi,
Perficere est animus, finemque imponere curis;

640 Dardaniique rogam capitis permittere flammæ.
Sic ait. Illa gradum studio celerabat anili.

At trepida, & cœptis immanibus effera Dido,
Sanguineam volvens aciem, maculisque trementes

612. *Preces.* Imprecationes.

623. *Exercete.* Indefinenter vexate.

629. *Ipsique nepotes.* Ipsi etiam posterorum ultimi.

637. *Sic veniat.* Veniat, ita ut secum hæc adducat.

640. *Dardaniique rogam capitis.* Vel exstructum in
perniciem Æneæ, vel in quo ipsius effigies, & omnia
ejus monumenta flammis permittenda sunt.

Interfusa genas, & pallida morte futurâ,
 Interiora domûs irrumpit limina, & altos 645
 Conscendit furibunda rogos, ensemque recludit
 Dardanium, non hos quæsitum munus in usus.
 Hîc, postquam Iliacas vestes notumque cubile
 Conspexit, paulum lacrymis & mente morata,
 Incubuitque toro, dixitque novissima verba: 650
 Dulces exsuviae, dum fata Deusque sinebant,
 Accipite hanc animam, meque his exsolve curis.
 Vixi, & quem dederat cursum fortuna, peregi:
 Et nunc magna mei sub terras ibit imago.
 Urbem præclaram statui; mea mœnia vidi; 655
 Ulta virum, pœnas inimico a fratre recepi;
 Felix, heu! nimium felix, si littora tantum
 Numquam Dardaniæ tetigissent nostra carinae!
 Dixit, & os impressa toro: moriemur inultæ?
 Sed moriamur, ait: sic sic juvat ire sub umbras. 660
 Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
 Dardanus, & nostræ secum ferat omina mortis.
 Dixerat: atque illam media inter talia ferro
 Collapsam aspiciunt comites, ensemque cruore
 Spumantem, sparsasque manus. It clamor ad alta 665
 Atria: concussam bacchatur fama per urbem:
 Lamentis gemituque & femineo ululatu
 Tecta fremunt; resonat magnis plangoribus æther.
 Non aliter quàm si immissis ruat hostibus omnis
 Carthago, aut antiqua Tyros, flammæque furentes 670
 Culmina perque hominum volvantur perque Deorum.
 Audiit exanimis, trepidoque exterrita cursu,
 Unguibus ora soror fœdans & pectora pugnīs,
 Per medios ruit, ac morientem nomine clamat:
 Hoc illud, germana, fuit? me fraude petebas; 675

647. *Non hos quæsitum munus in usus.* Quo ense non illa Æneam amore flagrans donaverat, ut eo ab Ænea relicto ipsa uteretur ad mortem sibi consciscendam. De hoc ense vide suprâ 261. & 495.

648. *Iliacas vestes.* Pallam, velamen, quæ dona acceperat ab Ænea. Vide Æn. 1. 648.

649. *Lacrymis & mente.* Flendo & cogitando.

665. *Sparsasque manus.* Morte resolutas.

Hoc rogos iste mihi, hoc ignes aræque parabant!
 Quid primum deferta querar? comitemne sororem
 Sprevisi moriens? eadem me ad fata vocasses:
 Idem ambas ferro dolor atque eadem hora tulisset.

680 His etiam struxi manibus, patriosque vocavi
 Voce Deos, sic te ut positâ, crudelis, abessem?
 Exstinxi te meque, soror, populumque, patresque
 Sidonios, urbemque tuam. Date, vulnera lymphis
 Abluam; & extremus si quis super halitus errat,

685 Ore legam. Sic fata, gradus evaserat altos,
 Semianimemque sinu germanam amplexa fovebat
 Cum gemitu, atque atros ficcabat veste cruores.
 Illa graves oculos conata attollere, rursus
 Deficit: infixum stridet sub pectore vulnus.

690 Ter sese attollens cubitoque innixa levavit,
 Ter revoluta toro est; oculisque errantibus, alto
 Quæsitivæ cælo lucem, ingemuitque repertâ.

Tum Juno omnipotens, longum miserata dolorem,
 Difficilesque obitus, Irim demisit Olympo,

695 Quæ luctantem animam, nexosque resolveret artus.
 Nam quia nec fato, meritâ nec morte peribat,
 Sed misera ante diem, subitoque accensa furore;
 Nondum illi flavum Proserpina vertice crinem
 Abstulerat, Stygioque caput damnaverat Orco.

700 Ergo Iris croceis per cælum roscida pennis,
 Mille trahens varios adverso sole colores,
 Devolat & supra caput adstitit. Hunc ego Diti
 Sacrum iussa fero, teque isto corpore solvo.
 Sic ait, & dextrâ crinem secat: omnis & unâ

705 Dilapsus calor, atque in ventos vita recessit.

682. *Exstinxi te meque, soror.* Veterum exemplarium ferme omnium lectionem revocavimus. Vulgati habent *Exstinxi me teque*. Anna scil. seipsam malorum omnium causam inclamat, eò quod pyram suis struxerit manibus, iisque sacris interfuerit, immo præfuerit, quæ soror funeri suo prætendebat.

689. *Stridet.* Cum stridore sanguinem emittit.

695. *Quæ luctantem animam.* Quæ animam evolare cupientem, corporis vinculis, quibus illa velut nexa retinebatur, exsolveret.

ÆNEIDOS

LIBER QUINTUS.

INTEREA medium Æneas jam classe tenebat
 Certus iter, fluctusque atros aquilone secabat,
 Mœnia respiciens, quæ jam infelicis Elisæ
 Collucent flammis. Quæ tantum accenderit ignem,
 Causa later; duri magno sed amore dolores
 Polluto, notumque furens quid femina possit,
 Triste per augurium, Teucrorum pectora ducunt.

Ut pelagus tenuere rates, nec jam ampliùs ulla
 Occurrit tellus, maria undique & undique cœlum;
 Olli cœruleus supra caput adstitit imber,
 Noctem hyememque ferens & inhorruit unda tenebris.
 Ipse gubernator puppi Palinurus ab alta:
 Heu! quianam tanti cinxerunt æthera nimbi?
 Quidve, pater Neptune, paras? Sic deinde locutus,

10

2. *Atros aquilone.* Quos ventus aquilo *atros*, seu nigrantes efficiebat. Æneæ ab Carthagine in Italiam naviganti auster secundus fuit: sed vento aquilone ferebatur extra portum ipsum; quo in portu *medium* iter tenebat, ne in vadis, quæ ad lævam dextramque erant, hærent naves. Austro deinde usus est, postquam altum tenuit: sed mox, ventis ab Occidente surgentibus, in Siciliam appulit.

5. *Duri magno.* Sed quia Teucri norunt quam acerbi dolores ex magno amore læso nasci soleant, & quid possit femina furens, idcirco tristitia quæque augurantur ex illo igne. *Norum* sumitur hîc substantivè & in recto casu, pro, *res nota*.

9. *Maria undique & undique cœlum.* Hîc lectionem sequimur Mss. complurium. Vulgati habent. *Cœlum undique & undique pontus*, quemadmodum Æn. 3. 193.

12. *Quianam.* Vox Enniana. Cur, quare. Eandem iterum usurpat poeta, Æn. 10. 6.

- 15 Colligere arma jubet, validisque incumbere remis;
 Obliquatque sinus in ventum, ac talia fatur:
 Magnanime Ænea, non, si mihi Jupiter auctor
 Spondeat, hoc sperem Italiam contingere cœlo.
 Mutati transversa fremunt, & vespere ab atro
 20 Confurgunt venti; atque in nubem cogitur aër.
 Nec nos obniti contrâ, neque tendere tantum
 Sufficimus: superat quoniam fortuna, sequamur;
 Quoque vocat, vertamus iter. Nec littora longè
 Fida reor fraterna Erycis, portusque Sicanos,
 25 Si modò rite memor servata remetior astra.
 Tum pius Æneas: Equidem sic poscere ventos
 Jamdudum, & frustra cerno te tendere contrâ.
 Flecte viam velis. An sit mihi gratior ulla,
 Quove magis fessas optem dimittere naves:
 30 Quàm quæ Dardanium tellus mihi servat Acesten,
 Et patris Anchisæ gremio complectitur ossa?
 Hæc ubi dicta, petunt portus, & vela secundi
 Intendunt zephyri: fertur cita gurgite classis,
 Et tandem læti notæ advertuntur arenæ.
 35 At procul excelsa miratus vertice montis
 Adventum sociasque rates, occurrit Acestes,
 Horridus in jaculis & pelle Libystidis ursæ;
 Troia Criniso conceptum flumine mater
 Quem genuit. Veterum non immemor ille parentum,
 40 Gratatur reduces, & gazâ lætus agresti
 Excipit, ac fessos opibus solatur amicis.
 Postera cùm primo stellas oriente fugârat
 Clara dies, socios in cœtum littore ab omni
 Advocat Æneas, tumulique ex aggere fatur:

15. *Colligere arma.* Tantisper contrahere vela, eorumque partem non adversam, sed obliquam vento pandere. Hoc est enim, *obliquatque sinus in ventum.* *Arma* autem in re nautica, sunt vela, funes, rudentes, & alia ejusmodi.

19. *Transversa.* Tranversè. Adjectivum neutri generis pro adverbio; & sic alibi passim.

25. *Servata.* Observata.

36. *Adventum sociasque rates.* Adventum sociarum navium. Figura Virgilio familiaris.

Dardanidæ magni , genus alto a sanguine Divûm , 45
 Annuus exactis completur mensibus orbis ,
 Ex quo reliquias divinique ossa parentis
 Condidimus terrâ , mœstasque sacravimus aras.
 Jamque dies , nî fallor , adest , quem semper acerbum ,
 Semper honoratum (sic Dii voluistis) habebo. 50
 Hunc ego Gætulis agerem si syrtibus exsul ,
 Argolicove mari deprensus , & urbe Mycenæ ;
 Annua vota tamen , solennesque ordine pompas
 Exsequerer ; strueremque suis altaria donis.
 Nunc ultro ad cineres ipsius & ossa parentis , 55
 Haud equidem sine mente , reor , sine numine Divûm ,
 Adsumus , & portus delati intramus amicos.
 Ergo agite , & lætum cuncti celebremus honorem :
 Poscamus ventos , atque hæc me sacra quotannis
 Urbe velit positâ templis sibi ferre dicatis. 60
 Bina boum vobis Trojâ generatus Acestes
 Dat numero capita in naves : adhibete Penates
 Et Patrios epulis , & quos colit hospes Acestes.
 Præterea si nona diem mortalibus alnum
 Aurora extulerit , radiisque retexerit orbem , 65
 Prima citæ Teucris ponam certamina classis :
 Quique pedum cursu valet , & qui viribus audax ,
 Aut jaculo incedit melior , levibusque sagittis ,
 Seu crudo fudit pugnam committit re cæstu :
 Cuncti adsint , meritæque expectent præmia palmæ. 70
 Ore favete omnes , & cingite tempora ramis.

Sic fatus , velat maternâ tempora myrto :
 Hoc Helymus facit , hoc ævi maturus Acestes ,
 Hoc puer Ascanius : sequitur quos cetera pubes.
 Ille e concilio multis cum millibus ibat 75
 Ad tumulum , magnâ medius comitante catervâ.

55. *Ultro.* Vide *Æn.* 2. 145. *sine mente* , *sine numine* ,
i e , sine voluntate , sine potestate ,

62. *Adhibete.* Precibus & libationibus prosequimini.
 Sic Horatius. *Alteris te mensis adhibet Deum.*

71. *Orefavete.* His verbis videtur præscribi attentio ad
 sacra , aut saltem ut ea tantùm dicantur , quæ sint fausti
 ominis. Sic Horatius in re simili. *Malè ominatis parcite*
verbis.

Hic duo rite mero libans carchesia Baccho
Fundit humi, duo lacte novo, duo sanguine sacro;
Purpureosque jacet flores, ac talia fatur:

80 Salve, sancte parens: iterum salvere, recepti
Nequicquam cineres, animæque umbræque paternæ.
Non licuit fines Italos, fataliaque arva,
Nec tecum Ausonium, quicumque est, quærere Ty-
brim.

Dixerat hæc, adytis cum lubricus anguis ab imis

85 Septem ingens gyros, septena volumina traxit,
Amplexus placidè tumulum, lapsusque per aras;
Cœruleæ cui terga notæ, maculosus & auro
Squamam incendebat fulgor; ceu nubibus arcus
Mille trahit varios adverso sole colores.

90 Obstupuit visu Æneas: ille agmine longo
Tandem inter pateras & levia pocula serpens,
Libavitque dapes, rursusque innoxius imo
Successit tumulo, & depasta altaria liquit.
Hoc magis incœptos genitori instaurat honores,

95 Incertus, geniumne loci, famulumne parentis
Esse putet: cædit quinas de more bidentes,
Totque sues, totidem nigrantes terga juvencos;
Vinaque fundebat pateris, animamque vocabat
Anchisæ magni, manesque Acheronte remissos.

100 Nec non & focii, quæ cuique est copia, læti
Dona ferunt, onerantque aras, mactantque juvencos.
Ordine ahena locant alii, fusique per herbam
Subjiciunt verubus prunas, & viscera torrent.

Exspectata dies aderat, nonamque ferenâ

105 Auroram Phaëtontis equi jam luce vehebant:
Famaque finitimos & clari nomen Aestæ
Excierat: læto complerant littora cœtu,
Visuri Æneadas, pars & certare parati.

Munera principiò ante oculos, circoque locantur

115 In medio, sacri tripodes, viridesque coronæ,
Et palmæ, pretium victoribus; armaque, & ostro

81. *Animaque umbræque.* Vid. Æn. 4. 387.

91. *Serpens.* Repens.

92. *Libavitque.* Leviter degustavit, ac deinde *depasta*
a se altaria reliquit.

Perfusæ vestes , argenti aurique talenta :
Et tuba commissos medio canit aggere ludos.

Prima pares ineunt gravibus certamina remis
Quatuor ex omni delectæ classe carinæ.

115

Velocem Mnestheus agit acri remige Pristin ,
Mox Italus Mnestheus , genus a quo nomine Memmi :
Ingentemque Gyas ingenti mole Chimæram ,
Urbis opus , triplici pubes quam Dardana versu
Impellunt , terno consurgunt ordine remi.

120

Sergestusque , domus tenet a quo Sergia nomen ,
Centauro invehitur magnâ : Scyllâque Cloanthus
Cœruleâ , genus unde tibi , Romane Cluenti.

Est procul in pelago saxum , spumantia contra
Littora , quod tumidis submersum tunditur olim

125

Fluctibus , hyberni condunt ubi sidera Cori :

Tranquillo silet , immotâque attollitur undâ

Campus , & apricis statio gratissima mergis.

Hîc viridem Æneasfrondenti ex ilice metam

Constituit signum nautis pater ; unde reverti

Scirent , & longos ubi circumflectere cursus.

130

Tum loca sorte legunt , ipsique in puppibus auro
Ductores longè effulgent ostroque decori :

Cetera populeâ velatur fronde juvenus ,

Nudatosque humeros oleo perfusa nitescit.

135

Confidunt transtris , intentaque brachia remis

Intenti expectant signum ; exsultantiaque haurit

Corda pavor pulsans , laudumque arrecta cupido.

Inde ubi clara dedit sonitum tuba , finibus omnes ,

Haud mora , profluere suis : ferit æthera clamor

Nauticus : adductis spumant freta versa lacertis.

140

Infundunt pariter sulcos , totumque dehiscit

112. *Talentâ*. Talentum hîc & alibi videtur sumi a Virgilio non strictiore sensu pro summa minarum sexaginta , sed pro quolibet , etiam modico pondere auri vel argenti.

119. *Triplici , versu*. Triplici remorum ordine. Utrum autem ordines illi remorum supra se invicem per gradus assurgerent , an porrigerentur in longitudinem navis , parum constat , & scriptores utrôque trahunt.

137. *Exsultantiaque haurit corda*. Vide Geor. 3. 105.

- Convulsum remis, rostrisque tridentibus æquor.
 Non tam præcipites bijugo certamine campum
 145 Corripuere, ruuntque effusi carcere currus:
 Nec sic immixtis aurigæ undantia lora
 Concussere jugis, pronique in verbera pendent.
 Tum plausu fremituque virum studiisque faventum
 Consonat omne nemus, vocemque inclusa volutant
 150 Littora, pulsati colles clamore reulant.
 Effugit ante alios, primusque elabitur undis
 Turbam inter fremitumque Gyas; quem deinde
 Cloanthus
 Consequitur, melior remis; sed pondere pinus
 Tarda tenet. Post hos æquo discrimine Priitis
 155 Centaurusque locum tendunt superare priorem.
 Et nunc Priitis habet; nunc victam præterit ingens
 Centaurus; nunc unâ ambæ junctisque feruntur
 Frontibus, & longâ sulcant vada falsa carinâ.
 Jamque propinquabant scopulo, metamque tenebant,
 160 Cùm princeps medioque Gyas in gurgite victor
 Rectorem navis compellat voce Menœten:
 Quò tantum mihi dexter abis? huc dirige cursum:
 Littus ama, & lævas stringat sine palmula cautes:
 Altum alii teneant. Dixit: sed cæca Menœtes
 165 Saxa timens, proram pelagi detorquet ad undas.
 Quò diversus abis? iterum pete saxa, Menœte,
 Cum clamore Gyas revocabat: & ecce Cloanthum
 Respicit instantem tergo, & propiora tenentem.
 Ille inter navemque Gyæ scopulosque sonantes
 170 Radit iter lævum interior, subitusque priorem
 Præterit, & metis tenet æquora tuta relictis.
 Tum verò exarsit juveni dolor ossibus ingens,
 Nec lacrymis caruere genæ: segnemque Menœten,
 Oblitus decorisque sui sociumque salutis,
 175 In mare præcipitem puppi deturbat ab alta.
 Ipse gubernaclo rector subit, ipse inagister;
 Hortaturque viros, clavumque ad littora torquet.

147. *Jugis*. Pro, equis jugalibus.163. *Littus*. Nempe saxi, circa quod cursus flectere debebant. *Littus* est quicquid aquâ alluitur.

At gravis ut fundo vix tandem redditus imo est
 Jam senior, madidaque fluens in veste Menœtes;
 Summa petit scopuli, siccaque in rupe refedit. 180
 Illum & labentem Teucris, & risere natantem,
 Et falsos rident revomentem pectore fluctus.
 Hic læta extremis spes est accensa duobus,
 Sergesto Mnestheoque, Gyan superare morantem.
 Sergestus capit ante locum, scopuloque propinquat: 185
 Nec totâ tamen ille prior præeunte carinâ,
 Parte prior, partem rostro premit æmula Pristis.
 At mediâ socios incedens nave per ipsos
 Hortatur Mnestheus: Nunc, nunc insurgite remis,
 Hectoris socii, Trojæ quos sorte supremâ 190
 Delegi comites, nunc illas promite vires,
 Nunc animos quibus in Gætulis syrtibus usi,
 Ionioque mari, Maleæque sequacibus undis.
 Non jam prima peto Mnestheus, neque vincere certo.
 Quamquam ô! ... sed superent, quibus hoc, Neptune, 195
 dedisti.

Extremos pudeat rediisse: hoc vincite, cives,
 Et prohibete nefas. Olli certamine summo
 Procumbunt: vastis tremit ictibus ærea puppis,
 Subtrahiturque solum: tum creber anhelitus artus
 Aridaque ora quatit: sudor fluit undique rivis. 200

Attulit ipse viris optatum casus honorem
 Namque furens animi dum proram ad saxa suburget
 Interior, spatioque subit Sergestus iniquo;
 Infelix saxi in procurrentibus hæsit.
 Concussæ cautes, & acuto in murice remi 205
 Obnixi crepuere, illisæque prora pependit.
 Confurgunt nautæ, & magno clamore morantur:

193. *Sequacibus*. Quæ insequantur & velut insectentur
 navigantes. Sic *Æn.* 8. 432. de fulmine: *flammisque*
sequacibus iras.

196. *Hoc vincite*. Loco victoriæ sit avertere hoc de-
 decus, ut ultimi redeamus.

199. *Solum*. De mari. *Solum* dicitur quicquid rei alicui
 subjacet. Sic *Æn.* 7. 111. Liba adorea, quæ Trojani
 subjecerant epulis, dicuntur *Cereale solum*.

207. *Morantur*. Navem scilicet, i.e., Ancipitem &

- Ferratasque trudes & acutâ cuspide contos
 Expediunt, fractosque legunt in gurgite remos.
- 210 At lætus Mnestheus successuque acrior ipso,
 Agmine remorum celeri, ventisque vocatis,
 Prona petit maria, & pelago decurrit aperto.
 Qualis speluncâ subitò commota columba,
 Cui domus & dulces latebroso in pumice nidi,
- 215 Fertur in arva volans, plausumque exterrita pennis
 Dat tecto ingentem, mox aëre lapsa quieto,
 Radit iter liquidum, celeres neque commovet alas.
 Sic Mnestheus, sic ipsa fugâ secat ultima Pristis
 Æquora; sic illam fert impetus ipse volantem.
- 220 Et primùm in scopulo luctantem deserit alto
 Sergestum, brevibusque vadis, frustra que vocantem
 Auxilia, & fractis discentem currere remis.
 Inde Gyan, ipsamque ingenti mole Chimæram
 Consequitur: cedit, quoniam spoliata magistro est.
- 225 Solus jamque ipso superest in fine Cloanthus,
 Quem petit, & summis adnixus viribus urget.
 Tum verò ingeminat clamor, cunctique sequentem
 Instigant studiis; resonatque fragoribus æther.
 Hi proprium decus, & partum indignantur honorem,
- 230 Nî teneant, vitamque volunt pro laude pacisci.
 Hos successus alit: possunt, quia posse videntur.
 Et fors æquatis cepissent præmia rostris,
 Nî palmas ponto tendens utrasque Cloanthus
 Fudissetque preces, Divosque in vota vocasset.
- 235 Dii, quibus imperium est pelagi, quorum æquora
 curro,
 Vobis lætus ego hoc candentem in littore taurum
 Constituam ante aras voti reus, extaque falsos

suspensam sustinent, ne huc illuc vacillans undis hauriatur.

208. *Trudes*. Sic vocantur perticæ longiores, ferreis cuspidibus armatæ, quibus naves, aut alia quævis onera truduntur.

211. *Agmine*. Impulsu, agitatione.

230. *Pacisci*. Mutare ex pacto vitam pro laude. Sic & *Æn.* 12. 49. *Lethumque sinas pro laude pacisci*.

237. *Voti reus*. Voto obligatus, adactus ad exsolvenda vota, impetratis iis, in quæ suscepta erant.

Porriciam

Porriciam in fluctus, & vina liquentia fundam.
 Dixit: eumque imis sub fluctibus audiit omnis
 Nereïdum Phorcique chorus, Panopeaque virgo; 240
 Et pater ipse manu magnâ Portunus euntem
 Impulit: illa Noto citiùs volucrique sagittâ
 Ad terram fugit, & portu se condidit alto.

Tum satus Anchisâ, cunctis ex more vocatis,
 Victorem magnâ præconis voce Cloanthum 245
 Declarat, viridique advelat tempora lauro;
 Muneraque in naves, ternos optare juvencos,
 Vinaque, & argenti magnum dat ferre talentum.

Ipsis præcipuos ductoribus addit honores,
 Victori chlamydem auratam, quam plurima circum 250
 Purpura Mæandro duplici Melibœa cucurrit.

Intextusque puer frondosâ regius Idâ
 Veloces jaculo cervos cursuque fatigat
 Acer, anhelanti similis; quem præpes ab Ida
 Sublimem pedibus rapuit Jovis armiger uncis. 255

Longævi palmas nequicquam ad sidera tendunt
 Custodes; sævitque canum latratibus in auras.

At, qui deinde locum tenuit virtute secundum,
 Levibus huic hamis confertam auroque trilicem
 Loricam, quam Demoleo detraxerat ipse 260

Victor apud rapidum Simoënta sub Ilio alto,
 Donat habere viro, decus & tutamen in armis.

Vix illam famuli Phegeus Sagarisque ferebant
 Multiplicem, connixi humeris; indutus at olim
 Demoleus, cursu palantes Troas agebat. 265

Tertia dona facit geminos ex ære lebetas,
 Cymbiaque argento perfecta atque aspera signis.

238. *Porriciam*. Porro, procul iciam seu jaciam: vox
 sacrificantibus solennis.

247. *Optare*. Eligere. Vide. *Æn.* 1, 425.

248. *Talentum*. Vide suprâ 112.

250. *Quam plurima*. Quam limbus duplex purpurâ
 Melibœâ sæpiùs imbutus circum ambit circuitu flexuoso
 & sinuoso, quales sunt flexus Mæandri fluminis.

252. *Intextusque puer . . . regius*. Et Ganimedes in ea
 chlamyde textus acu.

260. *Loricam*. Vide *Æn.* 3. 467.

- Jamque adeo donati omnes, opibusque superbi,
 Puniceis ibant evincti tempora tæniis;
 270 Cùm sævo e scopulo multâ vix arte revulsus,
 Amissis remis, atque ordine debilis uno,
 Irrisam sine honore ratem Sergestus agebat.
 Qualis sæpe viæ deprensus in aggere serpens,
 Ærea quem obliquum rota tranſiit, aut gravis ictu
 275 Seminecem liquit saxo lacerumque viator:
 Nequicquam longos fugiens dat corpore tortus,
 Parte ferox, ardensque oculis, & sibilâ colla
 Arduus attollens; pars vulnere clauda retentat
 Nexantem nodos, seque in sua membra plicantem.
 280 Tali remigio navis se tarda movebat:
 Vela facit tamen, & plenis subit ostia velis.
 Sergestum Æneas promisso munere donat,
 Servatam ob navem lætus sociosque reductos.
 Olli ferva datur, operum haud ignara Minervæ,
 285 Cressa genus Pholoë, geminique sub ubere nati.
 Hoc pius Æneas misso certamine, tendit
 Gramineum in campum, quem collibus undique curvis
 Cingebant sylvæ; mediaque in valle theatri
 Circus erat, quò se multis cum millibus heros
 290 Confessu medium tulit, exstructoque resedit.
 Hic qui fortè velint rapido contendere cursu,
 Invitat pretiis animos, & præmia ponit.
 Undique conveniunt Teucritæ, mixtique Sicani:
 Nisus, & Euryalus primi.
 295 Euryalus formâ insignis, viridique juventâ;
 Nisus, amore pio pueri: quos deinde secutus
 Regius egregia Priami de stirpe Diorea,
 Hunc Salius, simul & Patron, quorum alter Acarnan,
 Alter ab Arcadio Tegeæ sanguine gentis,
 300 Tum duo Trinacrii juvenes, Helymus Panopesque,
 Assueti sylvis, comites senioris Aestæ.
 Multi præterea quos fama obscura recondit.
 Æneas quibus in mediis sic deinde locutus:
 Accipite hæc animis, lætasque advertite mentes.

290. *Confessu medium.* Tulit se medium inter multa millia, & in confessu exstructo resedit.

Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit. 305
 Gnosia bina dabo levato lucida ferro
 Spicula, cælatamque argento ferre bipennem:
 Omnibus hic erit unus honos. Tres præmia primi
 Accipient, flavâque caput nectentur olivâ.
 Primus equum phaleris insignem victor habeto. 310
 Alter Amazoniam pharetram, plenamque sagittis
 Threïciis, lato quam circum amplectitur auro
 Balteus, & tereti subnectit fibula gemmâ.
 Tertius Argolicâ hac galeâ contentus abito.
 Hæc ubi dicta, locum capiunt, signoque repente 315
 Corripiunt spatia audito, limenque relinquunt
 Effusi, nimbo similes: simul ultima signant.
 Primus abit, longèque ante omnia corpora Nifus
 Emicat, & ventis & fulminis ocior alis.
 Proximus huic, longo sed proximus intervallo, 320
 Insequitur Salius. Spatio pòst deinde relicto,
 Tertius Euryalus.
 Euryalumque Helimus sequitur: quo deinde sub ipso
 Ecce volat, calcemque terit jam calce Diores,
 Incumbens humero: spatia & si plura supersint, 325
 Transeat elapsus prior, ambiguumve relinquat.
 Jamque fere spatium extremo fessique sub ipsum
 Finem adventabant, levi cùm sanguine Nifus
 Labitur infelix; cæsis ut fortè juvencis
 Fusus humum viridesque super madefecerat herbas. 330
 Hic juvenis, jam victor ovans, vestigia presso
 Haud tenuit titubata solo: sed pronus in ipso
 Concidit immundoque fimo sacroque cruore.
 Non tamen Euryali, non ille oblitus amorum;
 Nam sese opposuit Salio per lubrica surgens. 335
 Ille autem spissâ jacuit revolutus arenâ.
 Emicat Euryalus, & munere victor amici
 Prima tenet, plausuque volat fremituque secundo.
 Pòst Helymus subit, & nunc tertia palma Diores.

306. *Levato.* Nitenti.

308. *Unus bonos.* Hoc idem præmium singulis dabitur. De voce *bonos* vide *Æn.* 3. 118.

317. *Ultima.* Spatia, i.e., metam signant oculis.

- 340 Hic totum caveæ confessum ingentis, & ora
 Prima patrum magnis Salius clamoribus implet,
 Ereptumque dolo reddi sibi poscit honorem.
 Tutatur favor Euryalum, lacrymæque decoræ,
 Gravior & pulchro veniens in corpore virtus.
- 345 Adjuvat, & magnâ proclamat voce Diores,
 Qui subiit palmæ, frustra ad præmia venit
 Ultima, si primi Salio redduntur honores.
 Tum pater Æneas: Vestra, inquit, munera vobis
 Certa manent, pueri; & palmam movet ordine nemo.
- 350 Me liceat casum miserari infantis amici.
 Sic fatus tergum Gætuli immane leonis
 Dat Salio, villis onerosum atque unguibus aureis.
 Hic Nisus: Si tanta, inquit, sunt præmia victis,
 Et te lapforum miseret; quæ munera Niso
- 355 Digna dabis, primam merui qui laude coronam,
 Nî me, quæ Salium, fortuna inimica tulisset?
 Et simul his dictis faciem ostentabat, & udo
 Turpia membra fimo. Risit pater optimus olli;
 Et clypeum efferri iussit, Didymaonis artes,
- 360 Neptuni sacro Danaïs de poste refixum.
 Hoc juvenem egregium præstanti munere donat.
 Post ubi confecti cursus, & dona peregit:
 Nunc, si cui virtus, animusque in pectore præsens;
 Adsit, & evinctis attollat brachia palmis.
- 365 Sic ait, & geminum pugnae proponit honorem,
 Victori velatum auro vittisque juvenem;
 Ensem, atque insignem galeam, solatia victo.
 Nec mora, continuo vastis cum viribus effert
 Ora Dares, magnoque virum se murmure tollit;
- 370 Solus qui Paridem solitus contendere contra;
 Idemque ad tumulum, quo maximus occubat Hector,
 Victorem Buten immani corpore, qui se

340. *Caveæ. Cavea.* Dicebatur spatium interius & infimum theatri & circi, circa quod erant sedes populi distinctæ per cuneos.

359. *Artes.* Opus præclarum.

360. *Danaïs ... refixum.* A Danaïs ereptum & ablatum e templo, in quo consecratus fuerat.

366. *Auro vittisque.* Aureis vittis.

Bebrycia veniens Amici de gente ferebat ,
 Perculit , & fulvâ moribundum extendit arenâ.
 Talis prima Dares caput altum in prœlia tollit , 375
 Ostenditque humeros latos , alternaque jactat
 Brachia protendens , & verberat ictibus auras.
 Quæritur huic alius ; nec quisquam ex agmine tanto
 Audet adire virum , manibusque inducere cæstus.
 Ergo alacris , cunctosque putans excedere palmâ , 380
 Æneæ stetit ante pedes ; nec plura moratus ,
 Tum lævâ taurum cornu tenet , atque ita fatur :
 Nate Deâ , si nemo audet se credere pugnae ,
 Quæ finis standi ? quo me decet usque teneri ?
 Ducere dona jube. Cuncti simul ore fremebant 385
 Dardanidæ , reddique viro promissa jubebant.
 Hîc gravis Entellum dictis castigat Acestes ,
 Proximus ut viridante toro confederat herbæ :
 Entelle , heroum quondam fortissime frustra ,
 Tantane tam patiens nullo certamine tolli 390
 Dona fines ? ubi nunc nobis Deus ille magister
 Nequicquam memoratus Eryx ? ubi fama per omnem
 Trinacriam , & spolia illa tuis pendentia tectis ?
 Ille sub hæc : Non laudis amor , nec gloria cessit
 Pulsa metu ; sed enim gelidus tardante senectâ 395
 Sanguis hebet , frigentque effœtæ in corpore vires.
 Si mihi , quæ quondam fuerat , quâque improbus iste
 Exsultat fidens , si nunc foret illa juventa ;
 Haud equidem pretio inductus pulchroque juvenco
 Venissem ; nec dona moror. Sic deinde locutus , 400
 In medium geminos immani pondere cæstus
 Projecit , quibus acer Eryx in prœlia suetus
 Ferre manum , duroque intendere brachia tergo.
 Obstupuere animi : tantorum ingentia septem
 Terga boum plumbo insuto ferroque rigeant. 405
 Ante omnes stupet ipse Dares , longèque recusat ;
 Magnanimusque Anchisiades , & pondus , & ipsa
 Huc illuc vincloꝝ immensa volumina versat.
 Tum senior tales referebat pectore voces :
 Quid si quis cæstus ipsius & Herculis arma 410

- Vidisset, tristemque hoc ipso in littore pugnam?
 Hæc germanus Eryx quondam tuus arma gerebat;
 Sanguine cernis adhuc sparsoque infecta cerebro.
 His magnum Alciden contra stetit; his ego fuetus,
 415 Dum melior vires sanguis dabat, æmula necdum
 Temporibus geminis canebat sparsa senectus.
 Sed si nostra Dares hæc Troïus arma recusat:
 Idque pio sedet Æneæ, probat auctor Acestes;
 Æquemus pugnæ. Erycis tibi terga remitto,
 420 Solve metus: & tu Trojanos exsue cæstus.
 Hæc fatus, duplicem ex humeris rejecit amictum:
 Et magnos membrorum artus, magna ossa, lacertosque
 Exsue; atque ingens mediâ consistit arenâ.
 Tum fatus Anchisæ cæstus pater extulit æquos,
 425 Et paribus palmas amborum innexuit armis.
 Constitit in digitos extemplo arrectus uterque,
 Brachiaque ad superas interritus extulit auras.
 Abduxere retro longè capita ardua ab ictu:
 Immiscentque manus manibus, pugnamque laceffunt.
 430 Ille pedum melior motu, fretusque juventâ:
 Hic membris & mole valens; sed tarda trementi
 Genua labant, vastos quatit æger anhelitus artus.
 Multa viri nequicquam inter se vulnera jactant,
 Multa cavo lateri ingeminant, & pectore vastos
 435 Dant sonitus; erratque aures & tempora circum
 Crebra manus, duro crepitant sub vulnere malæ.
 Stat gravis Entellus, nisuque immotus eodem,
 Corpore tela modò atque oculis vigilantibus exit.
 Ille velut celsam oppugnat qui molibus urbem,
 440 Aut montana sedet circum castella sub armis;
 Nunc hos, nunc illos aditus, omnemque pererrat
 Arte locum, & variis assultibus irritus urget.
 Ostendit dextram insurgens Entellus, & altè

413. *Sanguine.* Adversariorum quos vicit.

421. *Duplicem.* Crassiorē, & ad arcendum frigus accommodatum. Hac voce eodem sensu utitur Horatius. *Quem duplici panno patientia velat.*

38. *Exit.* Activè, evitat, effugit ietus. Sic, *Æn.* 11. 750. *Vim viribus exit.*

Extulit : ille ictum venientem a vertice velox
 Prævidit , celerique elapsus corpore cessit. 445
 Entellus vires in ventum effudit , & ultro
 Ipse gravis graviterque ad terram pondere vasto
 Concidit ; ut quondam cava concidit , aut Erymantho,
 Aut Ida in magna , radicibus eruta pinus.
 Consurgunt studiis Teucris & Tinacria pubes : 450
 It clamor cælo ; primusque accurrit Acestes
 Æquævumque ab humo miserans attollit amicum.
 At non tardatus casu , neque territus heros
 Acrior ad pugnam redit , ac vim fuscitat ira :
 Tum pudor incendit vires & conscia virtus ; 455
 Præcipitemque Daren ardens agit æquore toto ,
 Nunc dextra ingeminans ictus , nunc ille sinistrâ.
 Nec mora , nec requies : quàm multâ grandine nimbi
 Culminibus crepitant , sic densis ictibus heros
 Creber utrâque manu pulsat versatque Dareta. 460
 Tum pater Æneas , procedere longiùs iras ,
 Et sævire animis Entellum haud passus acerbis ;
 Sed finem imposuit pugnæ , fessumque Dareta
 Eripuit mulcens dictis , ac talia fatur :
 Infelix ! quæ tanta animum dementia cepit ? 465
 Non vires alias , conversa que numina sentis ?
 Cede Deo. Dixitque , & prælia voce diremit.
 Ast illum fidi æquales , genua ægra trahentem ,
 Jactantemque utrôque caput , crassumque cruorem
 Ore rejectantem , mixtosque in sanguine dentes , 470
 Ducunt ad naves , galeamque ensesque vocati
 Accipiunt ; palmam Entello taurumque relinquunt.
 Hic victor , superans animis , tauroque superbus :
 Nate Deâ , vosque hæc , inquit , cognoscite , Teucris ,
 Et mihi quæ fuerint juvenali in corpore vires , 475
 Et qua servetis revocatum a morte Dareta.
 Dixit , & adversi contra stetit ora juvenci ,
 Qui donum adstabat pugnæ ; duosque reductâ
 Libravit dextrâ media inter cornua cæstus
 Arduus , effractoque illisit in ossa cerebro. 480
 Sternitur , exanimisque tremens procumbit humi bos.

473. *Superans animis.* Animo supra modum elato.

Ille super tales effundit pectore voces :

Hanc tibi, Eryx, meliorem animam pro morte Daretis
Perfolvo : hîc victor cæstus artemque repono.

485 Protinus Æneas celeri certare sagittâ
Invitat qui fortè velint, & præmia ponit ;
Ingentique manu malum de nave Serefti
Erigit, & volucrem trajecto in fune columbam,
Quò tendant ferrum, malo suspendit ab alto.

490 Convenere viri, dejectamque ærea sortem
Accepit galea : & primus clamore secundo
Hyrtacidæ ante omnes exit locus Hippocoontis ;
Quem modò navali Mnestheus certamine victor
Consequitur, viridi Mnestheus evinctus olivâ.

495 Tertius Eurytion, tuus ô clarissime frater,
Pandare, qui quondam jussus confundere fœdus,
In medios telum torsisti primus Achivos.
Extremus galeâque imâ subsedit Acestes,
Ausus & ipse manu juvenum tentare laborem.

500 Tum validis flexos incurvant viribus arcus
Pro se quisque viri, & depromunt tela pharetris:
Primaque per cœlum, nervo stridente, sagitta
Hyrtacidæ juvenis volucres diverberat auras,
Et venit, adversique infigitur arbore mali.

505 Intremuit malus, timuitque exterrita pennis
Ales, & ingenti sonuerunt omnia plausu.
Pòst acer Mnestheus adducto constitit arcu,
Alta petens; pariterque oculos telumque tetendit:
Ast ipsam miserandus avem contingere ferro

510 Non valuit; nodos & vincula linea rupit,
Queis innexa pedem malo pendebat ab alto.
Illa notos atque atra volans in nubila fugit.
Tum rapidus, jam dudum arcu contenta parato
Tela tenens, fratrem Eurytion in vota vocavit:

515 Jam vacuo lætam cœlo speculatus, & alis

487. *Ingentique manu.* Et magno virorum numero.

505. *Exterrita pennis.* Alarum concussione terrorem
suum significans. Vide suprâ 215.

513. *Contenta parato.* Hyppallage, pro tela tenens pa-
rata in arcu contento.

Plaudentem, nigra figit sub nube columbam.
Decidit exanimis, vitamque reliquit in astris
Aëriis, fixamque refert delapsa sagittam.

Amisâ solus palmâ superabat Acestes;
Qui tamen aërias telum contorsit in auras, § 20

Ostentans artem pariter, arcumque sonantem.
Hic oculis subitò objicitur magnoque futurum
Augurio monstrum: docuit post exitus ingens,
Seraque terrifici cecinerunt omina vates.

Namque volans liquidis in nubibus arsit arundo; § 25

Signavitque viam flammis, tenuesque recessit
Consumpta in ventos: cœlo ceu sæpe refixa
Transcurrunt, crinemque volantia sidera ducunt.

Attonitis hædere animis, superosque precati
Trinacrii Teucrique viri: nec maximus omen § 30

Abnuit Æneas; sed lætum amplexus Acesten,
Muneribus cumulat magnis, ac talia fatur:
Sume, pater; nam te voluit Rex magnus Olympi
Talibus auspiciis exsortem ducere honorem.

Ipsius Anchisæ longævi hoc munus habebis, § 35

Cratera impressum signis, quem Thracius olim
Anchisæ genitori in magno munere Cisseus
Ferre sui dederat monumentum & pignus amoris.

Sic fatus, cingit viridanti tempora lauro,
Et primum ante omnes victorem appellat Acesten. § 40

Nec bonus Eutytion prælato invidit honori,
Quamvis solus avem cœlo dejecit ab alto.

Proximus ingreditur donis, qui vincula rupit:
Extremus, volucris qui fixit arundine malum.

At pater Æneas, nondum certamine misso, § 45
Custodem ad sese comitemque impubis Iuli

§ 22. *Magnoque futurum .. augurio monstrum.* Prodigium futurum omine magno, seu daturum omen rei magnæ: id postea docuit casus ingens & calamitosus; & vates rerum futurarum terrorem incutere soliti, omen illud cecinerunt, seu interpretati sunt serò & post eventum.

§ 37. *In magno munere.* Velut magnum munus.

§ 41. *Prælato ... honori.* Præmio præhabito ab Acesta, & quod ipsi exsorti dabatur,

- Epytiden vocat, & fidam sic fatur ad aurem :
 Vade age, & Ascanio, si jam puerile paratum
 Agmen habet secum, cursusque instruxit equorum,
 550 Ducat avo rurnas, & sese ostendat in armis,
 Dic, ait. Ipse omnem longo decedere circo
 Infusum populum, & campos jubet esse patentes.
 Incedunt pueri; pariterque ante ora parentum
 Frenatis lucent in equis; quos omnis euntes
 555 Trinacriæ mirata fremit Trojæque juvenus.
 Omnibus in morem tonsâ coma pressa coronâ;
 Cornea bina ferunt præfixo hastilia ferro,
 Pars leves humero pharetras: it pectore summo
 Flexilis obtorti per collum circulus auri.
 560 Tres equitum numero turmæ, ternique vagantur
 Ductores: pueri bis seni quemque secuti,
 Agmine partito fulgent, paribusque magistris.
 Una acies juvenum, ducit quam parvus ovantem
 Nomen avi referens Priamus, tua clara, Polite,
 565 Progenies, auctura Italos; quem Thracius albis
 Portat equus bicolor maculis; vestigia primi
 Alba pedis, frontemque ostentans arduus albam.
 Alter Atys, genus unde Atyi duxere Latini:
 Parvus Atys, pueroque puer dilectus Iulo.
 470 Extremus, formæque ante omnes pulcher Iulus
 Sidonio est invecus equo, quem candida Dido
 Esse sui dederat monumentum & pignus amoris.
 Cetera Trinacriis pubes senioris Acestæ
 Fertur equis.
 575 Excipiunt plausu pavidos, gaudentque tuentes
 Dardanidæ, veterumque agnoscunt ora parentum.
 Postquam omnem læti confessum oculosque suorum
 Lustravere in equis, signum clamore paratis

556. *Tonsâ... coronâ.* His verbis videtur poeta significare galeam pressis & concisis frondibus coronatam, qualem gerit Umbro Æn. 7. 751. Homero quoque galea dicitur *σεπάρν*.

566. *Primi... pedis.* Pedum anteriorum.

578. *Lustravere.* Circumiere: metaphora inde ducta, quod victima circumducebatur in expiationibus. *Lustrare* enim est expiare.

Epytides longè dedit, insonuitque flagello.
 Olli discurrere pares, atque agmina terni
 Diductis solvere choris; rursusque vocati
 Convertere vias, infestaque tela tulere.
 Inde alios ineunt cursus, aliosque recursus
 Adversis spatiis; alternosque orbibus orbes
 Impediunt, pugnaeque cient simulacra sub armis. 585
 Et nunc terga fugâ nudant, nunc spicula vertunt
 Infensi: factâ pariter nunc pace feruntur.
 Ut quondam Creta fertur Labyrinthus in alta
 Parietibus textum cæcis iter ancipitemque
 Mille viis habuisse dolum, quâ signa sequendi 590
 Falleret indeprensus & irremeabilis error:
 Haud aliter Teucrûm nati vestigia cursu
 Impediunt, texuntque fugas & prœlia ludo:
 Delphinum similes, qui per maria humida nando
 Carpathium Libycumque secant, luduntque per undas. 595
 Hunc morem, hos cursus, atque hæc certamina primus
 Ascanius, longam muris cum cingeret Albam,
 Rettulit, & priscos docuit celebrare Latinos,
 Quo puer ipse modo, secum quo Troia pubes:
 Albani docuere suos: hinc maxima porro 600
 Accepit Roma, & patrium servavit honorem;
 Trojaque nunc pueri, Trojanum dicitur agmen.
 Hac celebrata tenus sancto certamina patri.
 Hic primum fortuna fidem mutata novavit.
 Dum variis tumulo referunt solennia ludis, 605
 Irim de cœlo misit Saturnia Juno
 Iliacam ad classem, ventosque adspirat eunti,
 Multa movens, necdum antiquum saturata dolorem.
 Illa viam celerans per mille coloribus arcum,
 Nulli visa, cito decurrit tramite virgo. 610

580. *Olli discurrere pares.* In illo militari discursu bini procurrere, & sejunctis ordinibus agmen partiti sunt in tres turmas: inde alio signo revocati frontibus adversis incurrere, tela intentantes, more pugnantium.

593. *Texuntque fugas & prœlia.* Alternis vicibus fugiunt & pugnant.

604. *Fidem . . . novavit.* Novo indicio se inconstantem probavit.

Conspicit ingentem concursum; & littora lustrans;
Desertosque videt portus, classemque relictam.

- At procul in sola secretæ Troades acta
Amisum Anchisen flebant, cunctæque profundum
615 Pontum aspectabant flentes. Heu! tot vada fessis
Et tantum superesse maris! vox omnibus una.
Urbem orant: tædet pelagi perferre laborem.
Ergo inter medias sese haud ignara nocendi
Conjicit, & faciemque Deæ vestemque reponit.
620 Fit Beroë, Ismarii conjux longæva Dorycli,
Cui genus, & quondam nomen, natiq̃ue fuissent;
Ac sic Dardanidum mediam se matribus infert.
O miseræ! quas non manus, inquit, Achæica bello
Traxerit ad lethum patriæ sub mœnibus! ô gens
625 Infelix! cui te exitio fortuna reservat?
Septima post Trojæ excidium jam vertitur æstas,
Cum freta, cum terras omnes, tot inhospita saxa
Sideraque emensæ ferimur: dum per mare magnum
Italiam sequimur fugientem, & volvimur undis.
630 Hic Erycis fines fraterni, atque hospes Acestes.
Quis prohibet muros jacere, & dare civibus urbem?
O patria! & rapti nequicquam ex hoste Penates!
Nullane jam Trojæ dicentur mœnia? nusquam
Hectoreos amnes, Xanthum & Simoënta videbo?
635 Quin agite, & mecum infastas exurite puppes.
Nam mihi Cassandræ per somnum vatis imago
Ardentes dare visa faces: hic quærite Trojam,
Hic domus est, inquit, vobis, jam tempus agi res;
Nec tantis mora prodigiis. En quatuor aræ
640 Neptuno: Deus ipse faces animumque ministrat.
Hæc memorans, prima infensum vi corripit ignem,
Sublatâque procul dextrâ connixa coruscat,

613. *Acta*. Littore, a voce græca ἀκτὴν.

628. *Sideraque*. Videntur hac voce designari tempestates quæ ortu vel occasu siderum sæpe nascuntur.

630. *Erycis .. fraterni*. Eryx enim filius Veneris Æneæ frater fuit.

642. *Coruscat*. Activâ significatione, coruscum facit, agitando accendit, ita ut perstringat oculos, a voce græca κόρη.

Et jacet. Arrestæ mentes, stupefactaque corda
 Iliadum. Hic una e multis, quæ maxima natu,
 Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix: 645
 Non Beroë vobis; non hæc Rhœteia, matres,
 Est Dorycli conjux: divini signa decoris,
 Ardentesque notate oculos; qui spiritus illi,
 Qui vultus, vocisve sonus, vel gressus eunti.
 Ipsa egomet dudum Beroën digressa reliqui 650
 Ægram, indignantem tali quod sola careret
 Munere, nec meritos Anchisæ inferret honores.
 Hæc effata.

At matres primò ancipites, oculisque malignis
 Ambiguæ spectare rates, miserum inter amorem 655
 Præsentis terræ, fatisque vocantia regna;
 Cùm Dea se paribus per cælum sustulit alis,
 Ingentemque fugâ secuit sub nubibus arcum.
 Tum verò attonitæ monstribus, actæque furore
 Conclamant, rapiuntque focis penetralibus ignem: 660
 Pars spoliant aras, frondem ac virgulta facesque
 Conjiciunt: furit immixtis Vulcanus habenis
 Transtra per & remos, & pictas abiete puppes.

Nuntius Anchisæ ad tumultum cuneosque theatri
 Incensas perfert naves Eumelus; & ipsi 665
 Respiciunt atram in nimbo volitare favillam.
 Primus & Ascanius, cursus ut lætus equestres
 Ducebat, sic acer equo turbata petivit
 Castra; nec exanimes possunt retinere magistri.
 Quis furor iste novus? quò nunc, quò tenditis, inquit, 670
 Heu miseræ cives! non hostem, inimicaque castra
 Argivûm; vestras spes uritis. En ego vester
 Ascanius. Galeam ante pedes projecit inanem,
 Quâ ludo indutus belli simulacra ciebat.
 Accelerat simul Æneas, simul agmina Teucrûm. 675
 Ast illæ diversa metu per littora passim

664. *Cuneosque*. In theatris loca seu sedilia, e quibus ludos spectabant, dicebantur cunei, eò quod, cuneorum instar, hæc erant angustiores, quò propius accedebant ad caveam seu spatium interius & infimum, quod theatro undique ambiebatur.

Diffugiunt, sylvasque, & sicubi concava furtim
Saxa petunt: piget incœpti lucisque; suosque
Mutatæ agnoscunt; excussaue pectore Juno est.

680 Sed non idcirco flammæ atque incendia vires
Indomitas posuere: udo sub robore vivit
Stuppa vomens tardum fumum; lentusque carinas
Est vapor, & toto descendit corpore pestis:
Nec vires heroum, infusaue flumina profunt.

685 Tum pius Æneas humeris abscindere vestem,
Auxilioque vocare Deos, & tendere palmas:
Jupiter omnipotens, si nondum exosus ad unum
Trojanos, si quid pietas antiqua labores
Respicit humanos; da flammam evadere classi

690 Nunc, Pater, & tenues Teucrûm res eripe letho:
Vel tu, quod superest, infesto fulmine morti,
Si mereor, demitte, tuâque hîc obrue dextrâ.

Vix hæc ediderat, cùm effusis imbribus atra
Tempestat sine more furit, tonitruque tremiscunt

695 Ardua terrarum, & campi: ruit æthere toto
Turbidus imber aquâ, densisque nigerrimus austris:
Implenturque super puppes, femiusta madescunt
Robora: restinctus donec vapor omnis, & omnes,
Quatuor amissis, servatæ a peste carinæ.

700 At pater Æneas casu concussus acerbo,
Nunc huc ingentes, nunc illuc pectore curas
Mutabat; versans Siculifne resideret arvis
Oblitus fatorum, Italasne capefferet oras.

Tum senior Nautes, unum Tritonia Pallas
705 Quem docuit, multâque insignem reddidit arte,
Hæc responsa dabat, vel quæ portenderet ira
Magna Deûm, vel quæ fatorum posceret ordo.
Isque his Ænean solatus vocibus infit:

Nate Deâ, quò fata trahunt retrahuntque sequamur:

710 Quicquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.
Est tibi Dardanius divinæ stirpis Acestes:
Hunc cape consiliis socium, & conjunge volentem.
Huic trade, amissis superant qui navibus, & quos

683. *Est vapor.* Edit, absumit ignis. *Vapor* iterum
pro igne sumitur infra 698.

Pertæsum magni incepti rerumque tuarum est ;
 Longævofque senes , ac fessas æquore matres ,
 Et quicquid tecum invalidum , metuensque pericli est ,
 Delige ; & his habeant terris sine mœnia fessi.
 Urbem appellabunt permisso nomine Acestam.
 Talibus incensus dictis senioris amici ,
 Tum verò in curas animus diducitur omnes.
 Et nox atra polum bigis subvecta tenebat :
 Visa dehinc cœlo facies delapsa parentis
 Anchisæ , subito tales effundere voces :
 Nate , mihi vitâ quondam , dum vita manebat ,
 Care magis , nate Iliacis exercite fati ,
 Imperio Jovis huc venio , qui classibus ignem
 Depulit , & cœlo tandem miseratus ab alto est.
 Consiliis pare , quæ nunc pulcherrima Nautes
 Dat senior : lectos juvenes , fortissima corda ,
 Defer in Italiam : gens dura , atque aspera cultu
 Debellanda tibi latio est. Ditis tamen antè
 Infernas accede domos , & Averna per alta
 Congressus pete , nate , meos. Non me impia namque
 Tartara habent tristesque umbræ ; sed amœna piorum
 Concilia , Elysiumque colo. Huc casta Sibylla
 Nigrantum multo pecudum te sanguine ducet.
 Tum genus omne tuum , & quæ dentur mœnia , disces.
 Jamque vale : torquet medios nox humida cursus ,
 Et me sævus equis Oriens afflavit anhelis.
 Dixerat , & tenues fugit , ceu fumus , in auras.
 Æneas : Quò deinde ruis ? quò proripis ? inquit.
 Quem fugis ? aut quis te nostris complexibus arcet ?
 Hæc memorans , cinerem & sopitos suscitât ignes ;
 Pergameumque Larem , & canæ penetralia Vestæ
 Farre pio & plenâ supplex veneratur acerrâ.
 Extemplo socios , primumque arcessit Acesten ;
 Et Jovis imperium , & cari præcepta parentis
 Edocet , & quæ nunc animo sententia constet.

722. Cœlo facies delapsa parentis. Hic Anchises delabitur e cœlo , & ipse infrâ vult conveniri apud inferos , seque piorum concilia & Elysium incolere dicit. Hæc ut concilios vide Æn. 4. 387.

Haud mora consiliis, nec iussa recusat Acestes.

750 Transcribunt urbi matres, populumque volentem
Deponunt, animos nil magnæ laudis egentes.
Ipsi transtra novant, flammisque ambesa reponunt
Robora navigiis; aptant remosque rudentesque,
Exigui numero, sed bello vivida virtus.

755 Interea Æneas urbem designat aratro,
Sortiturque domos: hoc Ilium, & hæc loca Trojæ
Esse jubet (gaudet regno Trojanus Acestes)
Indicitque forum, & patribus dat jura vocatis.
Tum vicina astris Erycino in vertice sedes

760 Fundatur Veneri Idaliæ; tumuloque sacerdos
Et lucus latè facer additur Anchisæo.

Jamque dies epulata novem gens omnis, & aris
Factus honos: placidi straverunt æquora venti,
Creber & adspirans rursus vocat Auster in altum.

765 Exoritur procurva ingens per littora fletus:
Complexi inter se noctemque diemque morantur.
Ipse jam matres, ipsi quibus aspera quondam
Visa maris facies & non tolerabile numen,
Ire volunt, omnemque fugæ perferre laborem.

770 Quos bonus Æneas dictis solatur amicis,
Et consanguineo lacrymans commendat Acestæ.
Tres Eryci vitulos, & tempestatibus agnam
Cedere deinde jubet, solvique ex ordine funes.
Ipse caput tonsæ foliis evinctus olivæ,

775 Stans procul in prora, pateram tenet, extaque falsos
Porricit in fluctus, ac vina liquentia fundit.
Prosequitur surgens a puppi ventus euntes.
Certatim focii feriunt mare, & æquora verrunt.

At Venus interea Neptunum exercita curis
780 Alloquitur, talesque effundit pectore questus:
Junonis gravis ira & inexsaturabile pectus
Cogunt me, Neptune, preces descendere in omnes:
Quam nec longa dies, pietas nec mitigat ulla;

758. *Indicitque forum.* Hæc non de Acesta, sed de Ænea intellige, qui novæ urbis conditor tempus & locum in ea designat agendorum negotiorum.

776. *Porricit.* Vide suprâ 238.

Nec Jovis imperio fativæ infracta quiescit.

Non media de gente Phrygum exedisse nefandis 785

Urbem odiis satis est, nec pœnam traxe per omnem

Reliquias; Trojæ cineres atque ossa peremptæ

Insequitur: causas tanti sciat illa furoris.

Ipse mihi nuper Libycis tu testis in undis

Quam molem subito excierit; maria omnia cœlo 790

Miscuit, Æoliis nequicquam freta procellis,

In regnis hoc ausa tuis.

Per scelus ecce etiam, Trojanis matribus actis,

Exussit fœdè puppes, & classe subegit

Amisâ socios ignotæ linquere terræ. 795

Quod superest, oro, liceat dare tuta per undas

Vela tibi, liceat Laurentem attingere Tybrim,

Si concessa peto, si dant ea mœnia Parcæ.

Tum Saturnius hæc domitor maris edidit alti:

Fas omne est, Cytherea, meis te fidere regnis, 800

Unde genus ducis: merui quoque; sæpe furores

Compressi, & rabiem tantam cœlique marisque.

Nec minor in terris (Xanthum Simoëntaque testor)

Æneæ mihi cura tui. Cùm Troia Achilles

Exanimata sequens impingeret agmina muris, 805

Millia multa daret letho, gemerentque repleti

Amnes, nec reperire viam atque evolvere posset

In mare se Xanthus; Pelidæ tunc ego forti

Congressum Ænean, nec Diis, nec viribus æquis,

Nube cavâ eripui, cuperem cùm vertere ab imo 810

Structa meis manibus perjuræ mœnia Trojæ.

Nunc quoque menseadem perstat mihi, pelle timores:

Tutus quos optas portus accedet Averni.

Unus erit tantum, amissum quem gurgite quæret;

Unum pro multis dabitur caput. 815

His ubi læta Deæ permulsi pectora dictis,

Jungit æquos curru genitor, spumantiaque addit

Frena feris, manibusque omnes effundit habenas.

786. *Nec pœnam traxe per omnem.* Nec traxisse per omne genus pœnarum.

797. *Liceat . . tibi.* Liceat per te.

817. *Curru.* Currui, ut jam monuimus.

- Cœruleo per summa levis volat æquora curru :
 820 Subsidunt undæ , tumidumque sub axe tonanti
 Sternitur æquor aquis ; fugiunt vasto æthere nimbi.
 Tum variæ comitum facies : immania cete ,
 Et senior Glauci chorus , Inoïſque Palæmon ,
 Tritonesque citi , Phorcique exercitus omnis.
 825 Læva tenent Thetis & Melite , Panopeaque virgo ,
 Nesæe , Spioque , Thaliaque , Cymodoceque.
 Hic patris Æneæ suspensam blanda vicissim
 Gaudia pertentant mentem , jubet ociùs omnes
 Attolli malos , intendi brachia velis.
 830 Unà omnes fecere pedem ; pariterque sinistros ,
 Nunc dextros solvère sinus : unà ardua torquent
 Cornua , detorquentque : ferunt sua flamina classem.
 Princeps ante omnes densum Palinurus agebat
 Agmen ; ad hunc alii cursum contendere jussi.
 835 Jamque ferè mediam cœli nox humida metam
 Contigerat ; placidâ laxârانت membra quiete
 Sub remis fusi per dura sedilia nautæ ,
 Cùm levis æthereis delapius Somnus ab astris ,
 Aëra dimovit tenebrosum , & dispulit umbras ;
 840 Te , Palinure , petens , tibi tristia somnia portans
 Infanti ; puppique Deus confedit in alta ,
 Phorbanti similis , fuditque has ore loquelas :
 Iaside Palinure , ferunt ipsa æquora classem ,
 Æquatæ spirant auræ , datur aura quieti.
 845 Pone caput , fessosque oculos furare labori.
 Ipse ego paulisper pro te tua munera inibo.
 Cui vix attollens Palinurus lumen fatur :
 Mene salis placidi vultum fluctusque quietos

829. *Attolli malos.* Erigi : nam ingressis portum navibus , malus inclinabatur in puppim. *Brachia* sunt mediæ partes antennarum ; *cornua* earundem extremitates. *Pedes* verò dicuntur funes ex utroque infimo veli angulo penduli , & ad latera navis alligati , quibus adductis vel laxatis , antennarum cornua vel ad dexterum vel ad sinistrum latus detorquentur , & vela majori vel minori sinu ventos excipiunt. *Pedem* , *vela facere* nihil aliud est , quàm funes illos & vela intendere vel adducere , prout ratio ventorum postulat.

Ignorare jubes? mene huic confidere monstro?
 Ænean credam quid enim fallacibus austris,
 Et cœli toties deceptus fraude sereni?
 Talia dicta dabat; clavumque affixus & hærens
 Nusquam amittebat, oculosque sub astra tenebat.
 Ecce Deus ramum Lethæo rore madentem,
 Vique soporatum Stygiâ, super utraque quassat
 Tempora; cunctantique natantia lumina solvit.
 Vix primos inopina quies laxaverat artus,
 Et super incumbens, cum puppis parte revulsa,
 Cumque gubernaclo liquidas projecit in undas
 Præcipitem, ac socios nequicquam sæpe vocantem. 860
 Ipse volans tenues se sustulit ales in auras.

Currit iter tutum non secius æquore classis,
 Promissisque patris Neptuni interrita fertur.
 Jamque adeo scopulos Sirenum advecta subibat,
 Difficiles quondam, multorumque ossibus albos:
 Tum rauca assiduo longè sale saxa sonabant;
 Cùm pater amisso fluitantem errare magistro
 Sensit, & ipse ratem nocturnis rexit in undis,
 Multa gemens, casuque animum concussus amici.
 O nimium cœlo & pelago confise sereno,
 Nudus in ignota, Palinure, jacebis arena. 870

849. *Ignorare jubes.* Vis me nescire quàm periculosa sit interdum maris etiam placidi facies, & summa fluctuum tranquillitas? Vis me omini & ostento ejusmodi, quod sæpe fallax reperiatur, fidere?

853. *Natantia.* Fluitantia: tunc enim modò aperiuntur, modò clauduntur.

866. *Assiduo sale.* Allisis indefinenter fluctibus.

871. *Jacebis arenâ.* Vide Æn. 6. 337. & sequentibus, quæ pertinent ad casum Palinuri.

ÆNEIDOS

LIBER SEXTUS.

- S**IC fatur lacrymans, clausique immittit habenas,
 Et tandem Euboicis Cumarum allabatur oris.
 Obvertunt pelago proras: tum dente tenaci
 Ancora fundabat naves, & littora curvæ
 5 Prætexunt puppes: juvenum manus emicat ardens
 Littus in Hesperium: quærit pars semina flammæ
 Abstrusa in venis silicis: pars, densa ferarum
 Tecta, rapit sylvas, inventaque flumina monstrat.
 At pius Æneas arces quibus altus Apollo
 10 Præsidet, horrendæque procul secreta Sibyllæ,
 Antrum immane petit, magnam cui mentem ani-
 mumque
 Delius inspirat vates, aperitque futura.
 Jam subeunt Triviæ lucos, atque aurea tecta.
 15 Dædalus, ut fama est fugiens Minoïa regna,
 Præpetibus pennis ausus se credere cælo,
 Insuetum per iter gelidas enavit ad Arctos,
 Chalcidicæque levis tandem superadstitit arce.
 Redditus his primùm terris, tibi, Phœbe, sacravit
 20 Remigium alarum, posuitque immania templa.
 In foribus lethum Androgeo, tum pendere pœnas
 Cecropidæ jussi, miserum! septena quotannis
 Corpora natorum: stat ductis fortibus urna.
 Contrà elata mari responder Gnosia tellus.
 25 Hic crudelis amor tauri, suppositaque furto
 Pasiphaë, mixtumque genus, prolesque biformis;

8. *Rapit sylvas.* Raptim affert ligna e sylvis.

9. *Arces.* Templum in arce, i e, edito loco positum.

20. *Lethum Androgeo.* In foribus posuit, sculpsit
 perpetrata ab Atheniensibus cædem Androgei. Est
 autem *Androgeo* genitivus Atticus.

Minotaurus inest, Veneris monumenta nefandæ.
 Hic labor ille domûs, & inextricabilis error.
 Magnum Regina sed enim miseratus amorem
 Dædalus, ipse dolos recti ambagesque resolvit,
 Cæca regens filo vestigia. Tu quoque magnam 30
 Partem opere in tanto, sineret dolor, Icare, haberes.
 Bis conatus erat casus effingere in auro:
 Bis patriæ cecidere manus. Quin protinus omnia
 Perlegerent oculis, ni jam præmissus Achates
 Afforet, atque unâ Phœbi Triviæque sacerdos, 35
 Deiphobe Glauci, fatur quæ talia Regi:
 Non hoc ista sibi tempus spectacula poscit;
 Nunc grege de intacto septem mactare juvencos
 Præstiterit, totidem lectas de more bidentes.
 Talibus affata Ænean (nec sacra morantur 40
 Jussa viri) Teucros vocat alta in templa sacerdos.
 Excisum Euboicæ latus ingens rupis in antrum,
 Quò lati ducunt aditus centum, ostia centum;
 Unde ruunt totidem voces, responsa Sibyllæ.
 Ventum erat ad limen, cum virgò: Poscere fata 45
 Tempus, ait: Deus, ecce, Deus. Cui talia fanti
 Antè fores, subitò non vultus, non color unus,
 Non comptæ mansere comæ; sed pectus anhelum,
 Et rabie fera corda tument, majorque videri,
 Nec mortale sonans, afflata est numine quando 50
 Jam propiore Dei. Cessas in vota precesque,
 Tros, ait, Ænea? cessas? neque enim antè dehiscunt
 Attonitæ magna ora domûs. Et talia fata,
 Conticuit. Gelidus Teucris per dura cucurrit
 Ossa tremor, fuditque preces Rex pectore ab imo: 55
 Phœbe, graves Trojæ semper miserate labores,
 Dardana qui Paridis direxisti tela manusque
 Corpus in Æacidæ; magnas obeuntia terras
 Tot maria intravi, duce te, penitusque repostas

31. *Sineret dolor*. Si dolor fuisset.

53. *Attonitæ magna ora domûs*. Ostia illa centum domûs, quæ stupentes & attonitos facit. Eodem sensu mors dicitur pallida.

57. *Direxisti*. Per syncopen, pro, *direxisti*.

- 60 Massylûm gentes , prætentaque Syrtibus arva :
 Jam tandem Italiæ fugientis prendimus oras.
 Hac Trojana tenus fuerit fortuna secuta.
 Vos quoque Pergameæ jam fas est parcere genti ,
 Diique Deæque omnes , quibus obstitit Ilium , &
 ingens
- 65 Gloria Dardaniæ. Tuque , ô sanctissima vates ,
 Præscia venturi , da (non indebita posco
 Regna meis fatis) Latio confidere Teucros ,
 Errantesque Deos , agitataque numina Trojæ.
 Tum Phœbo & Triviæ solido de marmore templum
- 70 Institutam , festosque dies de nomine Phœbi.
 Te quoque magna manent regnis penetralia nostris.
 Hîc ego namque tuas sortes , arcanaque fata
 Dicta meæ genti ponam , lectosque sacrabo ,
 Alma , viros : foliis tantum ne carmina manda ,
- 75 Ne turbata volent rapidis ludibria ventis :
 Ipsa canas , oro. Finem dedit ore loquendi.
 At Phœbi nondum patiens immanis in antro
 Bacchatur vates , magnum si pectore possit
 Excussisse Deum : tantò magis ille fatigat
- 80 Os rabidum , fera corda domans , fingitque premendo.
 Ostia jamque domûs patuere ingentia centum
 Sponte suâ , vatisque ferunt responsa per auras :
 O tandem magnis pelagi defuncte periclis !
 Sed terrâ graviora manent. In regna Lavini
- 85 Dardanidæ venient , mitte hanc de pectore curam ;
 Sed non & venisse volent. Bella , horrida bella ,
 Et Tybrim multo spumantem sanguine cerno.
 Non Simois tibi , nec Xantus , nec Dorica castra
 Defuerint : alius Latio jam partus Achilles ,
- 90 Natus & ipse Deâ ; nec Teucris addita Juno
 Usquam aberit. Quem tu supplex in rebus egenis ,
 Quas gentes Italûm , aut quas non oraveris urbes !
 Causa mali tanti conjux iterum hospita Teucris ,
 Externique iterum thalami.

90. *Addita.* Atrox , infesta. Quod additur alicui rei ,
 vel gravat plus justo , vel levat : hinc *additus* vox est
 mediæ significationis , quæ in malam & in bonam par-
 tem sumitur. *Æn.* 8. 301. *Decus addite Divis.*

Tu ne cede malis; sed contrà audentior ito,
Quàm tua te fortuna sinet. Via prima salutis,
Quod minimè reris, Graia pandetur ab urbe.

Talibus ex adito dictis Cumea Sibylla
Horrendas canit ambages, antroque remugit,
Obscuris vera involvens: ea frena furenti 100
Concutit, & stimulos sub pectore vertit Apollo.
Ut primùm cessit furor, & rabida ora quiêrunt;
Incipit Æneas heros: Non ulla laborum,
O virgo! nova mihi facies inopinave surgit:
Omnia præcepi, atque animo mecum antè peregi. 105
Unum oro: quando hîc inferni janua Regis
Dicitur, & tenebrofa palus Acheronte refuso,
Ire ad conspectum cari genitoris, & ora
Contingat: doceas iter, & sacra ostia pandas.
Illum ego per flammâs & mille sequentia tela 110
Eripui his humeris, medioque ex hoste recepi:
Ille meum comitatus iter, maria omnia mecum,
Atque omnes pelagique minas cœlique ferebat
Invalidus, vires ultra sortemque senectæ.
Quin, ut te supplex peterem, & tua limina adirem, 115
Idem orans mandata dabat. Natique patrisque,
Alma, precor, miserere: potes namque omnia; nec te
Nequicquam lucis Hecate præfecit Avernis.
Si potuit manes arcessere conjugis Orpheus,
Threiciâ fretus citharâ fidibusque canoris; 120
Si fratrem Pollux alternâ morte redemit,
Itque reditque viam toties: quid Thesea, magnum
Quid memorem Alciden? & mihi genus ab Jove summo.
Talibus orabat dictis, arasque tenebat,
Cum sic orsa loqui vates: Sate sanguine Divum, 125
Tros Anchisiadè, facilis descensus Averni:
Noctes atque dies patet atri janua Ditis;

105. *Omnia præcepi.* Omnia quæ nuntias jam antè prævidi, & singula quæque animo meo volutavi, ac velut transegi.

107. *Refuso.* Supra ripas exundante.

121. *Alternâ morte.* Alternis cum fratre vicibus mortem subiens.

- Sed revocare gradum, superasque evadere ad auras,
 Hoc opus, hic labor est. Pauci, quos æquus amavit
 130 Jupiter, aut ardens evexit ad æthera virtus,
 Diis geniti, potuere. Tenent media omnia sylvæ,
 Cocytusque sinu labens circumvenit atro.
 Quod si tantus amor menti, si tanta cupido est
 Bis Stygios innare lacus, bis nigra videre
 135 Tartara, & infano juvat indulgere labori;
 Accipe quæ peragenda prius. Latet arbore opacâ
 Aureus & foliis & lento vimine ramus,
 Junoni infernæ dictus sacer: hunc tegit omnis
 Lucus, & obscuris claudunt convallibus umbræ.
 140 Sed non antè datur telluris operta subire,
 Auricomos quàm quis decerpserit arbore fœtus.
 Hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus
 Instituit. Primo avulso, non deficit alter
 Aureus, & simili frondescit virga metallo.
 145 Ergo altè vestiga oculis, & rite repertum
 Carpe manu: namque ipse volens facilisque sequetur,
 Si te fata vocant; aliter, non viribus ullis
 Vincere, nec duro poteris convellere ferro.
 Præterea jacet exanimum tibi corpus amici,
 150 Heu nescis! totamque incestat funere classem,
 Dum consulta petis, nostroque in limine pendes:
 Sedibus hunc refer antè suis, & conde sepulchro.
 Duc nigras pecudes: ea prima piacula funto.
 Sic demum lucos Stygios, regna invia vivis
 155 Aspicias. Dixit, pressoque obmutuit ore.
 Æneas mœsto defixus lumina vultu,
 Ingreditur, linquens antrum; cæcosque volutat
 Eventus animo secum; cui fidus Achates
 It comes, & paribus curis vestigia figit.
 160 Multa inter sese vario sermone ferebant,

131. *Media omnia.* Loca cuncta nos inter & inferos interjecta.

138. *Dictus.* Addictus, dicatus, attributus.

Ibid. *Hunc tegit omnis lucus.* Hunc ramum lucus undique contegit.

150. *Incestat funere.* Funestat, polluit præsentia cavaris.

Quem socium exanimem vates, quod corpus humanum

Diceret. Atque illi Misenum in littore sicco,
Ut venire, vident indignâ morte peremptum;
Misenum Æoliden, quo non prestantior alter
Ære ciere viros, Martemque accendere cantu. 165

Hectoris hic magni fuerat comes: Hectora circum
Et lituo pugnâ insignis obibat & hastâ.
Postquam illum victor vitâ spoliavit Achilles,
Dardanio Æneæ sese fortissimus heros
Addiderat socium, non inferiora secutus. 170

Sed tum fortè cavâ dum personat æquora conchâ,
Demens & cantu vocat in certamina Divos;
Æmulus exceptum Triton, si credere dignum est,
Inter saxa virum spumosa immerferat undâ.

Ergo omnes magno circum clamore fremebant, 175
Præcipuè pius Æneas. Tum iussa Sibyllæ,
Haud mora, festinant flentes; aramque sepulcri
Congerere arboribus, cœloque educere certant.

Itur in antiquam sylvam, stabula alta ferarum:
Procumbunt piceæ: sonat icta securibus ilex, 180
Fraxineæque trabes; cuneis & fissile robur
Scinditur: advolvunt ingentes montibus ornos.

Nec non Æneas opera inter talia primus
Hortatur socios, paribusque accingitur armis:
Atque hæc ipse suo tristi cum corde volutat, 185
Aspectans sylvam immensam, & sic ore precatur:

Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
Ostendat nemore in tanto! quando omnia verè
Heu nimium de te vates, Misene, locuta est.

Vix ea fatus erat, geminæ cùm fortè colombæ 190
Ipse sub ora viri cœlo venire volantes,
Et viridi sedere solo. Tum maximus heros
Maternas agnoscit aves, lætusque precatur:
Este duces, ô, si qua via est, cursumque per auras
Dirigite in lucos, ubi pinguem dives opacat 195
Ramus humum: tuque ô dubiis ne defice rebus,

177. *Aram sepulcri.* Rogum in aræ formam extructum ad sepulturam Miseni.

- Diva parens. Sic effatus vestigia pressit,
 Observans quæ signa ferant, quò tendere pergant.
 Pascentes illæ tantùm prodire volando,
 200 Quantum acie possent oculi servare sequentum.
 Inde ubi venere ad fauces grave olentis Averni
 Tollunt se celeres, liquidumque per aëra lapsæ,
 Sedibus optatis gemina super arbore fidunt,
 Discolor unde auri per ramos aura refulsit.
 205 Quale solet sylvis brumali frigore viscum
 Fronde virere novâ, quod non sua seminat arbos,
 Et croceo foetu tereres circumdare truncos:
 Talis erat species auri frondentis opacâ
 Ilice: sic leni crepitabat bractea vento.
 210 Corripit extemplo Æneas, avidusque refringit
 Cunctantem, & vatis portat sub tecta Sibyllæ.
 Nec minùs interea Misenum in littore Teucris
 Flebant, & cineri ingrato suprema ferebant.
 Principiò pinguem tædis & robore secto
 215 Ingentem struxere pyram; cui frondibus atris
 Intexunt latera, & ferales antè cupressos
 Constituunt, decorantque super fulgentibus armis.
 Pars calidos latices & athena undantia flammis
 Expediunt, corpusque lavant frigentis & ungent.
 220 Fit gemitus: tum membra toro defleta reponunt,
 Purpureasque super vestes, velamina nota,
 Conjiciunt. Pars ingenti subiere feretro,
 Triste ministerium; & subjectam more parentum
 Aversi tenuere facem: congesta cremantur
 225 Thurea dona, dapes, fuso crateres olivo.
 Postquam collapsi cineres, & flamma quievit,
 Reliquias vino & bibulam lavère favillam,
 Ossaque lecta cado texit Corinæus atheno.

197. *Vestigia pressit.* Repressit, substitit.204. *Aura.* Fulgor, splendor; a voce græca *αὔρα* sive *αὐρὴ*, unde & auroram, aurum, thesaurum latini dixerunt.213. *Ingrato.* Tristi, tristitiam afferenti.223. *More parentum.* Parentum, quorum id erat munus, supplentes vicem.

Idem ter socios purâ circumtulit undâ,
 Spargens rore levi & ramo felicitis olivæ;
 Lustravitque viros, dixitque novissima verba.

At pius Æneas ingenti mole sepulcrum
 Imponit, suaque arma viro, remumque, tubamque
 Monte sub ænio, qui nunc Misenus ab illo
 Dicitur, æternumque tenet per secula nomen.
 His actis, properè exsequitur præcepta Sibyllæ.

Spelunca alta fuit, vastoque immanis hiatus,
 Scrupea, tuta lacu nigro nemorumque tenebris,
 Quam super haud ullæ poterant impunè volantes
 Tendere iter pennis: talis sese halitus atris
 Faucibus effundens supera ad convexa ferebat;
 Unde locum Graii dixerunt nomine Avernum.

Quatuor hîc primùm nigrantes terga juvencos
 Constituit, frontique invergit vincta sacerdos;
 Et summas carpens media inter cornua fetas,
 Ignibus imponit sacris, libamina prima,

Voce vocans Hecaten Cœloque Ereboque potentem.
 Supponunt alii cultros, tepidumque cruorem
 Suscipiunt pateris. Ipse attri velleris agnam
 Æneas matri Eumenidum magnæque sorori
 Ense ferit; sterilemque tibi, Proserpina, vaccam.
 Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,
 Et solida imponit taurorum viscera flammis,
 Pingue super oleum infundens ardentibus extis.

Ecce autem, primi sub lumina solis & ortus,
 Sub pedibus mugire solum, & juga cœpta moveri
 Sylvatum; visæque canes ululare per umbram,
 Adventante Idæâ. Procul ô, procul, este prophani,
 Conclamat vates, totoque absistite luco.

Tuque invade viam, vaginâque eripe ferrum:
 Nunc animis opus, Ænea, nunc pectore firmo.
 Tantùm effata, furens antro se immisit aperto:
 Ille ducem haud timidus vadentem passibus æquat.

229. *Circumtulit undâ.* Per circuitum asperfit aquâ.

242. *Avernum.* Ab *â* privativo & *avis* avis.

350. *Matri Eumenidum.* Nocti, cujus soror, Terra.

Dii, quibus imperium est animarum, umbræque silentes;

265 Et Chaos, & Phlegethon, loca nocte silentia latè,
Sit mihi fas audita loqui; sit numine vestro
Pandere res altâ terrâ & caligine mersas.

Ibant obscuri sola sub nocte per umbram,
Perque domos Ditis vacuas, & inania regna;

270 Quale per incertam lunam sub luce maligna
Est iter in sylvis, ubi cœlum condidit umbrâ
Jupiter, & rebus nox abstulit atra colorem.

Vestibulum ante ipsum primisque in faucibus Orci,
Luctus & ultrices posuere cubilia Curæ;

275 Pallentesque habitant morbi, tristisque Senectus,
Et metus, & malesuada Fames & turpis Egestas,
Terribiles visu formæ; Lethumque, Laborque;

Tum consanguineus Lethi Sopor, & mala mentis
Gaudia, mortiferumque adverso in limine Bellum,
280 Ferreique Eumenidum thalami, & Discordia demens,
Vipereum crinem vittis innexa cruentis.

In medio ramos annosaque brachia pandit
Ulmus opaca, ingens; quam sedem Somnia vulgò
Vana tenere ferunt, foliisque sub omnibus hærent.

285 Multaque præterea variarum monstra ferarum,
Centauri in foribus stabulant, Scyllæque biformes,
Et centum geminus Briareus, ac bellua Lernæ
Horrendum stridens, flammisque armata Chimæra,
Gorgones, Harpyiæque, & forma tricorporis umbræ,

290 Corripit hîc subitâ trepidus formidine ferrum
Æneas, strictamque aciem venientibus offert.
Et nî docta comes tenues sine corpore vitas
Admoneat volitare cava sub imagine formæ,
Irruat, & frustra ferro diverberet umbras.

295 Hinc via tartarei quæ fert Acherontis ad undas:
Turbidus hîc cœno vastâque voragine gurges
Æstuat, atque omnem Cocyto eructat arenam.

270. *Per incertam lunam.* Quum nempe primo mense
vix apparet. Vide infra 453.

289. *Tricorporis umbræ.* Geryonis.

297. *Cocytus.* In Cocytum.

Portitor has horrendus aquas & flumina servat
 Terribili squalore Charon, cui plurima mento
 Canities inculta jacer; stant lumina flammâ; 300
 Sordidus ex humeris nodo dependet amictus.
 Ipse ratem conto subigit, velisque ministrat,
 Et ferrugineâ subvectat corpora cymbâ,
 Jam senior; sed cruda Deo viridisque senectus.
 Huc omnis turba ad ripas effusa ruebat: 305
 Matres, atque viri, defunctaque corpora vitâ
 Magnanimam heroum, pueri, innuptæque puellæ,
 Impositique rogis juvenes ante ora parentum:
 Quam multa in sylvis autumnî frigore primo
 Lapsa cadunt folia, aut ad terram gurgite ab alto 310
 Quam multæ glomerantur aves, ubi frigidus annus
 Trans pontum fugat, & terris immittit apricis.
 Stabant orantes primi transmittere cursum,
 Tendebantque manus, ripæ ulterioris amore.
 Navita sed tristis nunc hos, nunc accipit illos; 315
 Ast alios longè summos arcet arenâ.

Æneas (miratus enim, motusque tumultu)
 Dic, ait, ô virgo! quid vult concursus ad amnem?
 Quidve petunt animæ? vel quo discrimine ripas
 Hæc linquunt, illæ remis vada livida verrunt? 320
 Olli sic breviter fata est longæva sacerdos:
 Anchisâ generate, Deum certissima proles,
 Cocyti stagna alta vides, Stygiamque paludem,
 Dii cujus jurare timent & fallere numen.
 Hæc omnis, quam cernis, inops, inhumataque turba 325
 est:

Portitor ille, Charon: hi, quos vehit unda, sepulti;
 Nec ripas datur horrendas, & rauca fluenta
 Transportare prius, quàm sedibus ossa quierunt.
 Centum errant annos, volitantque hæc littora circum:
 Tum demum admissi stagna exoptata revisunt. 330
 Constitit Anchisâ fatus, & vestigia pressit,

300. *Stant.* Constant. Ita ardent oculi, ut flammâ constare videantur. Sic *Æn.* 12. 407. *Jam pulvere cælum stare vident.*

325. *Inops...* turba. Quæ fuit sine ope, sine auxilio.

- Multa putans, fortemque animo miseratus iniquam.
 Cernit ibi mœstos, & mortis honore carentes,
 Leucaspim, & Lyciæ ductorem classis Orontem,
 335 Quos simul a Trojâ ventosa per æquora vectos
 Obruit auster, aquâ involvens navemque virosque.
 Ecce gubernator sese Palinurus agebat,
 Qui Libyco nuper cursu, dum sidera servat,
 Exciderat puppi, mediis effusus in undis.
 340 Hunc ubi vix multa mœstum cognovit in umbra,
 Sic prior alloquitur: Quis te, Palinure, Deorum
 Eripuit nobis, medioque sub æquore merisit?
 Dic age: namque mihi fallax haud antè repertus,
 Hoc uno responso animum delusit Apollo,
 345 Qui fore te ponto incolumen, finesque canebar
 Venturum Ausonios: en hæc promissa fides est?
 Ille autem: Neque te Phœbi cortina fefellit,
 Dux Anchisiade; nec me Deus æquore merisit.
 Namque gubernaculum multâ vi fortè revulsum,
 350 Cui datus hærebam custos, cursusque regebam,
 Præcipitans traxi mecum. Maria aspera juro,
 Non ullum pro me tantum cepisse timorem,
 Quàm tua ne spoliata armis, excussa magistro,
 Deficeret tantis navis surgentibus undis.
 355 Tres Notus hybernas immensa per æquora noctes
 Vexit me violentus aquâ: vix lumine quarto
 Prospexi Italiam, summa sublimis ab unda.
 Paulatim adnabam terræ, & jam tuta tenebam,
 Nî gens crudelis madida cum veste gravatum,
 360 Prensentemque uncis manibus capita aspera montis
 Ferro invasisset, prædamque ignara putasset.
 Nunc me fluctus habet, versantque in littore venti.
 Quod te per cœli jucundum lumen & auras,
 Per genitorem oro, per spem surgentis Iuli,
 365 Eripe me his, invicte, malis: aut tu mihi terram
 Injice, namque potes, portusque require Velinos:
 Aut tu, si qua via est, si quam tibi Diva creatrix
 Ostendit (neque enim, credo, sine numine Divûm

353. *Armis.* Gubernaculo. Vide Æn. 5. 15.363. *Quod te . . . oro.* Illud te oro.

Flumina tanta paras, Stygiamque innare paludem)
 Da dextram misero, & tecum me tolle per undas, 370
 Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.

Talia fatus erat, cœpit cùm talia vates:

Unde hæc, ô Palinure! tibi tam dira cupido?

Tu Stygias inhumatus aquas, amneinque severum
 Eumenidum aspicias? ripamve injussus abibis? 375

Desine fata Deum flecti sperare precando.

Sed cape dicta memor, duri solatia casus.

Nam tua finitimi longè latèque per urbes,

Prodigiis acti cœlestibus, omnia piabunt,

Et statuent tumulum, & tumulo solemnia mittent, 380

Æternumque locus Palinuri nomen habebit.

His dictis curæ emotæ, pulsusque parumper

Corde dolor tristi: gaudet cognomine terrâ.

Ergo iter inceptum peragunt, fluvioque propin-
 quant.

Navita quos jam inde ut Stygia prospexit ab unda 385

Per tacitum nemus ire, pedemque advertere ripæ,

Sic prior aggreditur dictis, atque increpat ultro:

Quisquis es, armatus qui nostra ad flumina tendis,

Fare age quid venias, jam istinc & comprime gressum:

Umbrarum hic locus est, Somni Noctisque soporæ: 390

Corpora viva nefas Stygiâ vectare carinâ.

Nec verò Alciden me sum lætatus euntem

Accepisse lacu, nec Thesea, Pirithouinque;

Diis quamquam geniti, atque invicti viribus essent.

Tartareum ille manu custodem in vincla petivit, 395

Ipsius a solio Regis traxitque trementem:

Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.

Quæ contra breviter fata est Amphrysia vates:

Nullæ hîc insidiæ tales, absiste moveri;

Nec vim tela ferunt: licet ingens janitor antro 400

Æternùm latrans exsangues terreat umbras;

Castâ licet patrui fervet Proserpina limen.

Troïus Æneas, pietate insignis & armis,

Ad genitorem, imas Erebi descendit ad umbras.

Si te nulla movet tantæ pietatis imago, 405

383. *Gaudet cognomine terrâ.* Lætatur terram fore
 cognominem sibi.

- At ramum hunc (aperit ramum qui veste latebat)
 Agnoscas. Tumida ex ira tum corda residunt.
 Nec plura his. Ille admirans venerabile donum
 Fatalis virgæ, longo post tempore visum,
 410 Cœruleam advertit puppim, ripæque propinquat.
 Inde alias animas, quæ per juga longa sedebant,
 Deturbat, laxatque foros; simul accipit alveo
 Ingentem Æneam. Gemit sub pondere cymba
 Sutilis, & multam accepit rimosa paludem.
 415 Tandem trans fluvium incolumes vatem que virum-
 que
 Informi limo glaucaque exponit in ulva.
 Cerberus hæc ingens latratu regna trifauci
 Personat, adverso recubans immanis in antro.
 Cui vates horrere videns jam colla colubris,
 420 Melle soporatum & medicatis frugibus offam
 Objicit: ille fame rabidâ tria guttura pandens,
 Corripit objectam, atque immania terga resolvit
 Fusus humi, totoque ingens extenditur antro.
 Occupat Æneas aditum, custode sepulto,
 425 Evaditque celer ripam irremeabilis undæ.
 Continuò auditæ voces, vagitus & ingens,
 Infantumque animæ flentes in limine primo;
 Quos dulcis vitæ exsortes, & ab ubere raptos
 Abstulit atra dies, & funere merfit acerbo.
 430 Hos juxta falso damnati crimine mortis.
 Nec verò hæc sine sorte datæ, sine iudice sedes.
 Quæsitur Minos urnam movet: ille silentium
 Conciliumque vocat, vitæque & crimina discit.
 Proxima deinde tenent mœsti loca, qui sibi lethum
 435 Infantes peperere manu, lucemque perosi
 Projecere animas. Quàm vellent æthere in alto
 Nunc & pauperiem & duros perferre labores!
 Fata obstant, tristique palus inamabilis undâ
 Alligat, & novies Styx interfusa coercet.
 440 Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem

412. *Laxat* ... *foros*. Laxos & vacuos facit *foros*, id est, tabulata, quæ iter per cymbam incedentibus præbent.

414. *Sutilis*. Tota constans ex assutis identidem, dum reficitur, tabulis, & inde rimis compluribus fatiscens.

Lugentes campi ; sic illos nomine dicunt.
 Hîc quos durus amor crudeli tabe peredit,
 Secreti celant calles , & myrtea circum
 Sylva regit ; curæ non ipsa in morte relinquunt.
 His Phædræ Procrinque locis , mœstamque Eri- 445
 phylen

Crudelis nati monstrantem vulnera cernit,
 Evadnenque , & Pasiphaën. His Laodamia
 It comes ; & , juvenis quondam , nunc femina Cæneus,
 Rursus & in veterem fato revoluta figuram,
 Inter quas Phœnissa recens a vulnere Dido 450
 Errabat sylva in magna ; quam Troïus heros
 Ut primùm juxtà stetit , agnovitque per umbram
 Obscuram , qualem primo qui surgere mense
 Aut videt aut vidisse putat per nubila lunam ,
 Demisit lacrymas , dulcique affatus amore est : 455
 Infelix Dido , verus mihi nuntius ergo
 Venerat extinctam , ferroque extrema secutam.
 Funeris heu tibi causa fui ! Per sidera juro ,
 Per superos , & si qua fides tellure sub ima est ;
 Invitus , Regina , tuo de littore cessi. 460
 Sed me jussa Deum , quæ nunc has ire per umbras ,
 Per loca senta situ cogunt noctemque profundam ,
 Imperiis egere suis ; nec credere quivi
 Hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.
 Siste gradum , teque aspectu ne subtrahe nostro. 465
 Quem fugis ? extremum fato quod te alloquor , hoc est.
 Talibus Aeneas ardentem & torva tuentem
 Lenibat dictis animum , lacrymasque ciebat.
 Illa solo fixos oculos averfa tenebat :
 Nec magis incepto vultum sermone movetur , 470
 Quàm si dura silex aut stet Marpesia cautes.
 Tandem proripuit sese , atque inimica refugit
 In nemus umbriferum , conjux ubi pristinus illi

459. *Et si qua fides.* Et per quidquid est sub ima tellure , quod possit adstruere fidem sacramenti.

462. *Loca senta situ.* Loca propriè sentibus oppleta , & metaphoricè , horrida , squalida. Per *situm* autem intellige lanuginem , mucorem , quem res solent diutino situ contrahere.

Respondet curis, æquatque Sichæus amorem.

- 475 Nec minùs Æneas casu percussus iniquo,
Prosequitur lacrymans longè, & miseratur euntem.

Inde datum molitur iter; jamque arva tenebant
Ultima, quæ bello clari secreta frequentant.

- Hic illi occurrit Tydeus, hic inclytus armis
480 Parthenopæus, & Adraſti pallentis imago.
Hic multum fleti ad superos, belloque caduci
Dardanidæ; quos ille omnes longo ordine cernens,
Ingemuit, Glaucumque, Medontaque, Therſilo-
chumque,

Tres Antenoridas, Cererique sacrum Polybœten,

- 485 Idæumque etiam currus, etiam arma tenentem.
Circumſtant animæ dextrâ lævâque frequentes.
Nec vidisse ſemel ſatis eſt: juvat uſque morari,
Et conferre gradum, & veniendi diſcere cauſas.

At Danaûm proceres, Agamemnoniæque phalanges,

- 490 Ut vidère virum fulgentiaque arma per umbras,
Ingenti trepidare metu: pars vertere terga,
Ceum quondam petiere rates: pars tollere vocem
Exiguam; inceptus clamor fruſtratur hiantes.

Atque hic Priamiden laniatum corpore toto

- 495 Deiphobum vidit, lacerum crudeliter ora,
Ora, manuſque ambas, populataque tempora raptis
Auribus, & truncas inhoneſto vulnere nares.

Vix adeo agnovit pavitantem, & dira tegentem
Supplicia; & notis compellat vocibus ultro:

- 500 Deiphobe armipotens, genus alto a ſanguine Teucris,
Quis tam crudeles optavit ſumere pœnas?
Cui tantum de te licuit? Mihi fama ſupremâ
Nocte tulit, feſſum vaſtâ te cæde Pelasgum,
Procubiſſe ſuper confuſæ ſtragis acervum.

- 505 Tunc egomet tumulum Rhœteo in littore inanem
Conſtitui, & magnâ manes ter voce vocavi.
Nomen & arma locum ſervant. Te, amice, nequivi

501. *Optavit ſumere.* Per libidinem quamdam exer-
euit.

507. *Nomen & arma locum ſervant.* Locum illum,
ſedem ſuam ſervat, i e, tenet & occupat tumulus in
quo nomen & arma tua inſculpta ſunt.

Conspicere, & patriâ decedens ponere terrâ.
Atque hîc Priamides : Nihil ô tibi , amice , relictum
est ,

Omnia Deïphobo solvisti , & funeris umbris. § 10

Sed me fata mea & scelus exitiale Lacænæ

His mersere malis : illa hæc monumenta reliquit.

Namque ut supremam falsa inter gaudia noctem

Egerimus , nolti ; & nimium meminisse necesse est :

Cùm fatalis equus saltu super ardua venit § 15

Pergama , & armatum peditem gravis attulit alvo.

Illa chorum simulans , Evantes orgia circum

Ducebat Phrygias : flammam media ipsa tenebat

Ingentem , & summa Danaos ex arce vocabat.

Tum me confectum curis , summoque gravatum § 20

Infelix habuit thalamus , preffitque jacentem

Dulcis & alta quies , placidæque simillima morti.

Egregia interea conjux arma omnia tectis

Emovet , & fidum capiti subduxerat enssem.

Intra tecta vocat Menelaum , & limina pandit ; § 25

Scilicet id magnum sperans fore munus amanti ,

Et famam extinguere veterum sic posse malorum.

Quid moror ? Irrumpunt thalamo , comes additur
unâ

Hortator scelerum Æolides. Dii , talia Graiis

Instaurate , pio si pœnas ore reposco. § 30

Sed te qui vivum casus , age , fare vicissim

Attulerint : pelagine venis erroribus actus ,

An monitu Divûm ? an quæ te fortuna fatigat ,

Ut tristes sine sole domos , loca turbida adires ?

§ 10. *Funeris umbris.* Suprà 150. *Funus* sumitur pro ipso cadavere : hîc videtur sumi pro eo qui funere elatus est , seu mortuus , ut umbræ funeris nihil aliud sint quam umbræ ipsius Deiphobi mortui.

§ 17. *Evantes orgia.* *Evantes* , nomen Bacchantium : videtur sumi activè. Circumducebat Phrygias , more Bacchantium celebrantes Bacchi sacra. *Orgia* dicuntur ἀπὸ τῆς ὀργῆς , ab ira & furore.

§ 30. *Instaurate.* Rependite Graiis pœnas , quæ sint instar earum quas ab iis passus sum. *Instauro* enim ab *instar* dictum est.

- 535 Hac vice sermonum roseis Aurora quadrigis
 Jam medium æthereo cursu trajecerat axem:
 Et fors omne datum traherent per talia tempus.
 Sed comes admonuit, breviterque affata Sibylla est:
 Nox ruit, Ænea: nos flendo ducimus horas.
- 540 Hic locus est, partes ubi se via findit in ambas.
 Dexterâ, quæ Ditis magni sub mœnia tendit;
 Hæc iter Elysium nobis: at læva malorum
 Exercet pœnas, & ad impia Tartara mittit.
 Deiphobus contrâ: Ne sævi, magna sacerdos;
- 545 Discedam, explebo numerum, reddarque tenebris.
 I, decus, i, nostrum, melioribus utere fati.
 Tantùm effatus, & in verbo vestigia torfit.
- Respicit Æneas subitò, & sub rupe sinistra
 Mœnia lata videt, triplici circumdata muro;
- 550 Quæ rapidus flammis ambit torrentibus amnis
 Tartareus Phlegethon, torquetque sonantia saxa.
 Porta adversa, ingens, solidoque adamante co-
 lumnæ,
 Vis ut nulla virum, non ipsi excindere ferro
 Cœlicolæ valeant: stat ferrea turris ad auras:
- 555 Tisiphoneque sedens, pallâ succincta cruentâ,
 Vestibulum insomnis servat noctesque diesque.
 Hinc exaudiri gemitus, & sæva sonare
 Verbera: tum stridor ferri, tractæque catenæ.

535. *Hac vice sermonum.* Dum hos sermones vicissim ferunt, Aurora vecta quadrigis (solem intellige, cujus equi quadrijuges: nam aurora ipsa bigis vehitur, Æn. 7. 26.) jam trajecerat medium axem, seu ultra meridiem processerat æthereo cursu, i.e., cursu quem in æthere & apud superos mortales conficit. Nimirum lustratio inferorum unius diei spatium debebat absolvi. Viam ingressus est Æneas supra 255. *sub lumina solis & ortus.* Ne igitur tempus huic lustrationi datum in ejusmodi colloquiis trahatur, admonet Sibylla diem vergere ad occasum, & noctem propinquare. Id enim significant hæ voces, *nox ruit.* Vide Æn. 2. 250 & 8. 369.

545. *Explebo numerum.* Complebo numerum annorum, seu tempus statutum purgationi meæ; & tenebris, unde tantisper discesseram reddar, donec absoluto purgationis tempore in Elysiū possim admitti.

547. *In verbo.* In medio sermone vestigia retulit.

Constitit Aeneas, strepitumque exterritus hausit :
 Quæ scelerum facies, ô virgo, effare, quibusve 560
 Urgentur pœnis? quis tantus plangor ad auras?
 Tum vates sic orsa loqui: Dux inclyte Teucrûm,
 Nulli fas casto sceleratum insistere limen.
 Sed me, cùm lucis Hecate præfecit Avernis,
 Ipsa Deûm pœnas docuit, perque omnia duxit. 565
 Gnosius hæc Rhadamanthus habet durissima regna,
 Castigatque, auditque dolos: subigitque fateri
 Quæ quis apud superos, furto lætatus inani,
 Distulit in feram commissa piacula mortem.
 Continuò fontes ultrix accincta flagello 570
 Tisiphone quatit insultans; torvosque sinistrâ
 Intentans angues, vocat agmina sæva sororum.
 Tum demum horrifono stridentes cardine sacræ
 Panduntur portæ. Cernis, custodia qualis
 Vestibulo sedeat? facies quæ limina fervet? 575
 Quinquaginta atris immanis hiatibus hydra
 Sævior intus habet sedem: tum Tartarus ipse
 Bis patet in præceptantùm, tenditque sub umbras,
 Quantus ad æthereum cœli suspectus Olympum.
 Hîc genus antiquum terræ, Titania pubes, 580
 Fulmine dejecti fundo voivuntur in imo.
 Hîc & Aloïdas geminos, immania vidi
 Corpora; qui manibus magnum rescindere cœlum
 Aggressi, superisque Jovem detrudere regnis.
 Vidi & crudeles dantem Salmonea pœnas, 585

563. *Casto*. Pio, religioso.

565. *Deûm pœnas*. Quas Dii exigunt a noxiis.

568. *Furto . . . inani*. Occultatione sceleris nihil profuturâ.

569. *Commisssa piacula*. Piaculum significat id omne quo scelus expiatur. Hîc sumitur pro ipso scelere quod expiari debeat. Commissum piaculum eo ferme sensu dicitur, quo bellum commissum, quum quis scil. id in se admisit, quod expiatione indigeat.

576. *Hydra*. Bellua Lernæ, ut habetur suprâ 287. Ibi dicitur habere sedem in foribus Orci, ut & Furix in adverso limine. Sed nimirum in inferorum vestibulo umbræ sunt & simulacra monstrorum, monstra ipsa in Tartaro.

- Dum flammās Jovis & sonitus imitatur Olympi.
 Quatuor hic in vectus equis, & lampada quasiāns,
 Per Graiūm populos, mediæque per Elidis urbem
 Ibat ovans, Divūmque sibi poscebat honorem:
 590 Demens! qui nimbos & non imitabile fulmen
 Ære & cornipedum pulsu simulārat equorum.
 At pater omnipotens densa inter nubila telum
 Contorsit (non ille facēs, nec fumea tædis
 Lumina) præcipitemque immani turbine adegit.
 595 Nec non & Tityon, Terræ omniparentis alumnum,
 Cernere erat, per tota novem cui jugera corpus
 Porrigitur; rostroque immanis vultur obunco
 Immortale jecur tundens, fecundaque pœnis
 Viscera, rimaturque epulis, habitatque sub alto
 600 Pectore; nec fibris requies datur ulla renatis
 Quid memorem Lapithas, Ixiona, Pirithoūmque,
 Quos super atra filex jamjam lapsura, cadentique
 Imminet assimilis? Lucent genialibus altis
 Aurea fulcra toris, epulæque ante ora paratæ
 605 Regifico luxu: Furiarum maxima juxta
 Accubat, & manibus prohibet contingere menfas,
 Exsurgitque facem attollens, atque intonat ore.
 Hic quibus invisi fratres, dum vita manebat,
 Pulsatusve parens, & fraus innexa clienti;
 610 Aut qui divitiis soli incubuere repertis,
 Nec partem posuere suis, quæ maxima turba est;
 Quique ob adulterium cæsi, quique arma secuti
 Impia, nec veriti dominorum fallere dextras,
 Inclusi pœnam expectant. Ne quære doceri
 615 Quam pœnam, aut quæ forma viros fortunave merfit.
 Saxum ingens volvunt alii, radiisque rotarum
 Districti pendent: sedet, æternūmque sedebit
 Infelix Theseus; Phlegiasque miserrimus omnes
 Admonet, & magnâ testatur voce per umbras:
 620 Discite justitiam moniti, & non temnere Divos.
 Vendidit hic auro patriam, dominumque poten-
 tem

598. *Fecunda* . . . *pœnis*. Ad pœnas renascentia.

613. *Nec veriti*. Et servi qui datam dominis fidem violare ausi sunt. *Dextera pro fide*, quia fidei sacrata.

Imposuit : fixit leges pretio atque refixit.
 Hic thalamum invasit natæ , vetitosque hymenæos.
 Ausi omnes immane nefas ausoque potiti.
 Non , mihi si linguæ centum sint , oraque centum , 625
 Ferrea vox , omnes scelerum comprehendere formas ,
 Omnia pœnarum percurrere nomina possim.
 Hæc ubi dicta dedit Phœbi longæva sacerdos :
 Sed jam age , carpe viam , & susceptum perface mu-
 nus :

Acceleremus , ait. Cyclopum educta caminis 630
 Mœnia conspicio , atque adverso fornice portas ,
 Hæc ubi nos præcepta jubent deponere dona.
 Dixerat ; & pariter gressi per opaca viarum ,
 Corripiunt spatium medium , foribusque propinquant. 635
 Occupat Aeneas aditum , corpusque recenti
 Spargit aquâ , ramumque adverso in limine figit.
 His demum exactis , perfecto munere Divæ ,
 Devenere locos lætos , & amœna vireta
 Fortunatorum nemorum , sedesque beatas.
 Largior hîc campos æther & lumine vestit 640
 Purpureo ; solemque suum , sua sidera norunt.
 Pars in gramineis exercent membra palæstris ,
 Contendunt ludo , & fulvâ luctantur arenâ :
 Pars pedibus plaudunt choreas , & carmina dicunt.
 Nec non Threïcius longa cum veste sacerdos 645
 Obloquitur numeris septem discrimina vocum ;
 Jamque eadem digitis , jam pectine pulsat eburno.
 Hîc genus antiquum Teucris , pulcherrima proles ,
 Magnanimi heroës , nati melioribus annis ,
 Ilusque , Assaracusque , & Trojæ Dardanus auctor. 650

622. *Fixit leges.* Acceptâ pecuniâ tulit leges ad libitum , vel antiquavit. Leges in tabulis æreis incisæ figebantur in publico.

630. *Educta caminis.* Ducta e caminis , seu fabricata in fornacibus Cyclopum.

635. *Occupat . . . aditum.* Antè fert gressum , & prior ad fores accedit.

646. *Obloquitur numeris.* Numerosè reddit fidibus seu chordis citharæ septem musicæ tonos discrepantes , chordas illas modo carpens digitis , modo pulsans pectine.

Arma procul, currusque virum miratur inanes.
 Stant terrâ defixæ haltæ, passimque soluti
 Per campos pascuntur equi? quæ gratia curruum
 Armorumque fuit vivis, quæ cura nitentes

655 Pascere equos, eadem sequitur tellure repositos.

Conspicit ecce alios dextrâ lævâque per herbam
 Vescentes, lætumque choro Pæana canentes
 Inter odoratum lauri nemus, unde superne
 Plurimus Eridani per sylvam volvitur amnis.

660 Hic manus, ob patriam pugnando vulnera passi;
 Quique sacerdotes casti, dum vita manebat;
 Quique pii vates, & Phœbo digna locuti;
 Inventas aut qui vitam excoluere per artes;
 Quique sui memores alios fecere merendo:

665 Omnibus his niveâ cinguntur tempora vittâ.
 Quos circumfusus sic est affata Sibylla,
 Musæum ante omnes; medium nam plurima turba
 Hunc habet, atque humeris exstantem suspicit altis:

Dicite, felices animæ, tuque, optime vates,

670 Quæ regio Anchisen, quis habet locus? illius ergo
 Venimus, & magnos Erebi tranavimus amnes.
 Atque huic responsum paucis ita reddidit heros:
 Nulli certa domus, lucis habitamus opacis,
 Riparumque toros & prata recentia rivis

675 Incolimus: sed vos, si fert ita corde voluntas,
 Hoc superate jugum, & facili jam tramite sistam.
 Dixit; & antè tulit gressum, camposque nitentes
 Desuper ostentat: dehinc summa cacumina lin-
 quunt.

At pater Anchises penitus convalle virenti

680 Inclusas animas, superumque ad lumen ituras,
 Lustrabat studio recolens; omnemque suorum

657. *Latum... Pæana. Pæan* hymnus in honorem Martis vel Apollinis cantari solitus. sumitur hic pro quovis lætantium carmine.

658. *Unde superne plurimus Eridani... amnis.* Unde Eridanus seu Padus, ingens amnis & abundans, volutus per sylvam emergit suprâ, erumpit ad superos, & fluit in terras.

674. *Prata recentia rivis.* Ob rivos irrigantes semper virentia.

Fortè recensēbat numerum, carosque nepotes,
 Fataque, fortunāsque virūm, moresque, manusque.
 Isque ubi tendentem adversum per gramina vidit
 Ænean, alacris palmas utraq̃ue tetendit; 685
 Effusæque genis lacrymæ, & vox excidit ore:
 Venisti tandem, tuaque spectata parenti
 Vicit iter durum pietas! datur ora tueri,
 Nate, tua, & notas audire & reddere voces.
 Sic equidem ducebam animo, rebarque futurum, 690
 Tempora dinumerans; nec me mea cura fefellit.
 Quas ego te terras & quanta per æquora vectum
 Accipio! quantis jactasum, nate, periclis!
 Quàm metui, ne quid Libyæ tibi regna nocerent!
 Ille autem: Tua me, genitor, tua tristis imago 695
 Sæpius occurrens hæc limina tendere adegit.
 Stant sale Tyrrheno classēs. Da jungere dextram,
 Da, genitor; teque amplexu ne subtrahe nostro.
 Sic memorans, largo fletu simul ora rigabat.
 Ter conatus ibi collo dare brachia circum;
 Ter frustra comprehensa manus effugit imago, 700
 Par levibus ventis, volucrique simillima somno.

Interea videt Æneas in valle reducta
 Seclusum nemus & virgulta sonantia sylvis;
 Lethæumque, domos placidas qui prænatat, amnem. 705
 Hunc circum innumeræ gentes populique volabant.
 Ac veluti in pratis, ubi apes æstate serenâ
 Floribus insidunt variis, & candida circum
 Lilia funduntur: strepit omnis murmure campus.
 Horrescit visu subito, causasque requirit 710
 Inscius Æneas: Quæ sint ea flumina porro:
 Quive viri tanto completerint agmine ripas.
 Tum pater Anchises: Animæ, quibus altera fato
 Corpora debentur, Lethæi ad fluminis undam

687. *Speſtata*. Multis rebus probata, perspecta.

704. *Virgulta sonantia sylvis*. Hypallage, pro sylvam sonantem virgultis vento crispatis.

705. *Prænatat*. Præfluit.

712. *Tanto* . . . *agmine*. Tanto concursu.

- 715 Securos latices & longa oblivia potant.
 Has equidem memorare tibi atque ostendere coram,
 Jampridem hanc prolem cupio enumerare meorum,
 Quò magis Italiâ mecum lætere repertâ.
 O pater, anne aliquas ad cœlum hinc ire putandum
 est
- 720 Sublimes animas? iterumque ad tarda reverti
 Corpora? Quæ lucis miseris tam dira cupido!
 Dicam equidem, nec te suspensum, nate, tenebo,
 Suscipit Anchises; atque ordine singula pandit.
 Principiò, cœlum ac terras, camposque liquentes,
 725 Lucentemque globum Lunæ, Titaniaque atra
 Spiritus intus alit; totamque infusa per artus
 Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.
 Inde hominum pecudumque genus, vitæque volantum,
 Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus.
- 730 Igneus est ollis vigor, & cœlestis origo
 Seminibus, quantum non noxia corpora tardant,
 Terrenique hebetant artus, moribundaque membra.
 Hinc metuunt cupiuntque, dolent gaudentque; neque
 auras
 Dispiciunt, clausæ tenebris & carcere cæco.
- 735 Quin & supremo cùm lumine vita reliquit,
 Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes
 Corporeæ excedunt pestes; penitusque necesse est
 Multa diu concreta modis inolescere miris.
 Ergo exercentur pœnis, veterumque malorum
- 740 Supplicia expendunt. Aliæ panduntur inanes
 Suspensæ ad ventos: aliis sub gurgite vasto
 Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.

727. *Magno se corpore miscet.* Miscet se in magno corpore.

728. *Inde.* i, e, illius spiritus, illius mentis partem trahunt homines, pecudes &c.

733. *Hinc.* i e, propter infusas illas divinæ mentis particulas, metu, spe, dolore, gaudio afficiuntur, nec animæ originis suæ cœlestis meminerunt, &c.

737. *Corporeæ pestes.* Natæ e conjunctione animarum cum corporibus.

742. *Infectum . . . scelus.* Maculæ quibus inficiuntur-

Quisque suos patimur Manes. Exinde per amplum
 Mittimur Elysiū, & pauci læta arva tenemus;
 Donec longa dies perfectō temporis orbe, 745
 Concretam exemit labem, purumque reliquit
 Æthereum sensum, atque aurai simplicis ignem.
 Has omnes, ubi mille rotam volvere per annos,
 Lethæum ad fluvium Deus evocat agmine magno:
 Scilicet immemores supera ut convexa revisant, 750
 Rursus & incipiant in corpora velle reverti.

Dixerat Anchises: natumque, unaque Sibyllam,
 Conventus trahit in medios turbamque sonantem;
 Et tumulum capit, unde omnes longo ordine possit
 Adversos legere, & venientum discere vultus. 755
 Nunc age, Dardaniam prolem quæ deinde sequatur
 Gloria, qui mancant Itala de gente nepotes,
 Illustres animas nostrumque in nomen ituras,
 Expediam dictis, & te tua fata docebo.
 Ille, vides, purā juvenis qui nititur hastā: 760
 Proxima sorte tenet lucis loca, primus ad auras
 Æthereas Italo commixtus sanguine surget,
 Sylvius, Albanum nomen, tua postuma proles;
 Quem tibi longævo serum Lavinia conjux
 Educet sylvis regem, regumque parentem: 765
 Unde genus longā nostrum dominabitur Albā.
 Proximus ille, Procas, Trojanæ gloria gentis;
 Et Capys, & Numitor; & qui te nomine reddet,
 Sylvius Æneas, pariter pietate vel armis
 Egregius, si umquam regnandam acceperit Albam. 770

743. *Quisque suos patimur Manes.* Manes hic intellige
 Deos inferorum, ut Georg. 4. 489. Sensus est igitur:
 singuli patimur vindices ab Diis inferis pœnas, eluendis
 cujusque maculis efficaces.

745. *Donec.* Postquam. Pauci læta arva tenent, quia
 non admittuntur in ea, nisi postquam longa dies, &c.

748. *Rotam volvere.* Tempus traduxere.

758. *Nostrum in nomen.* In progeniem nostram.

760. *Purā... hastā.* Sceptro nitenti. Græci quoque ad
 designandum sceptrum usurpant vocem *σῆπε*; & Virg.
 Æn. 1. 81. cuspidem posuit pro extrema parte sceptri
 quod gerebat Æolus.

763. *Postuma.* Postrema.

770. *Regnandam.* Passivè. Vide Æn. 3. 14.

- Qui juvenes quantas ostentant, aspice, vires!
 At qui umbrata gerunt civili tempora quercu,
 Hi tibi Nomentum, & Gabios, urbemque Fidenam;
 Hi Collatinas imponent montibus arces,
 775 Pometios, Castrumque Inui, Bolamque, Coramque.
 Hæc tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terræ.
 Quin & avo comitem sese Mavortius addet
 Romulus, Assaraci quem sanguinis Ilia mater
 Educet. Viden ut geminæ stant vertice cristæ,
 780 Et pater ipse suo Superum jam signat honore?
 En hujus, nate, auspiciis illa inclyta Roma
 Imperium terris, animos æquabit Olympo;
 Septemque una sibi muro circumdabit arces,
 Felix prole virum: qualis Berecynthia mater
 785 Invehitur curru Phrygias turrata per urbes,
 Læta Deum partu, centum complexa nepotes,
 Omnes cœlicolas, omnes supera alta tenentes.
 Huc, geminas huc flecte acies: hanc aspice gentem,
 Romanosque tuos. Hic Cæsar, & omnis Iuli
 790 Progenies magnum cœli ventura sub axem.
 Hic vir, hic est: tibi quem promitti sæpius audis,
 Augustus Cæsar, Divi genus, aurea condet
 Secula qui rursus Latio, regnata per arva
 Saturno quondam, super & Garamantas & Indos
 795 Proferet imperium; jacet extra sidera tellus,
 Extra anni solisque vias, ubi cœlifer Atlas
 Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.
 Hujus in adventum jam nunc & Caspia regna
 Responsis horrent Divum; & Mæotica tellus,

772. *Civili . . . quercu.* Civicâ coronâ, quæ fuit e quernis frondibus.

780. *Et pater ipse.* Et pater superum jam suo illum decorat signo futuræ divinitatis.

785. *Turrata.* Coronam e turrium formis constantem gerens, quia *Cybele* ipsa terra est.

795. *Tellus* Scil. Garamantum & Indorum extenditur ultra sidera Zodiaci, viamque solis annui circa Zodiacum. Indos vocat *Æthiopus*. Vide *Georg.* 4. 293.

797. *Aptum.* Vide *Æn.* 4. 482.

799. *Responsis horrent divum.* Metu percelluntur ob oracula, quibus Dii prænuntiant adventum Augusti sub jugum ipsos missuri.

Et septem gemini turbant trepida ostia Nili. 800

Nec verò Alcides tantum telluris obivit ;

Fixerit æripedem cervam licet , aut Erymanthi

Pacârit nemora , & Lernam tremefecerit arcu.

Nec qui pampineis victor juga flectit habenis

Liber , agens celso Nisæ de vertice tigres. 805

Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis ?

Aut metus Aufoniâ prohibet consistere terrâ ?

Quis procul ille autem ramis insignis olivæ ,

Sacra ferens ? nosco crines incanaque menta

Regis Romani , primam qui legibus urbem 810

Fundabit , Curibus parvis & paupere terrâ

Missus in imperium magnum. Cui deinde subibit ,

Otia qui rumpet patriæ , residesque movebit

Tullus in arma viros , & jam desueta triumphis

Agmina. Quem juxta sequitur jactantior Ancus , 815

Nunc quoque jam nimium gaudens popularibus auris.

Vis & Tarquinius reges , animamque superbam

Ultoris Bruti , fascesque videre receptos ?

Consulis imperium hic primus , sævasque secures

Accipiet ; natosque pater , nova bella moventes , 820

Ad pœnam pulchra pro libertate vocabit ,

Infelix ; utcumque ferent ea facta minores ,

Vincet amor patriæ , laudumque immensa cupido.

Quin Decios , Drusosque procul , sævumque securi

Aspice Torquatum , & referentem signa Camillum. 825

Illæ autem paribus quas fulgere cernis in armis ,

Concordes animæ nunc , & dum nocte prementur ,

Heu quantum inter se bellum , si lumina vitæ

Attigerint , quantas acies stragemque ciebunt !

Aggeribus focer Alpinis , atque arce Monæci 830

Descendens ; gener adversus instructus Eois.

Ne , pueri , ne tanta animis assuescite bella :

Neu patriæ validas in viscera vertite vires.

800. *Turbant.* Supple se.

816. *Popularibus auris.* Favoꝛe populari.

822. *Utcumque ferent . . . nepotes.* Utcumque posteri judicabunt de illo facto Bruti.

832. *Assuescite.* Activè. Ne assuefacite animos tantis bellis.

- Tuque prior, tu parce, genus qui ducis Olympo:
 835 Projice tela manu, sanguis meus.
 Ille triumphatâ Capitolia ad alta Corinθο
 Victor aget currum, cæsis insignis Achivis.
 Eruet ille Argos, Agamemnoniasque Mycenæ,
 Ipsumque Æaciden, genus armipotentis Achillei;
 840 Ultus avos Trojæ, templa & temerata Minervæ.
 Quis te, magne Cato, tacitum; aut te, Cossæ, re-
 linquat?
 Quis Gracchi genus? aut geminos, duo fulmina belli,
 Scipiadas, cladem Libyæ? parvoque potentem
 Fabricium? vel te sulco, Serrane, ferentem?
 845 Quò fessum rapitis, Fabii? Tu maximus ille es,
 Unus qui nobis cunctando restituis rem.
 Excudent alii spirantia mollius æra,
 Credo equidem: vivos ducent de marmore vultus;
 Orabunt causas melius, cœlique meatus
 850 Describent radio, & surgentia sidera dicent.
 Tu regere imperio populos, Romane, memento,
 Hæ tibi erunt artes, pacisque imponere morem,
 Parcere subjectis, & debellare superbos.
 Sic pater Anchises; atque hæc mirantibus addit:
 855 Aspice ut insignis spoliis Marcellus opimis
 Ingreditur, victorque viros supereminet omnes.
 Hic rem Romanam magno turbante tumultu
 Sistet eques; sternet Pœnos, Gallumque rebellem;
 Tertiaque arma patri suspendet capta Quirino.
 860 Atque hîc Æneas (unâ namque ire videbat
 Egregium formâ juvenem & fulgentibus armis;
 Sed frons læta parum, & dejecto lumina vultu)

843. *Parvoque potentem.* Summæ auctoritatis virum in paupertate.

852. *Pacis morem.* Pacis leges.

857 *Hic rem Romanam . . . sistet eques.* Hic, magno Gallorum bello premente Romanos, equestri prælio victor, *sistet*, i e, fulciet labentem rem Romanam.

859. *Tertiaque arma* Et tertius ab Romulo spolia opima detracta regi Viridomaro, & ferculo appensa consecrabit Jovi Feretrio, quem poeta vocat patrem Quirinum, quasi diceret, Jovem Romuleum, quia feretrii cognominis auctor Romulus. Vide Livium, lib. 1. c. 10.

Quis, pater, ille virum qui sic comitatur euntem?
 Filius? anne aliquis magna de stirpe nepotum?
 Qui strepitus circa comitum! quantum instar in ipso 865
 est!

Sed nox atra caput tristi circumvolat umbrâ.
 Tum pater Anchises lacrymis ingressus obortis:
 O nate, ingentem luctum ne quære tuorum.
 Ostendent terris hunc tantum fata, neque ultra
 Esse sinent. Nimiùm vobis Romana propago 870

Visa potens, Superi, propria hæc si dona fuissent.
 Quantos ille virum magnam Mavortis ad urbem
 Campus ager gemitus! vel quæ, Tyberine, videbis
 Funera, cum tumulum præterlabere recentem!
 Nec puer Iliaca quisquam de gente Latinos 875
 In tantum spe tollet avos; nec Romula quondam
 Ullo se tantum tellus jactabit alumno.

Heu pietas! heu prisca fides! invictaque bello
 Dexterâ! non illi quisquam se impunè tulisset
 Obvius armato; seu cum pedes iret in hostem, 880
 Seu spumantis equi foderet calcaribus armos.

Heu, miserande puer! si quæ fata aspera rumpas,
 Tu Marcellus eris. Manibus date lilia plenis:
 Purpureos spargam flores animamque nepotis
 His saltem accumulem donis, & fungar inani 885
 Munere. Sic totâ passim regione vagantur

Aëris in campis latis, atque omnia lustrant.
 Quæ postquam Anchises natum per singula duxit,
 Incenditque animum famæ venientis amore;
 Exin bella viro memorat quæ deinde gerenda, 890
 Laurentesque docet populos, urbemque Latini;
 Et quo quemque modo fugiatque feratque laborem.

865. *Quantum instar in ipso est.* Quanta in ipso similitudo est cum superiore Marcello.

871. *Propria.* Perpetua, dudum mansura

872. *Ille ... campus.* Campus Martius, ubi exsequiæ Marcelli cum ingenti luctu celebratæ sunt.

882. *Si quæ.* Si quâ viâ, si quâ ratione.

885. *Inani munere.* Quod nihil nepoti meo profuturum sit.

887. *Aëris in campis.* In campis aëre solo & umbris inanibus repletis.

Sunt geminæ Somni portæ, quarum altera fertur
 Cornea, quâ veris facilis datur exitus umbris:
 895 Altera, candenti perfecta nitens elephanto;
 Sed falsa ad cœlum mittunt insomnia manes:
 His ubi tum natum Anchises unâque Sibyllam
 Prosequitur dictis, portâque emittit eburnâ.
 Ille viam fecat ad naves, sociosque revisit.
 900 Tum se ad Caietæ recto fert littore portum:
 Ancora de proa jacitur, stant littore puppes.

Æ N E I D O S

LIBER SEPTIMUS.

TU quoque littoribus nostris, Æneïa nutrix,
 Æternam moriens famam, Caieta, dedisti:
 Et nunc servat honos sedem tuus; ossaque nomen
 Hesperia in magna (si qua est ea gloria) signant.
 5 At pius exsequiis Æneas rite solutis,
 Aggere composito tumuli, postquam alta quierunt
 Æquora tendit iter velis, portumque relinquit.
 Adspirant auræ in noctem; nec candida cursum
 Luna negat: splendet tremulo sub lumine pontus,
 10 Proxima Circææ raduntur littora terræ,
 Dives inaccessos ubi Solis filia lucos

1. *Tu quoque.* Hæc connectuntur cum iis quæ liber 6. habet de Mileno 232. & de Palinuro 381.

3. *Servat honos sedem tuus.* Honoris tui monumentum nunc etiam *servat* seu tenet eandem *sedem*, i.e. in eodem loco visitur; & *ossa* tua in eo monumento condita *signant*, indicant *nomen* tuum, nomini tuo celebritatem afferunt in Hesperia magna, si quid ea gloria te tangit. Vide Æn. 6. 507. & eodem libro 235 & 381.

8. *Adspirant auræ in noctem.* Venti increbrescunt sub noctem, seu, nocte adventante.

11. *Inaccessos... lucos... resonat.* Activè. Cantu resonare docet lucos metuendos, & quò nemo debeat accedere.
 Assiduo

Affiduo resonat cantu, tectisque superbis
 Urit odoratam nocturna in lumina cedrum,
 Arguto tenues percurrentes pectine telas.
 Hinc exaudiri gemitus, iræque leonum 15
 Vincla recusantum & fera sub nocte rudentum;
 Serigerique fues, atque in præsepibus urfi
 Sævire, ac formæ magnorum ululare luporum;
 Quos hominum ex facie Dea sæva potentibus herbis
 Induerat Circe in vultus ac terga ferarum. 20

Quæ ne monstra pii paterentur talia Troes
 Delati in portus, neu littora dira subirent;
 Neptunus ventis implevit vela secundis,
 Atque fugam dedit, & præter vada fervida vexit.

Jamque rubescebat radiis mare, & æthere ab alto 25
 Aurora in roseis fulgebat lutea bigis;
 Cum venti posuere, omnisque repente resedit
 Flatus, & in lento luctantur marmore tonsæ.
 Atque hinc Æneas ingentem ex æquore lucum
 Prospicit: hunc inter fluvio Tyberinus amœno, 30
 Vorticibus rapidis & multâ flavus arenâ,
 In mare prorumpit: variæ circumque supràque
 Assuetæ ripis volucres & fluminis alveo,
 Æthera mulcebant cantu, lucoque volabant.
 Flectere iter fociis, terræque advertere proras 35
 Imperat, & lætus fluvio succedit opaco.

Nunc age, qui reges, Erato, quæ tempora rerum,
 Quis Latio antiquo fuerit status, advena classem
 Cum primùm Ausoniis exercitus appulit oris,
 Expediam, & primæ revocabo exordia pugnae. 40
 Tu vatem, tu Diva, mone: dicam horrida bella,
 Dicam acies actosque animis in funera reges,
 Tyrrhenamque manum, totamque sub arma coactam
 Hesperiam. Major rerum mihi nascitur ordo,
 Majus opus moveo. Rex arva Latinus & urbes 45
 Jam senior longa placidas in pace regebat.
 Hunc Fauno & Nymphâ genitum Laurente Maricâ

27. Posuere. Supple flamina.

28. Tonsæ. Substantivè; remi e detonsis arborum ramis facti.

- Accipimus. Fauno Picus pater; isque parentem
 Te, Saturne, refert: tu sanguinis ultimus auctor.
 50 Filius huic, fato Divum, prolesque virilis
 Nulla fuit; primaque oriens erepta juventâ est.
 Sola domum & tantas servabat filia sedes,
 Jam matura viro, jam plenis nubilis annis.
 Multi illam magno e Latio totâque petebant
 55 Ausoniâ. Petit ante alios pulcherrimus omnes
 Turnus, avis atavisque potens; quem regia conjux
 Adjungi generum miro properabat amore:
 Sed variis portenta Deum terroribus obstant.
 Laurus erat tecti medio, in penetralibus altis,
 60 Sacra comam, multosque metu servata per annos.
 Quam pater inventam, primas cum conderet arces,
 Ipse ferebatur Phœbo sacrasse Latinus,
 Laurentisque ab ea nomen posuisse colonis.
 Hujus apes summum densæ, mirabile dictu,
 65 Stridore ingenti liquidum trans æthera vectæ,
 Obsedere apicem; & pedibus per mutua nexis,
 Examen subitum ramo frondente pependit.
 Continno vates: Externum cernimus, inquit,
 Adventare virum, & partes petere agmen easdem
 70 Partibus ex iisdem, & summâ dominarier arce.
 Præterea castis adolet dum altaria tædis,
 Et juxta genitorem adstat Lavinia virgo,
 Visa (nefas) longis comprehendere crinibus ignem,
 Atque omnem ornatum flammâ crepitante cremari;
 75 Regalesque accensa comas, accensa coronam
 Insignem gemmis: tum fumida lumine fulvo
 Involvi, ac totis Vulcanum spargere tectis.

49. *Tu sanguinis ultimus auctor.* Tu generis primus parens, & remotissimus a Latino tunc regnante.

59. *Penetralibus.* Penetralia dicuntur partes domus interiores etiam apertæ & intectæ. Vide *Æn.* 4. 304.

60. *Metu.* Eo scil. quem res sacra incutit.

71. *Castis adolet dum altaria tædis.* Dum Latinus piis ignibus thura incendit super aris.

73. *Nefas.* Res nefanda, & pessimi ominis.

77. *Vulcanum.* Ignem, cujus Vulcanus censetur Deus. In his autem *cremari ornatum, accensa comas, coronam,*

Id verò horrendum ac visu mirabile ferri :
 Namque fore illustrem famâ fatisque canebant
 Ipsam , sed populo magnum portendere bellum. 80

At Rex sollicitus monstribus oracula Fauni
 Fatidici genitoris adit , lucosque sub alta
 Consulit Albunea , nemorum quæ maxima sacro
 Fonte sonat , sævamque exhalat opaca Mephitim.
 Hinc Italæ gentes , omnisque Enotria tellus 85
 In dubiis responsa petunt : huc dona sacerdos
 Cùm tulit , & cæsarum ovium sub nocte silenti
 Pellibus incubuit stratis , somnosque petivit ;
 Multa modis simulacra videt volitantia miris ,
 Et varias audit voces , fruiturque Deorum 90
 Colloquio , atque imis Acheronta affatur Avernis.
 Hic & tum pater ipse petens responsa Latinus ,
 Centum lanigeras mactabat rite bidentes :
 Arque harum effultus tergo stratisque jacebat
 Velleribus. Subita ex alto vox reddita luco est : 95
 Ne pete connubiis natam sociare Latinis ,
 O mea progenies , thalamis neu crede paratis.
 Externi veniunt generi , qui sanguine nostrum
 Nomen in astra ferent , quorumque ab stirpe nepotes
 Omnia sub pedibus , quæ Sol utrumque recurrens 100
 Aspicit Oceanum , vertique regique videbunt.
 Hæc responsa patris Fauni , monitusque silenti
 Noctæ datos , non ipse suo premit ore Latinus ;
 Sed circum latè volitans jam fama per urbes

ut & suprâ *sacra comam* , agnosce familiarem poetis
 locutionem Græcorum , qui ejusmodi accusandi casus
 jungunt præpositioni *κατά* , quæ subintelligitur.

82. *Lucosque sub alta*. Consulit lucos Fauno sacros in
 sylva Albunea , in qua magno cum sonitu erumpit fons
 sacer , qui & sylvæ nomen dedit , dictus Albunea , ob
 aquarum albedinem , quæ sulphuræ , & sylvarum den-
 sitate opacæ , *sævam Mephitim* , i e , foetorem gravissi-
 mum exhalant.

91. *Acheronta*. Fluvium inferorum pro ipsis inferis ,
 aut potius , Diis Manibus posuit. Affatur Deos Manes
 ex imis inferis per Averna , seu ostia inferorum ad se
 prodeuntes.

100. *Utrumque...Oceanum*. Eoum & occiduum mare.

- 105 Aufonias tulerat, cum Laomedontia pubes
Gramineo ripæ religavit ab aggere classem.
Æneas, primique duces, & pulcher Iulus
Corpora sub ramis deponunt arboris altæ;
Instituuntque dapes, & adorea liba per herbam
110 Subjiciunt epulis (sic Jupiter ipse monebat)
Et Cereale solum pomis agrestibus augment.
Consumptis hîc fortè aliis, ut vertere morsus
Exiguam in Cererem penuria adegit edendi,
Et violare manu malisque audacibus orbem
115 Fatalis crusti, patulis nec parcere quadris:
Heus! etiam mensas consumimus, inquit Iulus,
Nec plura, alludens. Ea vox audita laborum
Prima tulit finem; primamque loquentis ab ore
Eripuit pater, ac stupefactus numine pressit.
120 Continuò: Salve, fatis mihi debita tellus;
Vosque, ait, ô fidi Trojæ, salvete, Penates.
Hîc domus, hæc patria est, Genitor mihi talia (nam
que
Nunc repero) Anchises fatorum arcana reliquit:
Cum te, nate, fames ignota ad littora vectum
125 Accisis coget dapibus consumere mensas,
Tum sperare domos defessus, ibique memento
Prima locare manu molirique aggere tecta.
Hæc erat illa fames; hæc nos suprema manebat,
Exitii positura modum.
130 Quare agite; & primo læti cum lumine solis
Quæ loca, quive habeant homines, ubi mœnia gentis,
Vestigemus, & a portu diversa petamus.

109. *Adorea liba.* Placentas e farre purissimo.

111. *Cereale solum.* Vide Æn. 5. 199. Cererem frugum
inventricem dici, eamque sumi pro pane notum est.

115. *Quadris.* Easdem placentas intellige, & quidem
rotundas. Sed illæ ideo dicebantur quadræ, quòd inci-
sione decussatâ per medium signabantur, ut possent in
partes quatuor facillè dividi. Hinc Horatius. *Et mihi
dividuo findetur munere quadra.*

116. *Heus! etiam mensas consumimus.* Vide Æn. 3:
257. & 394.

119. *Eripuit.* Statim excepit, & divino vocis illius
omine stupefactus animo secum volutavit.

Nunc pateras libate Jovi, precibusque vocate
Anchisen genitorem, & vina reponite mensis.

Sic deinde effatus, frondenti tempora ramo 135

Implicat; & Geniumque loci, primamque Deorum
Tellurem, Nymphasque & adhuc ignota precatur

Flumina: tum noctem, noctisque orientia signa,

Idæumque Jovem, Phrygiamque ex ordine matrem

Invocat, & duplices Cœloque Ereboque parentes. 140

Hic Pater omnipotens ter cœlo clarus ab alto

Intonuit, radiisque ardentem lucis & auro

Ipse manu quatiens ostendit ab æthere nubem.

Diditur hic subito Trojana per agmina rumor,

Advenisse diem quo debita mœnia condant. 145

Certatim instaurant epulas, atque omine magno

Crateras læti statuunt, & vina coronant.

Postera cum primâ lustrabat lampade terras

Orta dies, urbem, & fines, & littora gentis

Diversi explorant; hæc fontis stagna Numici, 150

Hunc Tybrim fluvium, hic fortes habitare Latinos.

Tum fatus Anchisæ delectos ordine ab omni

Centum oratores augusta ad mœnia Regis

Ire jubet, ramis velatos Palladis omnes;

Donaque ferre viro, pacemque exposcere Teucris. 155

Haud mora; festinant jussi, rapidisque feruntur

Passibus: ipse humili designat mœnia fossâ,

140. *Duplices . . . parentes.* Venerem matrem in cœlo,
Anchisen patrem, aut saltem ejus idolum in Elysio.

142. *Radiis lucis & auro.* Radiis lucis auratæ.

147. *Vina coronant.* Vide Georg. 2. 528.

150. *Hæc fontis stagna Numici.* Discunt Trojani ab
incolis hæc esse stagna, &c.

154. *Ramis velatos Palladis.* Pallas pro olea arbore,
cujus inventrix esse dicitur. *Velatos* nempe manus, seu
manibus præferentes ramos oleæ vittis obvolutos, qui-
bus tamquam vinculis manus ligatæ videbantur: idque
ex more supplicantium. Velamenta Latini, Græci
σέμμα vel σέφανον vocabant, eaque insignia non in
capite, sed in manibus gestabant. Ipse Virgilius infra,

237. *Præferimus manibus vittas;* & Homerus Iliad. &
σέμματ' ἔχων ἐν χερσίν.

- Moliturque locum, primasque in litore sedes
 Castrorum in morem pinnis atque aggere cingit.
- 160 Jamque iter emensi, turres ac tecta Latinorum
 Ardua cernebant juvenes, muroque subibant.
 Ante urbem pueri & primævo flore juvenus
 Exercentur equis, domitantque in pulvere currus;
 Aut acres tendunt arcus, aut lenta lacertis
- 165 Spicula contorquent, cursuque ictuque laceffunt.
 Cùm prævectus equo longævi Regis ad aures
 Nuntius ingentes ignota in veste reportat
 Advenisse viros: ille intra tecta vocari
 Imperat, & folio medius confedit avito.
- 170 Tectum augustum, ingens, centum sublime co-
 lumnis,
 Urbe fuit summâ, Laurentis regia Pici,
 Horrendum sylvis & relligione parentum.
 Hîc sceptrâ accipere, & primos attollere fasces
 Regibus omen erat: hoc illis curia templum,
- 175 Hæc sacris sedes epulis: hîc, ariete cæso,
 Perpetuis soliti patres confidere mensis.
 Quin etiam veterum effigies ex ordine avorum
 Antiqua e cedro, Italusque, paterque Sabinus
 Vitifator, curvam fervans sub imagine falcem;
- 180 Saturnusque senex, Janique bifrontis imago,
 Vestibulo adstabant: aliique ab origine reges,
 Martia qui ob patriam pugnando vulnera passi.
 Multaque præterea sacris in postibus arma,
 Captivi pendent currus, curvæque secures,
- 185 Et cristæ capitum, & portarum ingentia claustra,
 Spiculaque, clypei que, ereptaque rostra carinis.
 Ipse Quirinali lituo parvâque sedebat
 Succinctus trabecâ, lævâque ancile gerebat

165. *Cursuque ictuque laceffunt.* Laceffunt se invicem cursu & jaculatione.

170. *Augustum.* Auguriis consecratum. *Horrendum;* quod sacrum horrorem incuteret ob lucum quo cingebatur &c.

166. *Perpetuis . . . mensis.* Longis, continuis, & ad quas ordine recto & longo sedebant convivæ.

Picus equum domitor; quem capta cupidine conjux
Aurea percussum virga, versumque venenis, 190
Fecit avem Circe, sparsitque coloribus alas.

Tali intus templo Divum, patriaque Latinus
Sede sedens, Teucros ad sese in tecta vocavit;
Atque hæc ingressis placido prior edidit ore:
Dicite, Dardanidæ (neque enim nescimus & urbem 195
Et genus, auditique advertitis æquore cursum)

Quid petitis? quæ causa rates, aut cujus egentes
Littus ad Ausonium tot per vada cœrula vexit;
Sive errore viæ, seu tempestatibus acti
(Qualia multa mari nautæ patiuntur in alto) 200

Fluminis intrastris ripas, portuque sedetis:
Ne fugite hospitium; neve ignorete Latinos
Saturni gentem, haud vinclo nec legibus æquam,
Sponte suâ, veterisque Dei se more tenentem.

Atque equidem memini (fama est obscurior annis) 205
Auruncos ita ferre senes; his ortus ut agris
Dardanus Idæas Phrygiæ penetrarit ad urbes,
Threïciamque Samum, quæ nunc Samothracia fertur.
Hinc illum Corychi Thyrræna ab sede profectum
Aurea nunc folio stellantis regia cœli 210

Accipit, & numero Divorum altaribus addit.

Dixerat; & dicta Ilioneus sic voce secutus:
Rex, genus egregium Fauni; nec fluctibus actos
Atra subegit hyems vestris succedere terris;
Nec sidus regione viæ littusve fefellit. 215

Consilio hanc omnes animisque volentibus urbem
Afferimur, pulsi regnis, quæ maxima quondam
Extremo veniens sol aspiciebat Olympo.

Ab Jove principium generis, Jove Dardana pubes
Gaudet avo: Rex ipse Jovis de gente suprema, 220
Troïus Æneas tua nos ad limina misit.

Quanta per Idæos sævis effusa Mycenis
Tempestat ierit campos, quibus actus uterque
Europæ atque Asiæ fatis concurrerit orbis,
Audiit, & si quem tellus extrema refuso 225

203. *Haud vinclo nec legibus.* Non vinculis legum.

211. *Altaribus.* Ob altaria ipsi consecrata.

- Submovet Oceano, & si quem extenta plagarum
 Quatuor in medio dirimit plaga solis iniqui.
 Diluvio ex illo tot vasta per æquora vecti,
 Diis sedem exigua patriis littusque rogamus
 230 Innocuum, & cunctis undamque auramque patentem.
 Non erimus regno indecores; nec vestra feretur
 Fama levis, tantique abolefcet gratia facti;
 Nec Trojam Aufonios gremio excepisse pigebit.
 Fata per Æneæ juro, dextramque potentem,
 235 Sive fide, seu quis bello est expertus & armis;
 Multi nos populi, multæ (ne temne, quòd ultro
 Præferimus manibus vittas ac verba precantum)
 Et petiere sibi & voluere adjungere gentes.
 Sed nos fata Deum vestras exquirere terras
 Imperiis egere suis. Hinc Dardanus ortus,
 240 Huc repetit: jussisque ingentibus urget Apollo
 Tyrrhenum ad Tybrim, & fontis vada sacra Numici.
 Dat tibi præterea fortunæ parva prioris
 Munera, relliquias Troja ex ardente receptas.
 Hoc pater Anchises auro libabat ad aras:
 245 Hoc Priami gestamen erat, cum jura vocatis
 More daret populis, sceptrumque, sacerque tiaras;
 Iliadumque labor, vestes.
 Talibus Ilionei dictis, defixa Latinus
 Obtutu tenet ora, soloque immobilis hæret,
 250 Intentos volvens oculos; nec purpura regem
 Picta movet, nec sceptrum movent Priameia tantum,
 Quantum in connubio natæ thalamoque moratur,
 Et veteris Fauni volvit sub pectore sortem.
 Hunc illum fatis externa ab sede profectum
 255 Portendi generum, paribusque in regna vocari
 Auspiciis: hinc progeniem virtute futuram

226. *Submovet . . . dirimit.* Sejungit, separat a ceteris terrarum gentibus. Existimabant autem veteres nullos esse glacialis & torridæ zonarum incolas.

230. *Innocuum.* Quod concedi nobis sine cujusquam nocumento potest.

245. *Hoc . . . auro.* Hac paterâ aureâ.

248. *Vestes.* Purpura acu picta; infrâ 251.

256. *Paribus . . . auspiciis.* Pari potestate.

Egregiam, & totum quæ viribus occupet orbem.
 Tandem lætus ait: Dii nostra incœpta secudent,
 Auguriuinque suum. Dabitur, Trojane, quod optas: 260
 Munera nec sperno: non vobis, rege Latino,
 Divitis uber agri, Trojæve opulentia deerit.
 Ipse modò Æneas (nostri si tanta cupido est,
 Si jungi hospitio properat, sociusque vocari)
 Adveniat; vultus neve exhorrescat amicos. 265
 Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.
 Vos contra Regi mea nunc mandata referte.
 Est mihi nata, viro gentis quam jungere nostræ,
 Non patrio ex adyto fortes, non plurima cœlo
 Monstra sinunt: generos externis affore ab oris, 270
 Hoc Latio restare canunt, qui sanguine nostrum
 Nomen in astra ferant. Hunc illum poscere fata
 Et reor, & (si quid veri mens augurat) opto.

Hæc effatus, equos numero pater eligit omni.
 Stabant tercentum nitidi in præsepibus altis. 275
 Omnibus extemplo Teucris jubet ordine duci
 Instratos ostro alipedes pictisque tapetis.
 Aurea pectoribus demissa monilia pendent:
 Tecti auro fulvum mandunt sub dentibus aurum,
 Absenti Æneæ currum geminosque jugales, 280
 Semine ab æthereo, spirantes naribus ignem,
 Illorum de gente, patri quos Dædala Circe
 Supposita de matre nothos furata creavit.
 Talibus Æneadæ donis dictisque Latini
 Sublimes in equis redeunt, pacemque reportant. 285
 Ecce autem Inachiis sese referebat ab Argis
 Sæva Jovis conjux, aurasque invec̃ta tenebat;
 Et lætum Ænean, classemque ex æthere longè

262. *Uber*. Substantivè: pro, ubertate, ut sæpius jam vidimus.

269. *Sortes*. Propriè tali, aut tessera certis litteris, vocibus, aut notis inscriptæ, ex quibus aut jactis, aut ex urna eductis omina captabantur. Hic sumuntur pro oraculo ipsius Fauni voce edito.

271. *Restare*. Fatale esse.

277. *Ostro* ... *pictisque tapetis*. Tapetis purpureis & acu pictis.

282. *Dadala*. Ingeniosa.

- Dardaniam Siculo prospexit ab usque Pachino.
 290 Moliri jam tecta videt, jam fidere terræ,
 Deseruisse rates: stetit acri fixa dolore;
 Tum quassans caput, hæc effundit pectore dicta:
 Heu stirpem invisam, & fatis contraria nostris
 Fata Phrygum! num Sigeis occumbere campis?
 295 Num capti potuere capi? num incensa cremavit
 Troja viros? medias acies, mediosque per ignes
 Invenere viam. At, credo, mea numina tandem
 Fessa jacent; odiis aut exsaturata quievi.
 Quin etiam patriâ excussos infesta per undas
 300 Ausa sequi, & profugis toto me opponere ponto.
 Absumptæ in Teucros vires cœlique marisque.
 Quid syrtes, aut Scylla mihi, quid vasta Charybdis
 Profuit? optato conduntur Tybridis alveo,
 Securi pelagi atque mei. Mars perdere gentem
 305 Immanem Lapithûm valuit: concessit in iras
 Ipse Deûm antiquam genitor Calydonæ Dianæ.
 Quod scelus, aut Lapithas tantum, aut Calydonæ
 merentem?
 Ast ego, magna Jovis conjux, nil linquere inausum
 Quæ potui infelix, quæ memet in omnia verti,
 310 Vincor ab Ænea. Quod si mea numina non sunt
 Magna satis, dubitem haud equidem implorare quod
 usquam est.
 Flectere si nequeo Superos, Acheronta movebo.
 Non dabitur regnis (esto) prohibere Latinis,
 Atque immota manet fatis Lavinia conjux:
 315 At trahere, atque moras tantis licet addere rebus;
 At licet amborum populos excindere regum.
 Hac gener atque focer coëant mercede suorum.
 Sanguine Trojano & Rutulo dotabere, virgo;
 Et Bellona manet te pronuba. Nec face tantum

293. *Fatis*... *nostris*. Voluntati nostræ. Voluntas Deorum dicitur fatum, numen. Vide Æn. 1. 8.

309. *Infelix*. Irata, adversa. Vide Æn. 1. 330.

319. *Et Bellona manet te pronuba*. Et Bellonam, Deam præfidem bellorum, habebis pronubam. *Pronuba* dicebantur mulieres quæ nuptias curabant, & in obsequio erant nubentis.

Ibid. *Nec face tantum Cisseis*. Nec sola Cisseis (Hecuba

Cisseis prægnans ignes enixa jugales:

320

Quin idem Veneri partus suus, & Paris alter,
Funestæque iterum recidiva in Pergama tædæ.

Hæc ubi dicta dedit, terras horrenda petivit.

Luctificam Aleto dirarum ab sede sororum,

Infernisque ciet tenebris; cui tristia bella,

325

Iræque, insidiæque, & crimina noxia cordi.

Odit & ipse pater Pluton, odere sorores

Tartareæ monstrum; tot sese vertit in ora,

Tam sævæ facies, tot pullulat atra colubris.

Quam Juno his acuit verbis, ac talia fatur:

330

Hunc mihi da proprium, virgo fata Nocte, labo-
rem,

Hanc operam; ne noster honos, infractave cedat

Fama loco; neu connubiis ambire Latinum

Æneadæ possint, Italosve obsidere fines.

Tu potes unanimos armare in prælia fratres,

335

Atque odiis versare domos: tu verbera tectis

Funereaſque inferre faces: tibi nomina mille,

Mille nocendi artes; secundum concute pectus:

Disjice compositam pacem, sere crimina belli:

Arma velit, poscatque simul, rapiatque juvenus.

340

Exin Gorgoneis Aleto infecta venenis,

Principio Latium & Laurentis tecta tyranni

Celsa petit, tacitumque obsedit limen Amatæ:

Quam super adventu Teucrûm, Turnique hymenæis,

Femineæ ardentem curæque iræque coquebant.

345

Huic Dea cœruleis unum de crinibus anguem

Conjicit, inque sinum præcordia ad intima subdit,

Quo furibunda domum monstro permisceat omnem.

Ille inter vestes & levia pectora lapsus

filia Cissei) enixa erit ignes conjugales (Paridem, qui
Trojæ incendii causa fuit.) Quin Æneas erit idem Ve-
neri matri suæ, &c.

331. *Proprium*. Perpetuum, indefessum, usque ad
finem perducendum.

337. *Nomina*. Momenta seu causas intellige, quibus
adducitur ut noceat.

345. *Ardentem . . . coquebant*. Inflammabant ure-
bantque.

- 350 Volvitur attactu nullo, fallitque furentem,
 Vipeream inspirans animam: fit tortile collo
 Aurum ingens coluber, fit longæ tænia vittæ,
 Innectitque comas, & membris lubricus errat.
 Ac dum prima lues udo sublapfa veneno
 355 Pertentat sensus, atque ossibus implicat ignem,
 Necdum animus toto percepit pectore flammam,
 Mollius, & solito matrum de more locuta est,
 Multa super nata lacrymans, Phrygiisque hymenæis,
 Exfulibusne datur ducenda Lavinia Teucris,
 360 O genitor! nec te miseret natæque, tuique?
 Nec matris miseret, quam primo Aquilone relinquet
 Perfidus, alta petens, abductâ virgine, prædo?
 At non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor,
 Ledæamque Helenam Trojanas vexit ad arces.
 365 Quid tua sancta fides, quid cura antiqua tuorum,
 Et consanguineo toties data dextera Turno?
 Si gener externa petitur de gente Latinis,
 Idque sedet, Faunisque premunt te iussa parentis:
 Omnem equidem sceptris terram quæ libera nostris
 370 Dissidet, externam reor; & sic dicere Divos.
 Et Turno, si prima domûs repetatur origo,
 Inachus Acrisiusque patres, mediæque Mycenæ.
 His ubi nequicquam dictis experta, Latinum
 Contrâ stare videt, penitusque in viscera lapsum
 375 Serpentis furiale malum, totamque pererrat:
 Tum verò infelix ingentibus excita monstribus,
 Immensam sine more furit lymphata per urbem:
 Ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,
 Quem pueri magno in gyro vacua atria circum
 380 Intenti ludo exercent. Ille actus habenâ

350. *Fallitque furentem.* Injicit furorem sine sensu accipientis.

363. *At non sic Phrygius . . . pastor.* At Paris non eadem ratione, nempe tamquam prædo, Lacedæmona per vim ingressus est. Et hæc ironicè dicta intellige.

377. *Sine more furit lymphata.* Sine modo abripitur furore a Lymphis seu Nymphis immisso. Sic Cerrita dicitur a Cerere exagitata.

Curvatis fertur spatiis : stupet infcia juxtà
 Impubesque manus , mirata volubile buxum :
 Dant animos plagæ. Non cursu segnior illo
 Per medias urbes agitur , populosque feroces.
 Quin etiam in sylvas , simulato numine Bacchi , 385
 Majus adorsa nefas , majoremque orsa furorem ,
 Evolat ; & natam frondosis montibus abdit ,
 Quò thalamum eripiat Teucris , tædasque moretur ,
 Evoë Bacche fremens , solum te virgine dignum
 Vociferans. Etenim molles tibi sumere thyrsos , 390
 Te lustrare choro , sacrum tibi pascere crinem ,
 Fama volat : furiisque accensas pectore matres
 Idem omnes simul ardor agit nova quærere tecta.
 Deferuere domos : ventis dant colla comasque.
 Ast aliæ tremulis ululatibus æthera complent , 395
 Pampineasque gerunt incinctæ pellibus hastas.
 Ipsa inter medias flagrantem fervida pinum
 Sustinet , ac natæ Turnique canit hymenæos ,
 Sanguineam torquens aciem ; torvumque repente
 Clamat : Io , matres , audite ubi quæque , Latinæ , 400
 Si qua piis animis manet infelicitis Amatæ
 Gratia , si juris materni cura remorder ,
 Solvite crinales vittas , capite Orgia mecum.
 Talem inter sylvas , inter deserta ferarum ,
 Reginam Aleto stimulis agit undique Bacchi. 405
 Postquam visa satis primos acuisse furores ,
 Consiliumque , omnemque domum vertisse Latini ;
 Protinus hinc fuscis tristis Dea tollitur alis
 Audacis Rutuli ad muros , quam dicitur urbem
 Acrifioneis Danaë fundasse colonis , 410
 Præcipiti delata Noto : locus Ardea quondam

381. *Juxtà.* Propè , circa turbinem illum. Alii legunt *suprà* eodem sensu.

385. *Simulato numine Bacchi.* Adsimulato , i.e. , velut si revera Bacchi numine mens concuteretur. Verba poetæ non videntur intelligenda de simulatione , quippe quæ sanis , non lymphatis competit.

403. *Capite Orgia mecum.* Celebrate mecum Bacchi sacra. *Orgia* , ἀπὸ τῆς ἰγῆς , ab ira & furore.

Dictus avis, & nunc magnum manet Ardea nomen;
Sed fortuna fuit. Tectis hîc Turnus in altis
Jam mediam nigrâ carpebat nocte quietem.

415 Alecto torvam faciem & furialia membra
Exsuit: in vultus sese transformat aniles,
Et frontem obscœnam rugis arat; induit albos
Cum vitta crines; tum ramum innectit olivæ:
Fit Calybe, Junonis anus templique sacerdos;

420 Et juveni ante oculos his se cum vocibus offert:
Turne, tot incassum fufos patiére labores,
Et tua Dardaniis transscribi sceptrâ colonis?
Rex tibi conjugium & quæsitâ sanguine dotes
Abnegat, externusque in regnum quæritur hæres.

425 I nunc, ingratis offer te, irrise, periclis;
Tyrrhenas, i, sterne acies, tege pace Latinos.
Hæc adeo tibi me, placidâ cum nocte jaceres,
Ipsa palam fari omnipotens Saturnia jussit.

Quare age, & armari pubem, portisque moveri
430 Lætus in arma para; & Phrygios, qui flumine pul-
chro

Confedere, duces, pictasque exure carinas.
Cœlestum vis magna jubet. Rex ipse Latinus
Ni dare conjugium, & dicto parere fatetur,
Sentiat, & tandem Turnum experiatur in armis.

435 Hîc juvenis vatem irridens, sic orsa vicissim
Ore refert: Classes invecas Tybridis alveo
Non, ut rere, meas effugit nuntius aures:
Ne tantos mihi finge metus, nec regia Juno
Immemor est nostri.

440 Sed te victa situ verique effœta senectus,
O mater, curis nequicquam exercet; & arma
Regum inter falsâ vatem formidine ludit.
Cura tibi Divûm effigies & templa tueri:

412. *Et nunc magnum manet Ardea nomen.* Nunc quoque servat magnum nomen Ardeæ (Ardea enim quasi Ardua, i e, excelsa & nobilis) sed fortuna fuit, i e, excidit, jam non exstat.

425. *Ingratis.* Quorum gratia tibi nulla habetur.

440. *Victa situ.* Fatiscens ævi diuturnitate, quâ res solent situm contrahere. De voce *situs* vide Æn. 6. 462.

Bella viri pacemque gerant, queis bella gerenda.

Talibus Aleōto dictis exarsit in iras.

445

At juveni oranti subitus tremor occupat artus:

Diriguere oculi: tot Erynnis sibilat hydri,

Tantaque se facies aperit. Tum flammea torquens

Lumina, cunctantem & quærentem dicere plura

Reppulit, & geminos erexit crinibus angues,

450

Verberaque insonuit, rabidoque hæc addidit ore:

En ego victa situ, quam veri effæta senectus

Arma inter regum falsâ formidine ludit.

Respice ad hæc: adsum dirarum ab sede sororum;

Bella manu lethumque gero.

455

Sic effata facem juveni conjecit, & atro

Lumine fumantes fixit sub pectore tædas.

Olli somnum ingens rupit pavor; ossaque & artus
Perfudit toto proruptus corpore sudor.

Arma amens fremit, arma toro tectisque requirit: 460

Sævitur amor ferri, & scelerata infania belli,

Ira super. Magno veluti cum flamma sonore

Virgea suggeritur costis undantis aheni,

Exsultantque æstu latices; furit intus aquai

Fumidus atque altè spumis exuberat amnis;

465

Nec jam se capit unda: volat vapor ater ad auras.

Ergo iter ad Regem, pollutâ pace, Latinum

Indicit primis juvenum, & jubet arma parari,

Tutari Italiam, detrudere finibus hostem;

Se satis ambobus Teucrisque venire Latinisque.

470

Hæc ubi dicta dedit, Divosque in vota vocavit,

Certatim sese Rutuli exhortantur in arma.

446. *Oranti*. Vel loquenti, & in medio sermone; vel in preces effuso, postquam vidit Furiam in iras exarscentem.

449. *Cunctantem*. Activè: iram Furie morari conantem.

451. *Verbera... insonuit*. Angues tanquam flagella cum sonore concussit.

464. *Furit intus aquai*. Amnis aquæ fumidus fervore exæstuat intus, &c. *Aquai*, antiquè dictum, ut *aulai pictai*, *aurai*, pro, aquæ, aulæ, &c.

Hunc decus egregium formæ movet atque juventæ;
Hunc atavi reges, hunc clavis dextera factis.

475 Dum Turnus Rutulos animis audacibus implet,
Aleto in Teucros stygiis se concitat alis,
Arte novâ speculata locum, quo littore pulcher
Insidiis cursuque feras agitabat Iulus.

Hic subitam canibus rabiem Cocytia virgo

480 Objicit, & noto nares contingit odore,
Ut cervum ardentes agerent: quæ prima malorum
Causa fuit, belloque animos accendit agrestes.

Cervus erat formâ præstanti & cornibus ingens;

Tyrrhæidæ pueri quem matris ab ubere raptum

485 Nutribant, Tyrrheusque pater, cui regia parent
Armenta, & latè custodia credita campi.

Assuetum imperiis soror omni Sylvia curâ

Mollibus intexens ornabat cornua fertis;

Pectebatque ferum, puroque in fonte lavabat.

490 Ille manum patiens, mensæque assuetus herili,

Errabat sylvis; rursusque ad limina nota

Ipse domum serâ quamvis se nocte ferebat.

Hunc procul errantem rabidæ venantis Iuli

Commovère canes, fluvio cum forte secundo

495 Deflueret, ripâque æstus viridante levaret.

Ipse etiam eximiæ laudis succensus amore

Ascanius curvo direxit spicula cornu:

Nec dextræ erranti Deus abfuit, actaque multo

Perque uterum sonitu, perque ilia venit arundo.

500 Saucius at quadrupes nota intra tecta refugit,

Successitque gemens stabulis; questuque, cruentus,

Atque imploranti similis, tectum omne replebat.

Sylvia prima soror, palmis percussa lacertos,

Auxilium vocat, & duros conclamat agrestes.

505 Olli (pestis enim tacitis latet aspera sylvis)

473. *Movet.* Impellit ad arma capienda.

478. *Insidiis cursuque . . . agitabat.* Fallebat insidiis, agitabat cursu.

498. *Nec dextræ erranti Deus abfuit.* Et dextræ haud satis certæ Deus adfuit. De voce *Deus*. Vide *Æn.* 2. 632.

Improvisi adsunt : hic torre armatus obusto ,
 Stipitis hic gravidi nodis : quod cuique repertum
 Rimanti , telum ira facit. Vocat agmina Tyrrheus ,
 Quadrifidam quercum cuneis ut fortè coactis
 Scindebat , raptâ spirans immanè securi. § 10

At sæva e speculis tempus Dea nacta nocendi ,
 Ardua tecta petit stabuli , & de culmine summo
 Pastorale canit signum , cornuque recurvo
 Tartaream intendit vocem , quâ protinus omne
 Contremuit nemus , & sylvæ intonuerè profundæ. § 15

Audiit & Triviæ longè lacus , audiit amnis
 Sulfuræâ Nar albus aquâ , fontesque Velini :
 Et trepidæ matres pressere ad pectora natos.
 Tum verò ad vocem celeres , quâ buccina signum
 Dira dedit , raptis concurrunt undique telis § 20
 Indomiti agricolæ ; nec non & Troia pubes
 Ascanio auxilium castris effundit apertis.

Direxere acies : non jam certamine agresti ,
 Stipitibus duris agitur , sudibusve præustis ;
 Sed ferro ancipiti decernunt , atraque latè § 25
 Horrescit strictis seges ensibus , æraque fulgent
 Sole laceffita , & lucem sub nubila jactant.
 Fluctus uti primo cœpit cùm albescere vento ;
 Paulatim sese tollit mare , & altiùs undas
 Erigit , inde imo consurgit ad æthera fundo. § 30

Hic juvenis primam ante aciem , stridente sagittâ ,
 Natorum Tyrrhei fuerat qui maximus , Almon
 Sternitur ; hæsit enim sub gutture vulnus , & udæ
 Vocis iter tenuemque inclusit sanguine vitam.
 Corpora multa virum circà ; seniorque Galeus , § 35
 Dum paci medium se offert , justissimus unus
 Qui fuit , Ausoniisque olim ditissimus arvis.
 Quinque greges illi balantum , quina redibant

505. *Pestis enim.* Nam pestifera Alecto exasperans eos
 tacitè latet in sylvis.

507. *Stipitis . . . nodis.* Nodoso stipite.

510. *Immanè.* Pro , immaniter , ut jam monuimus.

524. *Agitur.* Res agitur , pugnatur.

533. *Vulnus.* Sagitta ; effectum pro causa.

Armenta, & terram centum vertebat arattris.

- § 40 Atque ea per campos æquo dum Marte geruntur,
Promissi Dea facta potens, ubi sanguine bellum
Imbuit, & primæ commisit funera pugnae,
Deferit Hesperiam, & cœli convexa per auras
Junonem victrix affatur voce superbâ:
§ 45 En perfecta tibi bello discordia tristi:
Dic in amicitiam coëant, & fœdera jungant;
Quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros.
Hoc etiam his addam, tua si mihi certa voluntas:
Finitimas in bella feram rumoribus urbes,
§ 50 Accendamque animos infani Martis amore,
Undique ut auxilio veniant: spargam arma per agros.
Tum contrà Juno: Terrorum & fraudis abunde est;
Stant belli causæ; pugnatur cominus armis.
Quæ fors prima dedit, sanguis novus imbuit arma.
§ 55 Talia connubia & tales celebrent hymenæos
Egregium Veneris genus & Rex ipse Latinus.
Te super æthereas errare licentius auras
Haud Pater ille velit summi regnator Olympi.
Cede locis: ego, si qua super fortuna laborum est,
§ 60 Ipsa regam. Tales dederat Saturnia voces:
Illa autem attollit stridentes anguibus alas,
Cocytique petit sedem, supera ardua linquens.
Est locus Italiæ medio sub montibus altis,
Nobilis & famâ multis memoratus in oris,
§ 65 Amfancti valles: densis hunc frondibus atrum

§ 38. *Redibant armenta.* Vel redibant domum e pascuis, vel reditum conficiebant.

§ 40. *Æquo . . . Marte.* Ita ut æqua sit adduc utriusque partis fortuna.

§ 42. *Imbuit.* Initiavit primis illis funeribus. Metaphorâ sumptâ a lanis, quæ liquore aliquo primum imbuuntur, ut colorem ducant. *Et primæ commisit funera pugnae*, i. e., & commisit primam pugnam per funera.

§ 46. *Dic in amicitiam coeant.* Superba Furiaë jactatio, quasi diceret: id ego bellum accendi, quod ne tu quidem pace restinguere possis.

§ 59. *Si qua super fortuna laborum est.* Si qua fors laborum, si qui labores supersunt.

Urget utrimque latus nemoris, medioque fragosus
Dat sonitum faxis & torto vortice torrens.

Hic specus horrendum, sævi spiracula Ditis,
Monstratur; ruptoque ingens Acheronte vorago
Pestiferas aperit fauces; queis condita Erynnis,
Invisum numen, terras cœlumque levabat.

570

Nec minùs interea extremam Saturnia bello
Imponit regina manum. Ruit omnis in urbem
Pastorum ex acie numerus; cæsosque reportant,
Almonem puerum, fœdatique ora Galei;

575

Implorantque Deos, obtestanturque Latinum.
Turnus adeit, medioque in crimine, cædis & ignis
Terrorem ingeminat; Teucrosque in regna vocari,
Stirpem admisceri Phrygiam, se limine pelli.

Tum, quorum attonitæ Baccho nemora avia ma- 580
tres

Insultant thiasis (neque enim leve nomen Amatæ)
Undique collecti coeunt, Martemque fatigant.
Ilicet infandum cuncti contra omina bellum,
Contra fata Deum, perverso numine poscunt;
Certatim regis circumstant tecta Latini.

585

Ille, velut pelagi rupes immota, resistit;
Ut pelagi rupes, magno veniente fragore,
Quæ sese, multis circum latrantibus undis,
Mole renet: scopuli nequicquam & spumea circum
Saxa fremunt, laterique illisa refunditur alga.

590

Verùm ubi nulla datur cæcum exsuperare potestas
Consilium, & sævæ nutu Junonis eunt res,
Multa Deos, aurasque pater testatus inanes:
Frangimur heu! fati, inquit, ferimurque procellâ.

569. *Ruptoque ingens Acheronte vorago.* Et magna vorago quâ exundat & erumpit fluvius Acheron.

577. *Medioque in crimine.* Et quum crimen, seu causa criminandi Trojanos, esset in medio & sub oculos. Causa autem criminationis in Trojanos ipsa sunt occisorum cadavera.

580. *Attonita.* Quas Bacchus circumtonuit, quarum mentes concussit. De thiasis vide Ecl. 5. 30.

584. *Perverso numine.* Infesto, adverso numine concitati.

590. *Refunditur.* Unda superveniente abripitur.

- 595 Ipsi has sacrilego pendetis sanguine pœnas,
 O miseri! te, Turne, nefas, te triste manebit
 Supplicium; votisque Deos venerabere feris.
 Nam mihi parta quies, omnisque in limine portus:
 Funere felici spoliior. Nec plura locutus,
 600 Sepsit se tectis, rerumque reliquit habenas.
 Mos erat Hesperio in Latio, quem protinus urbes
 Albanæ coluere sacrum, nunc maxima rerum
 Roma colit, cum prima movent in prælia Martem;
 Sive Getis inferre manu lacrymabile bellum,
 605 Hyrcanisve, Arabisve parant; seu tendere ad Indos,
 Auroramque sequi, Parthosque reposcere signa.
 Sunt geminæ belli portæ, sic nomine dicunt,
 Relligione sacræ & sævi formidine Martis:
 Centum ærei claudunt vœctes, æternaque ferri
 610 Robora; nec custos absistit limine Janus.
 Has ubi certa sedet Patribus sententia pugnæ;
 Ipse Quirinali trabeâ cinctuque Gabino
 Insignis, referat stridentia limina Consul;
 Ipse vocat pugnas: sequitur tum cetera pubes,
 615 Æreaque assensu conspirant cornua rauco.
 Hoc & tum Æneadis indicere bella Latinus
 More jubebatur, tristesque recludere portas.
 Abstinuit tactu pater, aversusque refugit
 Fœda ministeria, & cæcis se condidit umbris.
 620 Tum Regina Deum, cœlo delapsa, morantes
 Impulit ipsa manu portas, & cardine verso
 Belli ferratos rupit Saturnia postes.
 Ardet inexcita Ausonia atque immobilis ante.
 Pars, pedes ire parat campis: pars, arduus altis
 625 Pulverulentus equis furit: omnes arma requirunt:
 Pars leves clypeos & spicula lucida tergunt

598. *Omnis que in limine portus.* Omnino mihi adest in limine portus, scil. mortis: exsequiis tantum regalibus spoliior.

612. *Ipse Quirinali.* Ipse conspicuus Romuleâ, seu regali trabeâ, & togam gerens adstrictam, & ab humero lævo per dorsum ad pectus revocatam (is enim est cinctus Gabinus) limina referat, *vocat pugnas*, i.e., milites pugnatuos convocat.

Arvinâ pingui, subiguntque in cote secures :
 Signaque fette juvat, sonitusque audire tubarum.
 Quinque adeo magnæ positis incudibus urbes
 Tela novant : Atina potens, Tiburque superbum, 630
 Ardea, Crustumérique, & turrigeræ Antemnæ.
 Tegmina tuta cavant capitum, flectuntque salignas
 Umbonum crates : alii thoracas ahenos,
 Aut leves ocreas lento ducunt argento.

Vomeris huc & falcis honos, huc omnis aratri 635
 Cessit amor : recoquunt patrios fornacibus enses ;
 Classica jamque sonant ; it bello tessera signum.
 Hic galeam tectis trepidus rapit : ille frementes
 Ad juga cogit equos, clypeumque auroque trilicem
 Loricam induitur, fidoque accingitur ense. 640

Pandite nunc Heliconæ, Deæ, cantusque movete :
 Qui bello exciti reges ; quæ quemque secutæ
 Complêrint campos acies ; quibus Itala jam tum
 Floruerit terra alma viris, quibus arserit armis.
 Et meministis enim, Divæ, & memorare potestis : 645
 Ad nox vix tenuis famæ perlabitur aura.

Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris
 Contemptor Divûm Mezentius, agminaque armat.
 Filius huic juxtâ Lausus, quo pulchrior alter
 Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni : 650
 Lausus equûm dômitor, debellatorque ferarum,
 Ducit Agyllina nequicquam ex urbe secutos
 Mille viros, dignus patriis qui lætior esset
 Imperiis, & cui pater haud Mezentius esset,
 Post hos insignem palmâ per gramina currum 655
 Victoresque ostentat equos farus Hercule pulchro
 Pulcher Aventinus : clypeoque insigne paternum,
 Centum angues, cinctamque gerit serpentibus hy-
 dram.

Collis Aventini sylvâ quem Rhea sacerdos

637. *Tessera*. Propriè tabella exigua, in qua scribe-
 bantur imperia ducum, per omnem deinceps exercitum
 celeriter deferenda.

639. *Auroque trilicem loricam*. Vide *Æn.* 3. 467.

653. *Dignus patriis qui lætior esset Imperiis*. Dignus
 qui magis lætaretur imperio paterno ; quem pater, im-
 perandi modo & æquitate, lætiores, beatiores faceret.

- 660 Furtivum partu sub luminis edidit auras,
 Mixta Deo mulier; postquam Laurentia victor,
 Geryone extincto, Tirynthius attigit arva,
 Tyrrhenoque boves in flumine lavit Hiberas.
 Pila manu, sævosque gerunt in bella dolones;
 665 Et tereti pugnant mucrone, veruque Sabello.
 Ipse pedes tegmen torquens immane leonis,
 Terribili impexum setâ, cum dentibus albis,
 Indutus capiti, sic regia tecta subibat
 Horridus, Herculeoque humeros innexus amictu.
 670 Tum gemini fratres Tiburtia mœnia linquunt,
 Fratris Tiburti dictam cognomine gentem,
 Catillusque, acerque Coras, Argiva juvenus;
 Et primam ante aciem densa inter tela feruntur.
 Ceu duo nubigenæ cum vertice montis ab alto
 675 Descendunt Centauri, Homolen, Othrymque ni-
 valem
 Linquentes cursu rapido: dat euntibus ingens
 Sylva locum, & magno cedunt virgulta fragore.
 Nec Prænestinæ fundator defuit urbis,
 Vulcano genitum pecora inter agrestia regem,
 680 Inventumque focus omnis quem credidit ætas,
 Cæculus. Hunc legio latè comitatur agrestis,
 Quique altum Præneste viri, quique arva Gabinæ
 Junonis, gelidumque Anienem, & roscida rivis
 Hernica saxa colunt; quos, dives Anagnia, pascis;
 685 Quos, Amasene pater. Non illis omnibus arma,
 Nec clypei currusve sonant: pars maxima glandes
 Liventis plumbi spargit; pars spicula gestat
 Bina manu, fulvosque lupi de pelle galeros

664. *Pila . . . sævosque gerunt . . . dolones.* Nempe milites Aventini. *Dolones* videntur fuisse baculi ingentes cum ferro brevissimo, qui dolo quodam figebant hostem, quum ligni speciem præferrent.

668. *Indutus capiti.* In accusandi casu. Torquens & circa corpus revocans leonis pellem, cujus pars superior cum dentibus albis tegmen erat & munimentum capiti.

676. *Ingens Sylva.* Arbores proceræ dant euntibus locum, deflectendo de via: *Virgulta* cedunt, summitendo sese cum fragore.

Tegmen habet capiti : vestigia nuda sinistri
 Instituire pedis , crudus tegit altera pero. 690

At Messapus equum domitor , Neptunia proles ,
 Quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro ,
 Jampridem resides populos desuetaque bello
 Agmina in arma vocat subito , ferrumque retractat.
 Hi fecenninas acies , æquosque Faliscos, 695

Hi Soractis habent arces , Flaviniæque arva ,
 Et Cimini cum monte lacum , lucosque Capenos.
 Ibant æquati numero , regemque canebant.
 Ceu quondam nivei liquida inter nubila cycni
 Cum sese e pastu referunt , & longa canoros 700
 Dant per colla modos : sonat amnis & Asia longè
 Pulsa palus.

Nec quisquam æratas acies ex agmine tanto
 Misceri puter , æriam sed gurgite ab alto
 Urgeri volucrum raucarum ad littora nubem. 705

Ecce , Sabinorum prisco de sanguine , magnum
 Agmen agens Clausus , magnique ipse agminis instar :
 Claudia nunc a quo diffunditur & tribus & gens
 Per Latium , postquam in partem data Roma Sabinis.
 Unà ingens Amiterna cohors , priscique Quirites : 710
 Ereti manus omnis , oliviferæque Mutusæ ;
 Qui Nomentum urbem , qui rosea rura Velini ;
 Qui Tetricæ horrentes rupes , montemque Severum ,
 Casperiamque colunt , Forulosque , & flumen Hi-
 mellæ ;

Qui Tyberim Fabarimque bibunt ; quos frigida misit 715
 Nursia , & Hortinæ classes , populique Latini ;
 Quosque secans infaustum interluit Allia nomen.
 Quàm multi Libyco volvuntur marmore fluctus ,
 Sævus ubi Orion hybernis conditur undis ;
 Vel quàm Sole novo densæ torrentur aristæ , 720
 Aut Hermi campo , aut Lyciæ flaventibus arvis.
 Scuta sonant , pulsuque pedum tremit excita tellus.

Hinc Agamemnonius Trojani nominis hostis

716. *Hortinæ classes.* Hortini equites in classes divisi.
 Classis nomine multitudinem hominum designabant an-
 tiqui. Hinc apud Livium , *Classibus ad Fidenas pugna-*
tum.

- Curru jungit Halesus equos, Turnoque feroces
 725 Mille rapit populos: vertunt felicia Baccho
 Massica qui rastris, & quos de collibus altis
 Aurunci misere patres, Sidicinaque juxta
 Æquora; quique Cales linquunt; amnisque vadosi
 Accola Vulturni; pariterque Saticulus asper,
 730 Osciisque manus. Teretes sunt acides illis
 Tela, sed hæc lento mos est aptare flagello;
 Lævas cetra tegit; falcati cominus enses.
 Nec tu catminibus nostris indictus abibis,
 Æbale, quem generasse Telon Sebethide Nymphæ
 735 Fertur, Telebous Capreas cum regna teneret
 Jam senior: patriis sed non & filius arvis
 Contentus, latè jam tum ditio premebat
 Sarraestes populos, & quæ rigat æquora Sarnus;
 Quique Rufas, Batulumque tenent, atque arva Ce-
 lennæ;
 740 Et quos maliferae despectant mœnia Abellæ:
 Teutonico ritu soliti torquere cateias;
 Tegmina queis capitum raptus de subere cortex,
 Æratæque micant peltæ, micat æreus ensis.
 Et te montosæ misere in prælia Nursæ,
 745 Ufens, insignem famâ & felicibus armis;
 Horrida præcipuè cui gens, assuetaque multo
 Venatu nemorum, duris Æquicola glebis
 Armati terram exercent, semperque recentes
 Convectare juvat prædas & vivere rapto.
 750 Quin & Marrubia venit de gente sacerdos,
 Fronde super galeam & felici comptus oliva,
 Archippi regis missu, fortissimus Umbro;
 Vipereo generi & graviter spirantibus hydri
 Spargere qui somnos cantuque manuque solebat,
 755 Mulcebatque iras, & morsus arte levabat.
 Sed non Dardaniæ medicari cuspidis ictum
 Evaluit; neque eum juvere in vulnera cantus
 Somniferi, & Maris quæsitæ in montibus herbæ.
 Te nemus Angitiæ, vitreâ te Fucinus undâ,
 760 Te liquidi flevere lacus.
 Ibat & Hippolyti proles pulcherrima bello
 Virbius, insignem quem mater Aricia misit,
 Eductum Egeriæ lucis humentia circum

Littora,

Littora, pinguis ubi & placabilis ara Dianæ.

Namque ferunt famâ Hippolytum, postquam arte 765
novercæ

Occiderit, patriasque explêrit sanguine pœnas,

Turbatis distractus equis, ad sidera rursus

Ætherea & superas cœli venisse sub auras,

Pæoniis revocatum herbis, & amore Dianæ.

Tum Pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris 770

Mortalem infernis ad lumina surgere vitæ,

Ipse repertorem medicinæ talis & artis

Fulmine Phœbigenam Stygias detrulit ad undas.

At Trivia Hippolytum secretis alma recondit

Sedibus, & nymphæ Egeriæ nemorique relegat: 775

Solus ubi in sylvis Italis ignobilis ævum

Exigeret, versoque ubi nomine Virbius esset.

Unde etiam Triviæ templo lucisque sacratis

Cornipedes arcentur equi, quod littore currum

Et juvenem monstris pavidi effudere marinis. 780

Filius ardentem haud secius æquore campi

Exercebat equos, curruque in bella ruebat.

Ipse inter primos præstanti corpore Turnus

Vertitur, arma tenens, & toto vertice suprâ est.

Cui triplici crinita jubâ galea alta Chimæram

Sustinet, Ætnæos efflantem faucibus ignes: 785

Tam magis illa fremens, & tristibus effera flammis,

Quàm magis effuso crudescunt sanguine pugnae.

764. *Pinguis ubi & placabilis ara.* Pinguis multo victimarum sanguine, *placabilis*, quæ non jam ut antea, gaudet humano sanguine. Diana enim illa e Taurica Chersoneso, ubi victimis humanis colebatur, translata fuisse dicebatur in Aricium nemus ab Iphigenia & Oreste fratre.

769. *Pæoniis revocatum herbis.* Herbis potentibus reductum a morte. Celebris est apud Homerum Pæon medicus. Videtur tamen hoc fuisse nomen commune medicorum, a voce *Pæan*: sic enim Apollo medicorum Deus a poetis vocitatur. Itaque *herbæ pæoniæ* erunt herbæ medicinales, quarum potestate ad vitam revocatus est Hippolytus.

772. *Repertorem medicinæ.* Æsculapium.

774. *Trivia.* Diana, quæ in triviis colitur.

- At levem clypeum sublati cornibus Io
 790 Auro insignibat, jam feris obfita, jam bos
 (Argumentum ingens) & custos virginis Argus,
 Cælatâque annem fundens pater Inachus urnâ.
 Insequitur nimbus peditum, clypeataque totis
 Agmina densantur campis, Argivaque pubes,
 795 Auruncæque manus, Rutuli, veteresque Sicani,
 Et Sacranæ acies, & picti scuta Labici,
 Qui saltus, Tyberine, tuos, sacrumque Numici
 Littus arant, Rutulosque exercent vomere colles,
 Circæumque jugum, queis Jupiter Anxurus arvis
 800 Præsidet, & viridi gaudens Feronia luco;
 Quâ Saturæ jacet atra palus, gelidusque per imas
 Quærit iter valles atque in mare conditur Ufens.
 Hos super advenit Volsca de gente Camilla,
 Agmen agens equitum & florentes ære catervas,
 805 Bellatrix: non illa colo calathifve Minervæ
 Feminæas assueta manus; sed prælia virgo
 Dura pati, cursuque pedum prævertere ventos.
 Illa vel intactæ fegetis per summa volaret
 Gramina, nec teneras cursu læssisset aristas:
 810 Vel mare per medium, fluctu suspensa tumentî,
 Ferret iter, celeres nec tingeret æquore plantas.
 Illam omnis tectis agrisque effusa juvenus,
 Turbaque miratur matrum, & prospectat euntem.
 Attonitis inhians animis; ut regius ostro
 815 Veler honos leves humeros; ut fibula crinem
 Auro internectat; Lyciam ut gerat ipsa pharetram;
 Et pastorem, præfixâ cuspide, myrtum.

789. *Clypeum* . . . *Io auro insignibat*. Io, cæлата in auro, erat insigne clypei.

796. *Picti scuta*. Hellenismus. *Picti* secundum *scuta*: gerentes scuta variis picturis, vel coloribus distincta. Vide Æn. 8. 588.

804. *Florentes ære*. Æreis armis fulgentes.

814. *Ut regius ostro veler honos leves humeros*. Ut candentibus humeris chlamydem gerat regiam e panno purpureo. Chlamys illa purpurea dicitur *regius honos*; quia regum erat, & imperatorum.

817. *Pastoralem* . . . *myrtum*. Hastam myrteam, ferreâ cuspide præfixam, qualis in usu est pastoribus.

ÆNEIDOS

LIBER OCTAVUS.

UT belli signum Laurenti Turnus ab arce
 Extulit, & rauco strepuerunt cornua cantu;
 Utque acres concussit equos, utque impulit arma:
 Extemplo turbati animi: simul omne tumultu
 Conjurat trepido Latium, sævitque juvenus
 Effera. Ductores primi, Messapus, & Ufens,
 Contemptorque Deum Mezentius, undique cogunt
 Auxilia, & latos vastant cultoribus agros.
 Mittitur & magni Venulus Diomedis ad urbem,
 Qui petat auxilium, & Latio consistere Teucros,
 Advectum Ænean classi, victosque Penates
 Inferre, & fatis Regem se dicere posci
 Edoceat, multasque viro se adjungere gentes
 Dardanio, & latè Latio increbrescere nomen:
 Quid struat his cœptis, quem, si fortuna sequatur,
 Eventum pugnae cupiat, manifestius ipsi,
 Quàm Turno regi, aut regi apparere Latino.
 Talia per Latium: quæ Laomedontius heros
 Cuncta videns, magno curarum fluctuat æstu;

1. *Ut belli signum.* In his poeta morem attingit Romanorum in apparandis bellis, præsertim si subita res esset. Vexillum erigebatur in Capitolio: in templo Martis commovebantur ancilia: ad tubæ sonum concurrebant equites peditesque, qui sacramento adigebantur, & ipsi inter se conjurabant.

3. *Impulit arma.* Allisâ in clypeum hastâ, ut eo strepitu cunctantes ad arma concitet: & alludit poeta ad commotionem anciliorum.

15. *Quem . . . eventum pugnae cupiat.* Quò cupiat bellum evadere; eo scil. ut, subactis Latinis, ipsum inde Diomedem aggrediatur.

- 20 Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,
In partesque rapit varias, perque omnia versat;
Sicut aquæ tremulum labris ubi lumen ahenis,
Sole percussum aut radiantis imagine Lunæ,
Omnia pervolitat latè loca; jamque sub auras
25 Erigitur, summique ferit laquearia tecti.
Nox erat, & terras animalia fessa per omnes
Alituum pecudumque genus sopor altus habebat,
Cum pater in ripa gelidique sub ætheris axe
Æneas, tristi turbatus pectora bello,
30 Procubuit, seramque dedit per membra quietem.
Huic Deus ipse loci, fluvio Tyberinus amœno,
Populeas inter senior se attollere frondes
Visus. Eum tenuis glauco velabat amictu
Carbasus, & crines umbrosa tegebat arundo.
35 Tum sic affari, & curas his demere dictis:
O fate gente Deum! Trojanam ex hostibus urbem
Qui revehis nobis, æternaque Pergama servas,
Expectate solo Laurenti, arvisque Latinis;
Hic tibi certa domus; certi, ne absiste, Penates.
40 Neu belli terrere minis: tumor omnis & iræ
Concessere Deum.
Jamque tibi, ne vana putes hæc fingere somnum,
Littoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitem fœtus enixa, jacebit,
45 Alba, solo recubans, albi circum ubera nati.
Hic locus urbis erit, requies ea certa laborum:
Ex quo ter denis urbem redeuntibus annis
Ascanius clari condet cognominis Albam.

22. *Sicut aqua.* Veluti quum lumen tremulum, quod regerit aqua in vasis æreis commota, si quando radius solis aut imagine lunæ percutitur, omnia pervolitat, &c.

28. *Sub ætheris axe.* Sub dio, sub nudo aëre.

36. *Trojanam . . . urbem . . . revehis.* Urbem pro civibus posuit. *Revehis* autem ob Dardanum, a quo Trojani oriundi.

40. *Tumor omnis & iræ.* Tumida ira Deorum omnino resedit. Atqui tamen Juno semper infesta; sed illa videbitur brevi placabitur.

46. *Hic locus urbis erit.* Vide *Æn.* 3. 389.

Haud incerta cano. Nunc quâ ratione quod instat
Expeditas victor, paucis, adverte, docebo.

50

Arcades his oris, genus a Pallante profectum,
Qui regem Evandrum comites, qui signa secuti,
Delegere locum, & posuere in montibus urbem,
Pallantis proavi de nomine, Pallanteum.

Hi bellum assiduè ducunt cum gente Latina:

55

Hos castris adhibe socios, & fœdera jungere.

Ipse ego te ripis & recto flumine ducam,

Adversum remis superes subvectus ut amnem.

Surge age, nate Deâ; primisque cadentibus astris,

Junoni fer rite preces, iramque minasque

60

Supplicibus supera votis: mihi victor honorem

Per solves. Ego sum, pleno quem flumine cernis

Stringentem ripas, & pingua culta secantem,

Cœruleus Tybris, cœlo gratissimus amnis.

Hic mihi magna domus, celsis caput urbibus exit.

65

Dixit; deinde lacu Fluvius se condidit alto

Ima petens: nox Ænean somnusque reliquit.

Surgit, & ætherei spectans orientia solis

Lumina, rite cavis undam de flumine palmis

Sustulit, ac tales effudit ad æthera voces:

70

Nymphæ, Laurentes nymphæ, genus amnibus unde
est;

Tuque, ô Tybri, tuo genitor cum flumine sancto,

Accipite Ænean, & tandem arcete periclis.

Quo te cumque lacus miserantem incommoda nostra

49. *Quod instat.* Quod adest: de quo nunc quàm
maximè agitur.

54. *Pallantis proavi.* Qui fuit proavus Evandri.

61. *Honorem persolves.* Debita mihi sacrificia reddes.
Vide Æn. 1. 632.

63. *Stringentem ripas.* Premèntem & aquis mördèntem
ripas.

65. *Celsis caput urbibus exit.* Nobiles inter urbes fons
meus scaturit; nempe in Etruria.

71. *Genus amnibus unde est.* A quibus amnes originem
ducunt.

74. *Quo te cumque lacus . . . fonte tenet.* Hæc versum
65. suprâ respiciunt. Quacumque in parte fluminis ha-
bitas: quocumque in loco fons scaturit.

- 75 Fonte tenet, quocumque solo pulcherrimus exis,
 Semper honore meo, semper celebrabere donis,
 Corniger Hesperidum Fluvius regnator aquarum.
 Adsis o tantum, & propius tua numina firmes.
 Sic memorat, geminasque legit de classe biremes,
 80 Remigioque aptat; socios simul instruit armis.
 Ecce autem subitum atque oculis mirabile monstrum,
 Candida per sylvam cum fœtu concolor albo
 Procubuit, viridique in littore conspicitur sus.
 Quam pius Æneas, tibi enim, tibi, maxima Juno,
 85 Mactat, sacra ferens, & cum grege sistit ad aram.
 Tybris eâ fluvium, quàm longa est, nocte tumentem
 Leniit; & tacitâ refluens ita substitit undâ,
 Mitis ut in morem stagni, placidæque paludis
 Sterneret æquor aquis, remo ut luctamen abesset.
 90 Ergo iter inceptum celerant rumore secundo.
 Labitur uncta vadis abies: mirantur & undæ,
 Miratur nemus insuetum fulgentia longè
 Scuta virum fluvio pictasque innare carinas.
 Olli remigio noctemque diemque fatigant,
 95 Et longos superant flexus, variisque teguntur
 Arboribus, viridesque secant placido æquore sylvas.
 Sol medium cœli conscenderat igneus orbem,
 Cùm muros, arcemque procul, & rara domorum
 Tecta vident, quæ nunc Romana potentia cœlo
 100 Æquavit: tum res inopes Evandrus habebat.
 Ocius advertunt proras, urbique propinquant.
 Fortè die solennem illo rex Arcas honorem
 Amphitryoniadæ magno Divisque ferebat
 Ante urbem in luco. Pallas huic filius unâ,
 105 Unâ omnes juvenum primi, pauperque senatus,
 Thura dabant, tepidusque cruor fumabat ad aras.
 Ut celsas vidêre rates, atque inter opacum
 Allabi nemus, & tacitis incumbere remis:
 Terrentur visu subito, cunctique relictis

78. *Et propius . . firmes.* Et signo aliquo evidentiori promissorum auctoritatem affirmes.

86. *Eâ, quàm longa est, nocte.* Per totam noctem.

96. *Viridesque secant.* Et virentium arborum imagines in aquis placidis depictas remigando secant.

Confurgunt mensis; audax quos rumpere Pallas 110
 Sacra vetat, raptoque volat telo obvius ipse.
 Et procul e tumulo: Juvenes, quæ causa subegit
 Ignotas tentare vias? quò tenditis? inquit.
 Qui genus? unde domo? pacemne huc fertis, an
 arma?

Tum pater Æneas puppi sic fatur ab alta: 115
 Paciferæque manu ramum prætendit olivæ:
 Trojugenas ac tela vides inimica Latinis,
 Quos illi bello profugos egere superbo.
 Evandrum petimus: ferte hæc, & dicite lectos
 Dardaniæ venisse duces, socia arma rogantes. 120
 Obstupuit tanto perculsus nomine Pallas.

Egredere, ô quicumque es, ait, coràmque parentem
 Alloquere, ac nostris succede Penatibus hospes.
 Accepitque manu dextramque amplexus inhæsit.
 Progressi subeunt luco, fluviumque relinquunt. 125
 Tum Regem Æneas dictis affatur amicis:

Optime Grajugenûm, cui me fortuna precari,
 Et vittâ comptos voluit prætendere ramos;
 Non equidem extimui Danaûm quòd ductor & Arcas,
 Quòdque ab stirpe fores geminis conjunctus Atridis: 130
 Sed mea me virtus, & sancta oracula Divûm,
 Cognatique patres, tua terris didita fama,
 Conjungere tibi, & fatis egere volentem.
 Dardanus Iliacæ primus pater urbis & auctor,
 Electrâ, ut Graii perhibent, Atlantide cretus, 135
 Advehitur Teucros: Electrâi maximus Atlas
 Edidit, æthereos humero qui sustinet orbes.
 Vobis Mercurius pater est, quem candida Maia

110. *Rumpere sacra.* Coëpta sacra abrumpere, intermittere.

114. *Qui genus?* Qui secundum genus, i.e., genere?
Unde domo? De qua civitate? Sic Horatius: *Unde domo? quis?*

118. *Superbo.* Crudeli, & alieno ab humanitate. Vide infra 196.

128. *Vittâ comptos.* Vittis obvolutos. Vide Æn. 7. 154.

133. *Fatis egere volentem.* Impulerunt ut fatis jubentibus libens ac volens obsequeretur.

Cyllenæ gelido conceptum vertice fudit.

140 At Maiam, auditis si quicquam credimus, Atlas;
Idem Atlas generat, cœli qui sidera tollit.

Sic genus amborum scindit se fanguine ab uno.

His fretus, non legatos, neque prima per artem

Tentamenta tui pepigi, me me ipse, meumque

145 Objeci caput, & supplex ad limina veni.

Gens eadem, quæ te crudeli Daunia bello

Insequitur, nos si pellant, nihil abfore credunt,

Quin omnem Hesperiam penitus sua sub juga mittant;

Et mare quod suprâ teneant, quodque alluit infrâ.

150 Accipe, daque fidem: sunt nobis fortia bello

Pectora, sunt animi, & rebus spectata Juventus.

Dixerat Æneas: ille os, oculosque loquentis

Jamdudum & totum lustrabat lumine corpus.

Tum sic pauca refert: Ut te, fortissime Teucrûm;

155 Accipio, agnoscoque libens! ut verba parentis

Et vocem Anchisæ magni vultumque recordor!

Nam memini Hesionæ visentem regna sororis

Laomedontiaden Priamum, Salamina petentem,

Protinus Arcadiæ gelidos invisere fines.

160 Tum mihi prima genas vestibat flore juvena,

Mirabarque duces Teucros, mirabar & ipsum

Laomedontiaden: sed cunctis altior ibat

Anchises. Mihi mens juvenali ardebat amore

Compellare virum, & dextræ conjungere dextram:

165 Accessi, & cupidus Phœnei sub mœnia duxi.

Ille mihi insignem pharetram, Lyciasque sagittas

Discedens, chlamydemque auro dedit intertextam,

Frenaque bina, meus quæ nunc habet aurea Pallas.

Ergo & quam petitis, juncta est mihi fœdere dextra:

170 Et lux cum primùm terris se crastina reddet,

Auxilio lætos dimittam, opibusque juvabo.

Interea sacra hæc, quando huc venistis amici,

143. *Non legatos.* Supple *mihi*: neque id egi ut artificiosâ pacti alicujus calliditate prima tui tentamenta caperem, & quæ tua voluntas esset elicerem.

159. *Protinus.* Deinceps, uno eodemque itinere.

162. *Altior ibat.* Incedebat præstantior.

Annua, quæ differre nefas, celebrate faventes
Nobiscum, & jam nunc sociorum assuescite mensis.

Hæc ubi dicta, dapes jubet & sublata reponi 175
Pocula, gramineoque viros locat ipse sedili:
Præcipuumque toro & villosi pelle leonis
Accipit Ænean, folioque invitat acerno.
Tum lecti juvenes certatim aræque sacerdos
Viscera tosta ferunt taurorum, onerantque canistris 180
Dona laboratæ Cereris, Bacchumque ministrant.
Vescitur Æneas, simul & Trojana juvenus
Perpetui tergo bovis & lustralibus extis.

Postquam exempta fames, & amor compressus
edendi,
Rex Evandrus ait: Non hæc solennia nobis, 185
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
Vana superstitio, veterumque ignara Deorum
Imposuit: sævis, hospes Trojane, periclis
Servati facimus, meritosque novamus honores.
Jam primum saxi suspensam hanc aspice rupem; 190
Disjectæ procul ut moles, desertaque montis
Stat domus, & scopuli ingentem traxere ruinam.
Hic spelunca fuit vasto submota recessu,
Semihominis Caci facies quam dira tenebat
Solis inaccessam radiis, semperque recenti 195
Cæde tepebat humus: foribusque affixa superbis

177. *Præcipuumque toro.* Torus propriè stramenta frondea & graminea. Trojani sedilibus ejusmodi excipiuntur. Æneas torum habet (sedem seu cathedram intellige) præcipuum, & a ceteris distinctum, quem tegebat pellis leonina. i. e., solium ex acere arbore.

181. *Dona laboratæ Cereris.* Ceres, Bacchus pro pane & vino. *Dona laboratæ Cereris* sunt fruges elaboratæ, & in panem arte conversæ.

183. *Perpetui tergo bovis.* Dorso bovis continuo, & in longum porrecto: *ὥς τοι σὺ δ' ἔμμελλ' ἔσθαι*, apud Homerum. *Extæ* autem *lustralia*, quæ lustrandis & purgandis hominibus inserviunt.

189. *Novamus.* Quotannis instauramus.

190. *Saxi suspensam.* Cujus saxa velut suspensa ruinam minantur.

196. *Foribus... superbis.* Crudelibus. Superbus hoc

Ora virum tristi pendebant pallida tabo.

Huic monstro Vulcanus erat pater : illius atros

Ore vomens ignes , magnâ se mole ferebat.

200 Attulit & nobis aliquando optantibus ætas
Auxilium , adventumque Dei : nam maximus ultor,
Tergemini nece Geryonis spoliisque superbus ,
Alcides aderat , taurosque hæc victor agebat
Ingentes ; vallemque boves amnemque tenebant.

205 At furiis Caci mens effera , ne quid inausum
Aut intentatum scelerisve dolive fuisset ,
Quatuor a stabulis præstanti corpore tauros
Avertit , totidem formâ superante juvencas ;
Atque hos , ne qua forent pedibus vestigia rectis ,

210 Caudâ in speluncam tractos , versisque viarum
Indiciis raptos , saxo occultabat opaco.
Quærentem nulla ad speluncam signa ferebant.

Interea cum jam stabulis saturata moveret
Amphitryoniades armenta , abitumque pararet ,

215 Discessu mugire boves , atque omne querelis
Impleri nemus , & colles clamore relinqui.
Reddidit una boum vocem , vastoque sub antro
Mugit , & Caci spem custodita fefellit.
Hic verò Alcidae furiis exarserat atro

220 Felle dolor : rapit arma manu , nodisque gravatum
Robur , & aërii cursu petit ardua montis.

Tum primum nostri Cacus vidēre timentem ,
Turbatumque oculis. Fugit ilicet ocior Euro ,
Speluncamque petit : pedibus timor addidit alas.

225 Ut sese inclusit , ruptisque immane catenis

loco immanitatem , feritatem denotat. Vide suprâ 118.
Eo sensu debet sumi cognomen *superbi* inditum Tarquinio secundo.

202. *Tergemini*. Triplici corpore immanis. Hunc Horatius vocat *ter amplum*.

207. *A stabulis*. A pascuis. Stabula enim dicuntur in genere loca , in quibus armenta gregesque consistunt in agris & sub dio , & quæ sunt veluti quædam animalium stationes. Vide infrâ 213. & *Æn.* 9. 388.

209. *Pedibus rectis*. Si pedibus rectis irent.

220. *Arma . . . nodisque gravatum robur*. Sagittas , & clavam nodis gravem.

Dejecit saxum, ferro quod & arte paternâ
 Pendebat, fultosque emuniit obice postes;
 Ecce furens animis aderat Tirinthius, omnemque
 Accessum lustrans, huc ora ferebat & illuc,
 Dentibus infrendens. Ter totum fervidus irâ
 Lustrat Aventini montem; ter saxea tentat
 Limina nequicquam; ter fessus valle resedit.
 Stabat acuta silex, præcisus undique saxis,
 Speluncæ dorso insurgens, altissima visu,
 Dirarum nidis domus opportuna volucrum.
 Hanc, ut prona jugo lævum incumbibat ad amnem,
 Dexter in adversum nitens concussit, & imis
 Avulsam solvit radicibus: inde repente
 Impulit, impulsu quo maximus insonat æther:
 Dissultant ripæ, refluitque exterritus amnis.
 At specus, & Caci detecta apparuit ingens
 Regia, & umbrosæ penitus patuere cavernæ:
 Non secus ac si quâ penitus vi terra dehiscens
 Infernas referet sedes, & regna recludat
 Pallida, Diis invisa; superque immane barathrum
 Cernatur, trepidentque, immisso lumine, Manes.
 Ergo insperata deprensus in luce repente,
 Inclusumque cavo saxo, atque insueta rudentem,
 Desuper Alcides telis premit, omniaque arma
 Advocat, & ramis, vastisque molaribus instat.
 Ille autem (neque enim fuga jam super ulla pericli)
 Paucibus ingentem fumum, mirabile dictu,
 Evomit; involvitque domum caligine cæcâ,
 Prospectum eripiens oculis; glomeratque sub antro

226. *Ferro . . . & arte paternâ.* Ferreis suspensum catenis, Vulcani patris arte ad eam rem fabricatis.

229. *Lustrans.* Nempe oculis. At infrâ, *Lustrat*, i e, circumit montem Aventinum.

236. *Lævum ad amnem.* Ad ripam fluminis sinistram.

245. *Diis invisa.* Nempe superis; & *desuper*, i e, e terræ superficie cernatur, &c.

248. *Insueta.* More insolito.

250. *Et ramis, vastisque molaribus instat.* Et Cacum adurget dejectis in eum arboribus & saxis ingentibus, instar molarum.

- 255 Fumiferam noctem, commixtis igne tenebris.
 Non tulit Alcides animis: seque ipse per ignem
 Præcipiti injecit saltu, quæ plurimus undam
 Fumus agit, nebulæque ingens specus æstuat atræ.
 Hic Cacum in tenebris incendia vana vomentem
 260 Corripit in nodum complexus; & angit inhærens
 Elisos oculos, & siccum sanguine guttur.
 Panditur extemplo foribus domus atra revulsis:
 Abstractæque boves, abjuratæque rapinæ
 Cælo ostenduntur; pedibusque informe cadaver
 265 Protrahitur: nequeunt expleri corda tuendo
 Terribiles oculos, vultum, villosaque setis
 Pectora semiferi, atque extinctos faucibus ignes.
 Ex illo celebratus honos, lætique minores
 Servavere diem; primusque Potitius auctor,
 270 Et domus Herculei custos Pinaria sacri
 Hanc aram luco statuit, quæ maxima semper
 Dicetur nobis, & erit quæ maxima semper.
 Quare agite, ô juvenes, tantarum in munere lau-
 dum,
 Cingite fronde comas, & pocula porcite dextris;
 275 Communemque vocate Deum, & date vina volentes.
 Dixerat: Herculeâ bicolor cum populus umbrâ
 Velavitque comas, foliisque innexa pependit;
 Et sacer implevit dextram scyphus. Ociùs omnes

256. *Animis.* Præ ira: sic suprâ 228. *furens animis.*

260. *Et angit inhærens.* Et pertinaciter adurgens ita Cacum angit, ut elidantur oculi, & guttur areseat sanguine.

263. *Abjuratæ... rapinæ.* Boves quas cum juramento negaverat se rapuisse.

264. *Cælo ostenduntur.* E tenebris educuntur in lucem.

273. *In munere.* Munus vocat solenne sacrum, quo ingentia facta Herculis celebrabantur. Solennitates enim sacræ dicebantur munera (Vide Æn. 5. 652.) quod illæ populo, quasi muneris loco, magno apparatu exhibebantur.

274. *Porgite.* Porrigite: præferte manibus pocula ad libationes; *cingite fronde comas* ad precationem. In his duobus moratur poeta: *Communemque vocate Deum, & date vina volentes* &c.

In mensam læti libant, Divosque precantur.

Devexo interea propior fit vesper Olympo;

280

Jamque sacerdotes, primusque Potitius, ibant

Pellibus in morem cincti, flammisque ferebant.

Instaurant epulas, & mensæ grata secundæ

Dona ferunt, cumulantque oneratis lancibus aras.

Tum Salii ad cantus, incensa altaria circum,

285

Populeis adsunt evincti tempora ramis.

Hic juvenum chorus, ille senum, qui carmine laudes

Herculeas & facta ferunt: ut prima novercæ

Monstra manu, geminosque premens eliserit angues:

Ut bello egregias idem disjecerit urbes,

290

Trojamque, Æchaliamque: ut duros mille labores

Rege sub Eurytheo, fati Junonis iniquæ,

Pertulerit. Tu nubigenas, invictæ, bimbres,

Hylæumque, Pholumque manu, tu Cressia mactas

Prodigia, & vastum Nemea sub rupe leonem.

295

Te Stygii tremuere lacus; te janitor Orci,

Ossa super recubans antro semesa cruento.

Nec te ullæ facies, non terruit ipse Typhæus,

Arduus, arma tenens: non te rationis egentem

Lernæus turbâ capitum circumstetit anguis.

300

Salve, vera Jovis proles, decus addite Divis:

Et nos, & tua dexter adi pede sacra secundo.

Talia carminibus celebrant: super omnia Caci

Speluncam adjiciunt, spirantemque ignibus ipsum.

Consonat omne nemus strepitu, collesque resultant.

305

Exin se cuncti divinis rebus ad urbem

Perfectis referunt. Ibat Rex obsitus ævo,

Et comitem Ænean juxta natumque tenebat

Ingrediens, varioque viam sermone levabat.

Miratur, facilesque oculos fert omnia circum

310

Æneas, capiturque locis, & singula lætus

298. *Non te rationis egentem.* Non te inopem consilii
& exanimatum circumstetit hydra &c.

302. *Et nos, & tua dexter.* Et nobis, & tuis sacris
propitius & pede fausto velis interesse.

307. *Obsitus ævo.* Qui ex longa vita velut situm quem-
dam contraxerat. Vide Æn. 6. 462.

Exquiratque, auditque virum monumenta priorum.

Tum rex Evandrus, Romanæ conditor arcis:

Hæc nemora indigenæ Fauni, nymphæque tenebant,

315 Gensque virum truncis & duro robore nata;
Queis neque mos, neque cultus erat; nec jungere
tauros,

Aut componere opes norant, aut parcere parto;

Sed rami, atque asper victu venatus alebat.

Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo,

320 Arma Jovis fugiens, & regnis exsul ademptis.

Is genus indocile ac dispersum montibus altis

Composuit, legesque dedit: Latiumque vocari

Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.

Aurea, quæ perhibent, illo sub rege fuerunt

325 Secula; sic placida populos in pace regebat.

Deterior donec paulatim ac decolor ætas,

Et belli rabies, & amor successit habendi.

Tum manus Ausonia, & gentes venere Sicanæ

Sæpius & nomen posuit Saturnia tellus.

330 Tum reges, asperque immani corpore Tybris,

A quo post Itali fluvium cognomine Tybrim

Diximus: amisit verum vetus Albula nomen.

Me pulsum patriâ, pelagique extrema sequentem,

Fortuna omnipotens & ineluctabile fatum

335 His posuere locis, matrisque egere tremenda

Carmentis nymphæ monita, & Deus auctor Apollo.

Vix ea dicta: dehinc progressus, monstrat & aram,

Et Carmentalem Romano nomine portam,

Quam memorant nymphæ priscum Carmentis ho-
norem,

313. *Romanæ . . . arcis.* Urbis supra montem positæ, quo in loco Roma postea condita est.

314. *Indigenæ.* Inde, seu ex ipsa terra geniti.

315. *Truncis & duro robore.* Truncis duri roboris, seu ligni.

316. *Queis neque mos, neque cultus erat.* Qui nec leges, nec cultum vitæ ullum noverant.

339. *Quam memorant.* Quam aram & portam Carmentalem memorant esse monumentum honoris nymphæ Carmentis.

Vatis fatidicæ , cecinit quæ prima futuros
Æneadas magnos , & nobile Pallanteum. 340

Hinc lucum ingentem , quem Romulus acer asylum
Rettulit , & gelida monstrat sub rupe Lupercal ,
Parrhasio dictum Panos de more Lycæi.

Nec non & sacri monstrat nemus Argileti , 345
Testaturque locum , & lethum docet hospitis Argi.

Hinc ad Tarpeiam sedem & Capitolia ducit
Aurea nunc , olim sylvestribus horrida dumis.

Jam tum relligio pavidos terrebat agrestes
Dira loci , jam tum sylvam saxumque tremebant. 350

Hoc nemus , hunc , inquit , frondoso vertice collem
(Quis Deus , incertum est) habitat Deus. Arcades ip-
sum

Credunt se vidisse Jovem , cùm sæpe nigrantem
Ægida concuteret dextrâ , nimbosque cieret. 355

Hæc duo præterea disjectis oppida muris ,
Reliquias , veterumque vides monumenta virorum. 355

Hanc Janus pater , hanc Saturnus condidit urbem ;
Janiculum huic , illi fuerat Saturnia nomen.

Talibus inter se dictis , ad recta subibant
Pauperis Evandri ; passimque armenta videbant 360

Romanoque foro & lautis mugire Carinis.

Ut ventum ad sedes : Hæc , inquit , limina victor
Alcides subiit : hæc illum regia cepit.

Aude , hospes , contemnere opes , & te quoque dignum
Finge Deo , rebusque veni non asper egenis. 365

343. *Monstrat . . . Lupercal.* Antrum vel templum
Pani Deo consecratum , dictum Latino nomine *Luper-*
cal , quòd is Deus dicatur ab armentis & gregibus *lupos*
arcere ; quemadmodum Parrhasii seu Arcades eundem
Pana vocant *λυκείον* , ab *lupis* itidem *arcendis*. Est enim
λύκος , lupus.

345. *Nemus Argileti.* Sic dictum ab *letho Argi* , qui
quum hospes esset Evandri , ab Arcadibus , ob suspicio-
nem regni affectati , inscio Evandro , est occisus.

361. *Romanoque foro.* In iis locis ubi postea fuerunt
Romanum forum , & Carinæ , regio urbis Romæ lau-
tissima.

364. *Et te quoque dignum finge Deo.* Et opum con-
temptu proba te dignum Jove , a quo tu , sicut Hercu-
les , originem ducis.

Dixit, & angusti subter fastigia tecti
 Ingentem Ænean duxit, stratisque locavit
 Effultum foliis, & pelle Libyftidis ursæ.

Nox ruit, & fuscis tellurem amplectitur alis.

370 At Venus haud animo nequicquam exterrita mater,
 Laurentumque minis & duro mota tumultu,
 Vulcanum alloquitur, thalamoque hæc conjugis aureo
 Incipit, & dictis divinum adspirat amorem.
 Dum bello Argolici vastabant Pergama reges

375 Debita, casurasque inimicis ignibus arces,
 Non ullum auxilium miseris, non arma rogavi
 Artis opisque tuæ; nec te carissime conjux,
 Incassumve tuos volui exercere labores;
 Quamvis & Priami deberem plurima natis,

380 Et durum Æneæ flevissem sæpe laborem.
 Nunc, Jovis imperiis, Rutulorum constitit oris.
 Ergo eadem supplex venio, & sanctum mihi numen
 Arma rogo, genitrix nato. Te filia Nerei,
 Te potuit lacrymis Tithonia flectere conjux.

385 Aspice qui coeant populi, quæ mœnia clausis
 Ferrum acuant portis in me, excidiumque meorum.

Dixerat, & niveis hinc atque hinc Diva lacertis
 Cunctantem amplexu molli fovet: ille repente
 Accepit solitam flammam, notusque medullas

390 Intravit calor, & labefacta per ossa cucurrit.
 Non secus atque olim tonitru cum rupta corusco
 Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
 Sensit læta dolis, & formæ conscia conjux.

Tum pater æterno fatur devinctus amore:

395 Quid causas petis ex alto? fiducia cessit
 Quò tibi, Diva mei? similis si cura fuisset,
 Tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset.

383. *Filia Nerei.* Thetis pro Achille: *Tithonia conjux,*
 Aurora pro Memnone.

391. *Non secus atque olim . . . quum . . . ignea rima.*
 Rima ignea pro igne erumpente per rimam. Sic non-
 numquam fulgur, abruptis tonitru corusco nubibus,
 emicat per rimam dehiscentem, & percurrit nimbos
 lumine.

394. *Æterno . . . amore.* Divino, qualis est amor
 Deorum æternorum.

Nec Pater omnipotens Trojam, nec fata vetabant
 Stare, decemque alios Priamum superesse per annos.
 Et nunc, si bellare paras, atque hæc tibi mens est, 400
 Quicquid in arte mea possum promittere curæ,
 Quod fieri ferro, liquidove potest electro,
 Quantum ignes animæque valent: absilte precando
 Viribus indubitare tuis. Ea verba locutus,
 Optatos dedit amplexus, placidumque petivit 405
 Conjugis infusus gremio per membra soporem.

Inde ubi prima quies, medio jam noctis abactæ
 Curriculo, expulerat somnum; cum femina primum,
 Cui tolerare colo vitam tenuique Minerva,
 Impositum cinerem & sopitos suscitavit ignes, 410
 Noctem addens operi, famulasque ad lumina longo
 Exercet penso; castum ut servare cubile
 Conjugis, & possit parvos educere natos:
 Haud secus Ignipotens, nec tempore segnior illo,
 Mollibus e stratis opera ad fabrilia surgit. 415

Insula Sicanium juxta latus Æoliamque
 Erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis,
 Quam subter specus & Cyclopium exesa caminis
 Antra Ætnæa tonant, validique incudibus ictus 420
 Auditi referunt gemitum, striduntque cavernis
 Stricturæ chalybum, & fornacibus ignis anhelat:
 Vulcani domus, & Vulcania nomine tellus.
 Hæc tunc Ignipotens cælo descendit ab alto.
 Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro,
 Brontesque, Steropesque, & nudus membra Pyrac- 425
 mon.

His informatum manibus, jam parte politâ,

402. *Electro*. Aurum intellige quintâ argenti portione mixtum.

403. *Anima*. Venti quibus folles inflari solent. Sic Horatius. *Impellunt animæ lintea Thracia*.

409. *Cui tolerare*. Supple est, cui necesse est sustentare vitam colo, lanificio, texturâ, & tenuibus ejusmodi operibus, quibus præest Minerva.

420. *Striduntque cavernis*. Et cum stridore volitant in cavernis particulæ, scintillæ erumpentes e candenti Chalybe, dum ille malleis tunditur.

423. *Hæc*. Antiquè, pro, hæc.

- Fulmen erat, toto Genitor quæ plurima cœlo
 Dejicit in terras, pars imperfecta manebat.
 Tres imbris torti radios, tres nubis aquosæ
 430 Addiderant, rutili tres ignis, & alitis Austri.
 Fulgores nunc terrificos, sonitumque, metumque
 Miscebant operi, flammisque sequacibus iras.
 Parte aliâ Marti currumque, rotasque volucres
 Instabant, quibus ille viros, quibus excitat urbes;
 435 Ægidaque horrifera, turbatæ Palladis arma,
 Certatim squamis serpentum auroque polibant:
 Connexosque angues, ipsamque in pectore Divæ
 Gorgona defecto vertentem lumina collo.
 Tollite cuncta inquit, cæptosque auferte labores,
 440 Ætnæi Cyclopes, & huc advertite mentem.
 Arma acri facienda viro: nunc viribus usus,
 Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistrâ:
 Præcipitate moras. Nec plura effatus: at illi
 Ociùs incubuere omnes, pariterque laborem
 445 Sortiti: fluit æs rivis, aurique metallum:
 Vulnificusque chalybs vastâ fornace liquefcit.
 Ingentem clypeum informant, unum omnia contra
 Tela Latinorum; septenosque orbibus orbes
 Impediunt: alii ventosis follibus auras
 450 Accipiunt redduntque: alii stridentia tingunt
 Æra lacu: gemit impositis incudibus antrum.
 Illi inter sese multâ vi brachia tollunt
 In numerum, versantque tenaci forcipe massam.
 455 Hæc pater Æoliis properat dum Lemnius oris,

429. *Imbris torti.* Constricti & coacti in grandinem.

432. *Flammisque sequacibus iras.* Et iras cum flammis insequentibus. Vide Æn. 5. 193.

436. *Squamis . . . auroque.* Squamis aureis.

437. *Ipsamque in pectore Divæ Gorgona.* Ægis nunc clypeum, nunc lorica[m] notat. Hic pro lorica sumitur. Et in ea Ægidis seu lorice parte, quâ muniendum erat pectus Divæ, polibant angues connexos & implicitos, & caput ipsius Medusæ (una fuit e Gorgonibus) quæ defecto & abscisso collo torquebat oculos minaciter.

441. *Nunc viribus usus.* Nunc utendum est viribus.

443. *Præcipitate moras.* Celeritate moras omnes, omnia impedimenta superate.

Evandrum ex humili tecto lux fuscitat alma, 455
 Et matutini volucrum sub culmina cantus.
 Confurgit senior, tunicâque inducitur artus,
 Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis:
 Tum lateri atque humeris Tegeæum subligat ensem,
 Demissa ab læva pantheræ terga retorquens. 460
 Nec non & gemini custodes limine ab alto
 Procedunt, gressumque canes comitantur herilem.
 Hospitis Æneæ sedem & secreta petebat,
 Sermōnum memor & promissi muneris heros.
 Nec minùs Æneas se matutinus agebat. 465
 Filius huic Pallas, olli comes ibat Achates.
 Congressi jungunt dextras, mediisque residunt
 Ædibus, & licito tandem sermone fruuntur.
 Rex prior hæc:
 Maxime Teucrorum ductor, quo sospite numquam 470
 Res equidem Trojæ victas aut regna fatebor;
 Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
 Exiguæ vires: hinc Tusco claudimur amni;
 Hinc Rutulus premit, & murum circumsonat armis.
 Sed tibi ego ingentes populos opulentaque regnis 475
 Jungere castra paro, quam fors inopina salutem
 Ostentat: fatis huc te poscentibus affers.
 Haud procul hinc saxo colitur fundata vetusto
 Urbis Agyllinæ sedes, ubi Lydia quondam
 Gens bello præclara, jugis insedit Etruscis. 480
 Hanc multos florentem annos rex deinde superbo
 Imperio & sævis tenuit Mezentius armis.
 Quid memorem infandas cædes? quid facta tyranni
 Effera? Dii capiti ipsius generique reservent.
 Mortua quin etiam jungebat corpora vivis, 485
 Componens manibusque manus atque oribus ora,

460, *Retorquens*. Revocans ad latus dexterum pantheræ pellem, quæ ab læva parte, ab humero sinistro demittebatur.

472. *Pro nomine tanto*. Pro tanta dignitate & ducis & gentis Trojanorum.

475. *Opulentaque regnis castra*. In quibus nimirum opes sunt & vires plurium regnorum.

481. *Superbo*. Crudeli. Vide suprâ 196.

- Tormenti genus ; & sanie taboque fluentes ,
 Complexu in misero ; longâ sic morte necabat.
 At felli tandem cives , infanda furentem
 490 Armati circumfiliunt , ipsumque , domumque ;
 Obtruncant socios , ignem ad fastigia jactant.
 Ille inter cædes , Rutulorum elapsus in agros
 Confugere , & Turni defendier hospitibus armis.
 Ergo omnis furiis surrexit Etruria iustis :
 495 Regem ad supplicium præsentibus Marte repossunt.
 His ego te , Ænea , ductorem millibus addam.
 Toto namque fremunt condensæ littore puppes ,
 Signaque ferre jubent Retinet longævus haruspex ,
 Pata canens : O Mæoniæ delecta juvenus ,
 500 Flos veterum virtusque virum , quos iustus in hostem
 Fert dolor , & meritâ accendit Mezentius irâ ;
 Nulli fas Italo tantam subungere gentem :
 Externos optate duces. Tum Etruscæ resedit
 Hoc acies campo , monitis exterrita Divum.
 505 Ipse oratores ad me regnique coronam
 Cum sceptro misit , mandatque insignia Tarchon :
 Succedam castris , Tyrrhenaque regna capeffam.
 Sed mihi tarda gelu seclisque effecta senectus
 Invidet imperium , seræque ad fortia vires.
 510 Natum exhortarer , ni mixtus matre Sabellâ
 Hinc partem patriæ traheret. Tu , cuius & annis
 Et generi fatum indulget , quem numina poscunt ,
 Ingredere , ô Teucrûm atque Italum fortissime ductor.
 Hunc tibi præterea , spes & solatia nostri ,
 515 Pallanta adjungam. Sub te tolerare magistro
 Militiam & grave Martis opus , tua cernere facta
 Affuescat : primis & te miretur ab annis.
 Arcadas huic equites bis centum , robora pubis

495. *Marte.* Bello , ut sæpe alibi.

500. *Flos veterum virtusque virum.* In quibus virtus avorum reflorescit.

503. *Optate.* Eligite. Vide *Æn.* 1. 425.

506. *Insignia.* Tradit in manum insignia regiae dignitatis , rogans ut succedam , &c.

518. *Robora pubis lecta.* Delectos ex omni juventute fortissimos.

Lecta, dabo, totidemque suo tibi nomine Pallas.

Vix ea fatus erat, defixique ora tenebant

Æneas Anchiliades, & fidus Achares;

Multaque dura suo tristi cum corde putabant:

Ni signum cœlo Cytherea dedisset aperto.

Namque improvisò vibratus ab æthere fulgor

Cum sonitu venit, & ruere omnia visa repente,

Tyrrhenusque tubæ mugire per æthera clangor.

Suspiciunt: iterum atque iterum fragor intonat in-

gens.

Arma inter nubem, cœli in regione serena,

Per sudum rutilare vident, & pulsa tonare.

Obstupuere animis alii; sed Troïus heros

Agnovit sonitum, & Divæ promissa parentis.

Tum memorat: ne verò, hospes, ne quære profectò

Quem casum portenta ferant; ego poscor: Olympo

Hoc signum cecinit missuram Diva creatrix,

Si bellum ingrueret, Vulcaniaque arma per auras

Laturam auxilio.

Heu quantæ miseris cædes Laurentibus instant!

Quas pœnas mihi, Turne, dabis! quàm multa sub

undas

Scuta virum, galeasque & fortia corpora volves,

Tybri pater! Poscant acies, & fœdera rumpant.

Hæc ubi dicta dedit, solio se tollit ab alto:

Et primùm Herculeis sopitas ignibus aras

Excitat, hesternumque Larem, parvosque Penates

Lætus adit; mactat lectas de more bidentes:

Evandrus pariter, pariter Trojana juvenus.

Posthinc ad naves graditur, sociosque revisit:

Quorum de numero, qui sese in bella sequantur,

Præstantes virtute legit: pars cetera pronâ

§ 23. Cælo . . . aperto. Cœli in regione serena, ut habetur infra § 28.

§ 29. Per sudum. Sudo & puro aëre.

§ 33. Ego poscor. Me unum poscunt, spectant hæc portenta.

§ 42. Herculeis sopitas ignibus aras Hypallage, pro, excitat sopitos ignes in aris Herculeis. Larem autem hesternum intellige focum, quem die hesterno seu pridie adierat.

- Fertur aquâ , segnisque secundo defluit amni ,
 550 Nuntia ventura Ascanio rerumque , patrisque.
 Dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arva :
 Ducunt exsortem Æneæ , quem fulva leonis
 Pellis obit totum , præfulgens unguibus aureis.
 Fama volat parvam subito vulgata per urbem ,
 555 Ocius ire equites Tyrrheni ad limina regis.
 Vota metu duplicant matres , propiusque periclo
 It timor , & major Martis jam apparet imago.
 Tum pater Evandrus dextram complexus euntis ,
 Hæret inexpletum lacrymans , ac talia fatur :
 560 O mihi præteritos referat si Jupiter annos !
 Qualis eram , cum primam aciem Præneste sub ipsa
 Stravi , scutorumque incendi victor acervos ;
 Et regem hac Herilum dextrâ sub tartara misi ,
 Nascenti cui tres animas Feronia mater
 565 (Horrendum dictu) dederat ; terna arma movenda ;
 Ter letho sternendus erat ; cui tunc tamen omnes
 Abstulit hæc animas dextra , & totidem exsuit armis :
 Non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam ,
 Nate , tuo ; neque finitimo Mezentius umquam
 570 Huic capiti insultans , tot ferro sæva dedisset
 Funera , tam multis viduasset civibus urbem.
 At vos , ô Superi , & Divum tu maxime rector
 Jupiter , Arcadii , quæso , miserescite regis ,
 Et patrias audite preces. Si numina vestra
 575 Incolumem Pallanta mihi , si fata reservant ;
 Si visurus eum vivo , & venturus in unum ;
 Vitam oro : patiar quemvis durare laborem.
 Sin aliquem infandum casum , fortuna , minaris ;
 Nunc ô , nunc liceat crudelem abrumpere vitam ,

549. *Segnis.* Omnino cessans , nihil laborans in remigando.

552. *Exsortem.* Præcipuum , egregium.

556. *Vota metu duplicant.* Matres metu percussæ vota ingeminant , & quod propius instat periculum , eò magis timor ingravescit.

558. *Dextram complexus.* Nati scil. abeuntis , hæret lacrymans inexpletum , pro , inexplabiliter , insolabiliter.

565. *Movenda.* Amovenda , eripienda.

Dum curæ ambigua, dum spes incerta futuri ; 580
 Dum te, care puer, mea sera & sola voluptas,
 Complexu teneo : gravior ne nuntius aures
 Vulneret. Hæc genitor digressu dicta supremo
 Fundebat : famuli collapsum in tecta ferebant.

Jamque adeo exierat portis equitatus apertis, 585
 Æneas inter primos & fidus Achates :
 Inde alii Trojæ procures : ipse agmine Pallas
 In medio, chlamyde & pictis conspectus in armis :
 Qualis ubi Oceani perfusus Lucifer undâ,
 Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes, 590
 Extulit os sacrum cœlo, tenebrasque resolvit.
 Stant pavidæ in muris matres, oculisque sequuntur
 Pulveream nubem, & fulgentes ære catervas.
 Olli per dumos, quâ proxima meta viarum,
 Armati tendunt : it clamor, & agmine facto, 595
 Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula cam-
 pum.

Est ingens gelidum lucus prope Ceritis amnem,
 Religione patrum latè sacer : undique colles
 Inclusere cavi, & nigrâ nemus abiete cingunt.
 Sylvano fama est veteres sacrasse Pelasgos, 600
 Arvorum pecorisque Deo, lucumque diemque,
 Qui primi fines aliquando habuere Latinos.
 Haud procul hinc Tarcho & Tyrrheni tuta tenebant
 Castra locis : celsoque omnis de colle videri
 Jam poterat legio, & latis tendebat in arvis, 605
 Huc pater Æneas & bello lecta juvenus
 Succedunt, fessique & equos & corpora curant.

581. *Sera & sola voluptas.* Ideo sera, quia susceptus in senectute ; sola, quia unicus patri filius.

584. *Collapsum.* Animo deficientem præ dolore.

588. *Chlamyde & pictis conspectus in armis.* Conspicuum in chlamyde militari acu picta, & in armis versicoloribus, quum essent illa e variis metallis, putà ex auro, argento, ære, stanno confecta & distincta.

596. *Putrem.* Qui in pulverem abibat & resolvebatur.

605. *Tendebat.* Vox propria, ubi de castrorum meta-
 zione agitur. Sic Æn. 2. 29. *Hic sævus tendebat Achilles.*
 Tyrrheni collem editum, unde conspiciebantur, & cir-
 cumjectos latè campos obtinebant.

- At Venus æthereos inter Dea candida nimbo
 Dona ferens aderat : natumque in valle reducta
 610 Ut procul egelido secretum flumine vidit,
 Talibus attata est dictis, seque obtulit ultro :
 En perfecta mei promissâ conjugis arte
 Munera : ne mox aut Laurentes, nate, superbos,
 Aut acrem dubites in prælia poscere Turnum,
 615 Dixit, & amplexus nati Cytherea petivit :
 Arma sub adversa posuit radiantia quercu.
 Ille Deæ donis & tanto lætus honore,
 Expleri nequit, atque oculos per singula volvit;
 Miraturque, interque manus & brachia versat
 620 Terribilem cristis galeam flammæque vomentem,
 Fatiferumque ensen, loricam ex ære rigentem,
 Sanguineam, ingentem : qualis cùm cœrula nubes
 Solis inardescit radiis, longèque refulget,
 Tum leves ocreas electro auroque recocto,
 625 Hastamque, & clypei non enarrabile textum,
 Illic res Italas, Romanorumque triumphos,
 Haud vatum ignarus, venturique inscius ævi,
 Fecerat Ignipotens : illic genus omne futuræ
 Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella
 630 Fecerat & viridi fœtam Mavortis in antro
 Procubuisse lupam; geminos huic ubera circum
 Ludere pendentes pueros, & lambere matrem
 Impavidos : illam tereti cervice reflexam
 700 Mulcere alternos, & corpora fingere linguâ.
 635 Nec procul hinc Romam, & raptas sine more Sabinas

614. *In prælia poscere.* Provocare ad certamen.

624. *Electro auroque recocto.* Discrepant in eo, quòd *aurum* in *electro* quintam habet argenti partem admixtam; *recoctum* autem caret omni argento & purissimum est.

627. *Haud vatum ignarus...* fecerat In arte vaticinandi peritissimus... cœlaverat, expresserat.

630. *Fecerat...* procubuisse lupam. Ita effinxerat lupam, ut videretur inclinato corpore ubera præbere infantibus. De voce *fœta* vide Ecl. 1. 50.

635. *Sine more.* Per vim, nullo more, nullo exemplo.

Confessu

Confessu caveæ, magnis Circensibus actis,
 Addiderat; subitoque novum consurgere bellum
 Romulidis, Tatioque seni, Curibusque severis.
 Post iidem inter se posito certamine reges
 Armati, Jovis ante aras, paterasque tenentes 640
 Stabant, & cæsâ jungebant fœdera porcâ
 Haud procul inde citæ Metium in diversa quadrigæ
 Distulerant (at tu dictis, Albane, maneres!)
 Raptabatque viri mendacis viscera Tullus
 Per sylvam, & sparsi rorobant sanguine vepres. 645
 Nec non Tarquinius ejectum Porfenna jubebat
 Accipere, ingentique urbem obsidione premebat.
 Æneadæ in ferrum pro libertate ruebant.
 Illum indignanti similem, similemque minanti
 Aspiceres, pontem auderet quod vellere Cocles, 650
 Et fluvium vinclis innaret Clœlia ruptis.
 In summo custos Tarpeïæ Manlius arcis
 Stabat pro templo, & Capitolia celsa tenebat;
 Romuleoque recens horrebat regia culmo.
 Atque hîc auratis volitans argenteus anser 655
 Porticibus, Gallos in limine adesse canebat.
 Galli per dumos aderant, arcemque tenebant,
 Defensi tenebris & dono noctis opacæ.
 Aurea cæsaries ollis, atque aurea vestis:
 Virgatis lucent sagulis: tum lactea colla 660
 Auro innectuntur: duo quisque Alpina coruscant
 Gæsa manu, scutis protecti corpora longis.
 Hinc exsultantes Salios, nudosque lupercos,

636. *Confessu cavea*. Dum homines sederent spectaculo ludorum circensium intenti. *Cavea* proprie de theatro: sed ad alia quoque spectacula transfertur.

643. *Distulerant*. Distraxerant:

652. *In summo*. Nempe clypeo, Manlius stabat ante templum Jovis, & tenebat seu obtinebat, i e, tuebatur adversus Gallos Capitolium.

654. *Romuleoque recens*. Hypallage, pro, regia seu casa Romuli visebatur congesta culmo recenti & horrenti.

660. *Virgatis . . . sagulis*. Sagis militaribus adstrictis, & vario colore segmentatis, ad modum virgarum.

663. *Hinc*, i e, infrâ, Vulcanus cælaverat Salios seu

- Lanigerosque apices, & lapsa ancilia cœlo
 665 Extuderat: castæ ducebant sacra per urbem
 Pilentis matres in mollibus. Hinc procul addit
 Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis,
 Et scelerum pœnas; & te, Catilina, minaci
 Pendentem scopulo, Furiarumque ora trementem;
 670 Secretosque pios, his dantem jura Catonem,
 Hæc inter tumidi latè maris ibat imago
 Aurea, sed fluctu spumabant cœrula cano:
 Et circum argento clari delphines in orbem
 Æquora verrebant caudis, æstumque secabant.
 675 In medio classes æratas, Actia bella,
 Cernere erat: totumque instructo Marte videres
 Fervere Leucaten, auroque effulgere fluctus.
 Hinc Augustus agens Italos in prælia Cæsar,
 Cum patribus, populoque, Penatibus, & magnis Diis,
 680 Stans celsa in puppi; geminas cui tempora flammæ
 Lætæ vomunt, patriumque aperitur vertice fidus.
 Parte aliâ, ventis & Diis Agrippa secundis,
 Arduus, agmen agens; cui belli insigne superbum,
 Tempora navali fulgent rostrata coronâ.
 685 Hinc ope barbaricâ, variisque Antonius armis
 Victor, ab Auroræ populis & littore rubro
 Ægyptum, viresque Orientis & ultima secum

sacerdotes Martis tripudiantes, *Lupercos* seu Panis sacer-
 dotes, qui nudi discurrebant, *lanigeros apices* flaminum.
 Apicem seu virgam lanæ filis circumligatam gestabant
 in pileis præcipui sacerdotes, dicti ob eam rem flami-
 nes, quasi flamines. *Pilenta mollia* sunt currus penfiles.

666. *Hinc procul.* In parte scil. infima clypei.

668. *Minaci pendentem scopulo.* Suspensum e scopulo
 minante ruinam.

671. *Hæc inter.* Inter has cælaturas, i.e., in media
 parte clypei, *ibat imago maris* efficta in auro: sed undæ
 canescebant spumâ argenteâ; & versus littora *Delphines*
 cælati in argento nitenti &c. *In medio*, nempe mari,
 viscebantur classes æratæ, & omnia circa Leucatem fer-
 vebant instructis ad pugnam classibus.

679. *Penatibus & magnis Diis.* Vide *Æn.* 3. 12.

681. *Patriumque aperitur.* Et supra caput effulget
 astrum Julii Cæsaris. Is Augustum adoptaverat.

Bactra vehit; sequiturque (nefas) Ægyptia conjux.
 Unâ omnes ruere, ac totum spumare reductis
 Convulsum remis rostrisque tridentibus æquor. 690
 Alta petunt: pelago credas innare revulsas
 Cycladas, aut montes concurrere montibus altos:
 Tantâ mole viri turritis puppibus instant.
 Stuppea flamma manu, telisque volatile ferrum
 Spargitur: arva novâ Neptunia cæde rubescunt. 695
 Regina in mediis patrio vocat agmina fistro,
 Necdum etiam geminos a tergo respicit angues.
 Omnigenumque Deûm monstra, & latrator Anubis,
 Contra Neptunum & Venerem, contraque Minervam
 Tela tenent: sævit medio in certamine Mayors 700
 Cælatus ferro, tristesque ex æthere Diræ.
 Et scissâ gaudens vadit Discordia pallâ,
 Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
 Actius hæc cernens arcum intendebat Apollo
 Desuper: omnis eo terrore Ægyptus, & Indi, 705
 Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabæi.
 Ipsa videbatur ventis Regina vocatis
 Vela dare, & laxos jam jamque immittere funes.
 Illam inter cædes pallentem morte futurâ
 Fecerat Ignipotens undis & Iapige ferri: 710
 Contrâ autem magno mœrentem corpore Nilum,
 Pandentemque sinus, & totâ veste vocantem
 Cœruleum in gremium latebrosaque flumina victos.
 At Cæsar triplici invehctus Romana triumpho
 Mœnia, Diis Italis votum immortale sacrabat, 715
 Maxima ter centum totam delubra per urbem.
 Lætitiâ, ludisque viæ plausuque fremebant:
 Omnibus in templis matrum chorus, omnibus aræ:
 Ante aras terram cæsi stravere juvenci.
 Ipse sedens niveo candentis limine Phœbi, 720
 Dona recognoscit populorum, aptatque superbis
 Postibus: incedunt victæ longo ordine gentes,

688. *Ægyptia conjux.* Cleopatra.

708. *Laxos . . . immittere funes.* Magis ac magis funes laxare velis explicandis.

721. *Aptat.* Affigit, annectit, a græco ἀπτεν.

- Quàm variæ linguis, habitu tam vestis & armis.
 Hic Nomadum genus, & discinctos Mulciber Afros,
 725 Hic Lelegas, Carasque, sagittiferosque Gelonos
 Finxerat. Euphrates ibat jam mollior undis,
 Extremique hominum Morini, Rhenusque bicornis,
 Indomitique Dahæ, & pontem indignatus Araxes.
 Talia per clypeum Vulcani, dona parentis,
 730 Miratur, rerumque ignarus imagine gaudet,
 Attollens humero famamque & fata nepotum.

Æ N E I D O S

LIBER NONUS.

- A**T Q U E ea diversâ penitus dum parte geruntur,
 Irim de cœlo misit Saturnia Juno
 Audacem ad Turnum. Luco tum fortè parentis
 Pilumni Turnus sacratâ valle sedebat.
 5 Ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est;
 Turne, quod optanti Divûm promittere nemo
 Auderet, volvenda dies en attulit ultro.
 Æneas, urbe & fociis & classe relictâ,
 Sceptra Palatini sedemque petiit Evandri,

729. *Talia per clypeum.* Talia miratur Æneas in illo Vulcani clypeo, quo donatus est a matre Venere, rerumque ipsarum ignarus, earum tamen imagine delectatur.

3. *Parentis Pilumni.* Turnus patrem habuit Daunum. Vide Æn. 10. 616, & 688, Pilumnus autem Æn. 10. 76. dicitur *avus* Turni; & eodem libro 619. vocatur *quartus pater* seu abavus. Itaque in his locis voces hæ *parens* & *avus* videntur latè sumi pro quolibet e maioribus.

5. *Thaumantias.* Filia Thaumantis, ἡπὸ τῆς Θαύμαντις.

7. *Volvenda.* Voluta, dum volvitur. Sic Lucretius: *Glans etiam longo cursu volvenda liquefeit.*

9. *Petiit.* Duæ postremæ syllabæ in unam coalescunt: & sic legendum videtur, non *petivit*: ne prima syllaba *Evandri* corripiatur. Vide infra 418.

Nec satis : extremas Corythi penetravit ad urbes , 10
 Lydorumque manum collectos armat agrestes.
 Quid dubitas ? nunc tempus equos , nunc poscere
 currus :

Rumpe moras omnes , & turbata arripe castra.
 Dixit , & in cœlum paribus se sustulit alis ,
 Ingentemque fugâ secuit sub nubibus arcum. 15
 Agnovit juvenis , duplicesque ad sidera palmas
 Sustulit , ac tali fugientem est voce secutus :
 Iri , decus cœli , quis te mihi nubibus actam
 Detulit in terras ? Unde hæc tam clara repente
 Tempestas ? Medium video discedere cœlum , 20
 Palantesque polo stellas : sequor omina tanta ,
 Quisquis in arma vocas. Et sic effatus , ad undam
 Processit , summoque hausit de gurgite lymphas ,
 Multa Deos orans ; oneravitque æthera votis.

Jamque omnis campis exercitus ibat apertis , 25
 Dives equum , dives pictæ vestis , & auri.
 Messapus primas acies , postrema coercent
 Tyrrheidæ juvenes : medio dux agmine Turnus
 Vertitur arma tenens , & toto vertice suprâ est.
 Ceu septem surgens sedatis amnibus altus 30
 Per tacitum Ganges ; aut pingui flumine Nilus ,
 Cum refluit campis , & jam se condidit alveo.

Hic subitam nigro glomerari pulvere nubem
 Prospiciunt Teucris , ac tenebras insurgere campis.
 Primus ab adversa conclamat mole Caius : 35
 Quis globus , ô cives , caligine volvitur atrâ ?
 Ferte citi ferrum , date tela , scandite muros :
 Hostis adest , eia. Ingenti clamore per omnes
 Condunt se Teucris portas , & mœnia complent.

13. *Turbata arripe castra.* Turba & arripe : sic *Æn.* 4.
 § 4. *incensum animum inflammavit* , i e , incendit & in-
 flamavit : sic & *infra* , *collectos armat* , pro , colligit
 & armat. Et sic sæpiissime Virgilius.

20. *Medium discedere cœlum.* In media sui parte hia-
 re , duabus hinc inde partibus a se velut discedentibus.

26. *Dives pictæ vestis & auri.* *Pictæ* antiquè , pro ,
 pictæ. Vestem intellige auro pictam & intertextam ,
 quemadmodum *Georg.* 2. 192. *Pateris libamus & auro* ,
 i e , pateris aureis.

- 40 Namque ita discedens præceperat optimus armis
 Æneas, si qua interea fortuna fuisset,
 Ne struere auderent aciem, neu credere campo;
 Castra modò & tutos fervarent aggere muros.
 Ergo etsi conferre manum pudor, iraque monstrat;
 45 Objiciunt portas tamen, & præcepta facessunt,
 Armatique cavis exspectant turribus hostem.
 Turnus, ut antevolans tardum præcesserat agmen,
 Viginti lectis equitum comitatus, & urbi
 Improvisus adest; maculis quem Thracius albis
 50 Portat equus, cristâque tegit galea aurea rubrâ.
 Ecquis erit mecum, ô juvenes, qui primus in hostem?
 En, ait: & jaculum intorquens emittit in auras,
 Principium pugnae, & campo sese arduus infert.
 Clamore excipiunt focii, fremituque sequuntur
 55 Horrifono. Teucrûm mirantur inertia corda,
 Non æquo dare se campo, non obvia ferre
 Arma viros; sed castra fovere. Huc turbidus atque huc
 Lustrat equo muros, aditumque per avia quærit.
 Ac veluti pleno lupo insidiatus ovili,
 60 Cùm fremit ad caulas, ventos perpeffus & imbres,
 Nocte super media; tuti sub matribus agni
 Balatum exercent: ille asper & improbus irâ
 Sævit in absentes; collecta fatigat edendi
 Ex longo rabies, & siccae sanguine fauces:
 65 Haud aliter Rutulo muros & castra tuenti
 Ignescunt iræ, & duris dolor ossibus ardet,
 Quâ tentet ratione aditus, & quâ via clausos
 Excutiat Teucros vallo, atque effundat in æquor.
 Classsem, quæ lateri castrorum adjuncta latebat,
 70 Aggeribus septam circum & fluvialibus undis
 Invadit, sociosque incendia poscit ovantes,

44. *Conferre manum.* Cominus pugnare, acie instructâ decernere.

58. *Lustrat.* Circuit. Vide Æn. 5. 578.

67. *Quâ via.* Quâ parte via aliqua cogat Teucros vallum egredi, & æquo se campo permittere. Vel sume vocem *via* in auferendi casu, duabus syllabis in unam junctis. Et tunc *quâ via* erit idem, quod, quâ ratione, quonam modo.

Atque manum pinu flagranti fervidus implet.
 Tum verò incumbunt : urget præsentia Turni ,
 Atque omnis facibus pubes accingitur atris.
 Diripuere focos : piceum fert fumida lumen
 Tæda , & commixtam Vulcanus ad astra favillam.
 Quis Deus , ô Musæ , tam sæva incendia Teucris
 Avertit ? tantos ratibus quis depulit ignes ?
 Dicite : prisca fides factò , sed fama perennis.

75

Tempore quo primùm Phrygia formabat in Ida
 Æneas classem , & pelagi petere alta parabat ;
 Ipsa Deùm fertur genitrix Berecynthia magnum
 Vocibus his affata Jovem : Da , nate , petenti ,
 Quod tua cara parens domito te poscit Olympo.
 Pineæ sylva mihi multos dilecta per annos ,
 Lucus in arce fuit summa , quò sacra ferebant ,
 Nigranti piceâ trabibusque obscurus acernis.
 Has ego Dardanio juveni , cùm classis egeret ,
 Lætæ dedi : nunc sollicitam timor anxius angit.
 Solve metus , atque hoc precibus sine posse parentem ,
 Ne cursu quassatæ ullo , neu turbine venti
 Vincantur : prosit nostris in montibus ortas.
 Filius huic contrà , torquet qui sidera mundi :
 O genitrix , quò fata vocas ? aut quid petis istis ?
 Mortaline manu factæ immortale carinæ
 Fas habeant ? certusque incerta pericula lustret
 Æneas ? cui tanta Deo permissa potestas ?
 Immo ubi defunctæ finem portusque tenebunt
 Ausonios , olim quæcumque evaserit undis ,
 Dardaniumque ducem Laurentia vexerit arva ,

80

85

95

100

72. *Pinu flagranti.* Face pineæ arboris accensâ.

79. *Prisca fides factò.* Factum fide quidem antiquâ nititur , sed numquam desit famâ constante celebrari.

85. *Domito ... Olympo.* Postquam Olympum domuisti , ac proinde unus omnia potes.

86. *In arce summa.* In monte excelsso , nempe in Idæ vertice. Arx ab ἀρξ, promontorium.

94. *Quid petis istis.* Vel istis navibus , vel istis precibus.

95. *Immortale ... fas.* Jus immortalitatis , ipsam immortalitatem.

98. *Defunctæ.* Cursu scil. maritimo , Æneâ trans mare devecto in Italiam.

- Mortalem eripiam formam, magnique jubebo
 Æquoris esse Deas: qualis Nereïa Doto
 Et Galatea fecant spumantem pectore pontum.
 Dixerat; idque ratum Stygii per flumina fratris,
 105 Per pice torrentes atrâque voragine ripas
 Annuit, & totum nutu tremefecit Olympum.
 Ergo aderat promissa dies, & tempora Parcæ
 Debita complerant, cum Turni injuria matrem
 Admonuit sacris ratibus depellere tædas.
 110 Hic primum nova lux oculis obfulsit, & ingens
 Visus ab Aurora cœlum transcurrere nimbus,
 Idæique chori: tum vox horrenda per auras
 Excidit, & Troum Rutulorumque agmina complet:
 Ne trepidate meas, Teucris, defendere naves,
 115 Neve armate manus: maria antè exurere Turno
 Quàm sacras dabitur pinus. Vos ite solutæ,
 Ite, Deæ pelagi; genitrix jubet. Et sua quæque
 Continuò puppes abrumpunt vincula ripis;
 Delphinumque modo demersis æquora rostris
 120 Ima petunt. Hinc virgineæ (mirabile monstrum)
 Reddunt se totidem facies, pontoque feruntur,
 Quot prius æratæ steterant ad littora proræ.
 Obstupuere animis Rutuli: conterritus ipse
 Turbatus Messapus equis: cunctatur & amnis
 125 Rauca sonans, revocatque pedem Tyberinus ab alto.
 At non audaci cessit fiducia Turno.
 Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro:
 Trojanos hæc monstra petunt: his Jupiter ipse
 Auxilium solitum eripuit: non tela, nec ignes
 130 Exspectant Rutulos. Ergo maria invia Teucris,
 Nec spes ulla fugæ: rerum pars altera adempta est;

112. *Idæique chori.* Corybantum chori in Ida monte circa Cybelen æreis cymbalis strepere solitorum.

127. *Animos tollit.* Erigit animos suorum, qui territi erant hoc monstro, & vanum timorem exprobrat. De voce *ultro* vide *Æn.* 2. 145.

129. *Auxilium solitum.* Navium scil. quarum subsidio perniciem vitarunt hætenus.

131. *Rerum pars altera.* Mare, quod orbis terraquei pars est altera, quodque adimitur Trojanis, naves jam ad effugium nullas habentibus.

Terra autem in manibus nostris : tot millia gentes
 Arma ferunt Italæ. Nil me fatalia terrent ,
 Si qua Phryges præ se jactant responsa Deorum.
 Sat fatis Venerique datum , tetigere quòd arva 135
 Fertilis Aufoniæ Troës : sunt & mea contrà
 Fata mihi , ferro sceleratam exscindere gentem ,
 Conjuge præreptâ. Nec solos tangit Atridas
 Iste dolor , solisque licet capere arma Mycenis.
 Sed periisse semel fatis est. Peccare fuisset 140
 Antè fatis , penitus modò non genus omne perosos
 Feminæum. Quibus hæc mediæ fiducia valli ,
 Fossarumque moræ , lethi discrimina parva ,
 Dant animos. At non viderunt mœnia Trojæ
 Neptuni fabricata manu confidere in ignes? 145
 Sed vos , ô lecti , ferro quis scindere vallum
 Apparat , & mecum invadit trepidantia castra ?
 Non armis mihi Vulcani , non mille carinis
 Est opus in Teucros : addant se protinus omnes
 Etrusci socios : tenebras & inertia furta 150
 Palladii , cæsis summæ custodibus arcis ,
 Ne timeant ; nec equi cæca condemur in alvo.
 Luce palam certum est igni circumdare muros.
 Haud sibi cum Danaïs rem faxis & pube Pelasga
 Esse putent , decimum quos distulit Hector in annum. 155
 Nunc adeo , melior quoniam pars acta diei ,
 Quod superest , læti bene gestis corpora rebus
 Procurate , viri , & pugnam sperate parati.
 Interea vigilum excubiis obsidere portas
 Cura datur Messapo , & mœnia cingere flammis. 160

140. *Sed periisse semel fatis est.* Occupat Turnus pro
 Trojanis. Sed scelus eorum de Helena rapta , clade urbis
 Trojæ fatis expiatum est : fatis igitur habere debuissent
 scelus illud antea semel admisisse , *modo non , i e , tan-*
tum non , ferme perosi penitus genus omne femineum ,
 nec jam de ulla muliere rapienda cogitantes.

143. *Lethi discrimina parva.* Quæ parum eos a morte
 disterminant.

156. *Melior quoniam pars acta diei.* Quoniam trans-
 acta est pars diei plus quàm dimidia , per illud diei tem-
 pus , quod superest , procurate &c.

- Bis septem Rutuli, muros qui milite servant,
 Delecti: ast illos centeni quemque sequuntur
 Purpurei cristis juvenes auroque corusci.
 Discurrunt, variantque vices, fusique per herbam
 165 Indulgent vino, & vertunt crateras ahenos.
 Collucent ignes: noctem custodia ducit
 Infomnem ludo.
 Hæc super e vallo prospectant Troës, & armis
 Alta tenent; nec non trepidi formidine portas
 170 Explorant, pontesque & propugnacula jungunt:
 Tela gerunt. Instant Mnestheus acerque Sereftus,
 Quos pater Æneas, si quando adversa vocarent,
 Rectores juvenum & rerum dedit esse magistros.
 Omnis per muros legio fortita periculum
 175 Excubat, exercetque vices, quod cuique tuendum est.
 Nisus erat portæ cuitos, acerrimus armis,
 Hyrtacides, comitem Æneæ quem miserat Ida
 Venatrix, jaculo celerem levibusque sagittis:
 Et juxtâ comes Euryalus, quo pulchrior alter
 180 Non fuit Æneadum, Trojana neque induit arma;
 Ora puer primâ signans intonsa juventâ.
 His amor unus erat, pariterque in bella ruebant:
 Tum quoque communi portam statione tenebant.
 Nisus ait: Diine hunc ardorem mentibus addunt,
 185 Euryale? an sua cuique Deus fit dira cupido?
 Aut pugnam, aut aliquid jumdudum invadere ma-
 gnum
 Mens agitat mihi, nec placidâ contenta quiete est.
 Cernis, quæ Rutulos habeat fiducia rerum:
 Lumina rara micant: somno vinoque soluti

170. *Pontesque & propugnacula jungunt.* Jungunt propugnacula pontibus, quibus inter turres excitatis, illæ velut inter se committuntur, & ab una ad aliam discursus facilis est. Vel diversa turrium tabulata *pontibus* seu *scalis* instruunt.

175. *Quod cuique tuendum est.* Circa id loci, versus eam partem, quæ cuique tuenda attributa est.

177. *Quem miserat Ida venatrix.* Quem Æneæ comitem dederat mons Ida, ubi venatio frequens. Eâdem figurâ Georg. 3. 44. dicitur *domitrix Epidaurus equorum*.

185. *Dira cupido.* Magnus & vehemens ardor animi

Procubere ; silent latè loca. Percipe porro 190
 Quid dubitem , & quæ nunc animo sententia surgat.
 Ænean acciri omnes , populusque , patresque ,
 Exposcunt , mittique viros , qui certa reportent.
 Si tibi quæ posco promittunt (nam mihi facti
 Fama fat est) tumulo videor reperire sub illo 195
 Posse viam ad muros & mœnia Pallantea.

Obstupuit magno laudum perculsus amore
 Euryalus ; simul his ardentem affatur amicum :
 Mene igitur focium summis adjungere rebus ,
 Nise , fugis ? solum te in tanta pericula mittam ? 200
 Non ita me genitor bellis assuetus Opheltes
 Argolicum terrorem inter , Trojæque labores
 Sublatum erudiit ; nec tecum talia gessi ,
 Magnanimum Ænean & fata extrema secutus.
 Est hîc , est animus lucis contemptor , & istum 205
 Qui vitâ bene credat emi , quò tendis , honorem.

Nisus ad hæc : Equidem de te nil tale verebar ;
 Nec fas ; non : ita me referat tibi magnus ovantem
 Jupiter , aut quicumque oculis hæc aspicit æquis.
 Sed si quis (quæ multa vides discrimine tali) 210
 Si quis in adversum rapiat casusve Deusve ,
 Te superesse velim : tua vitâ dignior ætas.
 Sit qui me raptum pugnâ pretiove redemptum
 Mandet humo solitâ ; aut , si qua id fortuna vetabit ,
 Absenti ferat inferias , decoretque sepulcro. 215
 Neu matri miseræ tanti sim causa doloris ,
 Quæ te sola , puer , multis e matribus ausa
 Prosequitur ; magni nec mœnia curat Acestæ.
 Ille autem : Causas nequicquam nectis inanes ,
 Nec mea jam mutata loco sententia cedit. 220
 Acceleremus , ait. Vigiles simul excitat : illi
 Succedunt , servantque vices : statione relictâ ,
 Ipse comes Niso graditur , Regemque requirunt.

191. *Quid dubitem.* Quam rem mente dubiâ volvam.

203. *Sublatum.* Editum in luminis oras , susceptum.

223. *Regem.* Ascanium regni hæredem. Sed & regum
 nomine designantur apud veteres filii aut fratres Regum ,
 quorum filiaë pariter & sorores reginæ vocantur. Sic
 Æn. 6. 28. Ariadne soror Minois regina dicitur.

- Cetera per terras omnes animalia somno
 225 Laxabant curas, & corda oblita laborum.
 Ductores Teucrûm primi, & delecta Juventus;
 Consilium summis regni de rebus habebant,
 Quid facerent, quisve Æneæ jam nuntius esset.
 Stant longis adnixa hastis & scuta tenentes,
 230 Castrorum & campi medio. Tum Nisus, & unâ
 Euryalus confestim alacres admittier orant:
 Rem magnam, pretiumque moræ fore. Primus Iûlus
 Accepit trepidos, ac Nisum dicere iussit.
 Tum sic Hyrtacides: audite ô mentibus æquis,
 235 Æneadæ: neve hæc nostris spectentur ab annis
 Quæ ferimus. Rutuli somno vinoque sepulti
 Conticuere: locum insidiis conspeximus ipsi,
 Qui patet in bivio portæ, quæ proxima ponto est.
 Interrupti ignes, aterque ad sidera fumus
 240 Erigitur. Si fortunâ permittitis uti,
 Quæsitum Ænean ad mœnia Pallantea
 Mox hîc cum spoliis, ingenti cæde peractâ,
 Affore cernetis. Nec nos via fallit euntes:
 Vidimus obscuris primam sub vallibus urbem
 245 Venatu assiduo, & totum cognovimus amnem.
 Hîc annis gravis atque animi maturus Alethes:
 Dii patrii, quorum semper sub numine Troja est,
 Non tamen omnino Teucros delere paratis,
 Cùm tales animo juvenum, & tam certa tulistis

232. *Rem magnam.* Rem esse magni momenti, quæ moram consultantibus non inutilem allatura sit.

233. *Trepidos.* Alacres & festinos. Sic Æn. 7. 638. *Hic galeam tectis trepidus rapit.* Vide suprâ 114.

237. *Locum insidiis.* Conspeximus locum struendis insidiis, i. e., hosti fallendo opportunum, qui patet in bivio, quod est ad portam proximam amni Tyberino. Confederant Trojani in ripa sinistra Tyberis, unde infrâ 479 & 790, pars urbis dextera dicitur amni Tyberino cincta. Hîc & libro 10. Poeta Tyberim vocat pontum, pelagus, mare, quia non procul ab ea Trojanorum urbe in mare devolvebatur.

241. *Quæsitum Ænean ... affore.* Cernetis Æneam per nos arcessitum ab urbe Pallantea, mox hîc affore cum spoliis, &c.

Pectora. Sic memorans, humeros, dextraſque tenebat 250
Amborum, & vultum lacrymis atque ora rigabat.

Quæ vobis, quæ digna, viri, pro talibus auſis,
Præmia poſſe rear ſolvi? pulcherrima primùm
Dii moreſque dabunt veſtri: tum cetera reddet
Actutum pius Æneas, atque integer ævi 255
Aſcanius, meriti tanti non immemor umquam.

Immo ego vos, cui ſola ſalus genitore reducto,
Excipit Aſcanius, per magnos, Niſe, Penates,
Aſſaracique Larem, & canæ penetralia Veſtæ,
Obteſtor; quæcumque mihi fortuna, fideſque eſt, 260

In veſtris pono gremiis: revocate parentem,
Reddite conſpectum; nihil illo triſte recepto.

Bina dabo argento perfectæ atque aſpera ſignis
Pocula, devictâ genitor quæ cepit Arisbâ;
Et tripodas geminos, auri duo magna talenta, 265
Cratera antiquum, quem dat Sidonia Dido.

Si verò capere Italiam, ſceptriſque potiri
Contigerit victori, & prædæ ducere ſortem;
Vidiſti, quo Turnus equo, quibus ibat in armis
Aureus: ipſum illum, clypeum, criſtaſque rubentes 270

Excipiam ſorti, jam nunc tua præmia, Niſe.
Præterea bis ſex genitor lectiſſima matrum
Corpora, captivoſque dabit, ſuaque omnibus arma;
Inſuper hiſ, campi quod rex habet ipſe Latinus.

Te verò, mea quem ſpatiis propioribus ætas 275
Inſequitur, venerande puer, jam pectore toto
Accipio, & comitem caſus complector in omnes.
Nulla meiſ ſine te quæretur gloria rebus:

254. *Mores.* Rectè factorum conſcientia; *mens ſibi conſcia recti*, ut habetur Æn. 1. 604. *Actutum.* Statim, conſeſtim.

260. *Quæcumque mihi fortuna fideſque eſt.* Quicquid eſt quo mea fortuna nititur, aut quod mihi fidem adſtruere poteſt, id omne in veſtris manibus depono, tamquam pignus promiſſorum.

265. *Talentia.* Vide Æn. 5. 112.

269. *In armis aureus.* In armis aureis. *Ipſum illum* ſcil. equum, *clypeum* &c. *excipiam ſorti*, extra ſortem ſeponam, & tibi exſorti dabuntur.

- Seu pacem, seu bella geram, tibi maxima rerum
 280 Verborumque fides. Contra quem talia fatur
 Euryalus: Me nulla dies tam fortibus ausis
 Dissimilem arguerit: tantum fortuna secunda,
 Haud adversa cadat. Sed te super omnia dona
 Unum oro: genitrix Priami de gente vetusta
 285 Est mihi, quam miseram tenuit non Ilia tellus
 Mecum excedentem, non mœnia regis Acestæ.
 Hanc egonunc ignaram huiusquodcumque periculi est,
 Inque salutatam linquo: nox & tua testis
 Dexterâ, quod nequeam lacrymas perferre parentis.
 290 At tu, oro, solare inopem: succurre relictæ.
 Hanc sine me spem ferre tui: audentior ibo
 In casus omnes. Percussâ mente, dederunt
 Dardanidæ lacrymas: ante omnes pulcher Iulus,
 Atque animum patriæ strinxit pietatis imago.
 295 Tum sic effatur:
 Spondeo digna tuis ingentibus omnia cœptis.
 Namque erit ista mihi genitrix, nomenque Creüsæ
 Solum defuerit; nec partum gratia talem
 Parva manet, casus factum quicumque sequentur.
 300 Per caput hoc juro, per quod pater antè solebat:
 Quæ tibi polliceor reduci, rebusque secundis,
 Hæc eadem matrique tuæ, generique manebunt.
 Sic ait illacrymans: humero simul exsuit ensen
 Auratum, mirâ quem fecerat arte Lycaon
 305 Gnosius, atque habilem vaginâ aptârat eburnâ.
 Dat Niso Mnestheus pellem, horrentisque leonis
 Exsuvias: galeam fidus permutat Alethes.
 Protinus armati incedunt, quos omnis euntes
 Primorum manus ad portas, juvenumque, senumque
 310 Prosequitur votis; nec non & pulcher Iulus,
 Ante annos animumque gerens, curamque virilem,

288. *Nox & tua testis dexterâ.* Noctem & te ipsum testor, ideo me in salutatâ matre proficisci, quod &c.

298. *Nec partum gratia talem.* Nec parva gratia manet eam matrem, ei matri debetur, reservatur, quæ filium talem peperit.

311. *Ante annos.* Supra ætatem.

Multa patri portanda dabat mandata. Sed auræ
Omnia discerpunt, & nubibus irrita donant.

Egressi superant fossas, noctisque per umbram
Castra inimica petunt, multis tamen antè futuri
Exitio. Passim vino somnoque per herbam 315

Corpora fusa vident; arrectos littore currus,
Inter lora rotasque viros, simul arma jacere,
Vina simul. Prior Hyrtacides sic ore locutus:
Euryale, audendum dextrâ: nunc ipsa vocat res. 320
Hâc iter est: tu, ne qua manus se attollere nobis
A tergo possit, custodi, & consule longè.

Hæc ego vasta dabo, & lato te limite ducam.
Sic memorat, vocemque premit: simul ense superbum
Rhamnetem aggreditur, qui fortè tapetibus altis 325
Exstructus, toto proflabat pectore somnum:
Rex idem, & regi Turno gratissimus augur;
Sed non augurio potuit depellere pestem.

Tres juxtâ famulos temere inter tela jacentes,
Armigerumque Remi premit, aurigamque sub ipsis 330
Nactus equis, ferroque secat pendentia colla.

Tum caput ipsi aufert domino, truncumque relinquit
Sanguine singultantem: atro tepefacta cruore
Terra, torique madent; nec non Lamyrumque,
Lamumque,

Et juvenem Sarranum, illâ qui plurima nocte 335
Luferat, insignis facie, multoque jacebat
Membra Deo victus: felix, si protinus illum
Æquasset nocti ludum, in lucemque tulisset.

312. *Auræ omnia discerpunt.* Venti huc illuc differunt
ea mandata, quæ ad Æneam non perferuntur. Ea di-
cuntur ferri ventis, quæ in vanum & irritum abeunt:
sic Æn. 11. 795. *Partem volucres disperfit in auras.* Et
iterum. *Inque notos vocem vertère procellæ.*

323. *Hæc ego vasta dabo.* Hæc loca, quæ ituri sumus,
vacua hostibus faciam.

333. *Sanguine singultantem.* Unde sanguis cum sin-
gultu profluebat.

335. *Plurima.* Neutrum Plurale pro adverbio.

336. *Multo . . . Deo.* Vel somno, vel potius Baccho,
i e, vino. *Protinus.* Porro tenus, ulterius continuando
ludum sine intermissione.

Impastus ceu plena leo per ovilia turbans

340 (Suadet enim vefana fames) manditque trahitque
Molle pecus , mutumque metu ; fremit ore cruento.

Nec minor Euryali cædes : incensus & ipse
Perfurit , ac multam in medio sine nomine plebem ,
Fadumque , Hebesumque subit , Rhætumque , Aba-
rimque ,

345 Ignaros ; Rhætum vigilantem & cuncta videntem :
Sed magnum metuens se post cratera tegebat :
Pectore in adverso totum cui cominus enssem
Condidit assurgenti , & multâ morte recepit.

Purpuream vomit ille animam , & cum sanguine mixta
350 Vina refert moriens : hic furto fervidus instat.
Jamque ad Messapi socios tendebat , ubi ignem
Deficere extremum , & religatos rite videbat
Carpere gramen equos , breviter cùm talia Nisus
(Sensit enim nimiam cæde atque cupidine ferri)

355 Absistamus , ait ; nam lux inimica propinquat.
Pœnarum exhaustum fatis est : via facta per hostes.
Multa virum solido argento perfecta relinquunt
Armaque , craterasque simul , pulchrosque tapetas.
Euryalus phaleras Rhamnetis , & aurea bullis

360 Cingula , Tiburti Remulo ditissimus olim
Quæ mittit dona , hospitio cùm jungere absens ,
Cædicus : ille suo moriens dat habere nepoti :
Post mortem bello Rutuli prædâque potiti :
Hæc rapit , atque humeris nequicquam fortibus aptat.

344. *Subit.* Furtim cædit , quippe ignaros & dor-
mientes.

348. *Multâ morte recepit.* Post multam mortem eduxit.

350. *Furto.* Cæde tot hostium furtim & clanculum
perpetratâ. Furtum est quicquid occultè perpetratur.
Vide Æn. 6. 568.

359. *Phaleras.* Phaleræ vulgò scutula quædam sunt
aurea vel argentea , quibus frons & maxillæ equorum
insignibantur , ἀπὸ τῶν φάλων. Hic videtur designari or-
namentum quoddam insigne equitum. Vel potius *Pha-
leræ* sunt aureæ illæ bullæ , quibus balteus Rhamnetis
fulgebat. Et quidem rapta de Rhamnete spolia uno
phalerarum nomine poeta vocat infra 458.

Tum galeam Messapi habilem, cristisque decoram 365
Induit. Excedunt castris, & tuta capessunt.

Interea præmissi equites ex urbe Latina,
Cetera dum legio campis instructa moratur,
Ibant, & Turno regi responsa ferebant,
Tercentum, scutati omnes, Volscente magistro. 370
Jamque propinquabant castris, muroque subibant,
Cum procul hos lævo flectentes limite cernunt;
Et galea Euryalum sublustri noctis in umbra
Prodidit immemorem, radiisque adversa refulsit.
Haud temere est visum, conclamat ab agmine Vol- 375
scens:

State, viri: quæ causa viæ? quive estis in armis?
Quove tenetis iter? Nihil illi tendere contrà;
Sed celerare fugam in sylvas, & fidere nocti.
Objiciunt equites sese ad divortia nota
Hinc atque hinc, omnemque abitum custode co- 380
ronant.

Sylva fuit latè dumis atque ilice nigrâ
Horrida, quam densi complêrant undique sentes:
Rara per occultos ducebat semita calles.

Euryalum tenebræ ramorum onerosaque præda
Impediunt, fallitque timor regione viarum. 385
Nisus abit: jamque imprudens evaserat hostes,
Atque locos, qui post Albæ de nomine dicti
Albani: tum rex stabula alta Latinus habebat.
Ut stetit, & frustra absentem respexit amicum:
Euryale, infelix quâ te regione reliqui? 390
Quave sequar? Rursus perplexum iter omne revolvens
Fallacis sylvæ, simul & vestigia retro
Observata legit, dumisque silentibus errat.
Audit equos, audit strepitus, & signa sequentum.
Nec longum in medio tempus, cum clamor ad aures 395
Pervenit; ac videt Euryalum, quem jam manus omnis

387. *Locos.* Hic designatur regio ad ripam Tyberis
sinistram sita, & flumini proxima. Itaque vox *lacus*,
quam habent Mss. quidam & editi complures, non vi-
detur admitti posse. Neque enim intelligendus est poeta
de lacu Albano, qui procul inde abfuit.

388. *Stabula.* Vide *Æn.* 8. 207.

- Fraude loci & noctis, subito turbante tumultu,
 Oppressum rapit & conantem plurima frustra.
 Quid faciat? quâ vi juvenem, quibus audeat armis
 400 Eripere? an sese medios moriturus in hostes
 Inferat, & pulchram properet per vulnera mortem.
 Ociùs adducto torquens hastile lacerto,
 Suspiciens altam Lunam, sic voce precatur:
 Tu Dea, tu præsens nostro succurre labori,
 405 Astrorum decus, & nemorum Latonia custos.
 Si qua tuis umquam pro me pater Hyrtacus aris
 Dona tulit; si qua ipse meis venatibus auxi,
 Suspendive tholo, aut sacra ad fastigia fixi;
 Hunc sine me turbare globum, & rege tela per auras.
 410 Dixerat; & toto connixus corpore ferrum
 Conjicit: hasta volans noctis diverberat umbras,
 Et venit adversi in tergum Sulmonis, ibique
 Frangitur, ac fisso transit præcordia ligno.
 Volvitur ille vomens calidum de pectore flumen
 415 Frigidus, & longis singultibus ilia pulsat.
 Diversi circumspiciunt. Hòc acrior idem
 Ecce aliud summa telum librabat ab aure.
 Dum trepidant, iit hasta Tago per tempus utrumque
 Stridens, trajectoque hæsit tepefacta cerebro.
 420 Sævitus atrox Volscens, nec teli conspicit usquam
 Auctorem, nec quò se ardens immittere possit.
 Tu tamen interea calido mihi sanguine pœnas
 Persolves amborum, inquit. Simul, ense recluso,
 Ibat in Euryalum. Tum verò exterritus, amens
 425 Conclamat Nisus; nec se celare tenebris
 Ampliùs, aut tantum potuit perferre dolorem:
 Me, me (adsum qui feci) in me convertite ferrum,
 O Rutuli; mea fraus omnis: nihil iste, nec ausus,

408. *Tholo*. Tholus pars illa cameræ templi aut cujuslibet ædificii, ubi trabes coeunt.

413. *Frangitur*. Nempe lignum hastæ: sed ferrum, simulque ligni pars fissi penetrant in præcordia. Sic infra
 543. *Pectora duro transfossi ligno*.

427. *Me, me (adsum qui feci) in me*. Abrupta ut in re trepida, oratio. *Me, me* Occidite. *Adsum* ego, qui fraudem & noxam commerui: *in me, &c.*

Nec potuit : cœlum hoc & conscia sidera testor :
 Tantum infelicem nimium dilexit amicum. 430
 Talia dicta dabat ; sed viribus ensis adactus
 Transiit costas , & pectora candida rupit.
 Volvitur Euryalus letho , pulchrosque per artus
 It cruor , inque humeros cervix collapsa recumbit :
 Purpureus veluti cum flos succisus aratro 435
 Languescit moriens ; lassove papavera collo
 Demisere caput , pluviâ cum fortè gravantur.

At Nisus ruit in medios , solumque per omnes
 Volscentem petit , in solo Volscente moratur.
 Quem circum glomerati hostes hinc cominus atque 440
 hinc

Proturbant : instat non secius , ac rotat ensem
 Fulmineum , donec Rutuli clamantis in ore
 Condidit adverso , & moriens animam abstulit hosti.
 Tum super exanimem sese projecit amicum
 Confossus , placidâque ibi demum morte quievit. 445
 Fortunati ambo ! si quid mea carmina possunt ,
 Nulla dies umquam memori vos eximet ævo ,
 Dum domus Æneæ Capitolî immobile saxum
 Accolet , imperiumque pater Romanus habebit.
 Victores prædâ Rutuli spoliisque potiti , 450
 Volscentem exanimum flentes in castra ferebant.
 Nec minor in castris luctus , Rhamnète reperto
 Exfanguis , & primis unâ tot cæde peremptis ,
 Sarranoque , Numâque : ingens concursus ad ipsa
 Corpora , seminecesque viros , tepidumque recenti 455
 Cæde locum , & plenos spumanti sanguine rivos.
 Agnoscunt spolia inter se , galeamque nitentem .
 Messapi , & multo phaleras sudore receptas.

Et jam prima novo spargebat lumine terras
 Tithoni croceum linquens Aurora cubile ; 460
 Jam sole infuso , jam rebus luce reiectis ,

448. *Domus Æneæ.* Æneæ posteris , Romana gens.
 Vide *Æn.* 3. 97. *Pater Romanus.* Pater sumitur hic , ut
 sæpius alibi , tamquam nomen dignitatis & principatus.
 Itaque *Pater Romanus* est princeps e gente Romana , seu
 e posteris Æneæ oriundus.

458. *Phaleras.* Vide suprâ 359.

- Turnus in arma viros, armis circumdatus ipse;
 Suscitatur, ærataeque acies in prælia cogit
 Quisque suos, variisque acuunt rumoribus iras.
 465 Quin ipsa arrectis (visu miserabile) in hastis
 Præfigunt capita, & multo clamore sequuntur,
 Euryali & Nisi.
 Æneadæ duri murorum in parte sinistra
 Opposuerunt aciem, nam dextera cingitur amni;
 470 Ingentesque tenent fossas, & turribus altis
 Stant mœsti: simul ora virum præfixa videbant,
 Nota nimis miseris, atroque fluentia tabo.
 Interea pavidam volitans pennata per urbem
 Nuntia fama ruit, matrisque allabitur aures
 475 Euryali; ac subitus miseræ calor ossa reliquit:
 Excussi manibus radii, revolutaque pensa:
 Evolat infelix, & femineo ululatu,
 Scissa comam, muros amens atque agmina cursu
 Prima petit: non illa virum, non illa periculi,
 480 Telorumque memor; cœlum dehinc questibus implet:
 Hunc ego te, Euryale, aspicio? tune illa senectæ
 Sera meæ requies? potuisti linquere solam,
 Crudelis? nec te sub tanta pericula missum
 Affari extremum miseræ data copia matri?
 485 Heu! terrâ ignotâ, canibus date præda Latinis
 Alitibusque, jaces! nec te, tua funera, mater
 Produxi, pressive oculos, aut vulnera lavi,
 Veste tegens, tibi quam noctes festina diesque
 Urgebam, & telâ curas solabar aniles.
 490 Quò sequar? aut quæ nunc artus, avulsaque membra,
 Et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te,

476. *Radii.* Instrumenta textoria. *Revoluta pensa.* Tela, quam texebat, quæque erat involuta, revolvitur, ipsâ statim ad primum nuntium deficiente.

489. *Nec te tua funera, mater produxi.* Abrupta, ut in dolore, oratio Nec ego mater ad rogam deduxi te, immo, *tua funera*, i.e., cadaver tuum. Infra 491. *funus* iterum sumitur pro corpore exanimi. Vide Æn. 6. 510. Propinquorum erat mortuis oculos claudere, lavare corpus, velamentis tegere, deducere ad rogam, & pyram accendere. Vide Æn. 6. 223.

Nate, refers? hoc sum terrâque marique secuta?
 Figite me, si qua est pietas; in me omnia tela
 Conjicite, ô Rutuli! me primam absumite ferro.
 Aut tu, magne Pater Divûm, miserere, tuoque 495
 Invisum hoc detrude caput sub tartara telo,
 Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam.

Hoc fletu concûssi animi, mœstusque per omnes
 It gemitus: torpent infractæ ad prælia vires.
 Illam incendientem luctus Idæus & Actor, 500
 Ilionei monitu & multum lacrymantis Iuli,
 Corripiunt, interque manus sub tectâ reponunt.

At tuba terribilem sonitum procul ære canoro
 Increpuit: sequitur clamor, cœlumque remugit,
 Accelerant actâ pariter testudine Volici, 505
 Et fossas implere parant, ac vellere vallum:
 Quærunt pars aditum, & scalis ascendere muros,
 Quâ rara est acies, interlucetque corona
 Non tam spissâ viris. Telorum effundere contrâ
 Omne genus Teucris, ac duris detrudere contis, 510
 Assueti longo muros defendere bello.

Saxa quoque infesto volvebant pondere, si quâ
 Possent tectam aciem perrumpere; cum tamen omnes
 Ferre libet subter densa testudine casus,
 Nec jam sufficiunt; nam quâ globus imminet ingens, 515
 Immanem Teucris molem volvuntque ruuntque,
 Quæ stravit Rutulos latè, armorumque resolvit
 Tegmina; nec curant cæco contendere Marte
 Amplius audaces Rutuli, sed pellere vallo
 Missilibus certant. 520

Parte aliâ horrendus visu quassabat Etruscum
 Pinum, & fumiferos infert Mezentius ignes.
 At Messapus, equum domitor, Neptunia proles,

499. *Infractæ vires.* Valde fractæ. Sic *Æn.* 12. 1. *Infractos adverso Marte Latinos.*

505. *Actâ testudine.* Vide *Æn.* 2. 441.

508. *Corona.* Militum mœnia cingentium.

512. *Si quâ.* Si quâ viâ, si quo modo. At infra *Quâ globus*, i e., quâ parte.

538. *Cæco . . . Marte.* Iniquo, periculoso certamine.

Rescindit vallum, & scalas in mœnia poscit.

- 525 Vos, ô Calliope! precor, adspirate canenti
 Quas ibi tum ferro strages, quæ funera Turnus
 Ediderit, quem quisque virum demiserit Orco;
 Et mecum ingentes oras evolvite belli:
 Et meministis enim, Divæ, & memorare potestis.
- 530 Turris erat vasto suspectu & pontibus altis,
 Opportuna loco; summis quam viribus omnes
 Expugnare Itali summâque evertere opum vi
 Certabant; Troes contra defendere saxi,
 Perque cavas densi tela intorquere fenestras.
- 535 Princeps ardentem coniecit lampada Turnus,
 Et flammam affixit lateri, quæ plurima vento
 Corripuit tabulas, & postibus hæsit adefis.
 Turbati trepidare intus, frustra que malorum
 Velle fugam: dum se glomerant, retroque residunt
- 540 In partem quæ peste caret; tum pondere turris
 Procubuit subito, & cœlum tonat omne fragore.
 Semineces ad terram, immani mole secutâ,
 Confixique suis telis, & pectora duro
 Transfossi ligno, veniunt. Vix unus Helenor,
- 545 Et Lycus elapsi; quorum primævus Helenor,
 Mæonio regi quem serva Licymnia furtim
 Sustulerat, vetitisque ad Trojam miserat armis,

527. *Orco*. In Orcum. Sic suprâ 433. *Volvitur*... *letho*, i e, in lethum.

528. *Ingentes oras evolvite*. Oræ sunt primæ & extremæ partes rerum. Itaque *evolvite ingentes oras belli*, idem valet ac seriem omnem belli ingentis explicatam ante oculos proponite.

530. *Pontibus altis*. Tabulatis compluribus, & ob eam rem *altis*.

535. *Ardentem*... *lampada*. Malleolum, teli genus, quod stuppâ circumligabant linebantque pice. Id quum accensum mitteretur, conceptumque ipso motu multò majorem ignem ferret, adurebat turres & lignea munimenta, quibus hæserat.

547. *Vetitis*. Quia servis militiâ interdictum erat. Helenoris parma dicitur alba, i e, nuda, necdum ullis picturis ornata, quia ipsi nec sua nec majorum facinora erant, quorum picturâ posset insigniri parma.

Ense levis nudo, parmâque inglorius albâ.
 Isque ubi se Turni media inter millia vidit;
 Hinc acies, atque hinc acies adstare Latinas: 550
 Ut fera, quæ densâ venantum septa coronâ
 Contra tela furit, seseque haud nescia morti
 Injicit, & saltu supra venabula fertur;
 Haud aliter juvenis medios moriturus in hostes
 Irruit; & quâ tela videt densissima, tendit. 555

At pedibus longè melior Lycus, inter & hostes,
 Inter & arma fugâ muros tenet; altaque certat
 Prendere testa manu, fociûmque attingere dextras,
 Quem Turnus pariter cursu, teloque secutus,
 Increpat his victor: Nostrasne evadere, demens, 560
 Sperasti te posse manus? Simul arripit ipsum
 Pendentem, & magna muri cum parte revellit.
 Qualis ubi aut leporem, aut candenti corpore cycnum
 Sustulit alta petens pedibus Jovis armiger uncis;
 Quæsitum aut matri multis balatibus agnum 565
 Martius a stabulis rapuit lupus. Undique clamor
 Tollitur: invadunt, & fossas aggere complent:
 Ardentes tædas alii ad fastigia jactant.

Ilioneus saxo atque ingenti fragmine montis
 Lucetium portæ fubeuntem, ignesque ferentem; 570
 Emathionâ Liger, Corynæum sternit Asylas;
 Hic jaculo bonus, hic longè fallente sagittâ:
 Ortygium Cæneus, victorem Cænea Turnus:
 Turnus Ityn, Cloniumque, Dioxippum, Promu-
 lumque,
 Et Sagarim, & summis stantem pro turribus Idam: 575
 Privernum Capys: hunc primò levis hasta Themillæ
 Strinxerat; ille manum, projecto tegmine, demens
 Ad vulnus tulit: ergo alis allapsa sagitta,
 Et lævo infixâ est lateri manus, abditaque intus
 Spiramenta animæ lethali vulnere rumpit. 580
 Stabat in egregiis Arcentis filius armis,
 Pictus acu chlamidem, & ferrugine clarus Hiberâ,

557. *Alta . . . testa.* Pinnae murorum.

567. *Fossas aggere complent.* Replent fossas, proruto in
 eas aggere. Agger dicitur terra e fossis egesta & aggesta.

573. *Pro turribus.* Ante turres. Vide *Æn.* 8. 653.

- Insignis facie : genitor quem miserat Arcens ,
 Eductum Martis luco , Symæthia circum
 585 Flumina , pinguis ubi & placabilis ara Palici.
 Stridentem fundam , positis Mezentius hastis ,
 Ipse ter adductâ circum caput egit habenâ ;
 Et media adversi liquefacto tempora plumbo
 Diffidit , ac multâ porrectum extendit arenâ.
 590 Tum primùm bello celerem intendisse sagittam
 Dicitur , antè feras solitus terrere fugaces ,
 Ascanius , fortemque manu fuisse Numanum ,
 Cui Remulo cognomen erat ; Turnique minorem
 Germanam , nuper thalamo sociatus , habebat.
 595 Is primam ante aciem digna atque indigna relatu
 Vociferans , tumidusque novo præcordia regno ,
 Ibat , & ingenti sese clamore ferebat :
 Non pudet obsidione iterum valloque teneri ,
 Bis capti Phryges , & morti prætere muros ?
 600 En qui nostra sibi bello connubia poscunt !
 Quis Deus Italiam , quæ vos dementia adegit ?
 Non hîc Atridæ , nec fandi fictor Ulysses.
 Durum ab stirpe genus : natos ad flumina primùm
 Deferimus , sævoque gelu duramus & undis.
 605 Venatu invigilant pueri , sylvasque fatigant :
 Flectere ludus equos , & spicula tendere cornu.
 At patiens operum , parvoque assueta Juventus ,
 Aut rastris terram domat , aut quatit oppida bello.
 Omne ævum ferro teritur , versaque juvencùm
 610 Terga fatigamus hastâ. Nec tarda senectus
 Debilitat vires animi , mutatque vigorem.
 Canitiem galeâ premimus : semperque recentes

585. *Pinguis ubi & placabilis ara Palici.* Palici fratres Siculorum Dii fuerunt. De altero duntaxat Virgilius loquitur. Hujus ara dicitur *pinguis*, multo scil. victimarum sanguine ; *placabilis* autem , eò quòd servos , qui ad eam confugissent , inde eripi nefas esset.

596. *Novo . . . regno.* Regiâ conjuge nuper ductâ : Vide suprâ 223.

605. *Venatu.* Venatui. *Fatigant.* Continuo peragrant.

605. *Versâ . . . hastâ.* Terram arando , boves urgemus hastâ conversâ , seu ligno ipsius hastæ. Vide Æn. I. 478.

Comportare

Comportare juvat prædas, & vivere rapto.

Vobis picta croco & fulgenti murice veltis:

Desidiæ cordi: juvat indulgere choreis:

615

Et tunicæ manicas & habent redimicula mitræ.

O verè Phrygiæ, neque enim Phryges, ite per alta

Dindyma, ubi assuetis biforem dat tibia cantum.

Tympana vos buxusque vocant Berecynthia matris

Idææ: finite arma viris, & cedite ferro.

620

Talia jactantem dictis, ac dira canentem

Non tulit Ascanius: nervoque obversus equino

Intendit telum; diversaue brachia ducens

Constitit, antè Jovem supplex per vota precatus:

Jupiter omnipotens, audacibus annue cœptis.

625

Ipse tibi ad tua templa feram solennia dona;

Et statuam ante aras auratâ fronte juvencum

Candentem, pariterque caput cum matre ferentem,

Jam cornu petat, & pedibus qui spargat arenam.

Audiit, & cœli Genitor de parte serena

630

Intonuit lævum. Sonat unâ lethifer arcus;

Et fugit horrendum stridens elapsa sagitta,

Perque caput Remuli venit, & cava tempora ferro

Trajicit. I, verbis virtutem illude superbis:

Bis capti Phryges hæc Rutulis responsa remittunt.

635

Hæc tantùm Ascanius: Teucris clamore sequuntur,

Lætitiâque fremunt, animosque ad sidera tollunt.

Æthereâ tum fortè plagâ crinitus Apollo

Desuper Ausonias acies, urbemque videbat,

Nube sedens; atque his victorem affatur Iulium:

640

Maecte novâ virtute, puer: sic itur ad astra;

Diis genite, & geniture Deos: jure omnia bella

Gente sub Assaraci fato ventura resident:

Nec te Troja capit. Simul hæc effatus, ab alto

Æthere se mittit, spirantes dimovet auras,

645

613. *Rapto.* Prædâ ex hoste raptâ.

616. *Habent redimicula mitræ.* Vide *Æn.* 4. 216.

627. *Auratâ fronte.* Cornibus auratis. *Caput cum matre ferentem*, i.e., pari cum ipsa matre magnitudine.

632. *Et fugit.* In Mss. quibusdam & editis hic versus sic legitur. *Effugit horrendum stridens adducta sagitta.*

638. *Crinitus.* Crines intonsus.

- Ascaniumque petit : formam tum vertitur oris
 Antiquum in Buten. Hic Dardanio Anchisæ
 Armiger antè fuit , fidusque ad limina cultos :
 Tum comitem Ascanio pater addidit. Ibat Apollo
 650 Omnia longævo similis , vocemque , coloremque ,
 Et crines albos , & sæva sonoribus arma :
 Atque his ardentem dictis affatur Iulium :
 Sit satis , Æneide , telis impunè Numanum
 Oppetiisse tuis : primam hanc tibi magnus Apollo
 655 Concedit laudem , & paribus non invidet armis.
 Cetera parce , puer bello. Sic orsus Apollo
 Mortales medio aspectus sermone reliquit ,
 Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
 Agnovere Deum proceres divinaque tela
 660 Dardanidæ , pharetramque fugâ sensere sonantem.
 Ergo avidum pugnæ dictis ac numine Phœbi
 Ascanium prohibent ; ipsi in certamina rursus
 Succedunt , animasque in aperta pericula mittunt,
 It clamor totis per propugnacula muris.
 665 Intendunt acres arcus , amentaque torquent.
 Sternitur omne solum telis : tum scuta cavæque
 Dant sonitum flictu galeæ , pugna aspera surgit.
 Quantus ab occasu veniens pluvialibus hædis
 Verberat imber humum ; quam multâ grandine nimbi
 670 In vada præcipitant , cùm Jupiter horridus austris
 Torquet aquosam hyemem , & cœlo cava nubila
 rumpit.
 Pandarus & Bitias Idæo Alcanore creti ,
 Quos Jovis eduxit luco sylvestris Hiera ,

655. *Paribus . . . armis.* In arte sagittandi peritiæ ,
 quâ te mihi parem ostendis. *Cetera.* Ad cetera , vel ce-
 terum , ut sit neutrum plurale pro adverbio. *Parce bello.*
 Abstine a pugna.

665. *Amentaque torquent.* Tela amentis religata ja-
 ciunt. *Amentum* propriè lorum est , quo quid retinetur
 & ligatur. Ejusmodi loro hastam mediam ligabant , ut
 vi majore vibraretur.

667. *Flictu.* Afflictu telorum : Telis in galeas inflictis
 & impactis.

670. *Præcipitant.* Supple *se* : & ita solet Virgilius.

Abietibus juvenes patriis & montibus æquos,
 Portam, quæ ducis imperio commissa, recludunt 675
 Freti armis, ultroque invitant mœnibus hostem.
 Ipsi intus, dextrâ ac lævâ, pro turribus adstant
 Armati ferro, & cristis capita alta corusci:
 Quales aëriæ liquentia flumina circum,
 Sive Padi ripis, Athesim seu propter amœnum, 680
 Confurgunt geminæ quercus, intonsaque cœlo
 Attollunt capita, & sublimi vertice nutant.
 Irrumpunt, aditus Rutuli ut vidēre parentes.
 Continuò Quercens, & pulcher Aquicolus armis,
 Et præceps animi Tmarus, & Mavortius Hæmon, 685
 Agminibus totis aut verû terga dedēre,
 Aut ipso portæ posuere in limine vitam.
 Tum magis increscunt animis discordibus iræ;
 Et jam collecti Troes glomerantur eodem,
 Et conferre manum, & procurrere longius audent. 690
 Ductori Turno diversa in parte furenti,
 Turbantique viros perfertur nuntius, hostem
 Fervere cæde novâ, & portas præbere patentes.
 Deserit incœptum, atque immani concitus irâ
 Dardaniâ ruit ad portam, fratresque superbos. 695
 Et primum Antiphaten, is enim se primus agebat,
 Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,
 Conjecto sternit jaculo: volat Itala cornus
 Aëra per tenuem, stomachoque infixâ sub altum
 Pectus abit: reddit specus atri vulneris undam 700
 Spumantem, & fixo ferrum in pulmone tepescit.
 Tum Meropem atque Erymantha manu, tum sternit
 Aphydnum:
 Tum Bitian ardentem oculis, animisque frementem,

674. *Abietibus*... *æquos*. Juvenes staturâ pares abietibus inter quas educati erant, & montibus.

676. *Utro*. De hac voce vide *Æn.* 2. 145. *Pro turribus adstant*. Turrium instar erecti consistunt.

684. *Pulcher*... *armis*. In armis splendidis. Vox tamen *pulcher* aliquando virum fortem designat, aut absolute sumptâ, ut *Æn.* 7. 656. *Satus Hercule pulchro pulcher Aventinus*: aut adjunctâ voce *bello*, ut eodem lib. 761. *Hippolyti proles pulcherrima bello*.

- Non jaculo ; neque enim jaculo vitam ille dedisset :
 705 Sed magnum stridens contorta falarica venit
 Fulminis acta modo , quam nec duo taurea terga ,
 Nec duplici squamâ lorica fidelis & auro
 Sustinuit : collapsa ruunt immania membra :
 Dat tellus gemitum , & clypeum super intonat ingens :
 710 Qualis in Euboïco Baiarum littore quondam
 Saxea pila cadit , magnis quam molibus antè
 Constructam jaciunt ponto : sic illa ruinam
 Prona trahit , penitusque vadis illisa recumbit :
 Miscent se maria , & nigræ attolluntur arenæ.
 715 Tum sonitu Prochyta alta tremit , durumque cubile
 Inarime , Jovis imperiis imposta Typhœo.
 Hic Mars armipotens animum viresque Latinis
 Addidit , & stimulos acres sub pectore vertit ;
 Immisitque fugam Teucris , atrumque timorem.
 720 Undique conveniunt ; quoniam data copia pugnae ,
 Bellatorque animo Deus incidit.
 Pandarus ut fuso germanum corpore cernit ,
 Et quo sit fortuna loco , qui casus agat res ;
 Portam vi multâ converso cardine torquet
 725 Obnixus latis humeris ; multosque suorum
 Mœnibus exclusos duro in certamine linoit :
 Ast alios secum includit , recipitque ruentes :
 Demens ! qui Rutulum in medio non agmine regem
 Viderit irrumpentem , ultroque incluserit urbi ,
 730 Immanem veluti pecora inter inertia tigrim ,
 Continuò nova lux oculis obfulsit , & arma
 Horrendum sonuere : tremunt in vertice cristæ
 Sanguineæ , clypeoque micantia fulgura mittunt.
 Agnoscunt faciem invisam atque immania membra

705. *Falarica*. Missile telum , hastili abiegno , ferrum habens tres longum pedes. Hastile in extrema parte , unde ferrum exstabat , quadratum aliquando stuppâ circumligabant , linebantque pice , ut de malleolo diximus suprâ 535.

707. *Squamâ* . . . *auro*. Squamâ aureâ.

716. *Imposta*. Imposita. Sic *Æn.* I. 249. *Placidâ compositus pace quiescit*.

733. *Mittant*. Supple se , ut suprâ 670.

Turbati subitò Æneadæ. Tum Pandarus ingens 735
 Emicat, & mortis fraternæ fervidus irâ
 Effatur: Non hæc dotalis regia Amatæ,
 Nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.
 Castra inimica vides: nulla hinc exire potestas.
 Olli subridens sedato pectore Turnus: 740
 Incipe, si qua animo virtus, & confere dextram:
 Hîc etiam inventum Priamo narrabis Achillem.
 Dixerat; ille rudem nodis & cortice crudo
 Intorquet, summis adnexus viribus, hastam.
 Excepere auræ: vulnus Saturnia Juno 745
 Detorsit veniens, portæque infigitur hasta.
 At non hoc telum, mea quod vi dextera versat,
 Effugies, neque enim is teli nec vulneris auctor.
 Sic ait, & sublatum altè confurgit in ensen:
 Et mediam ferro gemina inter tempora frontem 750
 Dividit, impubesque immani vulnere malas.
 Fit sonus, ingenti concussa est pondere tellus:
 Collapsos artus atque arma cruenta cerebro
 Sternit humi moriens; atque illi partibus æquis
 Huc caput atque illuc humero ex utroque pependit. 755
 Diffugiunt versî trepidâ formidine Troës.
 Et, si continuò victorem ea cura subisset
 Rumpere claustra manu, sociosque immittere portis,
 Ultimus ille dies bello gentique fuisset.
 Sed furor ardentem cædisque insana cupido 760
 Egit in adversos.
 Principiè Phalarim, & succiso poplite Gygen
 Excipit; hinc raptas fugientibus ingerit hastas
 In tergum: Juno vires animumque ministrat.
 Addit Halyn comitem, & confixum Phegea parmâ: 765

745. *Excepere auræ.* Impetus hastæ in auras abiit.
Vulnus, i e, hastam vulnus inferentem.

747. *Telum.* Ensem, gladium, ut patet ex sequen-
 tibus. *Telum* dicitur id omne quo peritur hostis.

763 *Hinc raptas.* Ex Phalaris & Gygis corporibus re-
 ceptas. Vide Æn. 10. 383.

765. *Confixum Phegea parmâ.* Phegea telo injecto
 confixum simul cum parma. Editi vulgò *confixâ Phe-
 gea parmâ.*

Ignaros deinde in muris , Martemque cientes ,
Alcandrumque , Haliumque , Noëmonaque , Pryta-
nimque :

Lyncea tendentem contrà , fociosque vocantem
Vibranti gladio connixus ab aggere dexter

- 770 Occupat ; huic uno dejectum cominus ictu
Cum galea longè jacuit caput : inde ferarum
Vastatorem Amycum , quo non felicior alter
Ungere tela manu , ferrumque armare veneno :
Et Clytium Æoliden , & amicum Cretea Musis ;
775 Cretea Musarum comitem , cui carmina semper
Et citharæ cordi , numerosque intendere nervis ;
Semper equos atque arma virum pugnasque canebat.
Tandem ductores auditâ cæde suorum

- Conveniunt Teucri , Mnestheus , acerque Sereftus ;
780 Palantesque vident focios , hostemque receptum.
Et Mnestheus : Quò deinde fugam ? quò tenditis ?
inquit.

- Quos alios muros , quæ jam ultrà mœnia habetis ?
Unus homo , & vestris , ô cives ! undique septus
Aggeribus , tantas strages impunè per urbem
785 Ediderit ? juvenum primos tot miserit Orco ?
Non infelicis patriæ , veterumque Deorum ,
Et magni Æneæ segnes miseretque pudetque ?
Talibus accensi firmanantur , & agmine denso
Consistunt. Turnus paulatim excedere pugnâ ,
790 Et fluvium petere ac partem quæ cingitur amni.
Acriùs hòc Teucri clamore incumbere magno ,
Et glomerare manum. Ceu sævum turba leonem

766. *Martemque cientes.* Se se acuentes ad certamen
adversus obsidentes. Eodem sensu dicitur Æn. 12. 108.
Æneas acuit Martem.

769. *Connixus ab aggere dexter occupat.* Sinistrum la-
tus innixus aggeri seu muro , ense in partem dexteram
vibrato , Lyncea incurrentem occupat , antè ferit.

786. *Non infelicis patriæ . . . miseretque pudetque ?*
An potestis de infelici patria , de Diis penatibus Trojæ ,
& de magno Ænea cogitare , quin vos misericordia ,
summusque pudor teneat ? Sic apud Plautum : *Desam
bercle me , atque hominum pudet.*

Cùm telis premit infensis : at territus ille
 Asper , acerba tuens , retro redit ; & neque terga
 Ira dare aut virtus patitur , nec tendere contrà , 795
 Ille quidem hoc cupiens , potis est per tela virosque :
 Haud aliter retro dubius vestigia Turnus
 Improperata refert , & mens exæstuat irâ.
 Quin etiam bis tum medios invaserat hostes ,
 Bis conversa fugâ per muros agmina vertit. 800
 Sed manus e castris propere coit omnis in unum ;
 Nec contrà vires audet Saturnia Juno
 Sufficere : aëriam cœlo nam Jupiter Irim
 Demisit , germanæ haud mollia iussa ferentem ,
 Ni Turnus cedat Teucrorum mœnibus altis. 805
 Ergo nec clypeo juvenis subsistere tantum ,
 Nec dextrâ valet : injectis sic undique telis
 Obruitur. Strepit assiduo cava tempora circum
 Tinnitu galea , & saxi solida æra fatiscunt :
 Discussæque jubæ capiti , nec sufficit umbo 810
 Ictibus : ingeminant hastis & Troes , & ipse
 Fulmineus Mnestheus : tum toto corpore sudor
 Liquitur ; & piceum (nec respirare potestas)
 Flumen agit : fessos quatit æger anhelitus artus.
 Tum demum præceps saltu sese omnibus armis 815
 In fluvium dedit : ille suo cum gurgite flavo
 Accepit venientem , ac mollibus extulit undis ;
 Et lætum fociis , ablutâ cæde , remisit.

794. *Tuens*. Intuens. *Acerba*, ex more Virgiliano , pro, acerbè.

806. *Nec clypeo . . . nec dextrâ*. Nec se armis tegendo, nec impetum irruentium supprimendo dextrâ seu gladio.

809. *Tinnitu*. Inflictu telorum , impactis in galeam telis. *Et saxi solida æra fatiscunt*. Et arma ex ære solido confecta injectis saxi rumpuntur & dehiscunt.

810. *Discussæque jubæ capiti*. Et crista e vertice galeæ decutitur. *Jubæ* vocat , quia e setis equinis fieri solita : unde *Æn.* 10. 869. *Cristæque hirsutus equinâ*. *Nec sufficit umbo ictibus*. Nec clypeus par esse potest tot ictibus. *Umbo* , clypei pars media , eminens & in acumen desinens.

813. *Piceum . . . flumen agit*. Sudor impellit , deducit toto corpore rivos , admixto pulvere tamquam visco , cuti adhærentes.

ÆNEIDOS

LIBER DECIMUS.

PANDITUR interea domus omnipotentis Olympi;
 Conciliumque vocat Divûm Pater atque hominum Rex
 Sideream in sedem : terras unde arduus omnes,
 Castraque Dardanidûm aspectat, populosque Latinos.
 5 Confidunt tectis bipatientibus. Incipit ipse:
 Cœlicolæ magni, quianam sententia vobis
 Versa retro? tantûmque animis certatis iniquis?
 Abnueram bello Italiam concurrere Teucris:
 Quæ contra vetitum discordia? Quis metus, aut hos,
 10 Aut hos arma sequi, ferrumque laceßere suavit?
 Adveniet justum pugnæ (ne arcessite) tempus;
 Cùm fera Carthago Romanis arcibus olim
 Exitium magnum, atque Alpes immitteret apertas.
 Tum certare odiis, tum res rapuisse licebit:
 15 Nunc finite, & placitum læti componite fœdus.
 Jupiter hæc paucis. At non Venus aurea contrà
 Pauca refert.

1. *Domus omnipotentis Olympi.* Regia, curia cœli. Cœlum autem ideo videtur dici omnipotens, quia domicilium est Deorum, qui omnia possunt.

5. *Tectis bipatientibus.* Unde in omnes partes prospectus patet.

13. *Exitium . . . atque Alpes.* Figurata locutio, pro, exitium magnum immitteret per Alpes apertas. Designatur Annibal, qui quum Alpes aperuisset ac transcendisset cum exercitu, magnis cladibus Romanos per annos sexdecim affecit.

14. *Tum certare odiis.* Tum licebit, Pœno scil. & ceteris hostibus, odia exercere in Romanos, eosque bello persequi: id enim est, *res rapuisse.* Romani bellum alicui populo indicturi, res repetebant, i e, postulabant sibi ab eo populo satisfieri. Si res non reddebantur, tum eas rapiebant, i e, aperto bello populum laceßebant.

○ Pater! ô hominum Divûmque æterna potestas
(Namque aliud quid sit, quod jam implorare queamus?)

Cernis ut insultent Rutuli, Turnusque feratur 20

Per medios insignis equis, tumidusque secundo
Marte ruat: non clausa tegunt jam mœnia Teucros:

Quin intra portas atque ipsis prælia miscent
Aggeribus murorum, & inundant sanguine fossæ.
Æneas ignarus abest. Numquamne levare 25

Obsidione fines? muris iterum imminet hostis

Nascentis Trojæ, nec non exercitus alter:

Atque iterum in Teucros Ætolis surgit ab Arpis
Tydides. Equidem, credo, mea vulnera restant;
Et tua progenies mortalia demoror arma. 30

Si sine pace tua atque invito numine Troës

Italiam petiere; luant peccata, neque illos

Juveris auxilio. Sin tot responsa secuti,

Quæ Superi Manesque dabant; cur nunc tua quisquam

Vertere jussa potest? aut cur nova condere fata? 35

Quid repetam exustas Erycino in littore classes?

Quid tempestatum Regem, ventosque furentes

Æoliâ excitos, aut actam nubibus Irim?

Nunc etiam Manes (hæc intentata manebat

Sors rerum) movet: & superis immissa repente 40

Alecto, medias Italûm bacchata per urbes.

18. *Hominum Divûmque potestas.* Metonymicè, pro eo qui potestatem habet in homines & Deos.

21. *Secundo Marte.* Felici præliorum exitu. *Mars* pro bello: vel ipso *Marte* propitio ac favente. Nam *Æn.* 9. 717. *Mars animum viresque Latinis addidit.*

29. *Mea vulnera restant.* Restat ut iterum vulnera patiar: & ego, quæ te patre nata sum, arma hominis mortalis exspecto, ut meum corpus appetant.

31. *Si sine pace tua.* Si sine venia tua, & contra nutum ac voluntatem &c.

35. *Vertere.* Mss. quidam habent *flectere.*

39. *Manes.* Deos inferorum, qui soli supererant intentati in Trojanos a Junone. Hæc enim jam adversus eos mare, terras, cælumque fatigarat, ut habetur *Æn.* 1. 280

- Nil super imperio moveor : speravimus ista ,
 Dum fortuna fuit : vincant , quos vincere mavis.
 Si nulla est regio , Teucris quam det tua conjux
 45 Dura : per everſæ , genitor , fumantia Trojæ
 Excidia obteſtor ; liceat dimittere ab armis
 Incolumem Aſcanium , liceat ſuperelle nepotem.
 Æneas ſanè ignotis jactetur in undis ;
 Et , quamcumque viam dederit fortuna , ſequatur :
 50 Hunc tegere , & diræ valeam ſubducere pugnæ.
 Eſt Amathus , eſt celfa mihi Paphos , atque Cythera ,
 Idaliæque domus : poſitis inglorius armis
 Exigat hîc ævum : magnâ ditione jubeto
 Carthago premat Auſoniam : nihil urbibus inde
 55 Obſtabit Tyriis. Quid peſtem evadere belli
 Juvit , & Argolicos medium fugiſſe per ignes ?
 Totque maris vaſtæque exhausta pericula terræ ,
 Dum Latium Teucris recidivaque Pergama quærunt ?
 Non fatius cineres patriæ inſediſſe ſupremos ,
 60 Atque ſolum quo Troja fuit ? Xantum & Simoënta
 Redde , oro , miſeris : iterumque revolvere caſus
 Da , pater , Iliacos Teucris. Tum regia Juno
 Acta furore gravi : Quid me alta ſilentia cogis
 Rumpere , & obductum verbis vulgare dolorem ?
 65 Ænean hominum quiſquam Divûmque ſubegit
 Bella ſequi , aut hoſtem regi ſe inferre Latino ?
 Italiam petiit fatis auctoriſus , eſto ,
 Caſſandræ impulſus furiis. Num linquere caſtra
 Hortati ſumus , aut vitam committere ventis ?
 70 Num puero ſummam belli , num credere muros ?
 Tyrrhenamve fidem , aut gentes agitare quietas ?
 Quis Deus in fraudem , quæ dura potentia noſtri
 Egit ? ubi hîc Juno , demiffave nubibus Iris ?
 Indignum eſt Italos Trojam circumdare flammis
 75 Naſcentem , & patriâ Turnum conſiſtere terrâ ,

58. *Recidiva*. Iterum caſura, ut Æn. 4. 344. & 7. 322.

61. *Revolvere caſus*.. *Iliacos*. Eoſdem ſubire iterum labores , quos in obſidione & ruina Trojæ pertulerunt.

64. *Obductum*. Celatum , & velut obductâ cicatrice jam non manifeſtum.

Cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater.
 Quid face Trojanos atrâ vim ferre Latinis?
 Arva aliena jugo premere, atque avertere prædas?
 Quid foceros legere, & gremiis abducere pactas?
 Pacem orare manu, præfigere puppibus arma? 80
 Tu potes Ænean manibus subducere Graiûm,
 Proque viro nebulam & ventos obtendere inanes;
 Et potes in totidem classem convertere Nymphas:
 Nos aliquid Rutulos contrâ juvisse, nefandum est?
 Æneas ignarus abest: ignarus & absit. 85
 Est Paphos, Idaliumque tibi, sunt alta Cythera:
 Quid gravidam bellis urbem & corda aspera tentas?
 Nosne tibi fluxas Phrygiæ res vertere fundo
 Conamur? nos? an miseros qui Troas Achivis
 Objecit? Quæ causa fuit consurgere in arma 90
 Europamque Asiamque, & fœdera solvere furto?
 Me duce, Dardanius Spartam expugnavit adulter?
 Aut ego tela dedi, fovive cupidine bella?
 Tunc decuit metuisse tuis: nunc fera querelis
 Haud justis assurgis, & irrita jurgia jactas. 95
 Talibus orabat Juno; cunctique fremebant
 Coëlicolæ assensu vario: ceu flamina prima
 Cùm deprensa fremunt sylvis, & cæca volutant
 Murmura, venturos nautis prodentia ventos.
 Tum Pater omnipotens, rerum cui summa po- 100
 testas,
 Infit: eo dicente, Deûm domus alta filescit,
 Et tremefacta solo tellus, filet arduus æther:
 Tum zephyri posuere, premit placida æquora pontus.
 Accipite ergo animis, atque hæc mea figite dicta.
 Quandoquidem Ausonios conjungi fœdere Teucris 105
 Haud licitum, nec vestra capit discordia finem;

76. *Pilumnus avus.* Vide Æn. 9. 3.

80. *Pacem orare manu.* Præferendo scil. manibus ramos vittâ comptos. *Præfigere puppibus arma.* Vide Æn. 1. 183.

87. *Gravidam bellis.* i e., viris bellatoribus fecundam. Sic Æn. 4. 229. *Italiam dicit gravidam imperiis.*

91. *Furto.* Ob furtum: ob raptam per dolum Helenam.

103. *Posuere.* Supple *flamina*, ut Æn. 7. 27.

Quæ cuique est fortuna hodie, quam quisquæ secat
spem,

Tros Rutulusve fuat, nullo discrimine habebo:

Seu fatis Italûm castra obsidione tenentur,

110 Sive errore malo Trojæ, monitisque sinistris;

Nec Rutulos solvo. Sua cuique exorsa laborem

Fortunamque ferent. Rex Jupiter omnibus idem:

Fata viam invenient. Stygii per flumina fratris,

Per pice torrentes attrâque voragine ripas

115 Annuit, & totum nutu tremefecit Olympum.

Hic finis fandi: folio tum Jupiter aureo

Surgit, Cœlicolæ medium quem ad limina ducunt.

Interea Rutuli portis circum omnibus instant

Sternere cæde viros, & mœnia cingere flammis.

120 At legio Æneadûm vallis obfessa tenetur,

Nec spes ulla fugæ. Miseri stant turribus altis

Nequicquam, & rarâ muros cinxere coronâ.

Asius Imbrasides, Hicetaoniusque Thymœtes,

Affaracique duo, & senior cum Castore Thybris,

125 Prima acies: hos germani Sarpedonis ambo,

Et Clarus, & Hæmon, Lycia comitantur ab alta.

Fert ingens toto connixus corpore saxum,

Haud partem exiguam montis, Lyrnessus Acmon

Nec Clytio genitore minor, nec fratre Mnestheo.

130 Hi jaculis, illi certant defendere faxis;

Molirique ignem, nervoque aptare sagittas.

Ipse inter medios, Veneris justissima cura,

Dardanius caput ecce puer detectus honestum,

Qualis gemina micat, fulvum quæ dividit aurum,

135 Aut collo decus, aut capiti, vel quale per artem

107. *Secat.* Sequitur, & sibi velut certam animo proponit. Sic *Æn.* 6. 900. *Ille viam secat ad naves.* Vide & 12. 368.

108. *Fuat.* Antiquè pro *sit.* *Nullo discrimine.* Eodem ordine, sine ullo discrimine.

109. *Seu fatis Italûm.* Sive Italidis in damnum cessura est obsidio castrorum, sive Trojanis, si nempe hi errore malo, & infaustis ominibus in Italiam venerint: nec Trojanos libero nec Italos a noxa, quam seu hi, seu illi commoverunt: sua cuique incepta cladem aut felicitatem afferent.

Inclusum buxo, aut Oriciâ terebintho
 Lucet ebur. Fusos cervix cui lactea crines
 Accipit, & molli subnectens circulus auro.
 Te quoque magnanimæ viderunt, Ismare, gentes
 Vulnera dirigere, & calamos armare veneno, 140
 Mæoniâ generose domo: ubi pingua culta
 Exercentque viri, Pactolusque irrigat auro.
 Affuit & Mnestheus, quem pulsi pristina Turni
 Aggere murorum sublimem gloria tollit:
 Et Capys; hinc nomen Campanæ ducitur urbi. 145

Illi inter sese duri certamina belli
 Contulerant: mediâ Æneas freta nocte secabat.
 Namque ut ab Evandro castris ingressus Etruscis
 Regem adit, & regi memorat nomenque genusque,
 Quidve petat, quidve ipse ferat: Mezentius arma 150
 Quæ sibi conciliet, violentaque pectora Turni
 Edocet; humanis quæ sit fiducia rebus
 Admonet, immiscetque preces: haud fit mora Tar-
 chon

Jungit opes, fœdusque ferit. Tum libera fati
 Classem conscendit, jussis gens Lydia Divûm 155
 Externo commissa duci. Æneia puppis
 Prima tenet, rostro Phrygios subjuncta leones:
 Imminet Ida super, profugis gratissima Teucris.
 Hîc magnus sedet Æneas, secumque volutat
 Eventus belli varios; Pallasque sinistro 160
 Affixus lateri, jam quærit sidera, opacæ
 Noctis iter, jam quæ passus terrâque marique.

Pandite nunc Helicon, Deæ, cantusque movete:
 Quæ manus interea Tuscis comitetur ab oris
 Ænean, armetque rates, pelagoque vehatur. 165
 Massicus æratâ princeps secat æquora Tigri;
 Sub quo mille manus juvenum, qui mœnia Clusi

140. *Vulnera.* Tela, sagittas, quibus vulnera fiunt.
 Sic Æn. 2. 529. *Illum ardens sequitur infesto vulnere,*
ie, hastâ Pyrrhus insequitur.

157. *Prima tenet.* Nempe loca. Navium agmen ducit,
 præferens in rostro leones currui subjunctos, seu cur-
 rum Cybeles, quem leones juncti subeunt. Supra cur-
 rum eminet Idæ montis imago.

166. *Tigri.* Nave, cujus insigne fuit tigris.

- Quique urbem liquere Cosas, queis tela, sagittæ,
Corytique leves humeris, & lethifer arcus.
- 170 Unâ torvus Abas: huic totum insignibus armis
Agmen, & aurato fulgebat Apolline puppis.
Sexcentos illi dederat Populonia mater
Expertos belli juvenes: ast Ilva trecentos
Insula inexhaustis chalybum generosa metallis.
- 175 Tertius, ille hominum Divûmque interpres Asylas,
Cui pecudum fibræ, cœli cui sidera parent,
Et linguæ volucrum, & præfagi fulminis ignes:
Mille rapit densos acie, atque horrentibus hastis.
Hos parere jubent Alpheæ ab origine Pisæ,
- 180 Urbs Etrusca solo. Sequitur pulcherrimus Astur,
Astur equo fidens, & versicoloribus armis.
Tercentum adjiciunt (mens omnibus una sequendi)
Qui Cærete domo, qui sunt Minionis in arvis;
Et Pyrgi veteres, intempestæque Gravisçæ.
- 185 Non ego te, Ligurum ductor fortissime bello,
Transierim, Cinyra; & paucis comitate Cupavo,
Cujus olorinæ surgunt de vertice pennæ:
Crimen amor vestrum, formæque insigne paternæ.
Namque ferunt luctu Cycnum Phaëtoris amati,
- 190 Populeas inter frondes umbramque sororum
Dum canit, & mœstum Musâ solatur amorem,
Canentem molli plumâ duxisse senectam,
Linentem terras, & sidera voce sequentem.

169. *Coryti*. Pharetræ, græcè *γυργυδς*.

176. *Cui pecudum fibræ... parent*. i e, patent, apparent, nihil habent occulti & abstrusi, qui futura certò prævidet ex inspectis victimarum extis, e motu siderum, e volucrum cantu, e variis fulminis ominibus.

181. *Versicoloribus armis*. Vide *Æn.* 8. § 88.

184. *Gravisçæ*. Sic dictæ ob gravitatem aëris & fœtorem paludum, quæ urbem cingebant. Inde, *intempesta*, quasi carentes aëris salubri temperie.

188. *Crimen amor vestrum*. Hæc dicta per appositionem refer ad pennas olorinas, quæ e galea Cupavonis surgentes, signum erant cladis ab amore in ejus familiam derivatæ, & monumentum Cycni parentis in cycnum alitem mutati.

191. *Musâ*. Næniâ, tristi cantilenâ,

Filius æquales comitatus classe catervas,
 Ingentem remis Centaurum promovet : ille 195
 Instat aquæ, saxumque undis immane minatur
 Arduus, & longâ sulcat maria alta carinâ.
 Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris,
 Fatidicæ Mantûs & Tusci filius amnis,
 Qui muros matrisque dedit tibi, Mantua, nomen; 200
 Mantua dives avis, sed non genus omnibus unum:
 Gens illi triplex, populi sub gente quaterni,
 Ipsa caput populis; Tusco de sanguine vires.
 Hinc quoque quingentos in se Mezentius armat,
 Quos patre Benaco, velatus arundine glaucâ, 205
 Mincius infestâ ducebat in æquora pinu.
 It gravis Aulestes, centenâque arbore fluctum
 Verberat assurgens: spumant vada marmore verso.
 Hunc vehit immanis Triton, & cœrula conchâ
 Exterrens freta; cui laterum tenuis hispida nanti 210
 Frons hominem præfert, in pristin desinit alvus,
 Spumea semifero sub pectore murmurat unda.
 Tot lecti proceres ter denis navibus ibant
 Subsidio Trojæ, & campos salis ære secabant.
 Jamque dies cœlo concesserat, almaque curru 215
 Noctivago Phœbe medium pulsabat Olympum.
 Æneas (neque enim membris dat cura quietem)
 Ipse sedens clavumque regit, velisque ministrat.
 Atque illi medio in spatium, chorus ecce suarum
 Occurrit comitum; Nymphæ, quas alma Cybele 220
 Numen habere maris, Nymphasque e navibus esse

202. *Gens illi triplex.* Incolæ e triplici gente oriundi in totidem tribus distribuuntur. Unaquæque tribus populis quaternis imperitat. Mantua, duodecim illis populis caput, vires habet ex Etruria, unde coloni ad eam affluerunt.

204. *Hinc quoque.* Præter Ocnum & ejus agmen, Mezentius odio sui ad arma compellit bellatores ex eadem urbe Mantua quingentos, quos Mincius princeps Benaco natus patre &c.

207. *Centenâ arbore.* Remis centum.

218. *Velisque ministrat.* Pedes, seu funes extremis velorum angulis alligatos laxando vel adducendo. Vide Æn. 5. 830.

- Jusserat, innabant pariter, fluctusque secabant;
 Quot prius æratæ steterant ad littora proræ.
 Agnoscunt longè regem, lustrantque choreis.
 225 Quarum quæ fandi doctissima Cymodocæa,
 Ponè sequens, dextrâ puppim tenet: ipsaque dorso
 Eminent, ac lævâ tacitis subremigat undis.
 Tum sic ignarum alloquitur: Vigilasne, Deûm gens,
 Ænea? vigila, & velis immitte rudentes.
 230 Nos sumus Idææ sacro de vertice pinus,
 Nunc pelagi Nymphæ, classis tua. Perfidus ut nos
 Præcipites ferro Rutulus flammâque premebat,
 Rupimus invitæ tua vincula, teque per æquor
 Quærimus. Hanc genitrix faciem miserata refecit,
 235 Et dedit esse Deas, ævumque agitare sub undis.
 At puer Ascanius muro fossisque tenetur
 Tela inter media, atque horrentes Marte Latinos.
 Jam loca jussa tenent forti permixtus Etrusco
 Arcas eques: medias illis opponere turmas,
 240 Ne castris jungant, certa est sententia Turno.
 Surge age, & aurorâ socios veniente vocari
 Primus in arma jube; & clypeum cape, quem dedit
 ipse
 Inviatum ignipotens, atque oras ambiit auro.
 Craftina lux, mea si non irrita dicta putâris,
 245 Ingentes Rutulæ spectabit cædis acervos.
 Dixerat; & dextrâ discedens impulit altam,
 Haud ignara modi, puppim; fugit illa per undas,
 Ocior & jaculo & ventos æquante sagittâ.
 Inde aliæ celerant cursus. Stupet inscius ipse
 250 Tros Anchisiades; animos tamen omine tollit.
 Tum breviter supera aspectans convexa precatur:
 Alma parens Idæa Deûm, cui Dindyma cordi,
 Turrigeræque urbes, bijugique ad frena leones:

224. *Lustrant.* Circumeunt. Vide Æn. 5. 572.

234. *Genitrix.* Cybele, quam genitricem vocat, quia navium materia in Ida monte, qui Cybelæ sacer fuit, cæsa.

247. *Haud ignara modi.* Quo scil. navis esset impellenda, quippe quæ ipsa prius navis fuisset.

Tu mihi nunc pugnae princeps, tu rite propinques
Augurium; Phrygibusque adsis pede, Diva, secundo. 255

Tantum effatus; & interea revoluta ruebat

Maturâ jam luce dies, noctemque fugarat.

Principio fociis edicit, signa sequantur,

Atque animos aptent armis, pugnaeque parent se.

Jamque in conspectu Teucros habet & sua castra, 260

Stans celsa in puppi: clypeum tum deinde sinistrâ

Extulit ardentem. Clamorem ad sidera tollunt

Dardanidae e muris: spes addita fuscitat iras:

Tela manu jaciunt. Quales sub nubibus atris

Strymoniae dant signa grues, atque aethera tranant 265

Cum sonitu, fugiuntque Notos clamore secundo.

At Rutulo regi ducibusque ea mira videri

Aufoniis; donec verfas ad littora puppes

Respiciunt, totumque allabi classibus æquor.

Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma 270

Funditur, & vastos umbo vomit aureus ignes:

Non secus ac liquidâ si quando nocte cometæ

Sanguinei lugubre rubent; aut Sirius ardor,

Ille sitim morbosque ferens mortalibus ægris,

Nascitur, & lævo contristat lumine cælum. 275

Haud tamen audaci Turno fiducia cessit

Littora præripere, & venientes pellere terrâ.

Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro:

Quod votis optastis, adest perfringere dextrâ:

In manibus Mars ipse, viri: nunc conjugis esto 280

254. *Tu . . . pugnae princeps.* Tu prima me impellis ad pugnam. Tu omen hoc tuum matures prosperum ac propitium facere. Sic *Æn.* 8. 78. *Propius tua numina firmes.*

259. *Animos aptent armis.* Præparent ad arma.

263. *Spes addita.* Vide *Æn.* 6. 90.

269. *Totumque allabi classibus æquor.* Hypallage, pro, classes allabi toto æquore.

270. *Ardet apex capiti.* Apex seu conus (pro ipsa galea sumitur) ardet in capite *Æneæ*. Apex autem quia ad conum alligabantur cristæ. *Apere* veteribus alligare est. Vide *Æn.* 8. 664.

278. *Ultro animos tollit.* Vide *Æn.* 9. 127.

280. *In manibus Mars ipse.* Mars pro pugna. Pugnandi potestatem liberam habetis. Sic *Æn.* 9. 132. *Terra autem in nostris manibus.*

Quisque suæ tectique memor; nunc magna referto
Facta patrum laudesque: ultro occurramus ad undam,
Dum trepidi, egressisque labant vestigia prima.
Audentes fortuna juvat.

285 Hæc ait; & secum versat, quos ducere contra,
Vel quibus obsessos possit concedere muros.

Interea Æneas socios de puppibus altis
Pontibus exponit. Multi fervare recursus
Languentis pelagi, & brevibus se credere saltu:

290 Per remos alii. Speculatus littora Tarchon,
Quà vada non spirant, nec fracta remurmurat unda,
Sed mare inoffensum crescenti allabitur æstu,
Advertit subitò proras, sociosque precatur:
Nunc, ô lecta manus, validis incumbite remis:

295 Tollite, ferte rates: inimicam findite rostris
Hanc tetram, sulcumque sibi premat ipsa carina.
Frangere nec tali puppim statione reculo,
Arreptâ tellure semel. Quæ talia postquam
Effatus Tarchon, focii consurgere tonsis,

300 Spumantesque rates arvis inferre Latinis;
Donec rostra tenent siccum, & sedere carinæ
Omnes innocuæ; sed non puppis tua, Tarchon.
Namque inflicta vadis dorso dum pendet iniquo,
Anceps, sustentata diu, fluctusque fatigat,

305 Solvitur, atque viros mediis exponit in undis:

281. *Magna referto facta.* In se representato fortia facta patrum, quæ laudem ipsis pepererunt.

281. *Multi fervare.* Multi observant unde pelagus languens & sedatum refluat, & in brevia, seu loca vadosa saliant, vel per remos se demittunt.

291. *Quà vada non spirant.* Tarchon speculatus eam partem littoris, quâ parte vada non sunt, in quibus cum magno motu aëris collidantur fluctus. Ex magna quippe fluctuum collisione oritur quædam aëris commotio. Inde vox *spirant*. Quidam legunt, *quà vada non sperat*, i e, non exspectat, nulla esse existimat.

299. *Tonsis.* Vide Æn. 7. 28.

302. *Innocuæ.* Passivè. Nullum nocumentum passæ.

303. *Dorso dum pendet iniquo.* Dum in arenæ cumulo inæquali pendula huc illuc vacillat, & allidentibus undis viam coarctat.

Fragmina remorum quos & fluitantia transtra
Impediunt, retrahitque pedem simul unda relabens.

Nec Turnum segnis retinet mora, sed rapit acer
Totam aciem in Teucros, & contra in littore sistit.

Signa canunt: primus turmas invasit agrestes 310

Æneas, omen pugnae; stravitque Latinos,

Occiso Therone, virum qui maximus ultro

Ænean petit. Huic gladio, perque ærea futa,

Per tunicam squalentem auro, latus haurit apertum.

Inde Lichan ferit, exsectum jam matre peremptâ, 315

Et tibi, Phœbe, sacrum; casus evadere ferri

Cui licuit parvo. Nec longe Cissea durum,

Immanemque Gyan, sternentes agmina clavâ,

Dejecit letho. Nihil illos Herculis arma,

Nil validæ juvere manus, genitorque Melampus, 320

Alcidæ comes usque, graves dum terra labores

Præbuit. Ecce Pharo, voces dum jactat inertes,

Intorquens jaculum, clamanti sistit in ore.

Tu quoque, flaventem primâ lanugine malas

Dum sequeris Clytium infelix nova gaudia, Cydon, 325

Dardanîâ stratus dextrâ, securus amorum,

Qui juvenum tibi semper erant, miserande jaceres;

Ni fratrum stipata cohors foret obvia, Phorci

Progenies; septem numero, septenaque tela

Conjiciunt: partim galeâ clypeoque resultant 330

Irrita, deflexit partim stringentia corpus

Alma Venus. Fidum Æneas affatur Achaten:

Suggere tela mihi (non ullum dextera frustra

Torserit in Rutulos) steterunt quæ in corpore Graiûm

Iliacis campis. Tum magnam corripit hastam, 335

313. *Per ærea futa.* Per clypeum ex æreâ laminis confutum & contextum.

314. *Latus haurit apertum.* Ferit, aperit latus & exhaurit sanguine.

315. *Exsectum jam matre peremptâ.* Ex utero matris jam mortuæ extractum per exsectionem.

331. *Stringentia.* Quæ, nisi deflexa, leviter corpus contigissent. Vox *stringentia* de futuro tempore debet accipi. Sic *Æn.* 9. 7. de tempore præterito dicitur *volvenda dies.*

- Et jactat : illa volans clypei transverberat æra
 Mæonis, & thoraca simul cum pectore rumpit.
 Huic frater subit Alcanor, fratremque ruentem
 Sustentat dextrâ : trajecto missa lacerto
 340 Protinus hasta fugit, servatque cruenta tenorem;
 Dexterâque ex humero nervis moribunda pependit.
 Tum Numitor, jaculo fratris de corpore rapto,
 Ænean petiit : sed non & figere contrâ
 Est licitum, magnique femur perstrinxit Achata.
 345 Hic Curibus, fidens primævo corpore, Clausus
 Advenit, & rigidâ Dryopen ferit eminus hastâ
 Sub mentum graviter pressâ, pariterque loquentis
 Vocem animamque rapit trajecto gutture : at ille
 Fronte ferit terram, & crassum vomit ore cruorem.
 350 Tres quoque Threïcios, Boreæ de gente suprema,
 Et tres, quos Idas pater & patria Ismara mittit,
 Per varios sternit casus. Accurrit Halesus,
 Auruncæque manus : subit & Neptunia proles,
 Insignis Messapus equis : expellere tendunt
 355 Nunc hi, nunc illi : certatur limine in ipso
 Ausoniæ. Magno discordes æthere venti
 Prælia ceu tollunt, animis & viribus æquis:
 Non ipsi inter se, non nubila, non mare cedunt:
 Anceps pugna diu, stant obnixa omnia contrâ:
 360 Haud aliter Trojanæ acies, aciesque Latinæ
 Concurrunt : hæret pede pes, densusque viro vir.
 At parte ex alia, quâ saxa rotantia latè
 Impulerat torrens, arbusta que diruta ripis,
 Arcadas, infuetos acies inferre pedestres,

339. *Trajecto missa lacerto protinus hasta fugit.* Alteram intellige missam ab Ænea hastam, quæ, trajecto Alcanoris lacerto, eodem tenore progreditur, nihil immutato impetu. At primam, quæ pectus Mæonis rupit, de corpore fratris rapit Numitor, & in Æneam regerit.

359. *Stant obnixa omnia contrâ.* Nubila, mare, omnia elementa, ventis contrariis luctantibus, *stant*, perseverant in nixu mutuo contra se invicem. Editi vulgo habent *obnixi*. Sed veterum exemplarium lectionem sequimur, eaque videtur magis Virgilium sapere.

361. *Pede.* Pro, *pedi*. In sequenti versu *rotantia* sumitur passivè, pro, *rotata*.

Ut Vidit Pallas Latio dare terga sequaci;
 Aspera queis natura loci dimittere quando
 Suasit equos; unum quod rebus restat egenis,
 Nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris.
 Quò fugitis, focii? Per vos, & fortia facta,
 Per ducis Evandri nomen, devictaque bella,
 Spemque meam, patriæ quæ nunc subit æmula laudi;
 Fidite ne pedibus: ferro rumpenda per hostes
 Est via, quâ globus ille virum densissimus urget:
 Hæc vos & Pallanta ducem patria alta reposcit.
 Numina nulla premunt: mortali urgemur ab hoste
 Mortales: totidem nobis animæque, manusque.
 Ecce maris magno claudit nos obice pontus;
 Deest jam terra fugæ; pelagus, Trojamne petemus?
 Hæc ait, & medius densos prorumpit in hostes.
 Obyius huic primùm fatis adductus iniquis
 Fit Lagos: hunc, magno vellit dum pondere saxum,
 Intorto figit telo, discrimina costis
 Per medium quâ spina dedit; hastamque receptat
 Ossibus hærentem. Quem non super occupat Hisbon,
 Ille quidem hoc sperans: nam Pallas antè ruentem,
 Dum furit, incautum crudeli morte sodalis
 Excipit, atque ensen tumido in pulmone recondit.
 Hinc Sthelenum petit, & Rhæti de gente vetusta
 Anchemolum, thalamos ausum incestare novercæ.
 Vos etiam gemini Rutulis cecidistis in arvis,
 Daucia, Laride Thymberque, simillima proles,
 Indiscreta suis, gratusque parentibus error:
 At nunc dura dedit vobis discrimina Pallas.
 Nam tibi, Thymbre, caput Evandrius abstulit ensis:
 Te decisa suum, Laride, dextera quærit;
 Semianimesque micant digiti, ferrumque retractant.
 Arcadas accensos monitu, & præclara tuentes

377. *Pontus . . . pelagus.* Vide *Æn.* 9. 238. *Pelagus*,
Trojamne petemus? An petemus amnem, fugiendo &
 ruendo in undas; an, viâ factâ per adversos hostes, ad
 urbem Trojanorum penetrabimus?

384. *Super.* Interea dum in receptanda hasta moratur.

396. *Ferrumque retractant.* Ensem subsilientes retinere
 velle videntur.

- Facta viri, mixtus dolor & pudor armat in hostes.
 Tum Pallas bijugis fugientem Rhœthea præter
 400 Trajicit: hoc spatium, tantumque moræ fuit Ilo.
 Ilo namque procul validam direxerat hastam;
 Quam medius Rhœtheus intercipit, optime Teuthra,
 Te fugiens fratremque Tyren: curruque volutus
 Cædit semianimis Rutulorum calcibus arva.
 405 Ac velut optatò ventis ætate coortis,
 Dispersa immittit sylvis incendia pastor;
 Correptis subitò mediis, extenditur una
 Horrida per latos acies Vulcania campos:
 Ille sedens victor flammæ despectat ovantes.
 410 Non aliter socium virtus coit omnis in unum,
 Teque juvat, Palla, sed bellis acer Halesus
 Tendit in adversos, seque in sua colligit arma.
 Hic mactat Ladona, Pheretaque, Demodocumque;
 Strymonio dextram fulgenti deripit ense
 415 Elatam in jugulum; saxo ferit ora Thoantis,
 Ossaque dispergit cerebro permixta cruento.
 Fata canens sylvis genitor celârat Halesum,
 Ut senior letho canentia lumina solvit,
 Injecere manum Parcæ, telisque sacrârunt
 420 Evandri; quem sic Pallas petit antè precatus:
 Da nunc, Tybri pater, ferro, quod missile libro,
 Fortunam atque viam duri per pectus Halesi:
 Hæc arma exsuviasque viri tua quercus habebit,
 425 Audiit illa Deus; dum texit Imaona Halesus,
 Arcadio infelix telo dat pectus inermum.
 At non cæde viri tantâ perterrita Lausus,
 Pars ingens belli, finit agmina. Primus Abantem
 Oppositum interimit, pugnae nodumque moramque.

399. *Fugientem . . . præter.* Præterfugientem, qui per iter transversum fugiebat.

408. *Acies Vulcania.* Ignis continens. Versu sequenti *victorem* intellige voti compotem.

420. *Evandri.* Pallantis, qui Evandri filius.

423. *Hæc arma . . . tua quercus habebit.* Suspendam arma exsuviasque Halesi ad hanc quercum tibi sacram.

424. *Texit.* Parmâ suâ protegit, ac proinde seipsum celis apertum præbet.

Sternitur Arcadiæ proles, sternuntur Etrusci :
 Et vos, ô Graiis imperdita corpora, Teucrî.
 Agmina concurrunt, ducibusque & viribus æquis;
 Extremi addensent acies; nec turba moveri
 Tela manusque finit. Hinc Pallas instat & urget;
 Hinc contrâ Lausus: nec multum discrepat ætas:
 Egregii formâ; sed queis fortuna negârat
 In patriam reditus. Ipsos concurrere passus
 Haud tamen inter se magni regnator Olympi;
 Mox illos sua fata manent majore sub hoste.

Interea soror alma monet succurrere Lauso
 Turnum, qui volucris cutru medium secat agmen,
 Ut vidit socios: Tempus desistere pugnâ,
 Solus ego in Pallanta feror, soli mihi Pallas
 Debetur; cuperem ipse parens spectator adesset.
 Hæc ait; & socii cesserunt æquore iussu.
 At Rutulûm abscessu juvenis tum iussa superba
 Miratus, stupet in Turno; corpusque per ingens
 Lumina volvit, obitque truci procul omnia visu;
 Talibus & dictis it contra dicta tyranni:
 Aut spoliis ego jam raptis laudabor opimis,
 Aut letho insigni: sorti pater æquus utrique est;
 Tolle minas. Fatus medium procedit in æquor,
 Frigidus Arcadibus coit in præcordia sanguis.
 Desiluit Turnus bijugis, pedes apparat ire
 Cominus: utque leo, specula cum vidit ab alta
 Stare procul campis meditantem in prælia taurum,
 Advolat: haud alia est Turni venientis imago.
 Hunc ubi contiguum missæ fore credidit hastæ,

432. *Extremi addensent.* Qui sunt in extremis ordinibus, nitendo in adversum, condensant acies, & turba sic conferta non finit &c.

44. *At Rutulûm abscessu.* At postquam Rutuli recesserunt, tum Pallas miratus auctoritatem & superbiam jubentis, stupet in Turnum intuens.

449. *Spolis... opimis.* Spolia opima sunt quæ dux duci hostium detrahit.

450. *Sorti pater æquus utrique.* Utramque sortem, aut victoriæ, aut gloriosæ mortis, æquo animo feret pater.

- Ire prior Pallas, si quæ fors adjuvet ausum
 Viribus imparibus; magnumque ita ad æthera fatue:
 460 Per patris hospitium, & mensas quas advena adisti,
 Te precor, Alcide, cœptis ingentibus adsis:
 Cernat semineci sibi me rapere arma cruenta,
 Victoremque ferant inorientia lumina Turni.
 Audiit Alcides juvenem, magnumque sub imo
 465 Corde premit gemitum, lacrymasque effudit inanes.
 Tum genitor natum dictis affatur amicis:
 Stat sua cuique dies, breve & irreparabile tempus
 Omnibus est vitæ; sed famam extendere factis,
 Hoc virtutis opus. Trojæ sub mœnibus altis
 470 Tot nati cecidere Deum: quin occidit unâ
 Sarpedon, mea progenies: etiam sua Turnum
 Fata vocant, metasque dati pervenit ad ævi.
 Sic ait, atque oculos Rutulorum rejicit arvis.
 At Pallas magnis emittit viribus hastam;
 475 Vaginâque cavâ fulgentem deripit ensen.
 Illa volans, humeri surgunt quæ tegmina summa,
 Incidit; atque viam clypei molita per oras,
 Tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.
 Hic Turnus ferro præfixum robur acuto
 480 In Pallanta diu librans jacit, atque ita fatur:
 Aspice num mage sit nostrum penetrabile telum.
 Dixerat: at clypeum, tot ferri terga, tot æris,
 Cum pellis toties obeat circumdata tauri,
 Vibranti cuspis medium transverberat ictu,
 485 Loricæque moras & pectus perforat ingens.
 Ille rapit calidum frustra de vulnere telum:
 Unâ eademque viâ sanguisque animusque sequuntur.
 Corruit in vulnus: sonitum super arma dedere;
 Et terram hostilem moriens petit ore cruento.
 490 Quem Turnus super assistens;
 Arcades, hæc, inquit, memores mea dicta referte

465. *Inanes.* Pallanti nihil profuturas.

478. *Strinxit.* Leviter libabit, tantisper abstulit de corpore.

481. *Penetrabile.* Activè, pro eo quod facilè penetrat. Sic Georg. 1. 93. *Ne . . . penetrabile frigus adurat.*

Evandro : qualem meruit , Pallanta remitto.
Quisquis honos tumuli , quicquid solamen humandi
est ,

Largior : haud illi stabunt Æneïa parvo
Hospitia. Et lævo pressit pede , talia fatus , 495
Exanimem , rapiens immania pondera baltei ,
Impressumque nefas : una sub nocte jugali
Cæsa manus juvenum fœdè , thalamique cruenti ;
Quæ Clonus Eurytides multo cælaverat auro ;
Quo nunc Turnus ovat spolio gaudetque potitus : 500
Nescia mens hominum fati sortisque futuræ ,
Et servare modum , rebus sublata secundis !
Turno tempus erit , magno cùm optaverit emptum
Intactum Pallanta ; & cùm spolia ista diemque
Oderit. At focii multo gemitu lacrymisque 505
Impositum scuto referunt Pallanta frequentes.
O dolor , atque decus magnum rediture parenti !
Hæc te prima dies bello dedit , hæc eadem aufert ,
Cùm tamen ingentes Rutulorum linqvis acervos.
Nec jam fama mali tanti , sed certior auctor 510
Advolat Æneæ , tenui discrimine lethi
Esse suos , tempus versis succurrere Teucris.
Proxima quæque metit gladio , latumque per agmen
Ardens limitem agit ferro : te , Turne , superbum
Cæde novâ quærens. Pallas , Evander , in ipsis 515
Omnia sunt oculis : mensæ , quas advena primas
Tunc adiit , dextræque datæ. Sulmone creatos
Quatuor hic juvenes , totidem , quos educat Ufens ,
Viventes rapit , inferias quos immolet umbris ,
Captivoque rogi perfundat sanguine flammæ. 520
Inde Mago procul infensam contenderat hastam :
Ille astu subit , ac tremebunda supervolat hasta ;
Et genua amplectens effatur talia supplex :

497. *Impressumque nefas.* Et facinus nefandum , quod erat in balteo cælatum. Fuit autem facinus illud *manus* , seu turba filiorum Ægypti a puellis Danaï *cæsa fœdè* , i e , crudeliter , ipsâ nocte quæ nuptias consecuta est. Id enim est *una sub nocte jugali*.

503. *Turno tempus erit.* Vide Æn. 12. 941 :

511. *Tenui discrimine lethi.* Ipsos inter & mortem modicum esse discrimen.

- Per patrios Manes, & spes surgentis Iuli,
 525 Te precor, hanc animam serves natoque patrique.
 Est domus alta: jacent penitus defossa talenta
 Cælati argenti: sunt auri pondera facti
 Infectique mihi: non hîc victoria Teucrûm
 Vertitur, aut anima una dabit discrimina tanta.
 530 Dixerat. Æneas contrâ cui talia reddit:
 Argenti atque auri memoras quæ multa talenta,
 Natis parce tuis: belli commercia Turnus
 Sustulit ista prior, jam tum Pallante perempto.
 Hoc patris Anchisæ Manes, hoc sentit Iulus.
 535 Sic fatus, galeam lævâ tenet, atque reflexâ
 Cervice orantis capulo tenus applicat ensem.
 Nec procul Hæmonides, Phœbi Triviaeque sacerdos,
 Infula cui sacrâ redimibat tempora vittâ,
 Totus collucens veste atque insignibus armis:
 540 Quem congressus agit campo, lapsumque superstans
 Immolat, ingentique umbrâ tegit: arma Sereftus
 Lecta refert humeris, tibi, rex Gradive, tropæum.
 Instaurant acies Vulcani stirpe creatus
 Cæculus, & veniens Marforum montibus Umbro.
 545 Dardanides contrâ furit, Anxuris ense sinistram
 Et totum clypei ferro dejecerat orbem.

526. *Talentâ cælati argenti.* Magna argenti facti & cælati pondera. Argentum autem vel aurum factum dicitur, quum in opus conflatum est; infectum verò quamdiu in massam est compactum. De talento Virgiliano vide Æn. 5. 112.

528. *Non hîc.* Non in meo interitu vertitur, non ex morte mea pendet victoria Teucrûm, aut vita uni tantum concessa id tantum afferet discriminis, ut vincantur, qui victores alioqui fuissent.

538. *Infula.* Velamentum capitis sacerdotum, unde vittæ breviores dependebant. Vide Æn. 3. 370.

541. *Umbrâ tegit.* Mortis tenebris contegit.

545. *Anxuris ense sinistram.* Hæc de Umbrone dicta intelligimus, qui sinistram Anxuris, & totum ambitum clypei ense & ferro (figura ἐν δ' αὖ δ' οὐκ) dejecerat, qui- que hac elatus victoriâ Æneam petebat, a quo fuit occisus. Vide Æn. 7. 756. In sequentibus pro, *magnum*, multi suspicantur legendum esse *magicum*: idque suadere videntur hæc verba. *Vimque affere verbo crediderat.*

Dixerat ille aliquid magnum, vimque affore verbo
 Grediderat, cœloque animum fortasse ferebat;
 Ganitiemque sibi & longos promiserat annos.
 Tarquitus exultans contrâ fulgentibus armis, 550
 Sylvicolæ Fauno Dryope quem Nympha creârat,
 Obvius ardenti sese obtulit: ille reductâ
 Loricam clypeiue ingens onus impedit hastâ:
 Tum caput orantis nequicquam, & multa parantis
 Dicere deturbat terræ; truncumque tepentem 555
 Provolvens, super hæc inimico pectore fatur:
 Istic nunc, metuende, jace: non te optima mater
 Condet humi, patriove onerabit membra sepulcro;
 Alitibus linquere feris, aut gurgite mersum
 Unda feret, piscesque impasti vulnera lambent. 560
 Protinus Antæum & Lyncam, prima agmina Turni,
 Persequitur, fortemque Numam, fulvumque Camer-
 tem,
 Magnanimo Volscente satum, ditissimus agri
 Qui fuit Aufonidum, & tacitis regnavit Amyclis.
 Ægeon qualis, centum cui brachia dicunt 565
 Centenasque manus, quinquaginta oribus ignem
 Pectoribusque arsisse; Jovis cum fulmina contra
 Tot paribus streperet clypeis, tot stringeret enses:
 Sic toto Æneas defævit in æquore victor,
 Ut semel intepuit mucro. Quin ecce Nyphæi 570
 Quadrijuges in equos adversaque pectora tendit:
 Atque illi longè grandientem & dira frementem
 Ut videre, metu versi, retroque ruentes,
 Effunduntque ducem, rapiuntque ad littora currus.
 Interea bijugis infert se Lucagus albis 575
 In medios, fraterque Liger; sed frater habenis
 Flectit equos, strictum rotat acer Lucagus enssem.

552. *Reductâ hastâ.* Hastâ brachio reducto contortâ, loricam & clypeum Tarquiti implicat & consuit.

561. *Prima agmina.* Ducum præcipuos.

564. *Tacitis Amyclis.* Volunt Amyclas ideo dici tacitas, quod in ea urbe Pythagoreorum quinquennale silentium servabatur, unde factum fuisse, ut, nemine hostium adventum nuntiante, urbs opprimeretur.

565. *Ægeon.* Qui & *Briareus* dicitur, cœli & terræ filius.

Haud tulit Æneas tanto fervore furentes :

Irruit , adversâque ingens apparuit hastâ.

580 Cui Liger :

Non Diomedis equos , non currum cernis Achillei ,

Aut Phrygiæ campos : nunc belli finis & ævi

His dabitur terris. Vesano talia latè

Dicta volant Ligeri ; sed non & Troïus heros

585 Dicta parat contrâ : jaculum nam torquet in hostem,

Lucagus , ut pronus pendens in verbera telo

Admonuit bijugos , projecto dum pede lævo

Aptat se pugnæ ; subit oras hasta per imas

Fulgentis clypei , tum lævum perforat inguen.

590 Excussus curru moribundus volvitur arvis.

Quem pius Æneas dictis affatur amaris :

Lucage , nulla tuos currus fuga segnis equorum

Prodidit , aut vanæ vertère ex hostibus umbræ :

Ipse rotis faliens juga deferis. Hæc ita fatus ,

595 Arripuit bijugos. Frater tendebat inermes

Infelix palmas , curru delapsus eodem :

Per te , per qui te talem genuere parentes ,

Vir Trojane , sine hanc animam , & miserere precantis,

Pluribus oranti Æneas : Haud talia dudum

600 Dicta dabas. Morere , & fratrem ne desere frater.

Tum latebras animæ pectus mucrone recludit,

Talia per campos edebat funera ductor

Dardanius , torrentis aquæ vel turbinis atri

More furens. Tandem erumpunt , & castra relinquunt

605 Ascanius puer & nequicquam obsessa juvenus.

Junonem interea compellat Jupiter ultro :

O germana mihi atque eadem gratissima conjux ,

Ut rebare , Venus (nec te sententia fallit)

Trojanas sustentat opes : non vivida bello

610 Dextra viris , animusque ferox , patiensque pericli.

587. *Projecto*. Extento , antè jacto , ut se ad ictum velut libraret. Sic Æn. 9. 749. Turnus *altè consurgit in ensen*.

592. *Nulla . . . fuga*. Non , ut Nyphæi quadrijuges , equi tui segniter fugiendo prodiderunt currus tuos , aut vanæ umbræ averterunt eos ab hostibus.

601. *Mucrone recludit*. Ense refferat pectus , ubi latet anima.

Cui Juno summissa : Quid , ô pulcherrime conjux ,
Sollicitas ægram , & tua tristia dicta timentem ?
Si mihi , quæ quondam fuerat , quamque esse decebat ,
Vis in amore foret , non hoc mihi namque negares
Omnipotens : quin & pugnæ subducere Turnum , 615
Et Dauno possem incolumem fervare parenti.

Nunc pereat ; Teucrisque pio det sanguine pœnas.
Ille tamen nostrâ deducit origine nomen :
Pilumnusque illi quartus pater ; & tua largâ
Sæpe manu multisque oneravit limina donis. 620

Cui Rex ætherei breviter sic fatur Olympi :
Si mora præsentis lethi tempusque caduco
Oratur juveni , meque hoc ita ponere sentis ;
Tolle fugâ Turnum , atque instantibus eripe fati :
Hactenus indulgisse vacat. Sin altior istis 625
Sub precibus venia ulla latet , totumque moveri
Mutarive putas bellum ; spes pascis inanes.

Et Juno allacrymans : Quid si , quod voce gravaris ,
Mente dares ; atque hæc Turno rata vita maneret ?
Nunc manet infontem gravis exitus : aut ego veri 630
Vana feror : quod ut ô potiùs formidine falsâ
Ludar ; & in melius tua , qui potes , orsa reflectas !

Hæc ubi dicta dedit , cœlo se protinus alto
Misit , agens hyemem nimbo succincta per auras ;
Iliacamque aciem & Laurentia castra petivit. 635
Tum Dea nube cavâ tenuem sine viribus umbram
In faciem Æneæ (visu mirabile monstrum)
Dardaniis ornat telis : clypeumque jubaſque
Divini assimulat capitis , dat inania verba ,

618. *Nomen.* Gentem , quam nomen sequitur.

623. *Ponere sentis.* Statuere exoptas. *Hactenus* : huc
usque , non autem *ultrâ*.

626. *Moveri , mutarive.* Si putas bellum omnino
amoveri posse , aut eventum ejus mutari , adeo ut belli
victoria non sit penes Trojanos.

630. *Veri vana.* Ut Æn. 7. 440. *Veri effæta* , i e ,
vacua.

631. *Quod ut ô potiùs.* More Græcorum dixit *κατὰ
quod*. In quo , qua in re utinam potiùs ludar &c.

639. *Divini . . . capitis.* Æneæ.

- 640 Dat sine mente sonum, gressusque effingit euntis.
Morte obitâ quales fama est volitare figuras,
Aut quæ sopitos deludunt somnia sensus.
At primas læta ante acies exsultat imago,
Irritatque virum telis, & voce lacessit.
- 645 Instat cui Turnus, stridentemque eminus hastam
Conjicit: illa dato vertit vestigia tergo.
Tum verò Ænean aversum ut cedere Turnus
Credidit, atque animo spem turbidus hausit inanem:
Quò fugis, Ænea? thalamos ne desere pactos:
- 650 Hac dabitur dextrâ tellus quæsitâ per undas.
Talia vociferans sequitur, strictumque coruscât
Mucronem; nec ferre videt sua gaudia ventos.
Fortè ratis, celsi conjuncta crepidine saxi,
Expositis stabat scalis & ponte parato,
- 655 Quâ rex Clusinis advectus Olinius oris.
Huc sese trepida Æneæ fugientis imago
Conjicit in latebras; nec Turnus segnior instat,
Exsuperatque moras, & pontes transilit altos.
Vix proram attigerat, rumpit Saturnia funem,
- 660 Avulsamque rapit revoluta per æquora navem.
Illum autem Æneas absentem in prælia poscit:
Obvia multa virûm demittit corpora morti.
Tum levis haud ultrâ latebras jam quærit imago,
Sed sublimè volans nubi se immiscuit atræ;
- 665 Cùm Turnum medio interea fert æquore turbo.
Respicit ignarus rerum, ingratusque salutis;
Et duplices cum voce manus ad sidera tendit:
Omnipotens Genitor, tanton' me crimine dignum
Duxisti? & tales voluisti expendere pœnas?
- 670 Quò feror? unde abii? quæ me fuga? quemve re-
ducet?
Laurentesne iterum muros aut castra videbo?
Quid manus illa virûm, qui me meaque arma secuti?

651. *Coruscât.* Vibrando, rotando coruscum facit.653. *Crepidine.* Pro, crepidini Ad crepidinem admota.666. *Salutis.* Ob salutem servatam.668. *Tanton' me crimine dignum.* Mene dignum duxisti, qui tam ignominiosæ fugæ crimine infimularer.670. *Quæ me fuga.* Supple, aufert, qualemve reducet.

Quosque (nefas) omnes infanda in morte reliqui ?
 Et nunc palantes video , gemitumque cadentum
 Accipio. Quid ago ? aut quæ jam satis ima dehiscat 675
 Terra mihi ? Vos ô potiùs miserescite , venti :
 In rupes , in saxa (volens vos Turnus adoro)
 Ferte ratem , sævisque vadis immittite syrtes ;
 Quò neque me Rutuli , neque conscia fama sequatur.
 Hæc memorans , animo nunc huc nunc fluctuat illuc : 680
 An sese mucrone ob tantum dedecus amens
 Induat , & crudum per costas exigit enssem ;
 Fluctibus an jaciat mediis , & littora nando
 Curva petat ; Teucrûmque iterum se reddat in arma.
 Ter conatus utramque viam : ter maxima Juno 685
 Continuit , juvenemque animi miserata repressit.
 Labitur alta secans , fluctuque æstuque secundo ;
 Et patris antiquam Dauni defertur ad urbem.

At Jovis interea monitis Mezentius ardens
 Succedit pugnae , Teucrosque invadit ovantes. 690
 Concurrunt Tyrrhenæ acies , atque omnibus uni ,
 Uni odiisque viro telisque frequentibus instant.
 Ille , velut rupes , vastum quæ ptodit in æquor ,
 Obvia ventorum furiis , expostaque ponto ,
 Vim cunctam atque minas perfert cœlique marisque , 695
 Ipsa immota manens. Prolem Dolicaonis Hebrum
 Sternit humi , cum quo Latagum , Palmumque fu-
 gacem :

Sed Latagum saxo atque ingenti fragmine montis
 Occupat os faciemque adversam : poplite Palmum
 Succiso volvi segnem finit ; armaque Lauso 700
 Donat habere humeris , & vertice figere cristas.

677. *Volens vos . . . adoro.* Vos oro lubens ac volens.

678. *Sævisque vadis.* Impellite navem in syrtes , quarum vada sunt sæva , -metuenda.

681. *Mucrone . . . induat.* Hypallage , pro , mucronem induat corpore , in corpus condat.

683. *Fluctibus mediis.* In dandi casu , pro , in fluctus medios.

686. *Animi.* Figuratè , & ex more Græcorum , pro , animo. Sic *Æn* 12. 19. *O præstans animi juvenis.*

698. *Latagum . . . occupat os.* Secundum os & faciem ubi adversam.

- Nec non Evantem Phrygium, Paridisque Mimanta
 Æqualem comitemque, unâ quem nocte Theano
 In lucem genitori Amyco dedit, & face prægnans
 705 Cisseïs regina Parin: Paris urbe paternâ
 Occubat, ignarum Laurens habet ora Mimanta.
 Ac velut ille canum morfu de montibus altis
 Actus aper, multos Vefulus quem pinifer annos
 Defendit, multosque palus Laurentia sylvâ
 710 Pavit arundineâ: postquam inter retia ventum est,
 Substitit, infremuitque ferox, & inhorruit armos:
 Nec cuiquam irasci propiûsve accedere virtus,
 Sed jaculis tutisque procul clamoribus instant:
 Haud aliter, justæ quibus est Mezentius iræ,
 715 Non ulli est animus stricto concurrere ferro;
 Missilibus longè & vasto clamore lacerant:
 Ille autem impavidus partes cunctatur in omnes,
 Dentibus infrendens, & tergo decutit hastas.
 Venerat antiquis Corythi de finibus Acron,
 720 Graius homo, infectos linquens profugus hymenæos.
 Hunc ubi miscentem longè media agmina vidit,
 Purpureum pennis & pactæ conjugis ostro:
 Impastus stabula alta leo ceu sæpe peragrans
 (Suadet enim vesana fames) si fortè fugacem
 725 Conspexit capream, aut surgentem in cornua cervum;
 Gaudet hians immane, comasque arrexit, & hæret
 Visceribus super incumbens: lavit improba teter
 Ora cruor:

705. *Cisseïs regina Parin: Paris* &c. Hic versus in Mss. & editis sic legitur. *Cisseïs regina Parin creat: urbe paterna*. Correximus ex certissima conjectura Bentleyi.

710. *Pavit*. Vulgò *pastus*. Ex ejusdem Bentleyi conjectura emendavimus, ne solœca sit oratio.

717. *Ille autem impavidus*. Hi versus duo, in nonnullis editis malè transpositi, dicuntur de Mezentio non de apro. Ut enim aper *substitit, infremuit, & inhorruit armos*; sic Mezentius *partes cunctatur in omnes*, seu hostes ex omni parte assultantes sustinet; *infrendet dentibus, & hastas decutit tergo*, i e, clypeo bubulis tergis seu tergoribus inunito. *Tergum* pro *tergore*, Æn. 1. 368.

722. *Pennis & . . . ostro*. Pennis purpureis. Hanc locutionem figuratam sæpius jam observavimus.

Sic ruit in densos alacer Mezentius hostes.
 Sternitur infelix Acron, & calcibus atram 730
 Tundit humum exspirans, infraëtaque tela cruentat.
 Atque idem fugientem haud est dignatus Oroden
 Sternere, nec jactâ cæcum dare cuspide vulnus:
 Obvius adverfoque occurrit, seque viro vir
 Contulit: haud furto melior, sed fortibus armis. 735
 Tum super abjectum posito pede nixus & hastâ:
 Pars belli haud temnenda, viri, jacet altus Orodes.
 Conclamant socii, lætum Pæana secuti.
 Ille autem exspirans: Non me, quicumque es, inulto
 Victor, nec longum lætabere: te quoque fata 740
 Prospectant paria, atque eadem mox arva tenebis.
 Ad quem subridens mixtâ Mezentius irâ:
 Nunc morere: ast de me Divum Pater atque homi-
 num rex
 Viderit. Hoc dicens, eduxit corpore telum.
 Olli dura quies oculos & ferreus urget 745
 Somnus, in æternam clauduntur lumina noctem.
 Cædicus Alcathoum obtruncat, sacrator Hydaspes:
 Partheniumque Rapo, & prædorum viribus Orsen:
 Messapus Cloniumque, Lycaoniumque Ericeten:
 Illum infrenis equi lapsu tellure jacentem; 750
 Hunc peditem pedes. Et Lycius processerat Agis;
 Quem tamen haud expers Valerus virtutis avitæ
 Dejecit, Authronium Salius; Saliumque Nealces,
 Insignis jaculo & longè fallente sagittâ.
 Jam gravis æquabat luctus & mutua Mavors 755
 Funera: cædebant pariter, pariterque ruebant

731. *Infraëtaque tela.* Vel tela, quibus in corpore fractis transfigitur, vel ipsius tela, eo ad terram corruente, confracta.

735. *Furto.* Dolo: insidiis & fugâ se subducendo.

738. *Lætum Pæana secuti.* Lætâ acclamatione iterantes ipsius Mezentii verba, tamquam carmen triumphale. De voce *Pæan*. Vide *Æn.* 6. 657.

756. *Cadebant... ruebant.* Vicissim interficiebant & cadebant. Quidam legunt *cedebant* &c. & tunc sensus esset, vicissim pedem referebant & insequabantur: sed videntur sensum istum respuere verba quæ sequuntur: *Neque bis fuga nota, neque illis.*

Victores victique : neque his fuga nota , neque illis :
Dii Jovis in tectis iram miserantur inanem
Amborum , & tantos mortalibus esse labores.

760 Hinc Venus , hinc contrà spectat Saturnia Juno.
Pallida Tisiphone media inter millia sævit.

At verò ingentem quatiens Mezentius hastam
Turbidus ingreditur campo. Quàm magnus Orion,
Cum pedes incedit medii per maxima Nerei

665 Stagna , viam scindens , humero supereminet undas ,
Aut summis referens annosam montibus ornum ,
Ingrediturque solo , & caput inter nubila condit :
Talis se vultus infert Mezentius armis.

Huic contrà Æneas , speculatus in agmine longo ,

770 Obvius ire parat. Manet imperterritus ille ,
Hostem magnanimum opperiens , & mole suâ stat :
Atque oculis spatium emensus quantum satis hastæ :
Dextra mihi Deus , & telum , quod missile libro ,
Nunc adsint. Voveo prædonis corpore raptis

775 Indutum spoliis ipsum te , Lausæ , tropæum
Æneæ. Dixit , stridentemque eminus hastam
Jecit : at illa volans clypeo est excussa , proculque
Egregium Anthorem latus inter & ilia figit ,
Herculis Anthorem comitem , qui missus ab Argis

780 Hæserat Evandro , atque Italâ confederat urbe.
Sternitur infelix alieno vulnere , cœlumque
Aspicit , & dulces moriens reminiscitur Argos.

Tum pius Æneas hastam jacet : illa per orbem
Ære cavum triplici , per linea terga , tribusque

785 Transit intextum tauris opus : imaque sedit

763. *Quàm magnus Orion.* Hæc videntur intelligenda de gigante ipso Orione , Neptuni filio , non de ejusdem Orionis specie cœlesti , ut nonnulli existimarunt.

781. *Alieno vulnere.* Quod alii intentabatur.

784. *Linea terga.* Suprà 718. tergum posuit pro scuto , eò quòd scuta tegebantur bubulis tergis seu tergoribus. Sed scuta texebantur quoque laminis ferreis & æreis ; eas igitur laminas suprà 482. figuratè dixit *ferri & æris terga*. Hic eadem figurâ *linea terga* vocat ea lintea , quæ scutis etiam æreis addebantur , ut iis pictura inhærere posset. *Tribus tauris* , pro , tribus taurinis pellibus.

Inguine; sed vires haud pertulit. Ociùs ensem
 Æneas, viso Tyrrheni sanguine lætus,
 Eripit a femine, & trepidanti fervidus instat.
 Ingemuit cari graviter genitoris amore,
 Ut vidit, Lausus; lacrymæque per ora volutæ. 790
 Hic mortis duræ casum, tuaque optima facta
 (Si qua fidem tanto est operi latura vetustas)
 Non equidem, nec te, juvenis memorande, filebo.
 Ille pedem referens, & inutilis, inque ligatus
 Cedebat, clypeoque inimicum hostile trahebat. 795
 Prorupit juvenis, seseque immiscuit armis:
 Jamque assurgentis dextrâ, plagamque ferentis
 Æneæ subiit mucronem: ipsumque morando
 Sustinuit: socii magno clamore sequuntur,
 Dum genitor nati parmâ protectus abiret; 800
 Telaque conjiciunt, proturbantque eminus hostem
 Missilibus: furit Æneas, tectusque tenet se.
 Ac velut, effusâ si quando grandine nimbi
 Præcipitant, omnis campis diffugit arator,
 Omnis & agricola, & tutâ latet arce viator, 805
 Aut amnis ripis, aut alti fornice saxi,
 Dum pluit in terris; ut possint, sole reducto,
 Exercere diem: sic obrutus undique telis
 Æneas, nubem belli, dum detonet, omnem
 Sustinet; & Lausum increpitat, Lausoque minatur: 810
 Quò, moriture, ruis? majoraque viribus audes?

792. *Si qua fidem tanto est operi latura vetustas.* Fidem affert alicui rei, qui facit ut res illa credatur. Itaque sensus videtur esse: *Si qua vetustas*, si ætas a nostra ætate etiam remotissima, *fidem* allatura est *tanto* facinori, seu factura ut facinus tantæ pietatis verisimile videatur. Nimirum Virgilius existimat Lausi facinus non esse sequioris & corruptæ, ut erat tunc quum scriberet, ætatis: sed ei factò ab sola temporum longinquitate fidem adstrui posse.

797. *Assurgentis dextrâ.* Dextram attollentis.

804. *Præcipitant.* Supple *se*, ex more Virgiliano. *Tuta arce*, i e, eo loco, qui tempestatem arceat.

809. *Dum detonet.* Dum tonare, ingruere designat. Sic *Æn.* 11. 59. *Deflevit*, i e, flere desit. Eodem sensu *dis* *citus debellare*, *desungi* &c.

- Fallit te incautum pietas tua. Nec minùs ille
 Exsultat demens : lævæ jamque altiùs iræ
 Dardanio surgunt ductori , extremaque Laufo
 815 Parcæ fila legunt. Validum namque exigit ensem
 Per medium Æneas juvenem , totumque recondit.
 Transiit & parmam mucro , levia arma minacis,
 Et tunicam , molli mater quam neverat auro ;
 Implevitque sinum sanguis : tum vita per auras
 820 Concessit mœsta ad Manes , corpusque reliquit.
 At verò ut vultum vidit morientis & ora ,
 Ora modis Anchisiades pallentia miris ;
 Ingemuit miserans graviter , dextramque tetendit ;
 Et mentem patriæ subiit pietatis imago :
 825 Quid tibi nunc , miserande puer , pro laudibus istis ,
 Quid pius Æneas tantâ dabit indole dignum ?
 Arma , quibus lætatus , habe tua : teque parentum
 Manibus , & cineri (si qua est ea cura) remitto.
 Hoc tamen infelix miseram solabere mortem :
 830 Æneæ magni dextrâ cadis. Increpat ultro
 Cunctantes socios , & terrâ sublevat ipsum ,
 Sanguine turpantem comptos de more capillos.
 Interea genitor Tyberini ad fluminis undam
 Vulnera siccabat lymphis , corpusque levabat
 835 Arboris acclinis trunco : procul ærea ramis
 Dependet galea , & prato gravia arma quiescunt.
 Stant lecti circum juvenes : ipse æger , anhelans
 Colla fovet , fusus propexam in pectore barbam.
 Multa super Laufo rogitat ; multosque remittit
 840 Qui revocent , mœstique ferant mandata parentis.
 At Lausum focii exanimem super arma ferebant
 Plentes , ingentem , atque ingenti vulnere victum.
 Agnovit longè gemitum præfaga mali mens :
 Canitiem immundo deformat pulvere , & ambas
 845 Ad cœlum tendit palmas , & corpore inhæret :

825. *Pro laudibus istis.* Pro tuis virtutibus , quas laus sequitur. Laus pro virtute pariter sumitur Æn. 1. 461.

838. *Fusus . . . in pectore.* Barbam promissam in pectore fuscâ habens.

845. *Corpore.* Corpori. Sic suprâ 361. *Inhæret pede pes.*

Tantane me tenuit vivendi, nate, voluptas,
 Ut pro me hostili paterer succedere dextræ
 Quem genui? tuane hæc genitor per vulnera fervor,
 Morte tuâ vivens? heu! nunc misero mihi demum
 Exsilium infelix, nunc altè vulnus adactum. 850
 Idem ego, nate, tuum maculavi crimine nomen,
 Pulsus ob invidiam folio sceptrisque paternis.
 Debueram patriæ pœnas, odiisque meorum:
 Omnes per mortes animam fontem ipse dedissem.
 Nunc vivo, neque adhuc homines lucemque relinquo: 855
 Sed linquam. Simul hæc dicens, attollit in ægrum
 Se femur: & quamquam vis alto vulnere tardat,
 Haud dejectus equum duci jubet: hoc decus illi,
 Hoc solamen erat; bellis hoc victor abibat
 Omnibus. Alloquitur mœrentem, & talibus infit: 860
 Rhœbe, diu (res si qua diu mortalibus ulla est)
 Viximus: aut hodie victor spolia illa cruenta
 Et caput Æneæ referes, Lausque dolorum
 Ultor eris mecum; aut, aperit si nulla viam vis,
 Occumbes pariter: neque enim, fortissime, credo 865
 Jussa aliena pati, & dominos dignabere Teucros.
 Dixit; & exceptus tergo consueta locavit
 Membra, manusque ambas jaculis oneravit acutis,
 Ære caput fulgens, cristâque hirsutus equinâ.
 Sic cursum in medios rapidus dedit. Æstuat ingens 870
 Imo in corde pudor, mixtoque infania luctu,
 Et furiis agitatus amor, & conscia virtus.
 Atque hîc Ænean magnâ ter voce vocavit.
 Æneas agnovit eum, lætusque precatur:
 Sic Pater ille Deûm faciat, sic altus Apollo, 875
 Incipias conferre manum.
 Tantùm effatus, & infestâ subit obvius hastâ.
 Ille autem: Quid me erepto, sævissime, nato
 Terres? hæc via sola fuit, quâ perdere posses.
 Nec mortem horremus, nec Divûm parcimus ulli. 880
 Desine, jam venio moriturus, & hæc tibi porto
 Dona prius. Dixit, telumque intorsit in hostem:

867. *Consueta.* Quibus Rhœbus assueverat.

880. *Nec Divûm parcimus ulli.* Deos omnes pariter
 accusamus, nullum veneramus.

Inde aliud super atque aliud figitque, volatque
Ingenti gyro; sed sustinet aureus umbo.

885 Ter circum adstantem lævos equitavit in orbes,
Tela manu jaciens: ter secum Troïus heros
Immanem ærato circumfert tegmine sylvam.
Inde ubi tot traxisse moras, tot spicula tædet
Vellere, & urgetur pugnâ congressus iniquâ:

890 Multa movens animo, jam tandem erumpit, & inter
Bellatoris equi cava tempora conjicit hastam.
Tollit se arrectum quadrupes, & calcibus auras
Verberat, effusumque equitem super ipse secutus
Implicat, ejectoque incumbit cernuus armo.

895 Clamore incendunt cælum Troesque Latinique.
Advolat Æneas, vaginâque eripit enssem,
Et super hæc: Ubi nunc Mezentius acer, & illa
Effera vis animi? Contrâ Tyrrhenus, ut auras
Suspiciens hausit cælum, mentemque recepit:

900 Hostis amare, quid increpitas, mortemque minaris?
Nullum in cæde nefas; nec sic ad prælia veni,
Nec tecum meus hæc pepigit mihi fœdera Lausus.
Unum hoc, per, si qua est victis venia hostibus, oro,
Corpus humo patiare tegi: scio acerba meorum

905 Circumstare odia, hunc, oro, defende furorem;
Et me confortem nati concede sepulcro.

Hæc loquitur, juguloque haud infcius accipit enssem,
Undantique animam diffundit in arma cruore.

885. *Lævos . . . in orbes.* Ita ut Æneam in medio stan-
tem ad sinistram manum haberet.

887. *Sylvam.* Telorum clypeo inhærentium.

892. *Tollit se arrectum quadrupes.* Equus in pedes
posteriores erigitur: mox in anteriores recidens, poste-
rioribus aëra verberat: inde effusum equitem ipse securus,
desuper opprimit, & cernuus seu in caput prolapsus,
incumbit armo in ejectum Mezentium.

901. *Nec sic ad prælia veni.* Ut nempe vitam ab hoste
peterem.

903. *Per, si qua.* Per veniam, si qua est venia, si
quid est quod concedi æquum sit victis hostibus.

908. *Animam diffundit . . . cruore.* Animam emittit
cum sanguine. Sic suprâ 487. *Undâ eademque viâ san-
guisque animusque sequuntur.* Veteres quidam putabant
animam habere sedem in sanguine.

ÆNEIDOS

LIBER UNDECIMUS.

OCEANUM interea surgens Aurora reliquit.
 Æneas (quamquam & fociis dare tempus humanis
 Præcipitant curæ, turbataque funere mens est)
 Vota Deum primo victor solvebat Eoo.
 Ingentem quercum decisis undique ramis
 Constituit tumulo, fulgentiaque induit arma,
 Mezentî ducis exuvias, tibi, magne, tropæum,
 Bellipotens: aptat rorantes sanguine cristas,
 Telaque trunca viri, & his sex thoraca petitem
 Perfoffumque locis; clypeumque ex ære sinistra
 Subligat, atque ensen collo suspendit eburnum.
 Tum socios (namque omnis eum stipata tegebat
 Turba ducum) sic incipiens hortatur ovantes:
 Maxima res effecta, viri: timor omnis abesto,
 Quod superest. Hæc sunt spolia & de rege superbo
 Primitiæ: manibusque meis Mezentius hic est.
 Nunc iter ad regem nobis murosque Latinos.
 Arma parate animis, & spe præsumite bellum;

3. *Funere.* Pallantis scil. cujus apparabantur exsequiæ.

9. *Trunca.* Perfracta: arma enim in tropæo nec integra nec incruenta esse debebant. Hinc *cristæ* rorant sanguine, *lorica* locis duodecim perfoffa

14. *Timor omnis abesto, quod superest.* Quod nobis agendum superest timorem vobis nullum incutiat. *De rege superbo.* i e, crudeli, ab humanitate alieno. Vide Æn. 8. 196.

18. *Arma parate animis.* Hypallage, Parate animos armis seu ad arma, & propinquum certamen jam nunc sperate, expectate. Eodem sensu dixit Æn. 10. 259. *Animos aptent armis pugnaque parent se.* Utrumque verò complexus est Æn. 9. 158. *Pugnam sperate parati.*

- Ne qua mora ignaros, ubi primum vellere signa
 20 Annuerint Superi, pubemque educere castris,
 Impediat, segnesque metu sententia tardet.
 Interea socios inhumataque corpora terræ
 Mandemus; qui solus honos Acheronte sub imo est.
 Itē, ait, egregias animas, quæ sanguine nobis
 25 Hanc patriam peperere suo, decorate supremis
 Muneribus; mœstamque Evandri primus ad urbem
 Mittatur Pallas, quem non virtutis egentem
 Abstulit atra dies, & funere merfit acerbo.
 Sic ait illacrymans, recipitque ad limina gressum,
 30 Corpus ubi exanimi positum Pallantis Accetes
 Servabat senior, qui Parrhasio Evandro
 Armiger antè fuit; sed non felicibus æquē
 Tum comes auspiciis caro datus ibat alumno.
 Circū omnes famulūmque manus, Trojanaque turba,
 35 Et mœstum Iliades crinem de more solutæ.
 Ut verò Æneas foribus sese intulit altis,
 Ingentem gemitum tunsis ad sidera tollunt
 Pectoribus, mœstoque immugit regia luctu.
 Ipse caput nivei fultum Pallantis & ora
 40 Ut vidit, levique patens in pectore vulnus
 Cuspidis Ausoniæ, lacrymis ita fatur obortis:
 Tene, inquit, miserande puer, cum læta veniret,
 Invidit fortuna mihi, ne regna videres
 Nostra, neque ad sedes victor veherere paternas?
 45 Non hæc Evandro de te promissa parenti
 Discedens dederam, cum me complexus euntem
 Mitteret in magnum imperium, metuensque moneret
 Acres esse vitos, cum durâ prœlia gente.
 Et nunc ille quidem, spe multū captus inani,
 50 Fors & vota facit, cumulatque altaria donis:

19. *Ne qua mora ignaros.* Ne, si ignoretis adesse certamen *ubi primum* &c. moretur vos aliquid, & *sententia*, incerta scil. & dubia, segnem metum, & tarditatem vobis afferat.

27. *Non virtutis egentem.* Figura *Λιότῆς* pro, magnâ virtute præditum.

33. *Ibat.* Erat. Ire, ut & vivere, nonnumquam vicem explent apud poetas verbi duntaxat substantivi.

Nos juvenem exanimum, & nil jam cœlestibus ullis
Debentem, vano mœsti comitamur honore.

Infelix, nati funus crudele videbis.

Hi nostri reditus, exspectatique triumphi:

Hæc mea magna fides. At non, Evandre, pudendis 55

Vulneribus pulsum aspicias; nec sospite dirum

Optabis nato funus pater. Hei mihi, quantum

Præsidium, Aufonia, & quantum tu perdis, iuile!

Hæc ubi deflevit, tolli miserabile corpus

Imperat; & toto lectos ex agmine mittit 60

Mille viros, qui supremum comitentur honorem,

Interfintque patris lacrymis: solatia luctûs

Exigua ingentis, misero sed debita patri.

Haud segnes alii crates & molle feretrum

Arbuteis texunt virgis & vimine querno; 65

Exstructosque toros obtentu frondis inumbrant.

Hîc juvenem agresti sublimem stramine ponunt:

Qualem virgineo demessum police florem

Seu mollis violæ, seu languentis hyacinthi;

Cui neque fulgor adhuc, necdum sua forma recessit: 70

Non jam mater alit tellus, viresque ministrat.

Tum geminas vestes, ostroque auroque rigentes,

Extulit Æneas, quas illi læta laborum

Ipsa suis quondam manibus Sidonia Dido

51. *Nil jam cœlestibus.* Non jam imperio cœlestium Deorum subjacentem. Morte enim in jus ditionemque Deorum inferorum transferat.

55. *Hæc mea magna fides.* Quâ spondebam patri Pallanta redituum incolumem.

56. *Nec sospite.* Nec eò adigêris pater, ut nato per ignaviam & infamiam salvo & *sospite*, ipse tibi mortem acerbam exoptes.

59. *Deflevit.* Vide quæ annotavimus *Æn.* 10. 809.

64. *Crates & molle feretrum.* Figura *ἐν δὴ δυνάμει*, Virgilio perquam familiaris. Crates feretri mollis.

66. *Obtentu frondis.* Frondibus obtentis.

67. *Agresti stramine.* i e, in agris decerpto. Sic vocat frondes quæ corpori Pallantis supponuntur. Propriè *stramen* est id quod substernitur.

72. *Vestes ostroque auroque rigentes.* Pannos purpureos auro intertexto rigentes.

- 75 Fecerat, & tenui telas discreverat auro.
 Harum unam juveni, supremum mœstus honorem
 Induit; arsurasque comas obnubit amictu.
 Multaque præterea Laurentis præmia pugnae
 Aggerat, & longo prædam jubet ordine duci.
- 80 Addit equos & tela, quibus spoliaverat hostem.
 Vinxerat & post terga manus, quos mitteret umbris
 Inferias, cæso sparsuros sanguine flammam;
 Indutosque jubet truncos hostilibus armis
 Ipsos ferre duces, inimicaque nomina figi.
- 85 Ducitur infelix ævo confectus Accætes,
 Pectora nunc foedans pugnis, nunc unguibus ora:
 Sternitur & toto projectus corpore terræ.
 Ducunt & Rutulo perfusos sanguine currus.
 Post bellator equus positus insignibus Æthon
- 90 It lacrymans, guttisque humectat grandibus ora.
 Hastam alii galeamque ferunt; nam cetera Turnus
 Victor habet. Tum mœsta phalanx Teucrique se-
 quuntur,
 Tyrrhenique duces, & versis Arcades armis.
 Postquam omnis longè comitum processerat ordo,
- 95 Substitit Æneas, gemituque hæc addidit alto:
 Nos alias hinc ad lacrymas eadem horrida belli
 Fata vocant. Salve æternum mihi, maxime Palla,
 Æternumque vale. Nec plura effatus, ad altos
 Tendebat muros, gressumque in castra ferebat.
- 100 Jamque oratores aderant ex urbe Latina,
 Velati ramis oleæ, veniamque rogantes;
 Corpora, per campos ferro quæ fusa jacebant,
 Redderet, ac tumulo fineret succedere terræ:
 Nullum cum victis certamen & æthere cassis:

77. *Amictu.* Panni scil. alterius.

81. *Vinxerat & post terga manus* Vide Æn. 10. 517.

84. *Inimicaque nomina figi.* Et affigi tropæis illis nomina hostium, quibus arma detracta erant.

93. *Versis . . . armis.* Hic arma sumuntur pro telis, ut & sæpius alibi. Hastarum cuspidibus in terram conversis.

101. *Velati ramis oleæ.* Vide Æn. 7. 154. *Veniamque rogantes.* Orantes concedi sibi petitionem, ut scil. corpora occisorum reddantur. Hinc infra 107. *Prosequitur vinctis.* i. e., petitioni annuit.

Parceret hospitibus quondam focerisque vocatis. 105
 Quos bonus Æneas, haud aspernanda precantes
 Prosequitur veniâ, & verbis hæc insuper addit:
 Quænam vos tanto fortuna indigna, Latini,
 Implicuit bello, qui nos fugiatis amicos?
 Pacem me exanimis & Martis sorte peremptis 110
 Oratis? equidem & vivis concedere vellem.
 Nec veni, nisi fata locum sedemque dedissent;
 Nec bellum cum gente gero. Rex nostra reliquit
 Hospitia, & Turni potius se credidit armis.
 Æquiùs huic Turnum fuerat se opponere morti: 115
 Si bellum finire manu, si pellere Teucros
 Apparat, his mecum decuit concurrere telis:
 Vixet, cui vitam Deus aut sua dextra dedisset.
 Nunc ite, & miseris supponite civibus ignem.
 Dixerat Æneas: olli obstupuerunt silentes, 120
 Conversique oculos inter se atque ora tenebant.
 Tum senior, semperque odiis & crimine Drances
 Infestus juveni Turno, sic ore vicissim
 Orsa refert: O famâ ingens, ingentior armis,
 Vir Trojane, quibus cœlo te laudibus æquem? 125
 Justitiæne prius mirer, belline laborum?
 Nos vero hæc patriam grati referemus ad urbem;
 Et te, si qua viam dederit fortuna, Latino
 Jungemus regi: quærat sibi fœdera Turnus.
 Quin & fatales murorum attollere moles, 130

105. *Hospitibus... focerisque vocatis.* Latinus enim
 Æn. 7. 260. hospitium, fœdus & affinitatem cum
 Ænea spondit.

118. *Vixet.* Syncope, pro *vixisset.*

121. *Conversique oculos... atque ora tenebant.* i.e.,
 habebant oculos ac vultus inter se obversos, seu, mu-
 tuo sese aspectu intuebantur.

122. *Crimine.* Criminationibus.

126. *Justitiæne prius mirer.* Hellenismus, pro, justiti-
 tiamne, an opera militaria magis mirer? Græci autem
 generandi casum usurpant subauditâ præpositione ὑπὲρ,
 aut alia simili. Sic infra 280. *Nec veterum memini la-
 torum malorum.* Sic & Horatius: *Daunus agrestium reg-
 navit populorum.* Vide infra 416.

- Saxaque subvectare humeris Trōjana iuvabit.
 Dixerat hæc; unoque omnes eadem ore fremebant.
 Bis fenos pepigere dies; & pace sequestrâ
 Per sylvas Teucris, mixtique impunè Latini,
 135 Erravere jugis. Ferro sonat ista bipenni
 Fraxinus: evertunt actas ad sidera pinus:
 Robora nec cuneis, & olentem scindere cedrum,
 Nec plaustris cessant vectare gementibus ornos.
 Et jam fama volans, tanti prænuntia luctûs,
 140 Evandrum Evandrique domos & mœnia complet,
 Quæ modò victorem Latio Pallanta ferebat.
 Arcades ad portas ruere, & de more vetusto
 Funereas rapuere faces: lucet via longo
 Ordine flammaram, & latè discriminat agros.
 145 Contrâ turba Phrygum veniens plangentia jungunt
 Agmina. Quæ postquam matres succedere tectis
 Viderunt, mœstam incendunt clamoribus urbem.
 At non Evandrum potis est vis ulla tenere;
 Sed venit in medios: feretro Pallanta reposito
 150 Procumbit super, atque hæret lacrymansque ge-
 mensque;
 Et via vix tandem voci laxata dolore est:
 Non hæc, ô Palla, dederas promissa parenti,
 Cautiùs ut sævo velles te credere Marti.
 Haud ignarus eram quantum nova gloria in armis,
 155 Et prædulce decus primo certamine posset.
 Primitiæ juvenis miseræ, bellique propinqui
 Dura rudimenta, & nulli exaudita Deorum
 Vota precesque meæ! tuque, ô sanctissima conjux,
 Felix morte tuâ, neque in hunc servata dolorem!

132. *Uno . . . ore fremebant.* Consentiente oris fremitu probabant.

133. *Pace sequestrâ.* Intermediâ; sic vocat inducias, quæ mediæ sunt inter bellum præteritum & futurum: sequester is dicitur, apud quem plures deponunt rem aliquam de qua controversia est, qui proinde inter eos velut medius est, & cuius illi fidem sequuntur.

142. *Ruere.* Supple, *cæperunt.*

149. *Feretro . . . reposito.* Feretro reposito procumbit super Pallanta.

Contrà ego vivendo vici mea fata, superstes
 Restarem ut genitor. Troum focia arma secutum
 Obruerent Rutuli telis: animam ipse dedissem;
 Atquæ hæc pompa domum me, non Pallanta, re-
 ferret.

Nec vos arguerim, Teucris, nec fœdera, nec quas
 Junximus hospitio dextras: fors ista senectæ
 Debita erat nostræ. Quòd si immatura manebat
 Mors natum; cæsis Volscorum millibus antè,
 Ducentem in Latium Teucros, cecidisse juvabit.
 Quin ego non alio digner te funere, Palla,
 Quàm pius Æneas, & quàm magni Phryges, & quàm
 Tyrrhenique duces, Tyrrhenûm exercitus omnis.
 Magna tropæa ferunt, quos dat tua dextera letho.
 Tu quoque nunc itares immanis truncus in armis,
 Effet par ætas & idem si robur ab annis,
 Turne. Sed infelix Teucros quid demoror armis?
 Vadite, & hæc memores Regi mandata referte:
 Quòd vitam moror invisam, Pallante perempto,
 Dextera causa tua est, Turnum natoque patrique
 Quam debere vides: meritis vacat hic tibi solus
 Fortunæque locus. Non vitæ gaudia quæro,
 Nec fas; sed nato manes perferre sub imos.

Aurora interea miseris mortalibus almam
 Extulerat lucem, referens opera atque labores.
 Jam pater Æneas, jam curvo in littore Tarchon

160. *Vici mea fata.* Ultra solitos naturæ limites vi-
 vendo processi.

161. *Arma secutum obruerent.* Utinam me Teucro-
 rum arma secutum Rutuli obruissent!

169. *Non alio . . . funere.* Non aliâ exsequiarum
 pompâ.

172. *Tropæa ferunt, quos &c.* Truncos gerunt hu-
 meris indutos armis eorum, quos &c.

173. *Tu quoque nunc itares.* Nunc quoque truncus
 immanis vestiretur armis tuis, ô Turne, si Pallas ætate,
 & sumpto ab annis robore, tibi compar fuisset.

178. *Dextera.* Virtus ac fortitudo tua.

179. *Meritis vacat hic tibi solus fortunæque locus.* Ea
 sola tibi & fortunæ ratio superest de me bene merendi.

- 185 Constituere pyras : huc corpora quisque suorum
More tulere patrum ; subjectisque ignibus atris
Conditur in tenebras altum caligine cœlum.
Ter circum accensos cincti fulgentibus armis
Decurrere rogos : ter mœstum funeris ignem
190 Lustravere in equis , ululatusque ore dedere.
Spargitur & tellus lacrymis , sparguntur & arma :
It cœlo clamorque virum , clangorque tubarum.
Hinc alii spolia occisis derepta Latinis
Conjiciunt igni , galeas , ensesque decoros ,
195 Frenaque , ferventesque rotas : pars munera nota ,
Ipforum clypeos , & non felicia tela.
Multa boum circa mactantur corpora morti ;
Setigerosque fues , raptasque ex omnibus agris
In flammam jugulant pecudes : tum littore toto
200 Ardentes spectant socios , semiuस्ताque fervant
Busta ; neque avelli possunt , nox humida donec
Invertit cœlum stellis fulgentibus aptum.
Nec minus & miseri diversa in parte Latini
Innumeras struxere pyras ; & corpora partim
205 Multa virum terræ infodiunt , avectaue partim
Finitimos tollunt in agros , urbique remittunt.
Cetera , confusæque ingentem cædis acervum ,
Nec numero , nec honore cremant. Tunc undique
vasti
Certatim crebris collucent ignibus agri.
210 Tertia lux gelidam cœlo dimoverat umbram :
Mœrentes altum cinerem & confusa ruebant

186. *More . . . patrum.* Nimirum apud Trojanos , Tyrrhenos , Arcadas diversa erant exsequiarum solennia. Riturum ergo suæ quisque gentis sequitur.

189. *Decurrere.* Nempe pedites : equites *lustravere.* De hac voce vide *Æn.* 5. 578.

194. *Igni.* In dandi casu , pro , in ignem. Sic suprâ , *It cœlo clamor* , pro , ad cœlum : & ita sæpissime Virgilius.

202. *Stellis fulgentibus aptum.* Vide *Æn.* 4. 482.

208. *Nec numero nec honore.* Nec numerando corpora , nec privis solennitatibus prosequendo.

211. *Ruebant.* Eruebant , extrahebant.

Ossa focis, tepidoque onerabant aggere terræ.
 Jam verò in tectis prædivitis urbe Latini
 Præcipuus fragor, & longi pars maxima luctûs.
 Hîc matres, miseræque nurus, hîc cara sororum 215
 Pectora mœrentum, puerique parentibus orbi
 Dirum execrantur bellum, Turnique hymenæos;
 Ipsum armis, ipsumque jubent decernere ferro,
 Qui regnum Italiæ & primos sibi poscat honores.
 Ingravat hæc sævus Drances, solumque vocari 220
 Testatur, solum posci in certamina Turnum.
 Multa simul contrà variis sententia dictis
 Pro Turno, & magnum Reginae nomen obumbrat:
 Multa virum meritis sustentat fama tropæis.
 Hos inter motus, medio in flagrante tumultu, 225
 Ecce super mœsti magna Diomedis ab urbe
 Legati responsa ferunt: nihil omnibus actum
 Tantorum impensis operum: nil dona neque aurum,
 Nec magnas valuisse preces: alia arma Latinis
 Quærenda, aut pacem Trojano ab rege petendum. 230
 Deficit ingenti luctu rex ipse Latinus.
 Fatalem Anean manifesto numine ferri
 Admonet ira Deûm, tumulique ante ora recentes.
 Ergo concilium magnum, primosque suorum
 Imperio accitos alta intra limina cogit. 235
 Olli convenere, fluuntque ad regia plenis
 Tecta viis. Sedet in mediis, & maximus ævo,
 Et primus sceptris, haud lætâ fronte, Latinus.
 Atque hîc legatos Ætola ex urbe remissos,
 Quæ referant, fari jubet; & responsa reposcit 240
 Ordine cuncta suo. Tum facta silentia linguis,

213. *In tectis prædivitis urbe Latini.* In ædibus Latini, qui Laurentis urbis opulentiâ ceteros anteibat.

220. *Sævus Drances.* Vide suprâ 122.

222. *Multa simul contrà.* Adversus hæc verba Drancis multi pro Turno sentiunt, & sententiam suam peragunt variis dictis.

230. *Pacem... petendum.* αἰτίον εἰρήνην. Usurpavit gerundium, & ei regimen adjunxit.

238. *Primus sceptris.* Qui regni dignitate ceteris regibus præstabat. Vide suprâ 213.

Et Venulus dicto parens ita farier inquit:

- Vidimus, ô cives, Diomedem Argivaque castra,
 Atque iter emensi, casus superavimus omnes;
 245 Contigimusque manum, quâ concidit Ilia tellus.
 Ille urbem Argyripam patriæ cognomine gentis
 Victor Gargani condebat Iapygis arvis.
 Postquam introgressi, & coram data copia fandi,
 Munera præferimus, nomen patriamque docemus;
 250 Qui bellum intulerint, quæ causa attraxerit Arpos.
 Auditis ille hæc placido sic reddidit ore:
 O fortunatæ gentes, Saturnia regna,
 Antiqui Aufonii; quæ vos fortuna quietos
 Sollicitat, suadetque ignota laceßere bella?
 255 Quicumque Iliacos ferro violavimus agros
 (Mitto ea, quæ muris bellando exhausta sub altis,
 Quos Simoïs premat ille viros) infanda per orbem
 Supplicia, & scelerum pœnas expendimus omnes,
 Vel Priamo miseranda manus. Scit triste Minervæ
 260 Sidus, & Euboicæ cautes, ultorque Caphareus,
 Militia ex illa diversum ad littus adacti,
 Attrides Protei Menelaüs ad usque columnas
 Exfulat: Ætnæos vidit Cyclopas Ulyßes.
 Regna Neoptolemi referam, versosque Penates
 265 Idomenei? Libycone habitantes littore Locros?
 Ipse Mycenæus magnorum ductor Achivum
 Conjugis infandæ prima intra limina dextrâ
 Oppetiit: devictam Asiam subsedit adulter,

242. *Farier inquit.* *Farier* antiquè, pro, fari. *Inquit* verbum defectivum, quod usurpatur modò pro *incipit*, ut hoc loco; modo pro *inquit*, ut Æn. 5. 708.

255. *Violavimus.* Vastavimus *sacros*, & quos nefas erat attingere. *Sacra* dicuntur *violari*. Vide infra 277.

259. *Scit triste Minervæ sidus.* Sidus videtur hic sumi pro tempestate. Vide Æn. 5. 628. Itaque Minervæ *sidus* erit ipsa tempestas, quâ ad Eubœam & promontorium Capharea Pallas Ajacis Oïlei impjetatem ulta est. Vide ÆR. I. 39.

268. *Devictam Asiam.* Metonymicè, pro, Asiæ debellatorem. *Subsedit* autem interpretamur, ex improvîso adortus est, invasit, intercept: metaphora inde ductâ, quod in legione Romana Triarii, seu tertia acies, dext-

Invidisse

Invidisse Deos, patriis ut redditus oris
 Conjugium optatum & pulchram Calydonā viderem? 270
 Nunc etiam horribili visu portenta sequuntur:
 Et socii admissis petierunt æthera pennis,
 Fluminibusque vagantur aves (heu dira meorum
 Supplicia!) & scopulos lacrymosis vocibus implent.
 Hæc adeo ex illo mihi jam speranda fuerunt 275
 Tempore, cum ferro cœlestia corpora demens
 Appetii, & Veneris violavi vulnere dextram.
 Ne verò, ne me ad tales impellite pugnas.
 Nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum
 Pergamā, nec veterum memini lætorve malorum. 280
 Munera, quæ patriis ad me portatis ab oris,
 Vertite ad Ænean. Stetimus tela aspera contra,
 Contulimusque manus: experto credite, quantus
 In clypeum assurgat, quo turbine torqueat hastam.
 Si duo præterea tales Idæa tulisset 285
 Terra viros, ultro Inachias venisset ad urbes
 Dardanus, & versis lugeret Græcia fati.
 Quicquid apud duræ cessatum est mœnia Trojæ,
 Hectoris Æneæque manu victoria Graiū
 Hæsit, & in decimum vestigia rettulit annum. 290
 Ambo animis, ambo insignes præstantibus armis:
 Hic pietate prior. Coëant in fœdera dextræ,
 Quà datur: ast armis concurrant arma cavete.
 Et responsa simul quæ sint, Rex optime, regis

tero genu subsidentes, repente, si res posceret, exsur-
 gebant, invadebantque hostem. Hinc *subseffor* dicitur,
 qui delitescens insidiatur, & insidiis circumventum in-
 terimit. Eo, quo volumus, sensu Lucanus dixit, *Jure*
incerto mundi subfidere regnum.

275. *Speranda.* Expectanda, metuenda. Sic Ecl. 8.

276. *Quid non speremus amantes.*

280. *Lætorve malorum.* Vide suprā 126.

282. *Stetimus tela aspera contra, contulimusque ma-*
nus. Eminus & cominus pugnavimus.

287. *Dardanus.* Vel rex Trojanus, vel ipsi Trojani,
 a rege Dardano oriundi. *Versis.* Conversis, mutatis, ita
 ut, victoribus Trojanis, Græcia devicta lugeret.

293. *Quà datur.* Quacumque id ratione fieri datur,
 seu potest.

- 295 Audisti, & quæ sit magno sententia bello.
 Vix ea legati; variusque per ora cucurrit
 Ausonidum turbata fremor: ceu saxa morantur
 Cum rapidos amnes; sit clauso gurgite murmur,
 Vicinæque fremunt ripæ crepitantibus undis.
- 300 Ut primum placati animi, & trepida ora quierunt,
 Præfatus Divos, folio Rex infit ab alto:
 Antè equidem summa de re statuissè, Latini,
 Et vellem, & fuerat melius: non tempore tali
 Cogere concilium, cum muros adsidet hostis.
- 305 Bellum importunum, cives, cum gente Deorum
 Invictisque viris gerimus, quos nulla fatigant
 Prælia, nec victi possunt absistere ferro.
 Spem si quam accitis Ætolum habuistis in armis,
 Ponite: spes sibi quisque; sed hæc quàm angustâ vi-
 detis.
- 310 Cetera quâ rerum jaceant perculsa ruinâ,
 Ante oculos interque manus sunt omnia vestras.
 Nec quemquam incuso: potuit quæ plurima virtus
 Esse, fuit: toto certatum est corpore regni.
 Nunc adeo, quæ sit dubiæ sententia menti
- 315 Expediam; & paucis (animos adhibete) docebo.
 Est antiquus ager, Tusco mihi proximus amni,
 Longus in occasum fines super usque Sicanos,
 Aurunci Rutulique ferunt, & vomere duos
 Exercent colles, atque horum asperrima pascunt.
- 320 Hæc omnis regio & celsi plaga pinea montis
 Cedat amicitia Teucrorum: & fœderis æquas
 Dicamus leges, sociosque in regna vocemus.
 Confidant, si tantus amor, & mœnia condant.
 Sin alios fines aliamque capeffere gentem
- 325 Est animus, possuntque solo decedere nostro;
 Bis denas Italo texamus robore naves,
 Seu plures complere valent: jacet omnis ad undam

310. *Cetera quâ rerum.* Quanta ruina res ceteras, alia omnia perculerit ac prostraverit, videtis planè oculis, & manu velut sentitis.

319. *Horum asperrima pascunt.* Loca regionis, quæ ob asperitatem montium coli & arari non possunt, pascuis reservant.

Materies : ipsi numerumque modumque carinis
 Præcipiant ; nos æra , manus , navalia demus.
 Præterea , qui dicta ferant & fœdera firment , 330
 Centum oratores prima de gente Latinos
 Ire placet , pacisque manu prætendere ramos ,
 Munera portantes , aurique eborisque talenta ,
 Et fellam regni trabeamque insignia nostri.
 Consulite in medium , & rebus succurrite fessis. 335
 Tum Drances idem infensus , quem gloria Turni
 Obliquâ invidiâ stimulisque agitabat amaris ,
 Largus opum , & linguâ melior , sed frigida bello
 Dextera , consiliis habitus non futilis auctor ,
 Seditioe potens (genus huic materna superbum 340
 Nobilitas dabat , incertum de patre ferebat)
 Surgit , & his onerat dictis , atque aggerat iras :
 Rem nulli obscuram , nostræ nec vocis egentem ,
 Consulis , ô bone Rex. Cuncti se scire fatentur
 Quid fortuna ferat populi , sed dicere mussant. 345
 Det libertatem fandi , flatumque remittat ,
 Cujus ob auspicium infaustum moresque sinistros
 (Dicam equidem , licet arma mihi mortemque mi-
 netur)
 Lumina tot cecidisse ducum , totamque videmus
 Confedisse urbem luctu ; dum Troia tentat 350

329. *Æra*. Quibus rostra navium muniantur : *manus* , artifices , qui naves ædificent : *navalia* , cetera omnia navibus instruendis necessaria , putà funes , vela &c.

332. *Pacisque manu prætendere ramos*. Vide *Æn.* 7. 154.

333. *Aurique eborisque talenta*. Eam auri & eboris copiam , quæ sit plurium talentorum. De talento Virgiliano vide quæ annotavimus *Æn.* 5. 112.

339. *Consiliis habitus non futilis auctor*. Habitus in consiliis auctor non spernendus , seu is qui sententiæ suæ pondus & auctoritatem dare posset.

345. *Dicere mussant*. Per metum cunctantur loqui. Est autem *mussare* depressâ voce loqui seu murmurare , ut solent , qui aut verentur ne quis audiat , aut secum ipsi tacitè deliberant.

347. *Moresque sinistros*. Sic vocat pravam in Turno sentiendi & agendi rationem , quippe qui non publicæ sed privatæ utilitatis respectu bellum gereret.

- Unum etiam donis istis, quæ plurima mitti
Dardanidis dicique jubes, unum, optime regum,
Adjicias; nec te ullius violentia vincat,
355 Quin natam egregio genere dignisque hymenæis
Des pater, & pacem hanc æterno fœdere jungas.
Quòd si tantus habet mentes & pectora terror,
Ipsum obtestemur, veniamque oremus ab ipso;
Cedat jus proprium Regi, patriæque remittat.
360 Quid miseros toties in aperta pericula cives
Projicis, ô Latio caput horum & causa malorum?
Nulla salus bello: pacem te poscimus omnes,
Turne, simul pacis solum inviolabile pignus.
Primus ego (invisum quem tu tibi fingis, & esse
365 Nil moror) en supplex venio; miserere tuorum,
Pone animos, & pulsus abi: sat funera fusi
Vidimus, ingentes & desolavimus agros.
Aut si fama movet, si tantum pectore robur
Concipis, & si adeo dotalis regia cordi est;
370 Aude, atque adversum fidens fer pectus in hostem.
Scilicet, ut Turno contingat regia conjux,
Nos, animæ viles, inhumata infletaque turba,
Sternamur campis. Et jam tu, si qua tibi vis,
Si patrii quid Martis habes, illum aspice contra,
375 Qui vocat.
Talibus exarsit dictis violentia Turni:
Dat gemitum, rumpitque has imo pectore voces:
Larga quidem, Drance, semper tibi copia fandi,
Tum cum bella manus poscunt; patribusque vocatis,
380 Primus ades: sed non replenda est curia verbis,

353. *Mitti . . . dicique.* Portari & promitti.

358. *Veniamque oremus ab ipso.* Et ab ipso enixè petamus hanc gratiam, ut cedat regi, & remittat patriæ jus, quod est ipsis proprium, neque avelli nisi per summam injuriam potest.

367. *Desolavimus agros.* Vastos, vacuos fecimus, agricolas ad militiam cogendo. Dixit enim Æn. 8. 2. *Latos vastant cultoribus agros.*

374. *Si patrii quid Martis habes.* Si quid habes animi illius virilis & bellicosi, quo se jactat patria tua,

379. *Manus. Opera, facta, non verba.*

Quæ tuto tibi magna volant, dum distinet hostem
 Agger murorum, nec inundant sanguine fossæ.
 Proinde tona eloquio, solitum tibi; meque timoris
 Argue tu, Drance, quando tot stragis acervos
 Teucrorum tua dextra dedit, passimque tropæis 385
 Insignis agros. Possit quid vivida virtus,
 Experiare licet: nec longè scilicet hostes
 Quærendi nobis; circumstant undique muros.
 Imus in adversos? Quid cessas? an tibi Mavors
 Ventosa in lingua pedibusque fugacibus istis 390
 Semper erit?
 Pulsus ego! aut quisquam meritò, fœdissime, pulsum
 Arguet? Iliaco tumidum qui crescere Tybrim
 Sanguine, & Evandri totam cum stirpe videbit
 Procubuisse domum, atque exsutos Arcadas armis? 395
 Haud ita me experti Bitias & Pandarus ingens,
 Et quos mille die victor sub tartara misi,
 Inclusus muris hostilique aggere septus.
 Nulla salus bello. Capiti cane talia demens
 Dardanio, rebusque tuis. Proinde omnia magno 400
 Ne cessa turbare metu, atque extollere vires
 Gentis bis victæ, contrà premere arma Latini.
 Nunc & Myrmidonum proceres Phrygia arma tre-
 miscunt,
 Nunc & Tydides, & Larissæus Achilles;
 Amnis & Hadriacas retro fugit Aufidus undas. 405
 Vel cùm se pavidum contra mea jurgia fingit
 Artificis scelus; & formidine crimen acerbat.

381. *Distinet.* Disjunctum a te & separatum tenet.

385. *Tropæis insignis.* Agros nobilitas tropæis insignibus.

389. *Mavors.* Animus virilis & bellicosus. Vide suprâ 374.

396. *Haud ita me experti.* Vide *Æn.* 9. 703. & quæ deinceps sequuntur.

399. *Cane talia.* Hæc infausta ominare duci Trojanorum, & tibi ipsi.

407. *Artificis scelus.* Metonymicè, scelestus artifex, qui per scelus formidinem simulet. *Crimen* pro criminatione, ut suprâ 122.

- Numquam animam talem dextrâ hâc (abfiste moveri)
 Amittes : habitet tecum , & sit pectore in isto.
- 410 Nunc ad te & tua magna , pater , consulta revertor.
 Si nullam nostris ultra spem ponis in armis ;
 Si tam deserti fumus , & semel agmine verso
 Funditus occidimus , neque habet fortuna regressum :
 Oremus pacem , & dextras tendamus inertes.
- 415 Quamquam ô ! si solitæ quicquam virtutis adesset ,
 Ille mihi ante alios , fortunatusque laborum ,
 Egregiusque animi , qui , ne quid tale videret ,
 Procubuit moriens , & humum semel ore momordit.
 Sin & opes nobis , & adhuc intacta Juventus ,
- 420 Auxilioque urbes Italæ populique supersunt ;
 Sin & Trojanis cum multo gloria venit
 Sanguine ; sunt illis sua funera , parque per omnes
 Tempestas : cur indecores in limine primo
 Deficimus ? cur ante tubam tremor occupat artus ?
- 425 Multa dies , variique labor mutabilis ævi
 Rettulit in melius : multos alterna revisens
 Ludit , & in solido rursus fortuna locavit.
 Non erit auxilio nobis Ætolus , & Arpi :
 At Messapus erit , felixque Tolumnius , & quos
- 430 Tot populi misere duces : nec tarda sequetur
 Gloria delectos Latio & Laurentibus agris.
 Est & Volscorum egregia de gente Camilla ,
 Agmen agens equitum & florentes ære catervas.
 Quòd si me solum Teuctri in certamina poscunt ,
- 435 Idque placet , tantùmque bonis communibus obsto ;
 Non adeo has exosa manus victoria fugit ,

416. *Fortunatus laborum , egregius animi.* More Græcorum. Sic suprâ 73. *Lata laborum.* Vide suprâ 126.

423. *In limine primo.* Initio statim belli. *Ante tubam.* Priusquam tuba signum pugnae dederit , i e , nondum ullo ingruente periculo.

425. *Dies , variique labor mutabilis ævi.* Tempus & eventus mutabiles ævi instabilis. Est autem *alterna fortuna* vicibus alternis adversa & propitia , quæ , quos deseruerat , *revisens* , ludit eos ac decipit , ab desperatione ad spem revocans.

433. *Florentes ære catervas.* Vide Æn. 7. 804.

Ut tanta quicquam pro spe tentare recusem.
 Ibo animis contrà : vel magnum præstet Achillem ,
 Factaque Vulcani manibus paria induat arma
 Ille licèt. Vobis animam hanc , soceroque Latino , 440
 Turnus ego , haud ulli veterum virtute secundus ,
 Devovi. Solum Æneas vocat : & vocet , oro.
 Nec Drances potius , sive est hæc ira Deorum ,
 Morte luat ; sive est virtus & gloria , tollat.
 Uli hæc inter se dubiis de rebus agebant 445
 Certantes : castra Æneas aciemque movebat.
 Nuntius ingenti per regia tecta tumultu
 Ecce ruit , magnisque urbem terroribus implet ,
 Instructos acie Tyberino a flumine Teucros ,
 Tyrrhenamque manum totis descendere campis. 450
 Extemplo turbati animi , concussaque vulgi
 Pectora , & arrectæ stimulis haud mollibus iræ.
 Arma manu trepidi poscunt , fremit arma juvenus ,
 Flent mœsti mussantque patres : hinc undique clamor
 Dissensu vario magnus se tollit in auras : 455
 Haud secus atque alto in luco cum fortè catervæ
 Confedere avium , piscofove amne Padusæ
 Dant sonitum rauci per stagna loquacia cycni.
 Immo , ait , ô cives , arrepto tempore , Turnus ,
 Cogite concilium , & pacem laudate sedentes : 460
 Illi armis in regna ruant. Nec plura locutus
 Corripuit sese , & tectis citus extulit altis.
 Tu , Voluse , armari Volscorum edice manipulis :

437. *Tanta . . . pro spe.* Ut spem tantam , ducendæ scil. Laviniaë , ratam faciam.

443. *Nec Drances potius.* Absit , ut sive ira deorum me manet in eo certamine , eam iram Drances pro me subeat ; sive me manet virtutis & gloriaë splendor , eum ille mihi virtutis splendorem & gloriaë præripiat. Ea nempe Turni mens est , ut Drancem nolit habere nec periculi nec gloriaë socium & participem.

453. *Trepidi.* Festini & alacres. Vide *Æn.* 9. 233. *Mussant.* i e , præ metu loqui verentur , aut submissa voce queruntur.

458. *Loquacia.* Cycnorum cantu resonantia.

- Duc, ait, & Rutulos: equitem Messapus in armis,
 465 Et cum fratre Coras latis diffundite campis.
 Pars aditus urbis firment, turreſque capeſſant:
 Cetera, quâ jūſſo, mecum manus inferat arma.
 Illicet in muros totâ diſcurritur urbe.
 Concilium ipſe pater & magna incœpta Latinus
 470 Deſerit, ac trifti turbatus tempore differt:
 Multaque ſe incuſat, qui non acceperit ultro
 Dardanium Ænean, generumque adſciverit urbi.
 Præfodiunt alii portas, aut ſaxa ſudeſque
 Subvectant: bello dat ſignum rauca cruentum
 475 Buccina. Tum muros variâ cinxere coronâ
 Matronæ puerique: vocat labor ultimus omnes.
 Nec non ad templum ſummaſque ad Palladis arces
 Subvehitur magnâ matrum Regina catervâ,
 Dona ferens: juxtâque comes Lavinia virgo,
 480 Cauſa malis tantis, oculos dejecta decoros.
 Succedunt matres, & templum thure vaporant,
 Et mœſtas alto fundunt de limine voces:
 Armipotens belli præſes, Tritonia virgo,
 Frange manu telum Phrygii prædonis, & ipſum
 485 Pronum ſterne ſolo, portifque effunde ſub altis.
 Cingitur ipſe furens certatim in prælia Turnus:
 Jamque adeo Rutulum thoraca indutus ahenis
 Horrebat ſquamis, ſuraſque incluſerat auro,
 Tempora nudus adhuc; laterique accinxerat enſem,
 490 Fulgebatque altâ decurrens aureus arce:
 Exultatque animis, & ſpe jam præcipit hoſtem:
 Qualis, ubi abruptis fugit præſepia vinclis

464. *Messapus*. Pro vocativo nomen ipſum uſurpat ex more & uſu Atticorum. Vide Æn. 8. 77. & 12. 192.

467. *Quâ jūſſo*. Quâ parte jūſſero. Sic Æn. 9. 154. *ſaxo*, pro, *fecero*.

473. *Præfodiunt alii portas*. Foſſas agunt ante portas, aut eas lapidum & lignorum ſtræ occludunt & muniunt.

477. *Ad templum ſummaſque... arces*. Ad templum Palladis ſitum in ſumma arce.

480. *Cauſa malis tantis*. Sic Mſſ. complures. Vulgò *cauſa mali tanti*; atque oculos dejecta decoros, i e, ex decore dejectos, demiſſos habens oculos.

491. *Spe jam præcipit hoſtem*. Spe ſuâ jam hoſtem aggreditur, & vincit.

Tandem liber equus, campoque potitus aperto;
 Aut ille in pastus armentaque tendit equarum;
 Aut assuetus aquæ perfundi flumine noto
 Emicat, arrectisque fremit cervicibus altè
 Luxurians, luduntque jubæ per colla, per armos.
 Obvia cui, Volscorum acie comitante, Camilla
 Occurrit, portisque ab equo regina sub ipsis
 Desiluit; quam tota cohors imitata relictis
 Ad terram defluxit equis. Tum talia fatur:
 Turne, sui meritò si qua est fiducia forti,
 Audeo, & Æneadûm promitto occurrere turmæ,
 Solaque Tyrrhenos equites ire obvia contra.
 Me sine prima manu tentare pericula belli:
 Tu pedes ad muros subsiste, & mœnia serva.
 Turnus ad hæc, oculos horrenda in virgine fixus:
 O decus Italiæ, virgo, quas dicere grates,
 Quasve referre parem? sed nunc, est omnia quando
 Iste animus supra, mecum partire laborem.
 Æneas, ut fama fidem, missique reportant
 Exploratores, equitum levia improbus arma
 Præmisit, quaterent campos: ipse ardua montis
 Per deserta jugo properans adventat ad urbem.
 Furta paro belli convexo in tramite sylvæ,
 Ut bivias armato obsidam milite fauces.
 Tu Tyrrhenum equitem collatis excipe signis:
 Tecum acer Messapus erit, turmæque Latinæ,
 Tiburnique manus. Ducis & tu concipe curam.
 Sic ait, & paribus Messapum in prælia dictis

500. *Cohors.* Pro, *turma*: nam equitum turmæ, pedum cohortes dicuntur.

507. *Oculos horrenda in virgine fixus.* Intuens fixis oculis virginem, quæ bellicoso habitu & apparatu terrorem incutiat.

509. *Est omnia quando iste animus supra.* Quum animus iste tuus excedat omnem dicendæ aut referendæ gratiæ copiam.

512. *Equitum levia arma.* Equites levis armaturæ.

515. *Furta belli.* Insidias. *Furtum* enim dicitur quicquid clam paratur aut perpetratur.

519. *Tiburnique manus.* Equites Tiburnæ civitatis, quorum duces Catillus & Coras. Vide Æn. 7. 670.

- Hortatur, sociosque duces; & pergit in hostem.
 Est curvo anfractu valles, accommoda fraudi
 Armorumque dolis; quam densis frondibus atrum
 Urget utrinque latus; tenuis quò semita ducit,
 § 25 Angustæque ferunt fauces, aditusque maligni.
 Hanc super, in speculis, summoque in vertice montis,
 Planities ignota jacet, tutique receptus,
 Seu dextrâ lævâque velis occurrere pugnæ,
 Sive instare jugis, & grandia volvere saxa.
 § 30 Huc juvenis notâ fertur regione viarum,
 Arripuitque locum, & sylvis insedit iniquis.
 Velocem interea superis in sedibus Opim,
 Unam ex virginibus sociis sacrâque catervâ,
 Compellabat, & has tristi Latonia voces
 § 35 Ore dabat: Graditur bellum ad crudele Camilla,
 O virgo, & nostris nequicquam cingitur armis,
 Cara mihi ante alias; neque enim novus iste Dianæ
 Venit amor, subitâque animum dulcedine movit.
 Pulsus ob invidiam regno, viresque superbas,
 § 40 Priverno antiquâ Metabus cùm excederet urbe,
 Infantem fugiens mediâ inter prælia belli
 Sustulit exsilio comitem, matrisque vocavit
 Nomine Casmillæ, mutatâ parte, Camillam.
 Ipse sinu præ se portans juga longa petebat
 § 45 Solorum nemorum: tela undique sæva premebant,
 Et circumfuso volitabant milite Volsci.
 Ecce fugæ medio summis Amasenus abundans
 Spumabat ripis: tantus se nubibus imber
 Ruperat. Ille, innare parans, infantis amore
 § 50 Tardatur, caroque oneri timet: omnia secum
 Versanti subitò vix hæc sententia sedit.

§ 22. *Valles*. Sic legit Servius cum vetustis exemplaribus. Vulgò *vallis*.

§ 39. *Superbas*. Crudeles intellige, & ab humanitate alienas. Vide Æn. 8. 196.

§ 45. *Solorum*. i.e., desertorum. Eodem sensu dicitur infra § 69. *Et solis exegit montibus ævum*.

§ 50. *Omnia secum versanti*. Quum omnia celeriter mente volvisset, vix tandem ad hanc sententiam flexit animum, seu hoc consilium probavit, & in eo acquievit.

Telum immanē manu validā quod fortē gerebat
 Bellator, solidum nodis & robore cocto,
 Huic natam, libro & sylvestri subere clausam,
 Implicat, atque habilem mediæ circumligat hastæ. 555
 Quam dextrā ingenti librans, ita ad æthera fatur:
 Alma, tibi hanc, nemorum cultrix Latonia virgo,
 Ipse pater famulam voveo: tua prima per auras
 Tela tenens supplex hostem fugit. Accipe, testor,
 Diva, tuam, quæ nunc dubiis committitur auris. 560
 Dixit, & adducto contortum hastile lacerto
 Immittit: sonuere undæ: rapidum super amnem
 Infelix fugit in jaculo stridente Camilla.
 At Metabus, magnā propiùs jam urgente catervā,
 Dat sese fluvio, atque hastam cum virgine victor 565
 Gramineo, donum Triviæ, de cespite vellit.
 Non illum tectis ullæ, non mœnibus urbes
 Accepere; neque ipse manus feritate dedisset.
 Pastorum & solis exegit montibus ævum.
 Hic natam in dumis interque horrentia lustra 570
 Armentalis equæ mammis & lacte ferino
 Nutribat, teneris immulgens ubera labris.
 Utque pedum primis infans vestigia plantis
 Institerat, jaculo palmas oneravit acuto;
 Spiculaque ex humero parvæ suspendit & arcum: 575
 Pro crinali auro, pro longæ tegmine pallæ,
 Tigridis exsuviae per dorsum a vertice pendent.
 Tela manu jam tum tenerâ puerilia torxit,
 Et fundam tereti circum caput egit habenâ,
 Strymoniamque gruem aut album dejecit olorem. 580
 Multæ illam frustra Tyrrhena per oppida matres
 Optavere nurum: solâ contenta Dianâ,
 Æternum telorum & virginitatis amorem
 Intemerata colit. Vellem haud correpta fuisset

552. *Telum*... quod fortē gerebat... huic. Quod telum immane manu gerebat, huic telo &c.

554. *Libro & sylvestri subere*. Figura in diæ suo, ut jam sæpius annotavimus: pro, libro suberis sylvestris, & inculti.

565. *Victor*. Voti compos: propositum suum assecutus.

- 585 Militiâ tali, conata laceffere Teucros:
 Cara mihi comitumque foret nunc una mearum.
 Verùm age, quandoquidem fatis urgetur acerbis,
 Labere, Nympha, polo, finesque invise Latinos,
 Tristis ubi infausto committitur omine pugna.
- 590 Hæc cape, & ultricem pharetrâ deprome sagittam.
 Hac, quicumque sacrum violârit vulnere corpus,
 Tros, Italusve, mihi pariter det sanguine pœnas,
 Pòst ego nube cavâ miserandæ corpus & arma
 Inspoliata feram tumulo, patriæque reponam.
- 595 Dixit; at illa leves cœli demissa per auras
 Insonuit, nigro circumdata turbine corpus.
- At manus interea muris Trojana propinquat,
 Etruscique duces, equitumque exercitus omnis,
 Compositi numero in turmas: fremit æquore toto
- 600 Insultans sonipes, & pressis pugnat habenis
 Huc obversus & huc: tum latè ferreus hastis
 Horret ager, campique armis sublimibus ardent.
 Nec non Messapus contrâ celeresque Latini,
 Et cum fratre Coras, & virginis ala Camillæ,
- 605 Adversi campo apparent; hastasque reductis
 Protendunt longè dextris, & spicula vibrant:
 Adventusque virûm, fremitusque ardescit equorum.
 Jamque intra jactum teli progressus uterque
 Substitit; subito erumpunt clamore frementesque
- 610 Exhortantur equos: fundunt simul undique tela
 Crebra, nivis ritu; cœlumque obtexitur umbrâ.
 Continuò adversis Tyrrhenus & acer Aconteus
 Connixi incurrunt hastis, primique ruinam
 Dant sonitu ingenti, perfractaque quadrupedantum

590. *Hæc cape.* Nempe arcum & pharetram cum sagittis.

599. *Compositi numero in turmas.* Ordinati in turmas pares equitum numero.

600. *Pressis... habenis.* In dandi casu. Luctatur habenas contra, compressas & adductas ab equite.

604. *Ala.* Equitatus. Vide Æn. 4. 121.

606. *Et spicula vibrant.* Et hastarum spicula seu ferrum coruscant & summâ vi agitant.

613. *Ruinam dant sonitu ingenti.* Mutuo impetu incurrendo sonitum edunt ingentem, & ruinæ similem.

Pectora pectoribus rumpunt. Excussus Aconteus, 615
 Fulminis in morem, aut tormento ponderis acti,
 Præcipitat longè, & vitam dispergit in auras.
 Extemplo turbatæ acies: versique Latini
 Rejiciunt parmas, & equos ad mœnia vertunt.
 Troes agunt, princeps turmas inducit Asylas. 620
 Jamque propinquabant portis; rursusque Latini
 Clamorem tollunt, & mollia colla reflectunt.
 Hi fugiunt, penitusque datis referuntur habenis.
 Qualis ubi alterno procurrens gurgite pontus
 Nunc ruit ad terras, scopulosque superjacet undam 625
 Spumeus, extremamque sinu perfundit arenam:
 Nunc rapidus retro atque æstu revoluta resorbens
 Saxa, fugit, litusque vado labente relinquit.
 Bis Tusci Rutulos egere ad mœnia versos:
 Bis rejecti armis respectant terga tegentes. 630
 Tertia sed postquam congressi in prælia, totas
 Implicuere inter se acies, legitque virum vir;
 Tum verò & gemitus morientum, & sanguine in alto
 Armaque, corporaque, & permixti cæde virorum
 Semianimes volvuntur equi: pugna aspera surgit. 635
 Orsilocho Remuli (quando ipsum horrebat adire)
 Hastam intorsit equo, ferrumque sub aure reliquit:
 Quo sonipes ictu furit arduus, altaque jactat,
 Vulneris impatiens, arrecto pectore, crura:
 Volvitur ille excussus humi. Catillus Iolan, 640
 Ingentemque animis, ingentem corpore & armis
 Dejecit Herminium; nudo cui vertice fulva
 Cæsaries, nudique humeri; nec vulnera terrent,
 Tantus in arma patet. Latos huic hasta per armos

617. *Præcipitat.* Supple *se*, pro, præcipitatur. Id jam sæpius observavimus.

619. *Rejiciunt parmas.* Terga, dorsum parmis obtegunt, & muniunt adversus tela persequentium. Vide infra 630.

622. *Colla reflectunt.* Nempe equorum, ut adversi in persequentes impetum faciant.

626. *Sinu.* Sinuoso flexu undarum.

644. *In arma.* In tela hostium, in vulnera. *Arma* pro telis sumi jam sæpius annotavimus.

- 645 Acta tremit, duplicatque virum transfixa dolore.
Funditur ater ubique cruor: dant funera ferro
Certantes; pulchramque petunt per vulnera mortem.
At medias inter cædes exultat Amazon,
Unum exserta latus pugnae, pharetrata Camilla.
650 Et nunc lenta manu spargens hastilia denset,
Nunc validam dextrâ rapit indefessa bipennem.
Aureus ex humero sonat arcus, & arma Dianæ.
Illa etiam, si quando in tergum pulsa recessit,
Spicula converfo fugientia dirigit arcu.
655 At circum lectæ comites, Larinaque virgo,
Tullaque, & æratam quatiens Tarpeia securim,
Italides; quas ipsa decus sibi dia Camilla
Delegit pacisque bonas bellicue ministras.
Quales Threiciæ, cum flumina Thermodontis
660 Pulsant, & pictis beliantur Amazones armis,
Seu circum Hippolyten, seu cum se Martia curru
Penthesilea refert: magnoque ululante tumultu
Feminea exultant lunatis agmina peltis.
Quem telo primum, quem postremum, aspera
virgo,
665 Dejicis? aut quot humi morientia corpora fundis?
Eunæum Clytio primum patre; cujus apertum
Adversû longâ transverberat abiete pectus.

645. *Duplicatque virum transfixa dolore.* Et transfixa duplicat ex dolore vulneris Herminium, seu cogit incurvare, & velut duplicare corpus. Apud Homerum: ἰδρωδὴ δὲ πικρῶν.

649. *Unum exserta latus pugnae.* Unum latus, finistrum nempe, exsertum, nudum & apertum habens, ad pugnam commodiùs capefcendam.

654. *Spicula fugientia dirigit.* Hypallage. Ipsa fugiens certo ictu sagittas emittit in hostem insequentem.

657. *Dia.* Vox græca. Generosa, præstans, divina.

660. *Pictis armis.* Vide Æn. 8. 588. & 9. 784. Notâ vocem *bellantur* sumi activè. Contrâ Georg. 2. 425. *nutritor* dixit pro, *nutri*, idque ex imitatione antiquitatis, quæ verba ejusmodi complura habuit significationis communis. Ita Cicero pro Milone. *Hostem punirus es.*

662. *Refert.* E media pugna. *Lunatis peltis.* Vide Æn. 4. 420.

Sanguinis ille vomens rivos cadit, atque cruentam
Mandit humum, moriensque suo se in vulnere versat.
Tum Lirim, Pagasumque super: quorum alter habe- 670
nas

Suffosso revolutus equo dum colligit; alter
Dum subit, ac dextram labenti tendit inermem,
Præcipites pariterque ruunt. His addit Amastrum
Hippotaden; sequiturque incumbens eminus hastâ
Tereaque, Harpalycumque, & Demophoonta, Chro- 675
minque:

Quotque emissâ manu contorsit spicula virgo,
Tot Phrygii cecidere viri. Procul Ornytus armis
Ignotis, & equo venator lapyge fertur:
Cui pellis latos humeros erepta juvenco
Pugnatori operit: caput ingens oris hiatus, 680
Et malæ texere lupi cum dentibus albis;
Agrestisque manus armat sparus: ipse catervis
Vertitur in mediis, & toto vertice suprâ est.
Hunc illa exceptum (neque enim labor agmine verso)
Trajicit, & super hæc inimico pectore fatur: 685
Sylvis te, Tyrrhene, feras agitare putasti?
Advenit qui vestra dies muliebribus armis
Verba redargueret. Nomen tamen haud leve patrum
Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillæ.
Protinus Orsilocho & Buten, duo maxima Teucrûm 690
Corpora; sed Buten adversum cuspide fixit
Loricam galeamque inter, quâ colla sedentis
Lucent, & lævo dependet parma lacerto.

670. *Super.* Alium super alium dejicit, seu eodem ferme temporis momento.

680. *Caput ingens oris hiatus.* Pro galea caput tegit ac munit pellis detracta e capite lupi, qui hiat immaniter, malasque ostendit *cum dentibus albis.*

684. *Exceptum.* Scorsim electum, quem præ ceteris aggredieretur. *Agmine verso.* Turmâ equitum Tyrrhenorum in fugam conversâ.

686. *Tyrrhene.* Sic vocat Ornytum, qui erat e Tyrrhena gente oriundus.

692. *Quâ colla sedentis lucent.* Quâ parte collum in equo sedentis apparet, nec tegitur parmâ infra sinistrum humerum descendente.

Orsilocho fugiens, magnumque agitata per orbem
 695 Eludit gyro interior, sequiturque sequentem.
 Tum validam perque arma viro perque ossa secu-
 rim,

Altior exfurgens, oranti & multa precanti
 Congeminat: vulnus calido rigat ora cerebro.

Incidit huic, subitoque aspectu territus hæsit

700 Apenninicolæ bellator filius Auni,
 Haud Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant.
 Isque ubi se nullo jam cursu evadere pugnâ
 Posse, neque instantem reginam avertere, cernit;
 Consilio versare dolos ingressus & astu,

705 Incipit hæc: Quid tam egregium, si femina forti
 Fidis equo? dimitte fugam, & te cominus æquo
 Mecum crede solo, pugnaeque accinge pedestri:
 Jam nosces, ventosa feret cui gloria fraudem.
 Dixit; at illa furens, acrique accensa dolore,

710 Tradit equum comiti, paribusque resistit in armis,
 Ense pedes nudo, purâque interrita parmâ.
 At juvenis, vicisse dolo ratus, avolat ipse
 Haud mora, conversisque fugax aufertur habenis,
 Quadrupedemque citum ferratâ calce fatigat.

715 Vane Ligus, frustra que animis elate superbis,
 Nequicquam patrias tentasti lubricus artes;
 Nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno.
 Hæc fatur virgo, & pernicibus ignea plantis
 Transit equum cursu; frenisque adversa prehensis

720 Congreditur, poenasque inimico ex sanguine sumit:

694. *Orsilocho fugiens.* Orsilocho Camillam per orbem magnum fugientem insequitur. Hunc illa eludit, breviori circuitu in orbem remeans, & jam sequitur eum, qui modo sequebatur.

706. *Fugam.* Equum ad fugam aptum.

708. *Ventosa feret cui gloria fraudem.* Utri inanis jactantia poenam, damnum afferet. Hæc est lectio Romani codicis, quam tuetur Servius. Alii, *ventosa feret cui gloria laudem.*

711. *Purâ.* Nitidâ, tersâ: vel nullis picturis ornata: aut fortè, solâ, & sine alio munimento.

712. *Vicisse.* Voti & propositi se compotem esse.

Quàm facilè accipiter saxo sacer ales ab alto
 Consequitur pennis sublimem in nube columbam,
 Comprensamque tenet, pedibusque eviscerat uncis:
 Tum cruor & vulsæ labuntur ab æthere plumæ.

At non hæc nullis hominum fator atque Deorum 725
 Observans oculis, summo sedet altus Olynipo.

Tyrrhenum genitor Tarchontem in prælia sæva
 Suscitatur, & stimulis haud mollibus injicit iras.

Ergo inter cædes cedentiaque agmina Tarchon
 Fertur equo, variisque instigat vocibus alas, 730

Nomine quemque vocans; reficitque in prælia pulsos:

Quis metus, ô numquam dolituri, ô semper inertes
 Tyrrheni, quæ tanta animis ignavia venit?

Femina palantes agit, atque hæc agmina vertit!

Quò ferrum? quidve hæc gerimus tela irrita dextris? 735

At non in venerem segnes nocturna que bella,

Aut ubi curva choros indixit tibia Bacchi,

Expectare dapes & plenæ pocula mensæ.

Hic amor, hoc studium; dum sacra secundus haruspex

Nuntiet, ac lucos vocet hostia pinguis in altos. 740

Hæc effatus, equum in medios moriturus & ipse

Concitat, & Venulo adversum se turbidus infert;

Dereptumque ab equo dextrâ complectitur hostem,

Et gremium ante suum multâ vi concitus aufert.

Tollitur in cælum clamor, cunctique Latini 745

Convertère oculos: volat igneus æquore Tarchon,

Arma virumque ferens: tum summa ipsius ab hasta

Defringit ferrum, & partes rimatur apertas,

721. *Sacer ales.* Vel detestandus & metuendus avibus;
 vel expressum est a poeta græcum nomen ἱεραῖς. Sic
 enim *accipiter* dicitur, quasi sacer, aut ad sacra ra-
 pienda solitus advolare.

728. *Injicit iras.* Indignationem & ulciscendi animum
 sufficit.

729. *Cedentia agmina.* Tyrrhenos equites ab Camilla
 pulsos. De voce *ala* vide *Æn.* 4. 121.

738. *Expectare.* Supple ex præcedentibus, *non segnes
 expectare.*

748. *Defringit.* Deripit ferrum ab hasta ipsius Venuli,
 & partes explorat armis intectas, quâ parte vulnus in-
 ferat mortiferum.

- Quà vulnus lethale ferat. Contrà ille repugnans
 750 Sustinet a jugulo dextram, & vim viribus exit.
 Utque volans altè raptum cùm fulva draconem
 Fert aquila, implicuitque pedes, atque unguibus hæsit;
 Saucius at serpens sinuosa volumina versat,
 Arrectisque horret squamis, & sibilat ore,
 755 Arduus insurgens: illa haud minùs urget obunco
 Luctantem rostro, simul æthera verberat alis:
 Haud aliter prædam Tiburtum ex agmine Tarchon
 Portat ovans: ducis exemplum eventumque secuti
 Mæonidæ incurrunt. Tum fatis debitus Aruns
 760 Velocem jaculo & multâ prior arte Camillam
 Circuit, & quæ sit fortuna facillima, tentat.
 Quà se cumque furens medio tulit agmine virgo,
 Hæc Aruns subit, & tacitus vestigia lustrat:
 Quà victrix redit illa, pedemque ex hoste reportat,
 765 Hæc juvenis furtim celeres detorquet habenas.
 Hos aditus, jamque hos aditus, omnemque pererrat
 Undique circuitum, & certam quatit improbus ha-
 stam.

Fortè sacer Cybelæ Chloreus, olimque sacerdos,
 Insignis longè Phrygiis fulgebat in armis:
 770 Spumantemque agitabat equum, quem pellis ahenis
 In plumam squamis auro conferta tegebat.
 Ipse peregrinâ ferrugine clarus & ostro,
 Spicula torquebat Lycio Gortynia cornu:
 Aureus ex humeris sonat arcus, & aurea vati

750. *Sustinet.* Elatam retinet procul a jugulo. *Exit.* Activè, i. e., evitat. Vide *Æn.* 5. 438.

758. *Exemplum eventumque.* Virtutem & felicitatem.

761. *Quæ sit fortuna facillima tentat.* Explorat quæ sit ratio aggreudiendi Camillam maximè opportuna.

770. *Quem pellis.* Quem equum pellis auro circumtexta tegebat, muniens squamis æreis in plumarum similitudinem effictis.

772. *Ferrugine . . . & ostro.* Figura ex *Δία δ' αὖτ'.* Ipse splendibus ferrugineâ purpurâ. Hanc peregrinam vocat, quâ voce Hiberam fortè, i. e., Hispanam intelligit. De hac enim *Æn.* 9. 582.

Cassida : tum croceam chlamydemque sinusque cre- 775
pantes

Carbasseos fulvo in nodum collegerat auro,
Pictus acu tunicas & barbarata tegmina crurum.
Hunc virgo, sive ut templis præfigeret arma
Troia, captivo sive ut se ferret in auro
Venatrix, unum ex omni certamine pugnae 780

Cæca sequebatur : totumque incauta per agmen
Femineo prædæ & spoliolorum ardebat amore.
Telum ex insidiis cum tandem tempore capto
Conjicit, & superos Aruns sic voce precatur :
Summe Deum, sancti custos Soraëtis Apollo, 785
Quem primi colimus ; cui pineus ardor acervo
Pascitur, & medium freti pietate per ignem
Cultores multâ premimus vestigia prunâ :

Da, Pater, hoc nostris aboleri dedecus armis,
Omnipotens. Non exsuvias pulsæve tropæum 790
Virginis, aut spolia ulla peto : mihi cetera laudem
Facta ferent : hæc dira meo dum vulnere pestis
Pulsa cadat, patrias remeabo inglorius urbes.

Audiit, & voti Phœbus succedere partem
Mente dedit ; partem volucres disperfit in auras. 795
Sterneret ut subitâ turbatam morte Camillam
Annuit oranti : reducem ut patria alta videret
Non dedit ; inque notos vocem vertère procellæ.

Ergo ut missa manu sonitum dedit hasta per auras,

775. *Tum croceam chlamydem.* Tum crocei coloris chlamydem carbasseam, sinusque chlamydis vento crispatos & sonantes colligens in nodum, aureo circulo incluserat, pictam acu tunicam gerens, & tegmina crurum pariter acu picta, ex more barbarorum ac præcipuè Phrygum.

780. *Unum ex omni certamine pugnae.* Solum ex omni conflictu pugnantium, seu ex omnibus in pugna confligentibus.

786. *Quem primi.* Quem nos præ aliis populis colimus. *Cui ... ardor* (ignem intellige, eodem sensu quo ignis *Æn.* 5. 683. & 698. *vapor* dicitur) *pascitur*, nutritur pineis arboribus in acervum aggestis. *Premimus vestigia prunâ.* Hypallage, pro, vestigiis premimus ardentes prunas.

795. *Disperfit in auras.* Hic & infra. *Inque notos vocem vertère procellæ.* Vide *Æn.* 9. 312.

- Convertère animos acres, oculosque tulere
 Cuncti ad reginam Volsci. Nihil ipsa neque auræ,
 Nec sonitus memor, aut venientis ab æthere teli;
 Hasta sub exsertam donec perlata papillam
 Hæsit; virgineumque altè bibit acta cruorem.
 Concurrunt trepidæ comites, dominamque ruentem
 Suscipiunt: fugit ante omnes exterritus Aruns,
 Lætitiâ mixtoque metu; nec jam amplius hastæ
 Credere, nec telis occurrere virginis audet.
 Ac velut ille, priusquam tela inimica sequantur,
 Continuò in montes sese avius abdidit altos,
 Occiso pastore, lupus, magnove juvenco,
 Consciùs audacis facti; caudamque remulcens
 Subjecit pavitantem utero, sylvasque petivit:
 Haud secus ex oculis se turbidus abstulit Aruns,
 Contentusque fugâ mediis se immiscuit armis.
 Illa manu moriens telum trahit; ossa sed inter
 Ferreus ad costas alto stat vulnere mucro.
 Labitur exsanguis, labuntur frigida letho
 Lumina: purpureus quondam color ora reliquit.
 Tum sic exspirans, Accam ex æqualibus unam
 Alloquitur, fida ante alias quæ sola Camillæ,
 Quicum partiri curas; atque hæc ita fatur:
 Hactenus, Acca soror, potui; nunc vulnus acerbum
 Conficit, & tenebris nigrescunt omnia circum.
 Effuge, & hæc Turno mandata novissima perfer:
 Succedat pugnæ, Trojanosque arceat urbe.
 Jamque vale. Simul his dictis linquebat habenas,
 Ad terram non sponte fluens: tum frigida toto
 Paulatim exsolvit se corpore, lentaque colla
 Et captum letho posuit caput, arma relinquens;
 Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.

803, *Exsertam*. Nudam & detectam. Vide suprâ 649.

804. *Bibit*. Ebibit, exhaurit. Sic Æn. 10. 314. *Latus baurit*, i e, exhaurit sanguine.

809. *Ac velut ille...* *lupus*. Vocula *ille* ad majorem efficaciam additur in comparationibus. Sic Æn. 10. 707. *Ac velut ille...* *aper*. Vide & libro 12. 5.

815. *Armis*. Equitibus armatis.

823. *Potui*. Supple, hostium impetum sustinere. Eclipses ex decoro morientis.

Tum verò immensus surgens ferit aurea clamor
Sidera : dejectâ crudefcit pugna Camillâ.

Incurrunt denſi ſimul omnis copia Teucrûm,
Tyrrhenûmque duces, Evandrique Arcadis alæ. 835

At Triviæ cuſtos jamdudum in montibus Opis
Alta ſedet ſummis, ſpectatque interrita pugnas.
Utque procul medio juvenum in clamore furentum
Proſpexit trifti multatam morte Camillam;
Ingemuitque, deditque has imo pectore voces: 840

Heu nimium, virgo, nimium crudele luiſti
Supplicium, Teucros conata laceſſere bello.
Nec tibi deſertæ in dumis coluiſſe Dianam
Profuit, aut noſtras humero geſſiſſe pharetras.

Non ramen indecorem tua te Regina reliquit 845
Extrema jam in morte; neque hoc ſine nomine lethum
Per gentes erit, aut famam patieris inultæ.

Nam quicumque tuum violavit vulnere corpus,
Morte luet meritâ. Fuit ingens monte ſub alto
Regis Dercenni terreno ex aggere buſtum 850
Antiqui Laurentis, opacâque ilice tectum.

Hic Dea ſe primùm rapido pulcherrima niſu
Siftit, & Aruntem tumulo ſpeculatur ab alto.
Ut vidit fulgentem armis, ac vana tumentem:

Cur, inquit, diverſus abis? huc dirige greſſum: 855
Huc, periture, veni; capias ut digna Camillæ
Præmia. Tunc etiam telis moriere Dianæ?

Dixit, & auratâ volucrem Threïſſa ſagittam

735. *Alæ*. Equites. Vide *Æn.* 4. 121.

836. *Cuſtos*. Vel miniſtra, vel comes. Sic *Æn.* 5. 546.
Epytiden vocat *cuſtodem comitemque Iuli*.

843. *Deſertæ in dumis*. Vide ſuprà, 570.

846. *Neque hoc ſine nomine lethum*. Et lethum iſtud
non erit ſine gloria, nec dicêris inulta jacuiſſe.

850. *Terreno ex aggere*. E terra aggeſta, & in tumu-
lum excreſcente. *Buſtum* pro ſepulcro.

854. *Vana tumentem*. Vano tumore ſuperbientem.
Neutrum plurale pro adverbio. Sic *Æn.* 8. 489. *Infanda
furentem*.

856. *Capias ut digna Camilla præmia*. Ironicè. Ut
mortis Camillæ pœnam juſtam luas. Eodem ſenſu dixit
Æn. 2. 537. *Præmia reddant debita*.

858. *Threïſſa*. Ita vocatur Opis, tamquam una ex

- Deprompsit pharetrâ , cornuque infensa tetendit,
 860 Et duxit longè , donec curvata coirent
 Inter se capita , & manibus jam tangeret æquis ,
 Lævâ aciem ferri , dextrâ nervoque papillam.
 Extemplo teli stridorem aurasque sonantes
 Audiit unâ Aruns , hæsitque in corpore ferrum.
 865 Illum exspitantem focii atque extrema gementem
 Obliti ignoto camporum in pulvere linquunt :
 Opis ad æthereum pennis aufertur Olympum.
 Prima fugit dominâ amissâ levis ala Camillæ :
 Turbari fugiunt Rutuli , fugit acer Atinas ;
 870 Disiectique duces , desolatique manipuli
 Tuta petunt , & equis averſi ad mœnia tendunt.
 Nec quisquam instantes Teucros lethumque ferentes
 Sustentare valet telis , aut sistere contrâ :
 Sed laxos referunt humeris languentibus arcus ,
 875 Quadrupedumque putrem cursu quatit ungula cam-
 pum.
 Volvitur ad muros caligine turbidus atrâ
 Pulvis : & e speculis percussæ pectora matres
 Feminæum clamorem ad cœli sidera tollunt.
 Qui cursu portas primi irrupere patentes ,
 880 Hos inimica super mixto premit agmine turba :
 Nec miseram effugiunt mortem ; sed limine in ipso ,
 Mœnibus in patriis , atque inter tuta domorum
 Confixi exspirant animas. Pars claudere portas ;
 Nec sociis aperire viam , nec mœnibus audent
 885 Accipere orantes : oriturque miserrima cædes

Amazonibus , quia sagittandi arte perita. Camilla ipsa
 dicitur suprâ 648. *Amazon.*

261. *Capita.* Duæ extremitates arcûs.

868. *Levis ala.* Levis equitatus. Vide suprâ 835.

870. *Desolatique manipuli.* Manipuli , i e , equitum
 turmæ sine solatio relictæ , ad desperationem adaectæ.

873. *Sustentare telis aut sistere.* Telis eminus jactis at-
 cere , aut , obſistendo & cominus pugnando , ruentium
 impetum morari.

875. *Putrem.* Qui se in pulverem resolveret. Vide
 Æn. 8. 596.

877. *E speculis.* E mœnibus , unde speculantur.

882. *Tuta domorum.* Domos tutas.

885. *Cædes defendentium . . . ruentium.* Latinorum , &

Defendentum armis aditus, inque arma ruentum.
 Exclusi, ante oculos lacrymantumque ora parentum
 Pars in præcípites fossas, urgente ruinâ,
 Volvitur; immissis pars cæca & concita frenis
 Arietat in portas, & duros obice postes. 890
 Ipsæ de muris summo certamine matres
 (Monstrat amor verus patriæ) ut vidêre Camillam,
 Tela manu trepidæ jaciunt, ac robore duro,
 Stipitibus ferrum sudibusque imitantur obustis
 Præcípites, primæque mori pro mœnibus ardent. 895

Interea Turnum in sylvis sævissimus implet
 Nuntius, & juveni ingentem fert Acca tumultum:
 Deletas Volscorum acies, cecidisse Camillam,
 Ingruere infensos hostes, & Marte secundo
 Omnia corripuisse; metum jam ad mœnia ferri. 900
 Ille furêns (& sæva Jovis sic numina poscunt)
 Deserit obfessos colles, nemora aspera linquit.
 Vix e conspectu exierat, campumque tenebat,
 Cùm pater Æneas, saltus ingressus apertos,
 Exsuperatque jugum, sylvâque evadit opacâ. 905
 Sic ambo ad muros rapidi, totoque feruntur
 Agmine, nec longis inter se passibus absunt.
 Ac simul Æneas fumantes pulvere campos
 Prospexit longè, Laurentiaque agmina vidit;
 Et sævum Ænean agnovit Turnus in armis, 910
 Adventumque pedum flatufque audivit equorum;
 Continuòque incant pugnas, & prælia tentent,

qui urbis aditum defendebant, & qui irruebant in suorum arma, i. e., tela. Vide suprâ 644.

888. *Urgente ruina.* Propellente illos in fossas ruinâ seu prolapsione eorum, qui conferti fugiebant ad urbem.

890. *Arietat.* Eo impetu, quo aries (machina bellica) solet, in portas irruit & impingit.

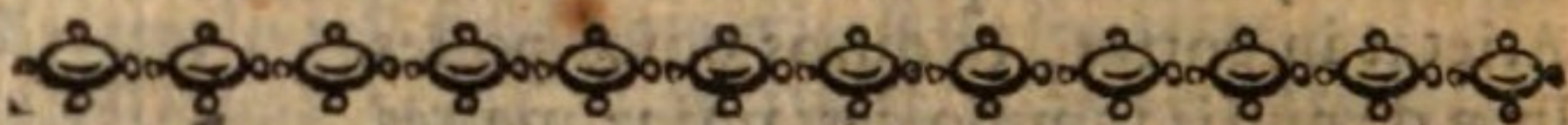
892. *Ut vidêre Camillam.* Quemadmodum ab Camilla fieri vidêre.

893. *Ac robore duro, stipitibus.* Et pro ferro, pugnant stipitibus duri roboris, & sudibus præustis & igne obduratis.

899. *Et Marte secundo.* Et prospero certamine.

908. *Fumantes pulvere.* Pulvere, tamquam fumo, æstuantes.

Ni roseus fessos jam gurgite Phœbus Hiberno
 Tingat equos, noctemque, die labente, reducat.
 915 Confidunt castris ante urbem, & mœnia vallant.

ÆNEIDOS

LIBER DUODECIMUS.

TURNUS ut infractos adverso Marte Latinos
 Defecisse videt, sua nunc promissa reposci,
 Se signari oculis; ultro implacabilis ardet,
 Attollitque animos. Pœnorum qualis in arvis
 Saucius ille gravi venantum vulnere pectus,
 Tum demum movet arma leo, gaudetque comantes
 Excutiens cervice toros, fixumque latronis
 Impavidus frangit telum, & fremit ore cruento:
 Haud secus accenso gliscit violentia Turno.
 10 Tum sic affatur Regem, atque ita turbidus infit:
 Nulla mora in Turno: nihil est quod dicta retractent
 Ignavi Æneadæ; nec, quæ pepigere, recusent.
 Congredior. Fer sacra, pater, & concipe fœdus.

915. *Vallant.* Aggere & vallo circumdant.

1. *Infractos.* Negat vulgò in compositione vocula in: sed auget in verbo *infringere*. Itaque *infractos* dicit pugnam adversam valde fractos. Eo sensu vox eadem sumitur Æn. 5. 784. & 7. 332.

2. *Promissa reposci.* Vide Æn. 11. 438.

6. *Movet arma.* Sua nempe, i.e., ungues, dentes. *Comantes*, crinitam jubam comatos. *Tori* sunt eminentiæ musculorum, in ira præsertim circa cervicem tumentes. Vide Georg. 3. 81.

7. *Latronis.* Sic vocat venatorem. *Latro* enim antiquitus dicebatur miles aut venator conductitius ἀνὰ μισθόν, i.e., stipite seu mercede. Ea dein voce appellati sunt viarum obsessores, quod milites aut venatores conductitii id facere solebant.

13. *Concipe fœdus.* Fœdus feri, adhibitis verbis & solennitatibus assuetis. Vide infra 175. & quæ deinceps

Aut

Aut hac Dardanium dextrâ sub tartara mittam
 Desertorem Asiæ (sedeant, spectentque Latini) 15
 Et solus ferro crimen commune refellam :
 Aut habeat victos , cedat Lavinia conjux.

Olli sedato respondit corde Latinus :

O præstans animi juvenis , quantum ipse feroci
 Virtute exsuperas ; tantò me impensius æquum est 20
 Consulere , atque omnes metuentem expendere casus.
 Sunt tibi regna patris Dauni , sunt oppida capta
 Multa manu ; nec non aurumque animusque Latino est.
 Sunt aliæ innuptæ Latio & Laurentibus agris ,
 Nec genus indecores. Sine me hæc haud mollia fatu 25
 Sublatis aperire dolis : simul hoc animo hauri.
 Me natam nulli veterum sociare procorum
 Fas erat ; idque omnes Divique hominesque canebant.
 Victus amore tui , cognato sanguine victus ,
 Conjugis & mœstæ lacrymis , vincla omnia rupi , 30
 Promissam eripui genero , arma impia sumpsi.
 Ex illo qui me casus , quæ , Turne , sequantur
 Bella , vides ; quantos primus patiare labores.
 Bis magnâ victi pugnâ vix urbe tuemur
 Spes Italas : recalent nostro Tyberina fluenta 35
 Sanguine adhuc , campique ingentes ossibus al bent.
 Quò referor toties ? quæ mentem insania mutat ?
 Si , Turno extincto , socios sum adscire paratus ,
 Cur non incolumi potius certamina tollo ?

sequuntur. *Fædus* concipit , qui fœderis sancienti formulam , seu verba solennia pronuntiat.

16. *Crimen refellam.* Verba e medio foro desumpta , ubi reus actoris criminationes confutat. Turnus ait ab se uno profligatum iri bellum omnibus illatum.

19. *Præstans animi.* Ex more Græcorum , qui generandi casum usurpant subauditâ præpositione ἐκ , ὑπὲρ , aut aliâ simili. Vide *Æn.* 11. 126. & 416.

23. *Nec non aurum.* Nec ad bellum Latino regi desunt opes & animus virilis.

31. *Promissam.* Vide *Æn.* 7. 268.

34. *Vix urbe.* Vix in urbis Laurentis mœnibus inclusi.

37. *Quò referor toties ?* Ad quas partes me toties referri , retrahi patior , & abduci per insaniam ab eo , quod mihi fixum est , collocandæ filiae proposito.

- 40 Quid confanguinei Rutuli, quid cetera dicet
 Italia, ad mortem si te (Fors dicta refutet)
 Prodiderim, natam & connubia nostra petentem?
 Respice res bello varias: miserere parentis
 Longævi, quem nunc mœstum patria Ardea longè
 45 Dividit. Haud quaquam dictis violentia Turni
 Flectitur: exsuperat magis, ægrescitque medendo,
 Ut primum fari potuit, sic inttit ore;
 Quam pro me curam geris, hanc precor, optime,
 pro me
 Deponas, lethumque finas pro laude pacisci.
 50 Et nos tela, Pater, ferrumque haud debile dextrâ
 Spargimus, & nostro sequitur de vulnere sanguis.
 Longè illi Dea mater erit, quæ nube fugacem
 Feminæa tegat, & vanis sese occulat umbris,
 At Regina, novâ pugnae conterrita sorte
 55 Flebat, & ardentem generum moritura tenebat:
 Turne, per has ego te lacrymas, per si quis Amata
 Tangit honos animum (spes tu nunc una senectæ,
 Tu requies miseræ: decus imperiumque Latini
 Te penes; in te omnis domus inclinata recumbit)
 60 Unum oro, desiste manum committere Teucris.
 Qui te cumque manent isto certamine casus,
 Et me, Turne, manent: simul hæc invisa relinquam
 Lumina, nec generum Ænean captiva videbo.
 Accepit vocem lacrymis Lavinia matris,

41. *Fors dicta refutet.* Bona, propitia fortuna refutet dicta, seu verborum omen avertat. *Fors*, fortuna apud veteres nonnumquam sumuntur pro Divino numine. Sic Horatius, de potestate divina agens, ait, *Hinc apicem... fortuna sustulit, hic posuisse gaudet.* Quia Latini verba de Turni morte loquentis ominosa esse poterant, ex familiari antiquis more, omen illud infaustum deprecatur.

46. *Medendo.* Passivè, dum quis ei mederi vult. Sic Ecl. 8. 71. *Cantando rumpitur anguis.* Et Æn. 2. 6. *Qui talia fando temperet a lacrymis.* Vide etiam infra 88.

49. *Lethumque finas pro laude pacisci.* Vide Æn. 5. 238.

54. *Novâ pugnae... sorte.* Quâ Turnus & Æneas singulari certamine congressuri sunt.

64. *Accepit vocem lacrymis.* Lavinia matris verba excepit & subsecuta est lacrymis suis, quibus genas flammæ

Flagrantes perfusa genas; cui plurimus ignem
 Subjecit rubor, & calefacta per ora cucurrit.
 Indum sanguineo veluti violaverit ostro
 Si quis ebur; aut mixta rubent ubi lilia multâ
 Alba rosâ: tales virgo dabat ore colores.
 Illum turbat amor, figitque in virgine vultus.
 Ardet in arma magis, paucisque affatur Amatam:
 Ne, quæso, ne me lacrymis, neve omine tanto
 Prosequere in duri certamina Martis euntem,
 O mater; neque enim Turno mora libera mortis.
 Nuntius hæc, Idmon, Phrygio mea dicta tyranno
 Haud placitura refer: cum primùm crastina cœlo
 Puniceis in vecta rotis Aurora rubebit,
 Non Teucros agat in Rutulos; Teucrûm arma quies-
 cant
 Et Rutulûm: nostro dirimamus sanguine bellum:
 Illo quæratûr conjux Lavinia campo.

Hæc ubi dicta dedit, rapidusque in tecta recessit;
 Poscit equos, gaudetque tuens ante ora frementes,
 Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia;
 Qui candore nives anteirent, cursibus auras.
 Circumstant properi aurigæ, manibusque laceffunt
 Pectora plausa cavis, & colla comantia pectunt.
 Ipse dehinc auro squalentem alboque orichalco
 Circumdat lorica humeris; simul aptat habendo

es perfudit. In his, ignem subjecit rubor, agnosce Hypallagen, pro, ignis seu calor subjecit illi plurimum ruborem.

72. *Omine tanto.* Quippe eunti ad certamen lacrymæ ominis erant infausti.

83. *Decus.* Ad decus, & in magno munere, ut habetur *Æn. 5. 537.*

86. *Plausa.* Cavâ manu cum blandimento palpata, eo sonitu qui plausum referat. Sic *Georg. 3. 186. Et plausæ sonitum cervicis amare.*

87. *Auro squalentem.* Auro multo inculcatam & oblitam. Id enim veteribus *squalere* dicebatur, quod erat re multâ quapiam oblitum: inde vox ad congeriem fordidum corporibus incultis adhærescentem traducta. *Orichalcum*, quasi *as montanum*, metallum fuit apud antiquos ejusdem cum auro pretii.

- Ensemque, clypeumque, & rubræ cornua cristæ;
 90 Ensem quem Dauno Ignipotens Deus ipse parenti
 Fecerat, & Stygiâ candentem tinxerat undâ.
 Exin, quæ in mediis ingenti adnixa columnæ
 Ædibus adstabat, validam vi corripit hastam,
 Actoris Aurunci spolium, quassatque trementem
 95 Vociferans: Nunc, ô numquam frustrata vocatus
 Hasta meos, nunc tempus adest: te maximus Actor,
 Te Turni nunc dextra gerit: da sternere corpus,
 Loricamque manu validâ lacerare revulsam
 Semiviri Phrygis, & fœdare in pulvere crines
 100 Vibratos calido ferro, myrrhâque madentes.
 His agitur furiis, totoque ardentis ab ore
 Scintillæ absistunt: oculis micat acribus ignis,
 Mugitus veluti cùm prima in prælia taurus
 Terrificos ciet, atque irasci in cornua tentat,
 105 Arboris obnixus trunco, ventosque laceffit
 Ictibus, & sparsâ ad pugnam proludit arenâ,
 Nec minùs interea maternis sævus in armis
 Æneas acuit Martem, & se suscitât irâ,
 Oblato gaudens componi fœdere bellum.
 110 Tum socios mœstique metum solatur Iuli,
 Fata docens: regique jubet responsa Latino
 Certa referre viros, & pacis dicere leges.
 Postera vix summos spargebat lumine montes
 Orta dies, cùm primum alto se gurgite tollunt
 115 Solis equi, lucemque elatis naribus efflant:
 Campum ad certamen, magnæ sub mœnibus urbis,
 Dimensi Rutulique viri Teucrique parabant;

94. *Actoris Aurunci spolium.* Quâ regem Auruncorum Actorem spoliaverat.

100. *Vibratos.* Crispatos calamistro. Id enim est *ferum calidum.*

108. *Acuit Martem.* Sese ad bellum acuit, & animum exsuscitat iræ stimulis.

111. *Fata docens.* Aperiens fatorum arcana, quibus victoria sibi portendebatur.

117. *Dimensi.* Dimetientes, & certis locis terminos, quos nequis transiliret, statuantes.

In medioque focos, & Diis communibus aras
 Gramineas: alii fontemque ignemque ferebant
 Velati lino, & verbenâ tempora vincti. 120
 Proccedit legio Aufonidûm, pilataque plenis
 Agmina se fundunt portis: hinc Troïus omnis,
 Tyrrhenusque ruit variis exercitus armis:
 Haud secus instructi ferro, quàm si aspera Martis
 Pugna vocet. Nec non mediis in millibus ipsi 125
 Ductores auto volitant ostroque decori,
 Et genus Assaraci Mnestheus, & fortis Asylas,
 Et Messapus equûm domitor, Neptunia proles.
 Utque, dato signo, spatia in sua quisque recessit,
 Defigunt tellure hastas, & scuta reclinant. 130
 Tum studio effusæ matres, & vulgus inerimum,
 Invalidique senes, turres & tecta domorum
 Obsedere: alii portis sublimibus adstant.

At Juno ex summo, qui nunc Albanus habetur
 (Tum neque nomen erat, nec honos, aut gloria 135
 monti)

Prospiciens tumulo, campum aspectabat & ambas
 Laurentum Troumque acies, urbemque Latini.
 Extemplo Turni sic est affata sororem,
 Diva Deam, stagnis quæ fluminibusque sonoris
 Præsidet: hunc illi Rex ætheris altus honorem 140
 Jupiter erepta pro virginitate sacravit.
 Nympha decus fluviorum, animo gratissima nostro,
 Scis, ut te cunctis unam, quæcumque Latinæ

118. *In medio.* Campi scil. ab se præparati & purgati statuunt *focos & aras*, i e, excitant aras, & in aris struem lignorum, quibus foveantur ignes. *Dii communes* intelligendi videntur ii quos uterque populus colebat. Vide *Æn.* 8. 275.

119. *Fontem.* Aquam, ut *Æn.* 2. 686. *Velati lino.* Feciales intelligit, qui velati caput *lino*, i e, filo laneo. *Verbena*, quâ dicuntur coronati, vocatur herba pura & sacra, quia e loco sacro, putà ex arce sumpta. Vide *Livium* 1. 32. & quæ annotavimus ad *Æn.* 8. 663.

121. *Pilata.* Pilis, hastis armata.

133. *Portis sublimibus adstant.* Fastigia portarum urbis ascendunt, & inde spectant.

- Magnanimi Jovis ingratum ascendere cubile,
 145 Prætulerim, cœlique libens in parte locârim:
 Disce tuum (ne me incuses) Juturna dolorem.
 Quâ visa est fortuna pati, Parcæque sinebant
 Cedere res Latio, Turnum & tua mœnia texi:
 Nunc juvenem imparibus video concurrere fatis,
 150 Parcarumque dies, & vis inimica propinquat.
 Non pugnam aspicere hanc oculis, non fœdera possum.
 Tu, pro germano si quid præsentius audes,
 Perge, decet: forsan miseros meliora sequentur.
 Vix ea, cùm lacrymas oculis Juturna profundit:
 155 Terque quaterque manu pectus percussit honestum.
 Non lacrymis hoc tempus, ait Saturnia Juno;
 Accelera, & fratrem, si quis modus, eripe morti;
 Aut tu bella cie: conceptumque excute fœdus,
 Auctor ego audendi. Sic exhortata reliquit
 160 Incertam, & tristi turbatam vulnere mentis.
 Interea reges, ingenti mole Latinus
 Quadrijugo vehitur curru; cui tempora circum
 Aurati bis sex radii fulgentia cingunt,
 Solis avi specimen: bigis it Turnus in albis,
 165 Bina manu lato crispans hastilia ferro.
 Hinc pater Æneas, Romanæ stirpis origo,
 Sidereo flagrans clypeo & cœlestibus armis,
 Et juxtâ Ascanius, magnæ spes altera Romæ;

144. *Jovis ingratum cubile.* Commutatio, pro, *cubile Jovis ingrati.*

146. *Ne me incuses.* Ne id te a me celatam queraris.

147. *Quâ.* Quatenus fortuna permisit, & *Parcæ*, quæ scil. fata mortaliumvolvunt, *sinebant* res Latio succedere, cursu prospero ire.

157. *Si quis modus.* Si quo id fieri modo potest. *Conceptumque excute fœdus.* Disjice compositam pacem, ut habetur Æn. 7. 339. Irritum fac fœdus *conceptum.* Vide suprâ 13.

161. *Mole.* Pompâ, apparatu. *Reges...* *Latinus...* *vehitur.* Vox *Reges* ad Latinum & Turnum refertur. Itaque sic poetæ verba concipe. *Reges*, nempe *Latinus vehitur*, *Turnus it &c.*

164. *Solis avi specimen.* Quæ corona radiorum duodecim solis avi specimen est.

Procedunt castris : puraque in veste sacerdos
 Setigeri foetum suis , intonsamque bidentem
 Attulit , admovitque pecus flagrantibus aris.
 Illi ad surgentem conversi lumina Solem ,
 Dant fruges manibus salsas , & tempora ferro
 Summa notant pecudum , paterisque altaria libant.

170

Tum pius Aeneas stricto sic ense precatur :
 Esto nunc , Sol , testis , & hæc mihi terra vocanti ,
 Quam propter tantos potui perferre labores :
 Et Pater omnipotens , & tu Saturnia Juno ,
 Jam melior , jam Diva , precor : tuque , inclyte

175

Mavors ,

Cuncta tuo qui bella , Pater , sub numine torques : 180

Fontesque fluviosque voco , quæque ætheris alti

Relligio , & quæ cœruleo sunt numina ponto.

Cesserit Ausonio si fors victoria Turno ,

Convenit Evandri victos discedere ad urbem :

Cedet Iulus agris ; nec post arma ulla rebelles

185

Æneadæ referent , ferrove hæc regna laceffent

Sin nostrum annuerit nobis victoria Martem

(Ut potius reor , & potius Dii numine firment !)

Non ego , nec Teucris Italos parere jubebo ,

Nec mihi regna peto. Paribus se legibus ambæ

190

Inviçtæ gentes æterna in fœdera mittant.

Sacra Deosque dabo : focer arma Latinus habeto ,

Imperium solenne focer : mihi mœnia Teucri

Constituent , urbique dabit Lavinia nomen.

169. *Pura.* Vel nullis maculis foeda , vel unius & ejusdem coloris.

173. *Dant fruges manibus salsas.* Hic poeta ritus sacrorum attingit. Spargunt supra caput victimarum molam e farre tosto & sale mixto ; e summo illarum capite fetas , pilos gladio resecant , & in ignem conjiciunt , in aras vinum libant e pateris. Vide Æn. 6. 245.

181. *Quæque ætheris alti relligio.* Et quicumque Dii sunt cœlestes , quos religio colit.

187. *Sin nostrum . . . Martem.* Hyppallage , pro , *sin Mars noster* , seu , nobis propitius annuerit , dederit nobis victoriam. *Numine* , i e , nutu & potestate suâ.

192. *Sacra Deosque dabo.* Ritus sacros Trojæ , cultumque Deorum Trojæ institutam.

- 195 Sic prior Æneas. Sequitur sic deinde Latinus,
 Suspiciens cœlum, tenditque ad sidera dextram:
 Hæc eadem, Ænea, terram, mare, sidera juro,
 Latonæque genus duplex, Janumque bifrontem,
 Vimque Deum infernam, & duri sacraria Ditis.
 200 Audiat hæc Genitor, qui fœdera fulmine sancit.
 Tango aras, mediosque ignes, & numina testor:
 Nulla dies pacem hanc Italæ nec fœdera rumpet,
 Quo res eumque cadent; nec me vis ulla volentem
 Avertet, non, si tellurem effundat in undas
 205 Diluvio miscens, cœlumve in tartara solvat:
 Ut sceptrum hoc (dextrâ sceptrum nam fortè gerebat)
 Numquam fronde levi fundet virgulta neque umbras,
 Cùm semel in sylvis imo de stirpe recisum
 Matre caret, posuitque comas & brachia ferro;
 210 Olim arbos, nunc artificis manus ære decoro
 Inclusit, patribusque dedit gestare Latinis.
 Talibus inter se firmabant fœdera dictis,
 Conspectu in medio procerum: tum rite sacratas
 In flammam jugulant pecudes, & viscera vivis
 215 Eripiunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
 At verò Rutulis impar ea pugna videri
 Jamdudum, & vario misceri pectora motu:
 Tum magis, ut propiùs cernunt non viribus æquis.

199. *Vimque Deum infernam.* Pro Diis ipsis inferorum. *Sacraria* propriè loca in quibus res sacræ, & Dii penates asservabantur. Vox illa sumitur hîc pro Diis ipsis & rebus sacris. Itaque per *sacraria Ditis* intellige quicquid Deorum est in regno Plutonis seu *Ditis*. Hunc vocat *durum*, i. e., metuendum & immitem.

201. *Mediosque ignes.* Et ignes in medio altarium accensos.

204. *Non si . . . effundat.* Non si vis illa ea sit, quæ terræ compagem *effundat* in undas & dissolvat.

208. *Imo de stirpe.* Nota stirpem hîc, & infrâ 770. & 781. adscribi masculino generi: alibi feminini generis est.

213. *Rite sacratas.* Solenni ritu consecratas. Vide suprâ 173.

215. *Cumulantque.* Idem dixit alio verborum flexu, Georg. 2. 194.

Adjuvat incessu tacito progressus, & aram
 Suppliciter venerans demisso lumine Turnus, 220
 Tabentesque genæ, & juvenali in corpore pallor.
 Quem simul ac Juturna soror crebrescere vidit
 Sermonem, & vulgi variare labantia corda.
 In medias acies, formam adsimulata Camerti,
 Cui genus a proavis ingens, clarumque paternæ 225
 Nomen erat virtutis, & ipse acerrimus armis,
 In medias dat sese acies haud nescia rerum,
 Rumoresque ferit varios, ac talia fatur:
 Non pudet, ô Rutuli, pro cunctis talibus unam
 Objectare animam? numerone, an viribus æqui 230
 Non sumus? En omnes & Troes & Arcades hi sunt,
 Fatalisque manus, infensa Etruria Turno:
 Vix hostem, alterni si congrediamur, habemus.
 Ille quidem ad Superos, quorum se devovet aris,
 Succedet famâ, vivusque per ora feretur: 235
 Nos, patriâ amissâ, dominis parere superbis
 Cogemur, qui nunc lentis confedimus armis.
 Talibus incensa est juvenum sententia dictis
 Jam magis atque magis; serpitque per agmina mur-
 mur.
 Ipsi Laurentes mutati, ipsique Latini: 240
 Qui sibi jam requiem pugnae, rebusque salutem
 Sperabant, nunc arma volunt, fœdusque precantur
 Infectum, & Turni fortem miserantur iniquam.
 His aliud majus Juturna adjungit, & alto
 Dat signum cœlo; quo non præsentiùs ullum 245

219. *Adjuvat.* Hanc de se opinionem insuper auget Turnus.

224. *Formam adsimulata.* i e, more Græcorum, secundùm formam. Quum formam Camerti similem sumpisset.

232. *Fatalisque manus ... Etruria.* Et pars illa Etruriæ, quæ Turno infensa est. Partem enim habebat addictam sibi. *Fatalis*, i e, fatis debita, & ad suam perniciem ruens: ut *Æneidos* 11. 759. *Tum fatis debitus Aruns.*

233. *Alterni si congrediamur.* Si secundus quisque nostrum pugnam ineat, parte alterâ exercitûs spectante, vix singuli singulos hostes habemus.

- Turbavit mentes Italas, monstroque fefellit.
 Namque volans rubra fulvus Jovis ales in æthra,
 Littoreas agitabat aves, turbamque sonantem
 Agminis aligeri; subito cū lapsus ad undas
 250 Cycnum excellentem pedibus rapit improbus uncis.
 Arrexere animos Itali: cunctæque volucres
 Convertunt clamore fugam (mirabile visu)
 Ætheraque obscurant pennis, hostemque per auras
 Factâ nube premunt; donec vi victus & ipso
 255 Pondere defecit, prædamque ex unguibus ales
 Projecit fluvio, penitusque in nubila fugit.
 Tum verò augurium Rutuli clamore salutant,
 Expediuntque manus: primusque Tolumnius augur,
 Hoc erat, hoc votis, inquit, quod sæpe petivi.
 260 Accipio, agnoscoque Deos. Me, me duce, ferrum
 Corripite, ô miseri, quos improbus advena bello
 Territat, invalidas ut aves; & littora vestra
 Vi populat: petet ille fugam, penitusque profundo
 Vela dabit: vos unanimi densete catervas,
 265 Et regem vobis pugna defendite raptum.
 Dixit, & adversos telum contorsit in hostes
 Procurrens: sonitum dat stridula cornus, & auras
 Certa secat: simul hoc, simul ingens clamor, & omnes
 Turbati cunei, calefactaque corda tumultu.
 270 Hasta volans, ut fortè novem pulcherrima fratrum
 Corpora constiterant contra, quos fida creârat
 Una tot Arcadio conjux Tyrrhena Gylippo,
 Horum unum ad medium, teritur quâ futilis alvo

246. *Monstroque fefellit.* Et eâ re fefellit, quam monstrare, seu portendere videbatur. Monstrum, prodigium, portentum, omen antiqui vocabant, quicquid futurum quid portendebat.

252. *Convertunt clamore fugam.* Mutant fugam clamore, i.e., fugam sistunt, & in hostem incurrunt cum clamore, ut solet in equestri pugna fieri. Vide Æn. 11. 621.

260. *Accipio, agnoscoque Deos.* Omen illud admitto, idque ab Diis missum sentio.

269. *Cunei.* Sic vocat peditum cohortes, quod illæ nonnumquam ita stabant, ut in acumen producerentur, instar cuneorum.

Balteus , & laterum juncturas fibula mordet ,
 Egregium formâ juvenem & fulgentibus armis , 275
 Transadigit costas , fulvâque effundit arenâ.
 At fratres , animosa phalanx , accensaque luctu ,
 Pars gladios stringunt manibus , pars missile ferrum
 Corripiunt , cæcique ruunt ; quos agmina contra
 Procurrunt Laurentum : hinc densi rursus inundant 280
 Troes , Agyllinique , & pictis Arcades armis.
 Sic omnes amor unus habet decernere ferro.
 Diripuere aras : it toto turbida cœlo
 Tempestas telorum , ac ferreus ingruit imber :
 Craterasque focosque ferunt. Fugit ipse Latinus , 285
 Pulsatos referens infecto fœdere Divos.
 Infrenant alii currus , aut corpora saltu
 Subjiciunt in equos , & strictis ensibus adsunt.
 Messapus regem regisque insigne gerentem
 Tyrrhenum Aulesten , avidus confundere fœdus , 290
 Adverso proterret equo : ruit ille recedens ,
 Et miser oppositis a tergo involvitur aris
 In caput , inque humeros : at fervidus advolat hastâ
 Messapus , teloque orantem multa trabali
 Desuper altus equo graviter ferit , atque ita fatur : 295
 Hoc habet : hæc melior magnis data victima Divis.

273. *Ad medium*. Nempe corpus , quâ parte balteus alvum tangit , & fibula nectit & adstringit duo latera baltei.

276. *Transadigit costas*. Hellenismus. i e , secundum costas.

281. *Pictis . . . armis*. Vide *Æn.* 8. § 88.

285. *Ferunt*. Differunt , populant. Sic *Æn.* 2. 374. *Rapiunt incensa feruntque Pergama*.

286. *Pulsatos*. Non præcisè verberatos , sed magnâ quapiam injuriâ læsos ac violatos , putâ , si ex aris dejecti erant. *Currus* intellige equos jugales. *Corpora saltu subjiciunt*. i e , infiliunt in equos. Neque enim stapedâ aut subice utebantur veteres ; & inter equitandum pedes erant penduli & nullâ re innixi.

294. *Telo . . . trabali*. Longo instar trabis. Eodem sensu dixit Horatius *clavos trabales*.

296. *Hoc habet*. Nempe vulnus lethale. Vox deprompta e ludis gladiatoriiis , ubi victor sic insultabat victo. Eâ voce Terentius utitur. *Certè captus est , habet*.

- Concurrunt Itali, spoliantque calentia membra;
 Obvius ambustum torrem Corynæus ab ara
 Corripit, & venienti Ebuso plagamque ferenti
 300 Occupat os flammis: olli ingens barba reluxit,
 Nidoremque ambusta dedit: super ipse secutus
 Cæsariem lævâ turbati corripit hostis,
 Impressoque genu nitens, terræ applicat ipsum:
 Sic rigido latus ense ferit. Podalirius Alsum
 305 Pastorem, primâque acie per tela ruentem
 Ense sequens nudo superimminet: ille securi
 Adversi frontem mediam mentumque reductâ
 Disjicit, & sparso latè rigat arma cruore.
 Olli dura quies oculos & ferreus urget
 310 Somnus: in æternam clauduntur lumina noctem.
 At pius Æneas dextram tendebat inermem,
 Nudato capite, atque suos clamore vocabat.
 Quò ruitis? quæve ista repens discordia surgit?
 O cohibete iras! ictum jam fœdus, & omnes
 315 Compositæ leges: mihi jus concurrere soli:
 Me finite, atque auferte metus: ego fœdera faxo
 Firma manu: Turnum jam debent hæc mihi sacra.
 Has inter voces, media inter talia verba,
 Ecce viro stridens alis allapsa sagitta est;
 320 Incertum quâ pulsa manu, quo turbine adacta;
 Quis tantam Rutulis laudem, casusne, Deusne
 Attulerit: pressa est insignis gloria facti,
 Nec sese Æneæ jactavit vulnere quisquam.
 Turnus ut Ænean cedentem ex agmine vidit,
 325 Turbatosque duces, subitâ spe fervidus ardet:
 Poscit equos atque arma simul, saltuque superbus
 Emicat in currum, & manibus molitur habenas.
 Multa virûm volitans dat fortia corpora letho:
 Semineces volvit multos, aut agmina curru

316. *Faxo*. Pro, *fecero*, *faciam*. Ego contra Turnum pugnando faciam ut fœdus ratum sit, & ne in irritum abeat. *Turnum jam debent... sacra*. Solennes ritus fœderis, quibus perfuncti sumus, obligarunt mihi Turnum, neque ille mihi jam potest eripi.

Proterit, aut raptas fugientibus ingerit hastas.
 Qualis apud gelidi cùm flumina concitus Hebrì
 Sanguineus Mavors clypeo increpat, atque furentes
 Bella movens immittit equos: illi æquore aperto
 Ante notos zephyrumque volant: gemit ultima pulsu
 Thraca pedum; circumque atræ Formidinis ora,
 Iræque, Infidiæque, Dei comitatus, aguntur.
 Talis equos alacer media inter prælia Turnus
 Fumantes sudore quatit, miserabile cæsis
 Hostibus insultans: spargit rapida ungula rores
 Sanguineos, mixtâque cruor calcatur arenâ.
 Jamque neci Sthelenumque dedit, Thamyrimque,
 Pholumque;
 Hunc congressus, & hunc: illum eminus; eminus
 ambo
 Imbrasidas, Glaucum atque Laden, quos Imbrasus
 ipse
 Nutrierat Lyciâ, paribusque ornaverat armis,
 Vel conferre manum, vel equo prævertere ventos.
 Parte aliâ, media Eumedes in prælia fertur,
 Antiqui proles bello præclara Dolonis,
 Nomine avum referens, animo manibusque parentem;
 Qui quondam, castra ut Danaûm speculator adiret,
 Ausus Pelidæ pretium sibi poscere currus.
 Illum Tydides alio pro talibus ausis
 Affecit pretio; nec equis adspirat Achillis.

330. *Aut raptas.* Aut hastas celeriter correptas ingerit in tergum fugientibus.

332. *Clypeo increpat.* Hastâ ad clypeum impactâ & allisâ.

342. *Congressus.* Ferro seu gladio cominus aggressus. *Eminus.* Conjectâ cuspide allecutus.

344. *Paribusque ornaverat armis.* Eosque in armis pariter docuerat vel collato pede hostem excipere, vel eum celeri equo consequi fugientem. Aut poetæ verba intellige de pedestri & equestri pugna, cui utrique pares illi essent.

347. *Bello præclara.* Hæc, & quæ sequuntur, ironice dicta intellige. Eumedes patrem referebat *animo manibusque*, i e, ignaviâ & imbecillitate; Diomedes *affecit pretio*, i e, morte.

- Hunc procul ut campo Turnus prospexit aperto,
 Antè levi jaculo longum per inane secutus,
 355 Sistit equos bijuges, & curru desilit, atque
 Semianimi lapsoque supervenit; & pede collo
 Impresso, dextræ mucronem extorquet, & alto
 Fulgentem tingit jugulo, atque hæc insuper addit:
 En, agros, & quam bello, Trojane, petisti,
 360 Hesperiam metire jacens; hæc præmia, qui me
 Ferro ausi tentare, ferunt: sic mœnia condunt.
 Huic comitem Asbuten conjectâ cuspide mitrit;
 Chloreaque, Sybarimque, Daretaque, Therfilocum-
 que,
 Et sternacis equi lapsum cervice Thymoetem.
 365 Ac velut Edoni Boreæ cùm spiritus alto
 Insonat Ægæo, sequiturque ad littora fluctus,
 Quà venti incubuere; fugam dant nùbila cœlo:
 Sic Turno, quacumque viam secat, agmina cedunt,
 Conversæque ruunt acies: fert impetus ipsum;
 370 Et cristam adverso curru quatit aura volantem.
 Non tulit instantem Phegeus, animisque frementem:
 Objecit sese ad currum, & spumantia frenis
 Ora citatorum dextrâ detorsit equorum.
 Dum trahitur, pendetque jugis: hunc lata resectum
 375 Lancea consequitur, rumpitque infixâ bilicem
 Loricam, & summum degustat vulnere corpus.
 Ille tamen clypeo objecto conversus in hostem
 Ibat, & auxilium ducto mucrone petebat:
 Cùm rota præcipitem, & procursu concitus axis
 380 Impulit, effuditque solo: Turnusque secutus,
 Imam inter galeam, summi thoracis & oras,

354. *Longum per inane.* Per longum spatium pugnantibus vacuum.

357. *Dextra mucronem extorquet.* Ab ipsius dextra Eumedis extorquet gladium *fulgentem*, quippe qui nullo dum sanguine hostium tinctus esset.

364. *Sternacis equi lapsum cervice.* Devolutum per collum equi in anteriora genua prolapsi.

370. *Adverso curru.* Curru in adversum ventum citatim acto

375. *Bilicem.* Duplici licio, vel duplici squamarum ordine contextam. Vide Æn. 3. 467.

Abstulit ense caput, truncumque reliquit arenæ.

Atque ea dum campis victor dat funera Turnus;

Interea Ænean Mnestheus, & fidus Achates,

Ascaniusque comes, caltris statuere cruentum,

385

Alternos longâ nitentem cuspide gressus.

Sævit, & infractâ luctatur arundine telum

Eripere, auxilioque viam, quæ proxima, poscit:

Ense secent lato vulnus, relique latebram

Rescindant penitus, seseque in bella remittant.

390

Jamque aderat Phœbo ante alios dilectus lapis

Iasides; acri quondam cui captus amore

Ipse suas artes, sua munera lætus Apollo,

Augurium citharamque dabat, celeresque sagittas.

Ille, ut depositi proferret fata parentis,

395

Scire potestates herbarum usumque medendi

Maluit, & mutas agitare inglorius artes.

Stabat acerba fremens, ingentem nixus in hastam

Æneas, magno juvenum & mœrentis Iuli

Concurfu, lacrymis immobilis. Ille retorto

400

Pæonium in morem senior succinctus amictu,

Multa manu medicâ Phœbique potentibus herbis

Nequicquam trepidat, nequicquam spicula dextrâ

Sollicitat, prensatque tenaci forcipe ferrum.

Nulla viam fortuna regit, nihil auctor Apollo

405

Subvenit: & sævus campis magis ac magis horror

Crebrescit, propiusque malum est. Jam pulvere cœlum

387. *Infractâ ... arundine telum.* Latentem intra corpus cuspidem sagittæ, cujus arundo, quâ prehendi & extrahi posset, fracta est.

389. *Teli latebram.* Partem corporis, in qua sagittæ cuspis latet.

394. *Augurium citharamque.* Divinationem musicamque offerebat, & sagittandi peritiam. *Depositam* cum Servio intellige *desperatum*: voce ex eo deducta more veterum, qui ægrotantes desperatos ad januam collocabant, vel ut extremum spiritum redderent terræ, vel ut possent a transeuntibus fortè curari, qui aliquando simili morbo laborassent.

402. *Multa ... trepidat.* Multa celer ac properans festinat.

407. *Pulvere stare.* Ita misceri pulvere, ut eo totum

- Stare vident : subeunt equites , & spicula castris
 Densa cadunt mediis : it tristis ad æthera clamor
 410 Bellantum juvenum , & duro sub Marte cadentium.
 Hic Venus indigno nati concussa dolore ,
 Dictamnum genitrix Cretæa carpit ab Ida ,
 Puberibus caulem foliis , & flore comantem
 Purpureo : non illa feris incognita capris
 415 Gramina , cum tergo volucres hædere sagittæ.
 Hoc Venus , obscuro faciem circumdata nimbo ,
 Detulit : hoc fufum labris splendentibus amnem
 Inficit , occultè medicans ; spargitque salubris
 Ambrosiæ succos , & odoriferam panaceam.
 420 Fovit eâ vulnus lymphâ longævus lapis ,
 Ignorans : subitoque omnis de corpore fugit
 Quippe dolor , omnis stetit imo vulnere sanguis :
 Jamque secuta manum nullo cogente sagitta
 Excidit , atque novæ rediere in pristina vires.
 425 Arma citi properate viro : quid statis ? Iapis
 Conclamat , primusque animos accendit in hostem.
 Non hæc humanis opibus , non arte magistrâ
 Proveniunt ; neque te , Ænea , mea dextera servat.
 Major agit Deus , atque opera ad majora remittit.
 430 Ille avidus pugnæ furas incluserat auro
 Hinc atque hinc ; oditque moras , hastamque coruscat.
 Postquam habilis lateri clypeus loricaque tergo est ,
 Ascanium fufis circum complectitur armis ,
 Summaque per galeam delibans oscula fatur :
 435 Disce , puer , virtutem ex me , verumque laborem ;

constare videatur. Eodem sensu Æn. 6. 300. *Stant lumina flammâ.*

413. *Puberibus . . . foliis.* Cujus folia pube & lanugine quadam sint horridula. *Pubentes herbas.* vocat Æn. 4. 514.

417. *Hoc fufum labris splendentibus amnem inficit.* Hoc gramine, hac herba imbuit aquam infusam in pelvi splendida. *Panaceam* a græco πᾶν ἄλκις, quod est omne remedium, vel ad omnia remedium.

424. *In pristina.* In statum & conditionem pristinam.

431. *Coruscat.* Agitando coruscum facit & oculos perstringentem, a voce græca κόρη.

435. *Disce . . . virtutem ex me.* Exempla virtutis, &

Fortunam ex aliis. Nunc te mea dextera bello
 Defensum dabit, & magna inter præmia ducet.
 Tu facito, mox cum matura adoleverit ætas,
 Sis memor; & te animo repetentem exempla tuorum,
 Et pater Æneas, & avunculus excitet Hector.

440

Hæc ubi dicta dedit, portis sese extulit ingens,
 Telum immane manu quatiens: simul agmine denso
 Antheusque Mnestheusque ruunt; omnisque relictis
 Turba fuit castris: tum cæco pulvere campus
 Miscetur, pulsuque pedum tremit excita tellus.

445

Vidit ab adverso venientes aggere Turnus,
 Videre Aufonii, gelidusque per ima cucurrit
 Ossa tremor. Prima ante omnes Juturna Latinos
 Audiit, agnovitque sonum, & tremefacta refugit.
 Ille volat, campoque atrum rapit agmen aperto.

450

Qualis ubi ad terras abrupto fidere nimbus
 It mare per medium: miseris heu! præscia longè
 Horrescunt corda agricolis: dabit ille ruinas

Arboribus stragemque satis; ruet omnia latè:
 Antevolant, sonitumque ferunt ad littora venti.

455

Talis in adversos ductor Rhœteius hostes
 Agmen agit: densi cuneis se quisque coactis
 Agglomerant. Ferit ense gravem Tymbræus Osirim;
 Archetium Mnestheus, Epulonem obtruncat Achates,
 Usentemque Gyas. Cadit ipse Tolumnius augur,
 Primus in adversos telum qui torserat hostes.

460

Tollitur in cælum clamor: versique vicissim

gloriosi laboris ex me repete: secundæ autem & prosperæ fortunæ exempla quære ab aliis.

437. *Magna inter præmia ducet.* Et si te defensum dederit, id reputabit magna inter præmia, seu id magno pretio æstimabit.

550. *Campo rapit. aperto.* Metuendum agmen raptim agit per campum apertum & vacuum, quia Æneæ venienti cum sua cohorte cedebant hostes.

451. *Abrupto fidere.* Tempestatem ferens præcipitem & procellosam. *Sidus* pro tempestate, quæ sub ortu vel occasu sideris oritur.

457. *Cuneis. . . coactis.* Agmine in cunei formam producto. Vide suprâ 269.

- Pulverulenta fugâ Rutuli dant terga per agros.
 Ipse neque averfos dignatur sternere morti;
 465 Nec pede congressos æquo, nec tela ferentes
 Insequitur: solum densa in caligine Turnum
 Vestigat lustrans, solum in certamina poscit.
 Hoc concussa metu mentem Juturna virago,
 Aurigam Turni media inter lora Metiscum
 470 Excutit, & longè lapsum temone relinquit:
 Ipsa subit, manibusque undantes flectit habenas,
 Cuncta gerens, vocemque, & corpus, & arma Metisci.
 Nigra velut magnas domini cùm divitis ædes
 Pervolat, & pennis alta atria lustrat hirundo,
 475 Pabula parva legens nidisque loquacibus escas;
 Et nunc porticibus vacuis, nunc humida circum
 Stagna sonat: similis medios Juturna per hostes
 Fertur equis, rapidoque volans obit omnia curru:
 Jamque hic germanum, jamque hîc ostentat ovantem;
 480 Nec conferre manum patitur: volat avia longè.
 Haud minùs Æneas tortos legit obvius orbes,
 Vestigatque virum, & disjecta per agmina magnâ
 Voce vocat. Quoties oculos conjecit in hostem,
 Alipedumque fugam cursu tentavit equorum;
 485 Averfos toties currus Juturna retorfit.
 Heu, quid agat? vario nequicquam fluctuat æstu;
 Diversæque vocant animum in contraria curæ.
 Huic Messapus, uti lævâ duo fortè gerebat
 Lenta levis cursu præfixa hastilia ferro,
 490 Horum unum certo contorquens dirigit ictu.

463. *Pulverulenta terga.* Hypallage, pro, dant terga fugâ, seu fugiunt per agros pulverulentos. *Adversos* dicit hostes, qui terga vertunt; *pede congressos æquo*, qui cum Ænea manum cominus conferunt; *tela ferentes*, qui telis eminus petunt.

476. *Vacuis.* i.e., magnis, vastis. Vide Æn. 2. 528. & 761.

478. *Obit omnia.* Omnia circum loca lustrat, pervadit.

481. *Tortos legit obvius orbes.* Turni fluxuosos orbes ita legit, ut breviori circuitu tentet ei se obvium & adversum inferre.

484. *Fugam cursu tentavit equorum.* Quoties tentavit currendo consequi equos celeriter fugientes.

Substitit Æneas, & se collegit in arma,
 Poplite subsidens: apicem tamen incita summum
 Hasta tulit, summasque excussit vertice cristas.
 Tum verò assurgunt iræ, insidiisque subactus,
 Diversos ubi sensit equos currumque referri, 495
 Multa Jovem & læsi testatus fœderis aras,
 Jam tandem invadit medios, & Marte secundo
 Terribilis, sævam nullo discrimine cædem
 Suscitât, irarumque omnes effundit habenas.

Quis mihi nunc tot acerba Deus, quis carmine cædes 500
 Diversas, obitumque ducum, quos æquore toto
 Inque vicem nunc Turnus agit, nunc Troius heros,
 Expediat? Tanton' placuit concurrere motu,
 Jupiter, æterna gentes in pace futuras!
 Æneas Rutulum Sucronem (ea prima ruentes 505
 Pugna loco statuit Teucros) haud multa moratus
 Excipit in latus, & quâ fata celerrima, crudum
 Transadigit costas & crates pectoris ensẽ.
 Turnus equo dejectum Amycum, fratremque Diorem,
 Congressus pedes, hunc venientem cuspide longâ, 510
 Hunc mucrone ferit; curruque abscissa duorum
 Suspendit capita, & rorantia sanguine portat.
 Ille Talon Tanaiumque neci, fortemque Cethegum,
 Tres uno congressu, & mœstum mittit Onyten,
 Nomen Echionium, matrisque genus Peridiæ. 515
 Hic fratres Lyciâ missos & Apollinis agris,
 Et juvenem exosum nequicquam bella Menœten

491. *Et se collegit in arma.* Ita se armis suis obtexit, ut pars nulla corporis telo venienti pateret. Per *apicem summum* intellige conum galeæ, vel cristam e galea exstantem.

497. *Marte secundo.* Felici & prospero pugnae successu.

505. *Ruentes . . . loco statuit.* Effuso impetu in hostem irruentes stitit, ut gradu suppresso manum cum obviis confererent.

507. *Transadigit.* Ensem adigit trans costas, quibus velut crate quadam, pectus clauditur.

511. *Curru . . . suspendit.* Appendit currui, seu ad currum.

515. *Nomen Echionium.* Thebanum origine, & matre natum Peridiâ.

- Arcada : piscosæ cui circum flumina Lernæ
 Ars fuerat , pauperque domus ; nec nota potentum
 § 20 Munera ; conductâque pater tellure ferebat.
 Ac velut immissi diversis partibus ignes
 Arentem in sylvam , & virgulta sonantia lauro :
 Aut ubi decursu rapido de montibus altis
 Dant sonitum spumosi amnes , & in æquora currunt ,
 § 25 Quisque suum populatus iter : non segniùs ambo
 Æneas Turnusque ruunt per prælia : nunc , nunc
 Fluctuat ira intus : rumpuntur nescia vinci
 Pectora : nunc rotis in vulnera viribus itur.
 Murrhanum hic , atavos & avorum antiqua sonantem
 § 30 Nomina , per regesque actum genus omne Latinos ,
 Præcipitem scopulo atque ingentis turbine saxi
 Excutit , effunditque solo. Hunc lora & juga subter
 Provolvere rotæ , crebro super ungula pulsu
 Incita nec domini memorum proculcat equorum.
 § 35 Ille ruenti Hyllo animisque immane frementi
 Occurrit , telumque aurata ad tempora torquet :
 Olli per galeam fixo stetit hasta cerebro.
 Dexterâ nec tua te , Graiûm fortissimè Creteu ,
 Eripuit Turno : nec Dii texere Cupencum ,
 § 40 Æneâ veniente , sui : dedit obvia ferro
 Pectora , nec misero clypei mora profuit ærei.
 Te quoque Laurentes viderunt , Æole , campi
 Oppetere , & latè terram consternere tergo.
 Occidis , Argivæ quem non potuere phalanges
 § 45 Sternere , nec Priami regnorum everfor Achilles.
 Hîc tibi mortis erant metæ ; domus alta sub Ida ,
 Lyrnessi domus alta ; solo Laurente sepulcrum.
 Totæ adeo conversæ acies omnesque Latini ,
 Omnes Dardanidæ : Mnestheus , acerque Sereftus ,

§ 20. *Munera.* Munia , obsequia & officia , quibus pauperes , loco munerum , patronos prosequuntur.

§ 22. *Virgulta sonantia lauro.* Lauri virgulta flammâ crepitante ardentia.

§ 29. *Sonantem.* Jactantiùs prædicantem avorum nomina , & longam gentis suæ seriem per reges Latinos deductam.

§ 39. *Dii . . . sui.* Propitii & faventes Dii.

Et Messapus equum domitor, & fortis Asylas,
 Tuscorumque phalanx, Evandrique Arcadis alæ,
 Pro se quisque viri summâ nituntur opum vi.
 Nec mora, nec requies: vasto certamine tendunt.

Hic mentem Aeneæ genitrix pulcherrima misit,
 Iret ut ad muros, urbiq; adverteret agmen
 Ocius, & subita turbaret clade Latinos.

Ille, ut vestigans diversa per agmina Turnum,
 Huc atque huc acies circumtulit; aspicit urbem
 Immunem tanti belli, atque impunè quietam.
 Continuò pugnae accendit majoris imago.

Mnesthea, Sergestumque vocat, fortemque Serestum
 Ductores, tumulumque capit, quò cetera Teucrum
 Concurrit legio, nec scuta aut spicula densi
 Deponunt. Celso medius stans aggere fatur:

Ne qua meis esto dictis mora; Jupiter hæc stat:
 Neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito.

Urbem hodie, causam belli, regna ipsa Latini,
 Ni frenum accipere & victi parere fatentur,
 Eruam; & æqua solo fumantia culmina ponam.

Scillicet expectem, libeat dum prælia Turno
 Nostri pati, rursusque velit concurrere victus?

Hoc caput, ô ciues, hæc belli summa nefandi.
 Ferte faces properè, fœdusque reposcite flammis.

Dixerat; atque animis pariter certantibus omnes
 Dant cuneum, densâq; ad muros mole feruntur.
 Scalæ improvisò, subitusque apparuit ignis.

552. *Summâ nituntur opum vi.* Toto virium impetu pugnant. Vide *Æn.* 9. 532.

553. *Vasto certamine tendunt.* Eo certamine contendunt, quo totas implicuere inter se acies, ut habetur *Æn.* 11. 631.

558. *Acies.* Nempe oculorum.

565. *Jupiter hæc stat.* Jupiter stat ab hac parte, pro nobis pugnat.

567. *Urbem . . . causam belli.* Laurentum, cujus fiducia Latini rebellant. Hanc urbem infra 572. vocat *caput & belli summam nefandi*; quia, excisâ semel urbe, bello nefando, quod contra fœdus gerunt, finis dabitur.

573. *Fœdusque reposcite flammis.* Et eò Latinos flammis adigite, ut cogantur fœderis servare leges.

- Discurrunt alii ad portas, primosque trucidant:
 Ferrum alii torquent, & obumbrant æthera telis.
 Ipse inter primos dextram sub mœnia tendit
 § 80 Æneas, magnâque incusat voce Latinum;
 Testaturque Deos, iterum se ad prælia cogi,
 Bis jam Italos hostes, hæc altera fœdera rumpi.
 Exoritur trepidos inter discordia cives:
 Urbem alii referare jubent, & pandere portas
 § 85 Dardanidis, ipsumque trahunt in mœnia Regem:
 Arma ferunt alii, & pergunt defendere muros.
 Inclusas ut cùm latebroso in pumice pastor
 Vestigavit apes, fumoque implevit amaro;
 Illæ intus trepidæ rerum per cerea castra
 § 90 Discurrunt, magnisque acuunt stridoribus iras.
 Volvitur ater odor tectis, tum murmure cæco
 Intus saxa sonant: vacuas it fumus ad auras.
 Accidit hæc fessis etiam fortuna Latinis,
 Quæ totam luctu concussit funditus urbem.
 § 95 Regina ut tectis venientem prospicit hostem,
 Incessi muros, ignes ad tecta volare;
 Nusquam acies contrâ Rutulas, nulla agmina Turni:
 Infelix pugnae juvenem in certamine credit
 Extinctum; &, subito mentem turbata dolore,
 600 Se causam clamat crimenque caputque malorum:
 Multaque per mœtum demens effata furorem,
 Purpureos moritura manu discindit amictus,
 Et nodum informis lethi trabe necit ab alta.

§ 82. *Hæc altera fœdera rumpi.* Vide suprâ 202. & Æn. 7. 260.

§ 89. *Trepidæ rerum.* Hellenismus: vide Æn. 11. 126. De rebus suis sollicitæ ac trepidantes. Sic alibi, *Fessi rerum. Sunt lacrymæ rerum.*

§ 93. *Fessis.* i. e., afflictis, & animum despondentibus.

698. *Pugna... in certamine.* In conflictu pugnantium. Vide Æn. 11. 780.

600. *Crimen.* Sumitur hic pro ipsa persona, in qua crimen hæreat, seu, quæ jure ac meritò accusari possit. Vide Æn. 2. 65.

603. *Nodum informis lethi.* Cingulum, zonam in nodum contractam, ad lethum infame & ignominiosum. *Nodus* pro cingulo, seu eâ re quæ cingit & necit. Vide Æn. 1. 320.

Quam cladem miseræ postquam accepere Latinæ,
Filia prima manu flavos Lavinia crines

Et roseas laniata genas; tum cetera circum
Turba furit: resonant latè plangoribus ædes:

Hinc totam infelix vulgatur fama per urbem.

Demittunt mentes: it scissâ veste Latinus,

Conjugis attonitus fatis, urbisque ruinâ,

Canitiem immundo perfusam pulvere turpans:

Multaque se incusat, qui non acceperit antè

Dardanium Ænean, generumque adsciverit ultro.

Interea extremo bellator in æquore Turnus

Palantes sequitur paucos, jam segnior, atque

Jam minùs atque minùs successu lætus equorum.

Attulit hunc illi cæcis terroribus aura

Commixtum clamorem, arrectasque impulit aures

Confusæ sonus urbis, & illætabile murmur.

Hei mihi! quid tanto turbantur mœnia luctu?

Quisve ruit tantus diversa clamor ab urbe?

Sic ait, adductisque amens subsistit habenis.

Atque huic, in faciem soror ut conversa Metisci

Aurigæ, currumque & equos & lora regebat,

Talibus occurrit dictis: Hæc, Turne, sequamur

Trojugas, quâ prima viam victoria pandit.

Sunt alii, qui tecta manu defendere possint:

Ingruit Æneas Italiam, & prælia miscet;

Et nos sæva manu mittamus funera Teucris.

Nec numero inferior, pugnae nec honore recedes.

Turnus ad hæc:

O soror, & dudum agnovi, cùm prima per artem

Fœdera turbasti, teque hæc in bella dedisti:

612. *Multa*. Secundùm multa, in multis. De voce *ul-*
tro vide *Æn.* 2. 145.

621. *Diversa clamor ab urbe*. Ortus e diversis partibus
urbis clamor.

625. *Talibus occurrit dictis*. Verbis talibus festinat
mentem ejus antevertere, & urbis defendendæ consilium
morari.

630. *Nec numero inferior*. Nec cæcorum hostium nu-
mero, nec gloriâ fortitudinis inferior e pugna discedes.

- Et nunc nequicquam fallis Dea. Sed quis olympo
 635 Demissam tantos voluit te ferre labores?
 An fratris miseri lethum ut crudele videres?
 Nam quid ago? aut quæ jam spondet fortuna salutem?
 Vidi oculos ante ipse meos me voce vocantem
 Murrhanum, quo non superat mihi carior alter,
 640 Oppetere ingentem, atque ingenti vulnere victum.
 Occidit infelix, ne nostrum dedecus Ufens
 Aspiceret: Teucris potiuntur corpore & armis.
 Exscindine domos (id rebus defuit unum)
 Perpetiar, dextrâ nec Drancis dicta refellam?
 645 Terga dabo? & Turnum fugientem hæc terra videbit?
 Usque adeone mori miserum est? Vos ô mihi Manes
 Este boni, quoniam Superis aversa voluntas.
 Sancta ad vos anima atque istius inscia culpæ
 Descendam, magnorum haud umquam indignus
 650avorum.
 Vix ea fatus erat, medios volat ecce per hostes
 Vectus equo spumante Sages, adversa sagittâ
 Saucius ora, ruitque implorans nomine Turnum:
 Turne, in te suprema salus; miserere tuorum.
 Fulminat Æneas armis, summasque minatur
 655 Dejecturum arces Italûm, excidioque daturum.
 Jamque faces ad tecta volant; in te ora Latini,
 In te oculos referunt: mussat rex ipse Latinus,
 Quos generos vocet, aut quæ sese ad fœdera flectat.
 Præterea Regina, tui fidissima, dextrâ
 660 Occidit ipsa suâ, lucemque exterrita fugit.

634. *Nequicquam fallis.* Minimè lates. *Nequicquam* videtur hic sumi pro nequaquam. Vide Georg. i. 403. & Æn. 2. 546.

635. *Demissam voluit.* Pro, demisit ac voluit.

644. *Dextrâ nec Drancis dicta refellam.* Nec manu & virtute criminationes in me Drancis refutabo. Vide Æn. ii. 350.

646. *Manes.* Dii inferi, este mihi propitii, quoniam voluntas a me Superiorum aversa.

648. *Istius inscia culpæ.* Istius expers dedecoris (fugæ scil. ignominiosæ) quod mihi ab Drance exprobratur.

657. *Mussat.* Tacitè secum ipse deliberat, dubitat. Vide Æn. ii. 345.

Soli pro Portis Messapus & acer Atinas
Sustenant aciem : circum hos utrimque phalanges
Stant densæ , strictisque seges mucronibus horret
Ferreæ : tu currum deserto in gramine versas !

Obstupuit variâ confusus imagine rerum 665
Turnus , & obtutu tacito stetit : æstuat ingens
Imo in corde pudor , mixtoque infania luctu ,
Et furiis agitatus amor & conscia virtus.

Ut primum discussæ umbræ , & lux reddita menti ,
Ardentes oculorum orbes ad mœnia torſit 670
Turbidus , eque rotis magnam respexit ad urbem.
Ecce autem flammis inter tabulata volutus

Ad cœlum undabat vortex , turrinque tenebat ,
Turrim , compactis trabibus quam eduxerat ipse ,
Subdideratque rotas , pontesque instraverat altos. 675
Jam jam fata , soror , superant ; absiste morari.

Quò Deus , & quò dura vocat fortuna , sequamur.
Stat conferre manum Æneæ ; stat quicquid acerbi est
Morte pati ; nec me indecorem , germana , videbis
Amplius : hunc , oro , sine me furere antè furorem. 680

Dixit , & e curru saltum dedit ociùs arvis ;
Perque hostes , per tela ruit , mœstamque sororem
Deferit , ac rapido cursu media agmina rumpit.

Ac veluti montis saxum de vertice præceps
Cum ruit avulsum vento , seu turbidus imber 685
Proluit , aut annis solvit sublapsa vetustas ,
Fertur in abruptum magno mons improbus actu ,

661. *Pro portis.* Ante portas. Vide Æn. 8. 653.

675. *Pontesque instraverat altos.* Et scalis instruxerat , quibus ad summa tabulata ascensus esset.

678. *Stat.* Fixum , statutumque mihi est.

680. *Hunc sine me furere antè furorem.* Sine me antè , priusquam moriar , furere hunc furorem : huic me furori permittere , seu toto furoris impetu ad hostem currere. *Furere furorem* more Græcorum dicitur , ut bellare bellum , vivere vitam , servitutem servire &c.

687. *Magno mons improbus actu.* Magno impetu præceps volvitur in loca abrupta , instar montis. *Improbis* vocatur , quia nulli rei parcit , omniaque proſternit. Sic infra 731. ensis Turni dicitur *perfidus* , quia fidem domini destituit.

- Exultatque solo, sylvas, armenta, virosque
 Involvens secum: disiecta per agmina Turnus
 690 Sic urbis ruit ad muros, ubi plurima fuso
 Sanguine terra madet, striduntque hastilibus auræ;
 Significatque manu, & magno simul incipit ore:
 Parcite jam, Rutuli; & vos, tela inhibete, Latini;
 Quæcumque est fortuna, mea est: me verius unum
 695 Pro vobis fœdus luere, & decernere ferro.
 Discessere omnes medii, spatiumque dedere.
 At pater Æneas, audito nomine Turni,
 Deferit & muros, & summas deferit arces;
 Præcipitatque moras omnes, opera omnia rumpit,
 700 Lætitiâ exultans, horrendumque intonat armis:
 Quantus Athos, aut quantus Eryx, aut ipse coruscis
 Cùm fremit ilicibus quantus, gaudetque nivali
 Vertice se attollens pater Apenninus ad auras.
 Jam verò & Rutuli certatim, & Troes, & omnes
 705 Convertère oculos Itali, quique alta tenebant
 Mœnia, quique imos pulsabant ariete muros;
 Armaque deposuere humeris: stupet ipse Latinus,
 Ingentes, genitos diversis partibus orbis,
 Inter se coisse viros, & cernere ferro.
 710 Atque illi, ut vacuo patuerunt æquore campi,
 Procurfu rapido coniectis eminus hastis,
 Invadunt Martem clypeis atque ære sonoro:
 Dat gemitum tellus: tum crebros ensibus ictus
 Congeminant; fors & virtus miscentur in unum.

694. *Verius.* Æquius est me unum pro vobis fœdus solvere: vos per me unum religione fœderis solvi, ut ne qua in vos pœna rupti fœderis redundet. *Luere* a voce græca λυειν,

700. *Inonat armis.* Vide suprâ 332. *Coruscs*, i.e., vento agitat. Vide Æn. 1. 164.

705. *Qui tenebant mœnia.* Nimirum Itali. *Qui pulsabant muros.* Troes.

709. *Cernere.* Decernere, decertare.

712. *Invadunt Martem.* Incipiunt, ineunt pugnam cominus. *Clypeis atque ære sonoro.* Figura in *Siæ Svoit*, pro, clypeis æreis conflictu sonantibus.

714. *Miscentur in unum.* Vicissim & pariter profundi.

Ac velut ingenti Silâ, summove Taburno,
 Cum duo conversis inimica in prœlia tauri
 Frontibus incurrunt, pavidì cessere magistri:
 Stat pecus omne metu mutum, mussantque juvencæ,
 Quis pecori imperitet, quem tota armenta sequantur:
 Illi inter sese multâ vi vulnera miscent,
 Cornuaque obnixi infigunt, & sanguine largo
 Colla armosque lavant; gemitu nemus omne remugit:
 Haud aliter Tros Æneas & Daunius heros
 Concurrunt clypeis: ingens fragor æthera complet.
 Jupiter ipse duas æquato examine lances
 Sustinet, & fata imponit diversa duorum;
 Quem damnet labor, & quo vergat pondere lethum.
 Emicat hîc, impunè putans, & corpore toto
 Altè sublatum consurgit Turnus in ensem,
 Et ferit. Exclamant Troes trepidique Latini;
 Arrectæque amborum acies. At perfidus ensis
 Frangitur, in medioque ardentem deferit ictu,
 Ni fuga subsidio subeat; fugit ocior Euro,
 Ut capulum ignotum dextramque aspexit inermem.
 Fama est præcipitem, cùm prima in prœlia junctos
 Conscendebat equos, patrio mucrone relicto,
 Dum trepidat, ferrum aurigæ rapuisse Metisci;
 Idque diu, dum tetga dabant palantia Teucri,
 Suffecit: postquam arma Dei ad Vulcania ventum est,
 Mortalis mucro, glacies ceu futilis, ictu,
 Dissiluit: fulvâ resplendent fragmina arenâ.
 Ergo amens diversa fugâ petit æquora Turnus,
 Et nunc huc, inde huc incertos implicat orbes.
 Undique enim densâ Teucri includere coronâ;
 Atque hinc vasta palus, hinc ardua mœnia cingunt.

718. *Mussant.* Vide suprâ 657.

727. *Quem damnet labor.* Ut dignoscat ab utro pugnae labor frustra suscipiatur. Scaliger. Vel utri pugna inita damnum allatura sit. Est enim *damnare*, damnum imponere, ex Quintiliano. *Et quo vergat pondere lethum.* Et utri factorum ponderi lethum velut incumbat, idque deprimat.

736. *Patrio mucrone.* Ense quem Dauno parenti Vulcanus fecerat. Vide suprâ 90.

- Nec minùs Æneas (quamquam tardata sagittâ
Interdum genua impediunt, cursumque recusant)
Insequitur; trepidique pedem pede fervidus urget;
Inclusum veluti si quando flumine nactus
750 Cervum, aut puniceæ septum formidine pennæ,
Venator cursu canis & latratibus instat;
Ille autem infidiis & ripâ territus altâ
Mille fugit refugitque vias; at vividus Umber
Hæret hians; jam jamque tenet, similisque tenenti
755 Increpuit malis, morsuque elusus inani est.
Tum verò exoritur clamor; ripæque lacusque
Responfant circâ, & cœlum tonat omne tumultu.
Ille simul fugiens, Rutulos simul increpat omnes,
Nomine quemque vocans; notumque efflagitat ensem.
760 Æneas mortem contrâ præsensque minatur
Exitium, si quisquam adeat; terretque tremantes,
Excifurum urbem minitans, & saucius instat.
Quinque orbes explent cursu, totidemque retexunt
Huc, illuc; neque enim levia aut ludicra petuntur
765 Præmia, sed Turni de vita & sanguine certant.
Fortè sacer Fauno foliis oleaster amaris
Hîc steterat, nautis olim venerabile lignum;
Servati ex undis ubi figere dona solebant
Laurenti Divo, & votas suspendere vestes.
770 Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum
Sustulerant, puro ut possent concurrere campo.
Hîc hasta Æneæ stabat: huc impetus illam
Detulerat fixam, & lenta in radice tenebat.
Incubuit, voluitque manu convellere ferrum
775 Dardanides; teloque sequi, quem prendere cursu
Non poterat. Tum verò amens formidine Turnus,

746. *Sagittâ.* Vulnere ab sagitta illato *Genua impediunt.* Supple se,

750. *Puniceæ septum formidine pennæ.* Clausum ab una parte flumine; ab altera septum rubearum contextu plumarum, quæ cervis formidinem incutiunt, & adiungunt in retia. Vide Georg. 3. 372.

764. *Ludicra.* Qualia sunt ludicrorum certaminum,

770 *Nullo discrimine.* Nullo sacri profanive discrimine.

773. *Detulerat fixam.* Pro, detulerat & fixerat.

Faune, precor, miserere, inquit; tuque optima fer-
rum

Terra tene, colui vestros si semper honores,
Quos contrà Æneadæ bello fecere profanos.

Dixit; opemque Dei non cassâ in vota vocavit.

Namque diu luctans, lentoque in stirpe moratus,

Viribus haud ullis valuit discludere morsus

Roboris Æneas. Dum nititur acer, & instat,

Rursus in aurigæ faciem mutata Metisci

Procurrit, fratrique enssem Dea Daunia reddit.

Quod Venus audaci Nymphæ indignata licere,

Accessit, telumque alta ab radice revellit.

Olli sublimes armis, animisque resecti,

Hic gladio fidens, hic acer & arduus hastâ,

Adstunt contrà, certamine Martis anhel.

Junonem interea Rex omnipotentis Olympi

Alloquitur, fulva pugnâs de nube tuentem.

Quæ jam finis erit, conjux? quid denique restat?

Indigetem Ænean scis ipsa & scire fateris

Deberi cœlo, fatisque ad sidera tolli.

Quid struis? aut quâ spe gelidis in nubibus hæres?

Mortalin' decuit violari vulnere Divum?

Aut enssem (quid enim sine te Juturna valeret?)

Ereptum reddi Turno, & vim crescere victis?

Desine jam tandem, precibusque inflectere nostris;

Nec te tantus edat tacitam dolor; & mihi curæ

Sæpe tuo dulci tristes ex ore recurrant.

Ventum ad supremum est. Terris agitare vel undis

778. *Vestros honores.* Res honori vestro & religioni dicatas & consecratas.

780. *Cassa vota.* Quæ effectu careant.

790. *Certamine.* Quidam legunt *certamina*.

794. *Indigetem.* Dii *indigetes* vocabantur homines in Deorum numerum relati. Vide Georg. r. 498.

797. *Mortalin' decuit.* An decuit Divum illato per mortalem vulnere contra fas lædi?

801. *Nec te tantus edat &c.* Desine ipsa tanto dolore, tantâ ægritudine tacita consumi; & ne ex ore, i.e. ex sermone tuo, qui conjugii suavissimus est, tristes curæ ac sollicitudines mihi toties recurrant. Eodem sensu dixit Æn. i. 662. *Et sub noctem cura recurſat.*

- Trojanos potuisti, infandum accendere bellum,
 805 Deformare domum, & luctu miscere hymenæos.
 Ulterius tentare veto. Sic Jupiter orsus:
 Sic Dea submisso contrà Saturnia vultu:
 Ita quidem quia nota mihi tua, magne, voluntas,
 Jupiter, & Turnum & terras invita reliqui.
 810 Nec tu me aëriâ solam nunc sede videres
 Digna, indigna pati: sed flammis cincta sub ipsam
 Starem aciem, traheremque inimica in prælia Teu-
 cros.
 Juturnam misero, fateor, succurrere fratri
 Suasi, & pro vita majora audere probavi:
 815 Non ut tela tamen, non ut contenderet arcum.
 Adjuro Stygii caput implacabile fontis,
 Una superstitio superis quæ reddita Divis.
 Et nunc cedo equidem, pugnasque exosa relinquo.
 Illud te, nullâ fati quod lege tenetur,
 820 Pro Latio obtestor, pro majestate tuorum:
 Cùm jam connubiis pacem felicibus (esto)
 Component; cùm jam leges & fœdera jungent;
 Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos,
 Neu Troas fieri jubeas, Teucrosque vocari,
 825 Aut vocem mutare viros, aut vertere vestes.
 Sit Latium, sint Albani per secula reges:
 Sit Romana potens Italâ virtute propago:
 Occidit, occideritque finas cum nomine Troja.
 Olli subridens hominum rerumque repertor:
 830 Et germana Jovis, Saturnique altera proles,

805. *Deformare*. Informi letho Amatæ, 603.

811. *Digna indigna*. i.e., omniâ. Eadem formâ usur-
 pant scriptores fanda, infanda, dicenda, tacenda; æqua;
 iniqua &c.

816. *Caput implacabile fontis*. Fontem ipsum stygium
 qui placari nequeat, si quis numen ejus juratus fallat.
 Vide Æn. 6. 324.

817. *Una superstitio*. Quæ religio sacramenti una om-
 nium maxima Diis cœlestibus *reddita* seu data est. Eo-
 dem sensu vox *reddita* sumitur Æn. 3. 333. Est autem
superstitio, gravis & formidolosa religio.

820. *Tuorum*. Quia Latini ab Saturno Jovis parente
 oriundi.

Irarum tantos volvis sub pectore fluctus!
 Verum age, & inceptum frustra submitte furorem:
 Do quod vis; & me victusque volensque remitto.
 Sermonem Aufonii patrium moresque tenebunt;
 Utque est, nomen erit: commixti corpore tanto
 Subsident Teucri: morem ritusque sacrorum
 Adjiciam; faciamque omnes uno ore Latinos.
 Hinc genus, Aufonio mixtum quod sanguine surget,
 Supra homines, supra ire Deos pietate videbis;
 Nec gens ulla tuos æquè celebrabit honores.
 Annuit his Juno, & mentem lætata retorfit.
 Interea excedit cælo, nubemque reliquit.

835

840

His actis, aliud Genitor secum ipse volutat;
 Juturnamque parat fratris dimittere ab armis.
 Dicuntur geminæ pestes, cognomine Diræ;
 Quas, & tartaream Nox intempesta Megæram,
 Uno eodemque tulit partu, paribusque revinxit
 Serpentum spiris, ventosasque addidit alas.
 Hæ Jovis ad solium sævique in limine Regis
 Apparent, acuuntque metum mortalibus ægris,
 Si quando lethum horrificum morbosque Deum Rex
 Molitur, meritas aut bello territat urbes.
 Harum unam celerem demittit ab æthere summo
 Jupiter, inque omen Juturnæ occurrere jussit.
 Illa volat, celerique ad terram turbine fertur:

845

850

855

831. *Irarum tantos volvis sub pectore fluctus!* Eodem sensu *Æn.* 1. 11. *Tantane animis cælestibus iræ!*

835. *Commixti corpore tanto.* Teucri ad tantam gentem adjuncti, cum eaque commixti, *subsident*, i.e., quodammodo delitescunt & latebunt, piæ multitudine Latinorum, metaphorâ ductâ ab iis rebus, quæ in aquam conjectæ ima petunt. Sic *Æn.* 5. 498. *Galeæque imâ subsedit Acestes.*

836. *Morem ritusque.* Solitos ac solennes ritus sacrorum.

842. *Excedit cælo.* Recessit ab aëre.

846. *Quas & Tartaream.* Quas simul cum Megæra nox intempesta, i.e., nigra & obscura, & ad res agendas intempesta, uno partu edidit in lucem.

850. *Apparent.* Adstant, apparitorum more, ad exsequenda ministeria.

Non secus ac nervo per nubem impulsa sagitta,
 Armatam sævi Parthus quam felle veneni,
 Parthus sive Cydon, telum immedicabile torfit,
 Stridens, & celeres incognita transilit umbras.

- 860 Talis se fata Nocte tulit, terrasque petivit.
 Postquam acies videt Iliacas, atque agmina Turni,
 Alitis in parvæ subitam collecta figuram,
 Quæ quondam in bustis aut culminibus desertis
 Nocte sedens, serum canit importuna per umbras:
- 865 Hanc versa in faciem, Turni se pestis ob ora
 Fectque refertque sonans, clypeumque everberat alis.
 Illi membra novus solvit formidine torpor;
 Arrectæque horrore comæ, & vox faucibus hæsit.
 At procul ut Diræ stridorem agnovit & alas,
- 870 Infelix crines scindit Juturna solutos,
 Unguibus ora soror fœdans, & pectora pugnis.
 Quid nunc te tua, Turne, potest germana juvare?
 Aut quid jam miseræ superat mihi? quâ tibi lucem
 Arte morer? talin' possum me opponere monstro?
- 875 Jam jam linquo acies. Ne me terrete timentem,
 Obscœnæ volucres: alarum verbera nosco:
 Lethalemque sonum; nec fallunt iussa superba
 Magnanimi Jovis. Hæc pro virginitate reponit?
 Quò vitam dedit æternam? cur mortis adempta est
- 880 Conditio? Possem tantos finire dolores
 Nunc certè, & misero fratri comes ire per umbras.
 Immortalis ego? aut quicquam mihi dulce meorum
 Te sine, frater erit? O quæ satis alta dehiscat
 Terra mihi, manesque Deam demittat ad imos?
- 885 Tantùm effata, caput glauco contextit amictu
 Multa gemens, & se fluvio Dea condidit alto.
 Æneas instat contrà, telumque coruscat

856. *Per nubem.* Per tempus nubilum, & caliginosum.

869. *Stridorem & alas.* Figura èν δὴ τῶν δυνάμεων, pro, stridorem alarum.

877. *Superba.* Crudelia. Vide Æn. 8. 196.

882. *Quicquam . . . meorum.* i.e., earum rerum quæ mihi, honoris causâ, ab Jove concessæ sunt. *Terra alta* est profunda & in immensum dehiscens.

887. *Coruscat.* Vide suprâ 431.

Ingens, arboreum, & sævo sic pectore fatur:
 Quæ nunc deinde mora est? aut quid jam, Turne,
 retractas?

Non cursu, sævis certandum est cominus armis. 890

Verte omnes te te in facies; & contrahe quicquid
 Sive animis sive arte vales: opta ardua pennis
 Astra sequi, clausumque cavâ te condere terrâ.
 Ille caput quassans: Non me tua fervida terrent

Dicta, ferox: Dii me terrent, & Jupiter hostis. 895

Nec plura effatus, saxum circumspicit ingens;
 Saxum antiquum, ingens, campo quod fortè jacebat,
 Limes agro positus, litem ut discerneret arvis.

Vix illud lecti bis sex cervice subirent,
 Qualia nunc hominum producit corpora tellus. 900

Ille manu raptum trepidâ torquebat in hostem
 Altior insurgens, & cursu concitus heros.

Sed neque currentem se, nec cognoscit euntem,
 Tollentemve manu, saxumque immane moventem.
 Genua labant, gelidus concrevit frigore sanguis; 905

Tum lapis ipse viri, vacuum per inane volutus,
 Nec spatium evasit totum, nec pertulit ictum.

Ac velut in somnis oculos ubi languida pressit
 Nocte quies, nequicquam avidos extendere cursus
 Velle videmur, & in mediis conatibus ægri 910

Succidimus; non lingua valet, non corpore notæ
 Sufficiunt vires, nec vox aut verba sequuntur:

Sic Turno quacumque viam virtute petivit,
 Successum Dea dira negat. Tum pectore sensus
 Vertuntur varii. Rutulos aspectat & urbem, 915

Cunctaturque metu; telumque instare tremiscit;
 Nec quò se eripiat, nec quâ vi tendat in hostem;
 Nec currus usquam videt, aurigamve sororem.

Cunctanti telum Æneas fatale coruscat,

903. *Sed neque currentem.* Non jam solitas in se vires agnoscit ad cursum, ad gressum &c.

912. *Nec vox aut verba sequuntur.* Clamor frustratur biantes; ut ait Æn. 6. 493.

913. *Viam petivit.* Expediendæ salutis conatum aliquem iniit.

- 920 Sortitus fortunam oculis, & corpore toto
Eminus intorquet. Murali concita numquam
Tormento sic saxa fremunt, nec fulmine tanti
Diffultant crepitus. Volat atri turbinis instar
Exitium dirum hasta ferens; orasque recludit
925 Loricæ & clypei extremos septemplicis orbes:
Per medium itridens transit femur. Incidit ictus
Ingens ad terram duplicato poplite Turnus.
Confurgunt gemitu Rutuli, totusque remugit
Mons circum, & vocem latè nemora alta remittunt.
930 Ille humilis supplexque, oculos dextramque precantem
Protendens: equidem merui, nec deprecor, inquit;
Utere sorte tuâ: miseri te si qua parentis
Tangere cura potest, oro (fuit & tibi talis
Anchises genitor) Dauni miserere senectæ:
935 Et me, seu corpus spoliatum lumine mavis,
Redde meis. Vicisti, & victum tendere palmas
Ausonii vidēre: tua est Lavinia conjux.
Ulteriùs ne tende odiis. Stetit acer in armis
Æneas, volvens oculos, dextramque repressit.
940 Et jam jamque magis cunctantem flectere sermo
Cœperat; infelix humero cùm apparuit alto
Balteus, & notis fulserunt cingula bullis
Pallantis pueri; victum quem vulnere Turnus
Straverat, atque humeris inimicum insigne gerebat.
945 Ille oculis postquam sævi monumenta doloris
Exfuviasque hausit, furiis accensus & irâ
Terribilis: Tune hinc spoliis indute meorum
Eripiare mihi? Pallaste hoc vulnere, Pallas
Immolat, & pœnam scelerato ex sanguine sumit.
950 Hoc dicens, ferrum adverso sub pectore condit
Fervidus. Ast illi solvuntur frigore membra,
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.

920. *Fortunam*. Eam partem corporis, quæ accipiendo vulneri opportuna esset.

925. *Septemplicis*. Taurinis pellibus, vel æreis laminis septem intexti.

942. *Bullis*. Clavis aureis quibus balteus fulgebat, Vide quæ de illo balteo Pallantis habet poeta Æn. 10. 496. & sequentibus.

F I N I S.

A P P R O B A T I O.

J U S S U Illustrissimi Galliarum Cancellarii legi
Virgilii Opera cum Notis brevioribus ad usum
Scholarum &c. quæ quominus Typis iterum
mandentur nihil impedire existimo. Parisiis die
12 Augusti 1748.

G I B E R T.

*Privilegium Regis ad calcem Orationum Ci-
ceronis.*

Ex Typographia Viduæ QUILLAU, viâ vulgò
dicta du Fouarre, sub signo Annuntiationis.

LIBRARY OF THE
MUSEUM OF NATURAL HISTORY
NEW YORK

APPENDIX

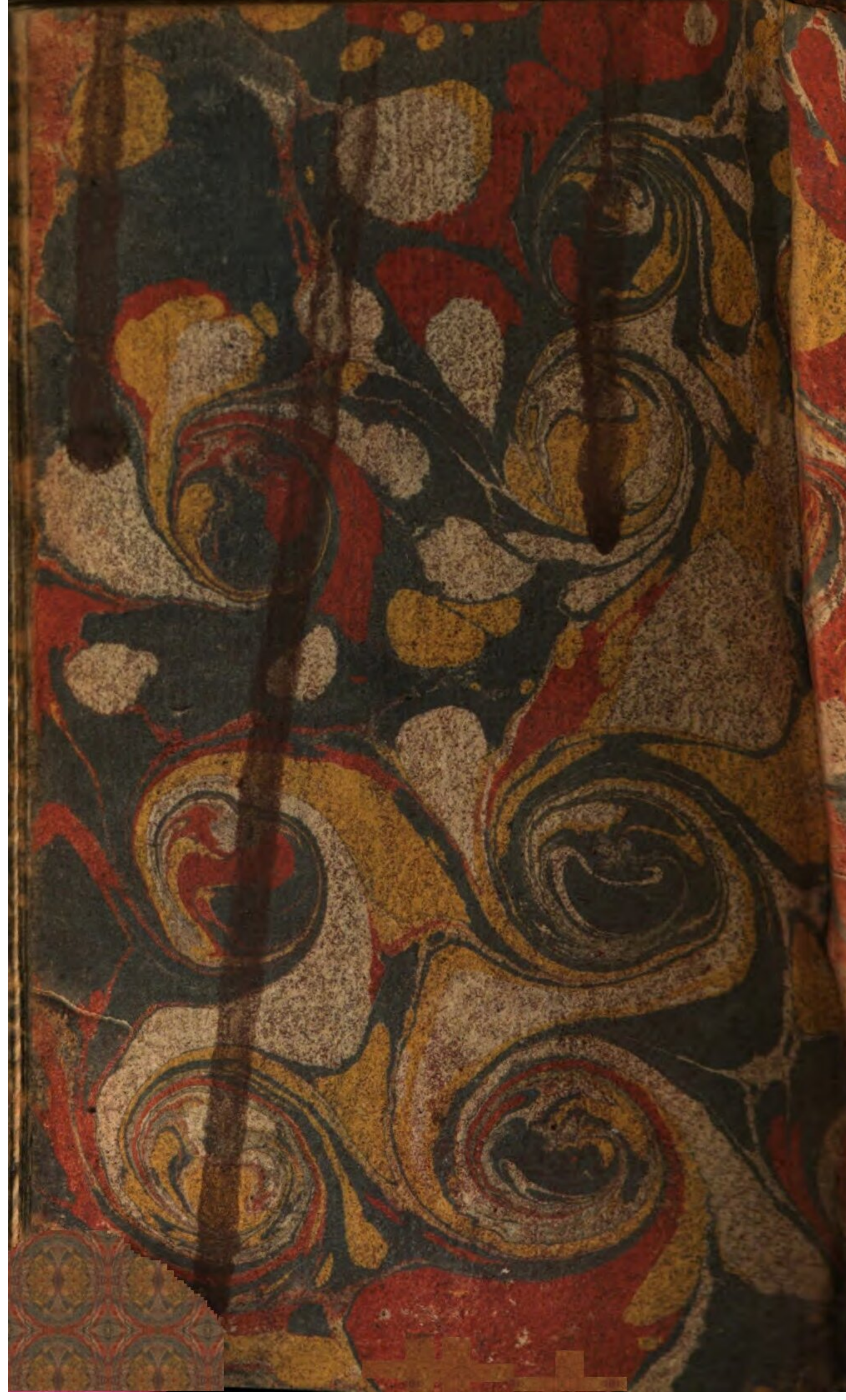
THE following is a list of the
specimens of the genus
which have been examined
by the author.

CIBER

The following is a list of the
specimens of the genus
which have been examined
by the author.

The following is a list of the
specimens of the genus
which have been examined
by the author.

THE following is a list of the
specimens of the genus
which have been examined
by the author.

Vergilius Maro, Publius,

Opera

Parisii 1764

A.lat.a. 2201

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10243109-1